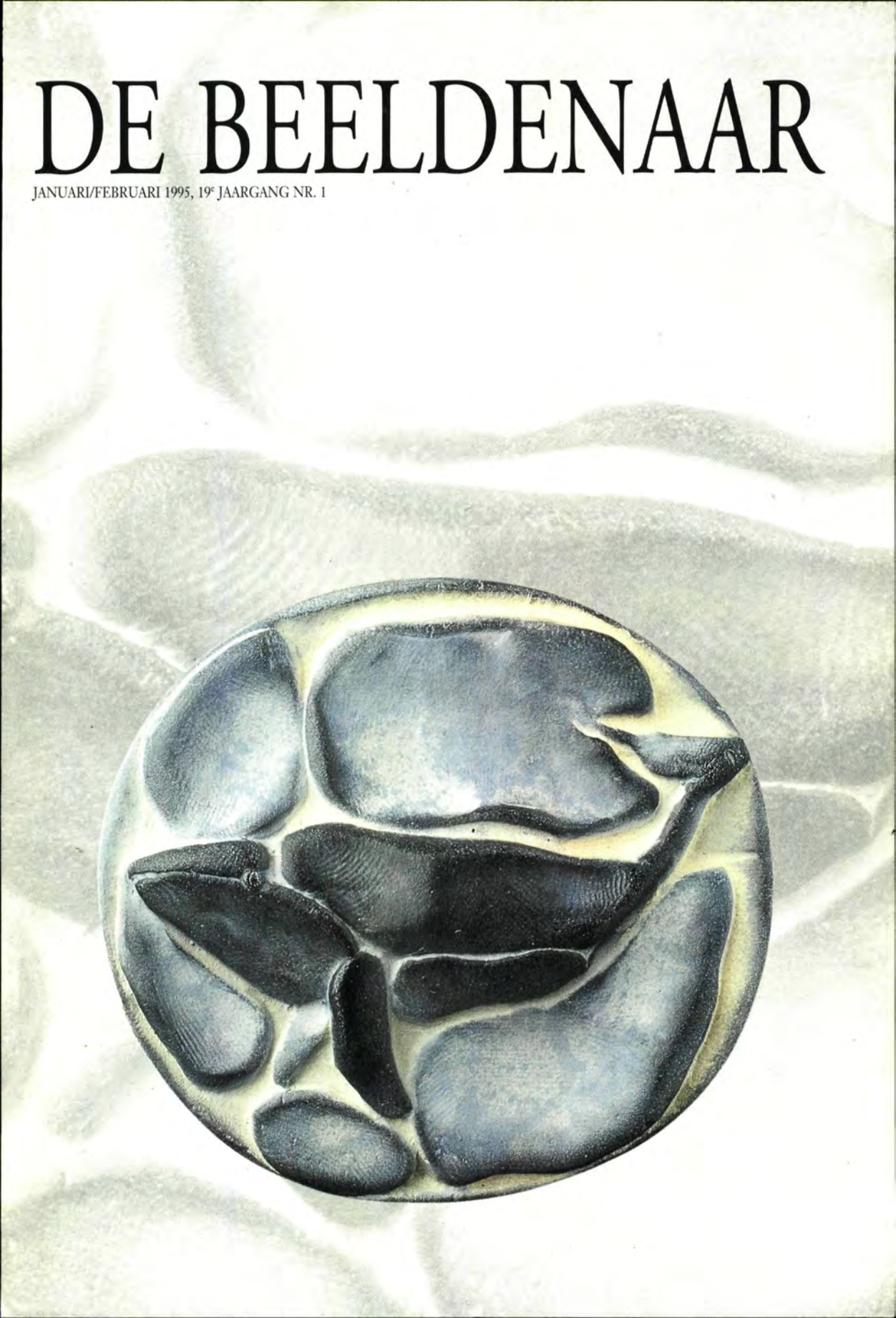
DE BEELDENAAR

JANUARI/FEBRUARI 1995, 19e JAARGANG NR. 1

Munten
Penningen
Papiergeld
Accessoires
Numismatische boeken

Taxaties
Verzekeringen

INKOOP – VERKOOP – VEILING

Bezoek uitsluitend op afspraak.

Laurens Schulman b.v.

Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ (0)2159-16632

DE BEELDENAAR 19 (1995) nr. 1

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Geer Steyn's jaarpenning 1995 **286**
Bij de omslag

Tien jaar Holland Coin-Fair **287**
Een jubileum

Penningkunst en waarnemingspsychologie **289**
Karel Soudijn over de *omslag* of *verspringing* van het beeld

Gewogen of bedrogen **296**
Toespraak door J. Koning bij de opening van de expositie in Het Koninklijk Penningkabinet

De muntzilver-voorziening gedurende de eerste wereldoorlog **300**
door L.M.J. Boegheim

De begrafenis van stadhouder Willem IV **304**
N.L.M. Arkesteijn over deze gebeurtenis en de penning voor de schutters

Vier variaties op het thema: golf, boot en vis **313**
Arnold Nieuwendam over de nieuwste penning door Marina van der Kooi

Boekbespreking **316**

Penningnieuws **321**

Tentoonstellingen **324**

Munt-mélange **325**
Herdenkingsmunten van Aruba en de Nederlandse Antillen

Verenigingsnieuws **327**

* *Oord Holland 1578*
Voorzijde: maagd

IN HET VOLGENDE NUMMER:

Oort, duit of halve duit
D. Purmer over numismatische vergissingen met betrekking tot kopergeld*

Op de voorplaat: *Jaarpenning 1995* ontworpen door Geer Steyn (foto Tom Haartsen)

Geer Steyn's jaarpenning 1995

BIJ DE OMSLAG

* zie: Catalogus van penningen door Geer Steyn *De Beeldenaar* 16 (1992) 210; de diverse jaarpenningen zijn eerder afgebeeld in de rubriek *Penningnieuws*.

Sinds 1983 ontwerpt de beeldhouwer/medailleur Geer Steyn rond de jaarwisseling een penning die, in terra-cotta uitgevoerd, als nieuwjaarsgroet bestemd is voor een kleine kring van vrienden en bekenden. Deze jaarpenningen hebben – traditiegetrouw – een dier als onderwerp.*

Een survivaltocht per kajak, die Steyn de afgelopen zomervakantie met een Amerikaanse vriend maakte in het uitgestrekte zeewatergebied van Alaska was aanleiding voor het onderwerp voor zijn jaarpenning 1995.

Op de voorzijde van deze penning is een walvis afgebeeld; op de keerzijde staat het jaartal 1995 en is de regenboog vormgegeven door een boog met daarlangs de tekst Rain-bow. De voor- en keerzijde vormen een contrast en een aanvulling op elkaar: de walvis, het dier met een enorm volume en de regenboog, het ijle, kortstondige natuurverschijnsel. Beide komen voor in het enorme watergebied.

In de terra-cotta uitvoering is de penning (∅ 80 mm) waterig blauw gepatineerd. De oplage is zestig exemplaren. ■

(Foto's Tom Haartsen)

Tien jaar Holland Coin Fair

Een jubileum

DICK PURMER,
voorzitter van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde

Het is tien jaar geleden, dat in 1986 de munt- en penningverzamelaar door de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren – NVMH – werd uitgenodigd een bezoek te brengen aan de Holland Coin Fair '86. Hiermee werd de basis gelegd voor een voor Nederland unieke manifestatie. Naast Nederlandse handelaren werden ook buitenlandse collega's uitgenodigd. Daarnaast werden ook Het Koninklijk Penningkabinet, De Nederlandse Munt (in 1986 nog 's Rijks Munt), De Nederlandsche Bank en het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde verzocht hun medewerking aan het gebeuren te verlenen. Hiermee werd een extra dimensie aan het verzamelen toegevoegd. Zo introduceerde De Nederlandsche Bank tijdens de eerste Coin Fair door middel van een folder het nieuwe bankbiljet van *f*250.

Als locatie werd gekozen voor het Nederlands Congresgebouw te 's-Gravenhage. In latere jaren veranderde de locatie wel eens, zoals de Beurs van Berlage in Amsterdam,

Expositie- en informatiestand van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde op de Holland Coin Fair tijdens het jubileumjaar 1992

terwijl de Coin Fair ook te gast was bij Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden, maar overwegend werd toch gekozen voor het Haagse congresgebouw, een schitterende en ruim opgezette locatie voor deze beurs.

Naast andere activiteiten van de NVMH – zoals de jaarlijkse uitgifte van de *Muntalmanak* en de organisatie van beurzen – is de jaarlijkse Holland Coin Fair toch bij uitstek de plaats, waar munt- en penningverzamelend Nederland, handelaren en actieve organisaties op het terrein van de numismatiek elkaar in een prettige sfeer kunnen ontmoeten. Het is verheugend dat de NVMH – naast het commerciële aspect – veel aandacht besteedt aan andere activiteiten, zoals lezingen en tentoonstellingen. Op de stand van het Genootschap is jaarlijks een kleine tentoonstelling aan een bepaald numismatisch aspect gewijd. Hierbij wordt onder meer medewerking verleend door Numismatische Kringen, waarmee het Genootschap een goede band onderhoudt.

Namens het Genootschap wil ik de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren van harte feliciteren met het tienjarig-jubileum en hoop ik dat wij nog vele jaren mogen genieten van dit gezellige en fraaie evenement.

RIETDIJK bv

Gespecialiseerd in het veilen van Numismatische collecties

Voor inlichtingen:

Rietdijk bv
Noordeinde 41
2514 CC Den Haag
tel. 070-3647831
fax 070-3632893

"Uw munten worden behandeld, alsof deze van onszelf zijn".

Rietdijk
A° 1919

een kwestie van vertrouwen

Penningkunst en waarnemings-psychologie

KAREL SOUDIJN

In 1970 gaf de Vereniging voor Penningkunst een door Renze Hettema ontworpen slagpenning uit, ter herdenking van *Ampère* en *150 jaar elektriciteit.* Positief en negatief geladen deeltjes werden gesymboliseerd met halve bolletjes. Die steken duidelijk uit het penningvlak, maar zo nu en dan zie ik ze als gaatjes.

De omslag van bol naar hol staat als algemeen principe beschreven in boeken over waarnemingspsychologie. Maak bijvoorbeeld eens een foto van een ijzeren scheepswand vol klinknagels en butsen. Wie een dergelijke foto na het afdrukken omdraait en op z'n kop bekijkt, ziet de butsen veranderen in bobbels; de klinknagels worden kleine holletjes.

Normaal valt het licht van boven. In een verticale wand is meestal de onderkant van een uitstulping beschaduwd. Een deuk in die wand vertoont juist aan de bovenkant schaduw. Dat zijn we zo gewend. Bij het omdraaien van de foto komen de schaduwpartijen andersom te liggen. Onze interpretatie blijft echter dezelfde: schaduw aan de onderkant duidt op een bobbel, maar aan de bovenzijde past schaduw bij een holte.

Een penning heeft geen vaste positie. Het licht valt er niet steeds op dezelfde manier op. Als ik een penning echter in mijn hand houdt, zorgen mijn bewegingen ook voor verandering. De bolletjes bij Renze Hettema worden hol indien opeens voor mij de schaduw van plaats verspringt.

Ervaring

Waarneming berust voor een belangrijk deel op ervaring: we weten meestal wel

Renze Hettema, Ampère /150 jaar electriciteit, 1970, brons, geslagen, 60 mm

hoe onderlinge verhoudingen behoren te zijn. Die kennis stuurt onze manier van kijken. Dat is ook te illustreren aan het volgende voorbeeld. Jos Reniers maakte ooit eens een penning van *Geer Steyn*. Op de keerzijde staat de naam van de geportretteerde. In een bijna rechthoekig, verdiept vlak is die naam met grote kapitalen in reliëf aangebracht. De negen hoofdletters staan dicht op elkaar. Bovenaan lezen we van links naar rechts GEER, direct daaronder staat STEYN. Dat wil zeggen: we lezen die naam meteen goed, hoewel Jos Reniers de achternaam van Geer in spiegelschrift heeft geplaatst, van rechts naar links. Aan een paar tekens hebben we echter genoeg om te *weten* welke naam hier staat. Sommige mensen zien zelfs niet eens, dat ze de naam Steyn in spiegelschrift lezen. Het lukt trouwens ook bijna niet om de naam van de geportretteerde te interpreteren als Geer Nyets. Ervaring met Nederlandse achternamen zorgt ervoor, dat we de gespiegelde tekst direct ontspiegelen. De verwrongen werkelijkheid wordt door ons meteen weer rechtgezet.

Context

Soms corrigeren we verwringingen op een averechtse manier. Toen *Brielle 650 jaar* stadsrechten had, maakte Niel Steenbergen een slagpenning waarop in hoog reliëf de Grote- of St. Catharinakerk staat afgebeeld. Aan de achterzijde van deze kerk bracht Steenbergen zijn signatuur in de muur aan. Die signatuur versiert bijna de gehele raamloze bovenste helft van die muur. In deze context krijgen de initialen van de kunstenaar echter gigantische proporties. Juist omdat de letters deel uitmaken van een enorm kerkgebouw, lijkt het alsof Steenbergen een metershoge belettering heeft aangebracht. Wat als relatief klein gezien zou moeten worden, nemen we hier onder invloed van de *context* waar als gigantisch groot.

Jos Reniers, Penning Geer Steyn, 1988, brons, gegoten, 50x55 mm

Een kunstenaar kan het effect van context heel goed gebruiken om ons iets bijzonders te laten ervaren. Dat is te illustreren aan de volgende penning. *Svalbard*, het vroegere Spitsbergen, is sinds 1925 officieel in bezit van Noorwegen. In 1975, bij de vijftigste verjaardag van dit politieke feit, maakte Nils Aas een slagpenning voor de Deense firma Anders Nyborg. De keerzijde van de penning toont een berglandschap. Op de voorzijde is de mijnbouw op Svalbard gesymboliseerd. Het penningvlak is opengewerkt en we zien een mijnwerker met z'n boor in een mijnschacht liggen. Die opengewerkte mijnschacht doet denken aan een diorama, of aan tekeningen die ook wel eens in kranten staan. Hoewel het leven zich onzichtbaar in de diepte afspeelt, kunnen we toch even naar binnen kijken door het opengewerkte stuk. Tot zover is er nog niet veel bijzonders aan de hand met de genoemde penning. Het beeld dat we krijgen, lijkt heel conventioneel. We zijn allang gewend aan dit soort plaatjes in de krant.

Wie de penning in de hand houdt, merkt echter dat de opengewerkte schacht precies de vorm heeft van een menselijke *duim*. Zodra je dat in de gaten krijgt, wordt het verleidelijk om je eigen duim in het opengewerkte gedeelte te leggen. Maar dit heeft een dubbelzinnig effect. Enerzijds wordt de penning er realistischer door, want de mijnwerker komt nu (net als in de werkelijkheid) in een gesloten ruimte te liggen. Mijn duim sluit de zijkant van de schacht af. Anderzijds is het effect *heel absurd*, want het lijkt nu even alsof mijn eigen duim gigantische proporties aanneemt. Een duim die een mijnschacht kan afsluiten, moet wel enorm groot zijn. Net als bij de penning van Niel Steenbergen werkt de context hier vervreemdend: de gebruikelijke verhoudingen worden in mijn waarneming sterk verstoord. De Svalbard-penning geeft aan mijn lichaam opeens een reusachtig formaat.

Niel Steenbergen, 650 jaar Brielle, 1980
brons, geslagen, 75 mm

Nils Aas, Svalbard, 1975, brons, geslagen, 60 mm

Gebrek aan informatie

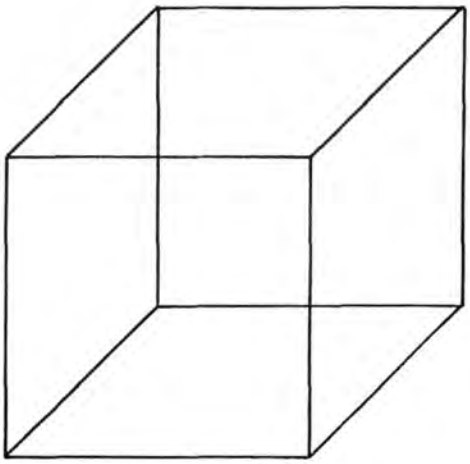
Twee principes kwamen hierboven aan de orde. Onze visuele waarneming wordt in de eerste plaats bepaald door alledaagse ervaringen. We weten wat we kunnen verwachten, en hebben bij wijze van spreken aan een half woord genoeg. We trekken al snel onze conclusies.

Het tweede principe betreft de wisselwerking tussen detail en context. Wat we zien en hoe we iets waarnemen, wordt voor een belangrijk deel bepaald door de context waarin het verschijnt.

Waarnemen is echter ook te beschouwen als een proces van *construeren*. Hoe actief de waarnemer bij dat proces betrokken is, merken we bijvoorbeeld als we *gebrekkige* of onvolledige informatie voorgeschoteld krijgen. Meestal maken we er iets van en we veranderen het weer zodra we ontevreden zijn met het produkt.

Het klassieke voorbeeld is hier de *kubus van Necker*. In een plat vlak staat een kubus getekend. De ribben hebben de vorm gekregen van heldere lijnstukken; sommige daarvan kruisen elkaar. In de tekening is niet aangegeven wat de voorkant of wat de achterkant van de kubus moet zijn.

De tekening is tweedimensionaal, maar we 'zien' direct dat het hier een driedimensionaal voorwerp (een kubus) betreft. We zien meteen diepte door onze alledaagse ervaring met blokken, maar toch is de informatie waarover we beschikken gebrekkig. Na een tijdje *verspringt* het beeld: voor- en

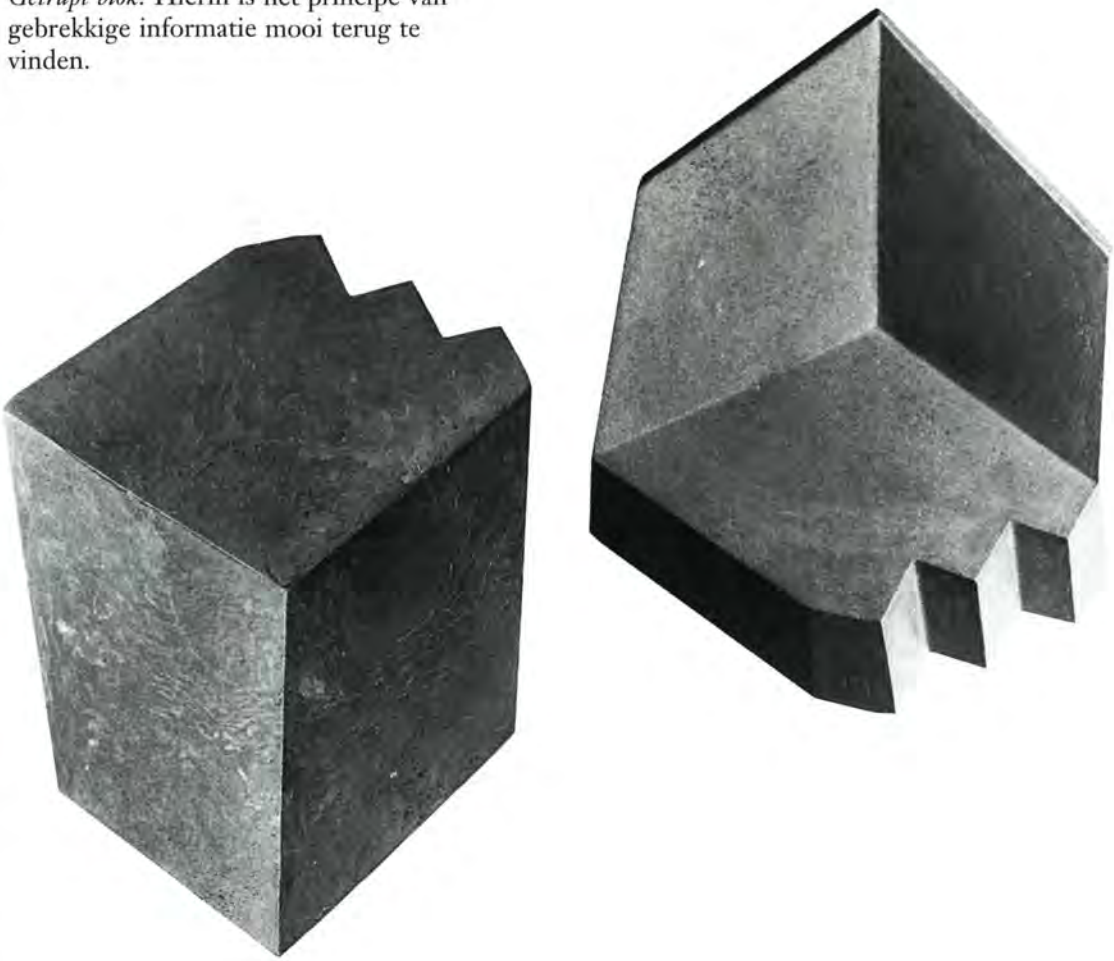
Rechts: Kubus van Necker. Of we het willen of niet, elke twee tot drie seconden verspringt het beeld van een kubus in bovenaanzicht naar een kubus van onder bekeken en weer terug

achterkant wisselen van plaats. Ook dit beeld is echter niet stabiel. Als we langer kijken, verspringt het beeld weer.

Een verklaring voor deze frequent optredende wisselingen van beeld is te zoeken in de onvolledigheid van de informatie. We hebben te weinig houvast. Steeds als we de kubus op de ene manier waarnemen, dringt de alternatieve zienswijze zich als even waarschijnlijk op. Het beeld is instabiel omdat we over te weinig gegevens beschikken. Of anders gezegd: geen enkele interpretatie van de kubus is 'goed genoeg'. Daarom biedt zich iedere keer weer een 'andere kijk' aan.

Niko de Wit maakte in 1990 voor de Vereniging voor Penningkunst zijn *Getrapt blok*. Hierin is het principe van gebrekkige informatie mooi terug te vinden.

Als ik de penning van De Wit op één van de platte kanten neerleg, kijk ik neer op drie relatief grote vlakken die in één punt bij elkaar komen. Deze vlakken maken een lichte helling ten opzichte van elkaar. Het oppervlak is 'verdiept'. Wie bij die liggende penning in de diepte kijkt, ziet echter al snel het beeld verspringen. Het snijpunt van de drie ribben komt naar voren. Het lijkt alsof we van onderen tegen een kubus aankijken. Die verspringing wordt vergemakkelijkt door de wijze waarop Niko de Wit de kanten van de penning heeft 'afgesneden'. Maar het is ook een gebrek aan informatie die het beeld

Niko de Wit, Getrapt blok, 1990, geperst koper, 91 x 68 mm

instabiel maakt. De vlakken hellen zo weinig ten opzichte van elkaar, dat we hetsnijpunt van de ribben nauwelijks in de diepte zien liggen. Omdat de 'echte' diepte zo slecht is gemarkeerd, wordt het beeld instabiel. Net als bij de kubus van Necker.

Foto's van de keerzijde van de penning van Niko de Wit werken bij mij ook als de kubus van Necker: ik zie het beeld telkens verspringen. Maar als ik de penning zelf omgekeerd voor me leg, verspringt het beeld niet meer. Licht en schaduw geven het driedimensionale voorwerp nu zoveel extra informatie, dat het beeld in mijn waarneming stabiel blijft.

De kunstenaar als regisseur

In 1993 ontwierp Jos Reniers een bronzen gietpenning van 8,5 centimeter doorsnee voor het *Cobbenhagenfonds* van de Katholieke Universiteit Brabant. Op de voorzijde is de naar rechts gewende kop afgebeeld van één van de oprichters van de Tilburgse universiteit, de econoom prof. dr M.J.H. Cobbenhagen (1893-1954). Bij het ontwerpen van deze penning moest Jos Reniers een technisch probleem oplossen. Cobbenhagen was een kleine, gezette man met een nogal vlezig gezicht. Wie de penning met het profielportret van deze professor in handen krijgt, zou eigenlijk

Jos Reniers, Cobbenhagenfonds, brons, gegoten, 85 mm

tegen een bolle wang aan moeten kijken. Maar dat maakt de penning veel te zwaar, want dan is een grote hoeveelheid brons nodig.

Jos Reniers heeft dit technische probleem opgelost door de wang van Cobbenhagen sterk in te drukken. De suggestie van bol wordt nu geleverd door een opvallende holte aan te brengen. Toen ik deze penning voor het eerst in handen kreeg, verwachtte ik een verspringing van het beeld: onder een bepaalde belichting zou de ingedrukte wang misschien wel gaan opzwellen. Die verwachting kwam echter niet uit, want hol en bol wisselen elkaar hier niet sprongsgewijs af. Hoe je de penning ook in het licht houdt, altijd blijft goed te zien dat de wangpartij is ingedrukt. Toch wekt de holle wang van Cobbenhagen de suggestie, dat het hier om het portret van een dikkerd gaat. Hoe kan dat?

Reniers verdoezelde de kaaklijn en het jukbeen van Cobbenhagen. Het gezicht is overal zacht glooiend. Bovendien zwelt de wang vlak achter de neus en de mond een beetje op. Een holle wang suggereert nu heel fraai een bol gezicht, omdat ons oog telkens langs glooiingen wordt geleid. Ook nu weer spelen *ervaringen* een rol bij de waarneming: als ik nergens een harde kaaklijn of een scherp jukbeen kan ontdekken, moet het wel om een persoon met een vlezig gezicht gaan. Maar er is nog iets: als ik in de holle wang van Cobbenhagen kijk, wordt mijn blik naar de zijkant ervan getrokken. Daar zie ik dan echter overal rondingen die bij een vol gezicht passen.

De kunstenaar lijkt bij het ontwerpen van deze penning op een regisseur die de blik van de toeschouwer telkens weer naar de essentiële onderdelen van het portret leidt. Jos Reniers hoefde hol niet in bol te laten omslaan. De ingedrukte wang accentueert nu juist glooiingen die ik herken als behorend bij een dikzak. ■

W.F.K. ZWIERZINA
Beschrijving der Nederlandsche, of op Nederland en Nederlanders betrekking hebbende penningen, geslagen van 1864 tot 31 augustus 1898

Herdruk 1994, luxe papier, gebonden, genaaid, stoffen omslag, goudopdruk, driedelig, 1116 bladzijden, 32 platen met illustraties. In de kantlijn wordt – indien nodig – naar het supplement verwezen. Beperkte oplage Hfl. 395.– inclusief BTW.

Mevius Numisbooks International BV, Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen. Telefoon 0546 – 561322 Fax 0546 – 561352

Gewogen of bedrogen

Toespraak bij de opening van de expositie in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet

J. KONING*

* Drs J. Koning is Directeur-secretaris van De Nederlandsche Bank te Amsterdam

Het bewaken van de echtheid en waardevastheid van geld is een gewichtige zaak. Monetaire en andere autoriteiten hebben hier dan ook door de eeuwen heen veel werk van gemaakt. Het gaat dan om activiteiten gericht op het zodanig ontwerpen van geld, dat het moeilijk nagemaakt of vervalst kan worden, op het zo makkelijk mogelijk controleerbaar zijn van de echtheid van het geld en op het strafrechtelijk optreden tegen namakers en vervalsers. Hier komt dan in het huidige tijdsgewricht, waarin de intrinsieke waarde van het geld te verwaarlozen is ten opzichte van de nominale waarde, het monetaire beleid bij. Dit beleid is gericht op prijsstabiliteit, waardevastheid van geld.

Reeds de Atheense democraat Demosthenes beschouwde geld als de drijfkracht aller dingen en de onbaatzuchtige Romeinse staatsman Cicero noemde het de *nervus reipublicae*, de zenuw van de staat. Uiteindelijk werden geld en koophandel identiek. Toen in 1814 De Nederlandsche Bank werd opgericht, was dat dan ook uiteindelijk met als doelstelling *den Koophandel, als de zenuw van dezen Staat, op te beuren uit het verval, waarin voorgaande tijden en omstandigheden denzelven hebben gebracht.*

Van ouds is geld, aanvankelijk nog slechts munten, nagemaakt of gemanipuleerd. Zoals de joods-Griekse wijsgeer Philio van Alexandrië reeds tweeduizend jaar geleden constateerde: er bestaat niets op deze aarde dat niet door de mens is nagemaakt of vervalst. En dat geldt ook voor geld. Beducht voor haar macht is elke overheid altijd streng opgetreden tegen muntmisdrijven, zowel preventief als repressief.

Preventief door eenheid van, en toezicht op, de muntproduktie met strenge voorschriften inzake gehalte en gewicht, door ontwikkeling van de munttechniek en door strafdreiging aangaande valsmunterij. Combinatie van verbeterde beveiliging en strafdreiging leidde tot een minder vriendelijk randschrift op de zilveren rijder van 1671, vertaald: *De drijfveren van de staat te besnoeien is een misdrijf dat met de dood moet worden geboet.* De strafdreiging werd sinds 1852 ook op de Nederlandse muntbiljetten verwoord met de straftekst uit het Wetboek van Strafrecht, hetgeen rond 1860 navolging vond op de biljetten van De Nederlandsche Bank.

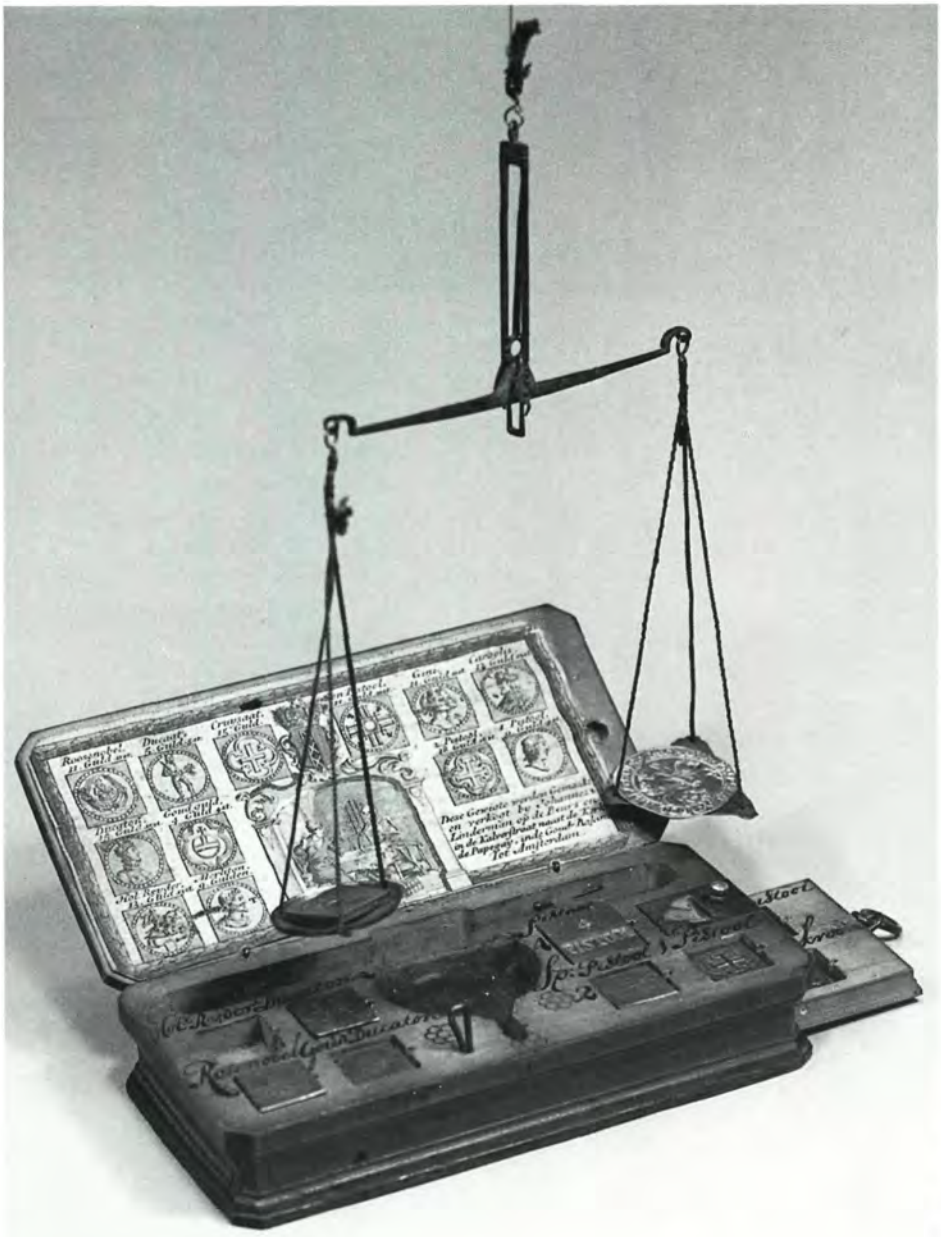
Dat de integriteit van het geld een gewichtige zaak was – en is – blijkt wel uit de zwaarte van de straffen. In de Karolingische tijd en nog lang daarna beschouwde men valsemunterij als *spoliatio pauperum* een aanranding van de armen, dus diefstal ten koste van de bevolking. Dit werd afgedaan met afhakking van de rechterhand, een symbolische straf voor dieven die hadden genomen of onthouden wat anderen toekwam.

Naarmate echter de landsheerlijke macht zich institutionaliseerde, werd vanuit het recht van de vorst geredeneerd. Inbreuk op zijn muntrecht werd uiteindelijk beschouwd als *gequetste majesteit*, majesteitsschennis en als *capitaal crimen* bestraft met de doodstraf, hetzij door middel van de ketel, hetzij door middel van de brandstapel.

Soms gold genade voor recht. Dat ondervond in 1541 Catharina Chasseur, echtgenote van Gerrit van Assendelft.

Zij had in Den Haag met haar kapelaan valsemunterij bedreven en was veroordeeld tot de brandstapel. De koningin-gouvernante Maria begenadigde haar echter: de vuurdood werd vervangen door de verdrinkingsdood en de executie behoefde niet in het openbaar te worden uitgevoerd.

De zwaarste straf in deze is thans negen jaar gevangenisstraf. De overheid heeft de consument steeds meer tegen valsemunterij proberen te beschermen door het geld moeilijker vervalsbaar en namaakbaar te maken. Dit gevecht zal wel nooit definitief ten einde komen. Het publiek wordt geïnformeerd over echtheidskenmerken en gewaarschuwd tegen falsificaten. Heeft dat publiek

Muntgewichtdoos met lade, Johannes Linderman, Amsterdam, midden 18e eeuw

zich eenmaal laten opzadelen met een falsificaat, dan heeft het weinig bescherming. Vals geld werd en wordt nooit vergoed.

Zoveel is zeker: wie met geld omgaat dient goed op te letten. In het verleden was het letterlijk buigen of barsten: een goede gouden munt kon je buigen en zijn echtheid was dan buiten kijf. Brak het goudstuk daarbij dan was het onmiskenbaar vals. Veel gouden dukaten zijn zo tussen de kiezen genomen, om – aldus beproefd – gekreukeld hun omloop te vervolgen. Een andere manier om munten op hun echtheid te controleren was de vaststelling van hun gewicht. Steeds was voor munten bepaald dat zij juist afgewogen en gaaf dienden te zijn, hetgeen dus een echtheidskenmerk was. Omdat er evenwel een weegtoestel bij te pas komt, is dit eenheidskenmerk niet zozeer publiekskenmerk, als wel een kassierskenmerk: geschikt voor beroepsmatige gebruikers. Voor hen zijn in de loop der tijd wel wat gebruiksvriendelijker weegtoestellen in de handel gekomen. De wipbalansjes bijvoorbeeld, waarvoor men geen losse gewichten meer nodig had en die bovendien konden worden gebruikt om de munten behalve op gewicht ook te controleren op dikte en diameter.

Wegen op zich kan trouwens toch wel een dubieus begrip zijn. Iets kan zwaar wegen of licht. Vrouwen die werden gewogen en te licht bevonden, werden in het water gegooid. Als zij de zwemkunst niet machtig waren, verdronken zij jammerlijk... doch terecht: Zij waren heksen wier bezemsteel op het cruciale moment geen uitkomst meer bracht. Als zij konden zwemmen hadden zij geluk. Maar eenmaal op het droge werden zij naar de brandstapel geleid. Zij waren lichter dan water, daarom niet gezonken en dus een heks. Het lichte gewicht was fataal. Op de vraag van Jan Luyken: *Wie van de twee zal 't zwaarste wegen, het lichaam of den eed'len geest?*, is het lichte gewicht van het lichaam echter betamelijk. Anderzijds kan ook een zwaar gewicht noodlottig voor de mens zijn want: *God heeft in sijn handt twee schalen even swaer / Daer mede dat hy weeght seer nau / Wat sonden swaerder sijn, end' welcke minder wegen.*

Bij al deze gevallen moet een keuze worden gemaakt tussen licht of zwaar; slechts één van beide is goed. Bij munten echter is geen keuze mogelijk. Is een munt te licht, dan is hij minstens verdacht; is hij te zwaar, dan is hij zeker vals.

Tijden veranderen, met hen het geld en de methoden om dit geld op echtheid te beproeven. Geld – ook muntgeld – is een fiduciair fenomeen geworden. De rol van munten is bovendien – mede uit veiligheidsoverwegingen – teruggedrongen door papiergeld en giraal geld en beperkt tot lagere denominaties. Muntbalansjes zijn in onbruik geraakt en hebben plaats gemaakt voor UV-lampen om de kassierskenmerken van onze moderne bankbiljetten te controleren. Niettemin worden munten nog steeds gewogen. In anonieme automaten worden gewicht, materie en diameter van munten gecontroleerd. Dit gebeurt ook in de muntverwerkingsapparatuur, die De Nederlandsche Bank gebruikt, voordat uit circulatie genomen munten opnieuw worden uitgegeven. Het gaat hier jaarlijks om bijna anderhalf miljard stuks.

Ik veroorloof mij, als vertegenwoordiger van een bankbiljetten uitgevende instelling, toch nog iets te zeggen over papiergeld.

De echtheidskenmerken zijn bij papiergeld makkelijker vast te stellen dan bij munten, niet alleen door de kassiers met maatlat, loupe en lamp, maar vooral ook door het publiek met slechts het blote oog. De watermerken hoorn des overvloeds en stereo waarmerken het *tientje van Frans Hals*

en het *duizendje met Spinoza*. Bij en konijn garanderen de *Zonnebloem* en de *Vuurtoren*. Roodborstje en steenuil staan in voor de echtheid van de nieuwe biljetten van 25 en 100 gulden. Daarnaast zijn er nog andere publiekskenmerken: voelbare inktlaag, doorzichtregister en leesbare microtekst.

Bij de Nederlandse bankbiljetten heeft het watermerk vanaf het eerste begin een rol gespeeld. Tot nu toe heeft men steeds aangenomen dat de voorlopige biljetten van De Nederlandsche Bank uit 1814 een watermerk ontbeerden. Onderzoek door de heer J.J. Grolle heeft onlangs aangetoond dat deze biljetten dan wel geen speciaal ontworpen veiligheidswatermerk bezaten, maar wel waren voorzien van een handelswatermerk van de papiermaker, de firma Gunningh & Co. De heer J.H. Gunningh, gelieerd aan het drukkersgeslacht Enschedé en in de Franse tijd maire van Apeldoorn, maakte velijnpapier met daarin als watermerk zijn firmanaam en een Franse adelaar aan de linker- en een portret van Napoleon aan de rechterzijde. Op dit papier werden de eerste Nederlandse bankbiljetten gedrukt en het kon dus zijn dat de inmiddels gevallen keizer je nog aankeek als je zulke biljetten tegen het licht hield.

Terug naar de munten. De laatste decennia heeft dr ir G.M.M. Houben een collectie gewichten en gewichtdozen bijeen gebracht waarmee men vroeger muntstukken op hun echtheid toetste. Voor numismatici die het belang van zulke instrumenten direct inzien, moet het een gewichtige zaak zijn dat dr Houben in 1988 besloot deze collectie gefaseerd tot 1998 aan het Koninklijk Penningkabinet te schenken. Hoe groot de vreugde hierover is, toont het Penningkabinet door reeds nu hieraan een tentoonstelling te wijden onder de titel *Gewogen of bedrogen*.

Vroeger gold voor gebruikers van geld wellicht als afdoende: *Die goed gemeten heeft en gewogen, / zal zelden missen, of worden bedrogen.* Het is te hopen dat de huidige gebruikers van geld door dit wegen van weleer worden aangespoord tot toetsing van de publieksvriendelijke echtheidskenmerken die De Nederlandsche Bank in haar produkten stopt. Ook dat is een zaak van groot gewicht; opdat zij niet worden bedrogen.

De muntzilver-voorziening gedurende de Eerste Wereldoorlog

L.M.J. BOEGHEIM

In het begin van het jaar 1914 beschikte 's Rijks Munt over een behoorlijke voorraad muntzilver, bestemd voor de uitvoering van de reeds geruime tijd bestaande plannen tot regeling van de muntcirculatie op Celebes.[1] Door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog vonden deze plannen geen doorgang. Nederland trachtte door het innemen van een strikt neutrale houding buiten het conflict te blijven, waarin het gelukkig slaagde. De bevolking begon in augustus 1914 bij het begin van de oorlog met het opvragen van spaartegoeden, waardoor plotseling schaarste aan muntgeld ontstond, die snelst mogelijke voorziening eiste. De uitvoering van de plannen voor Nederlandsch Oost-Indië werd opgeschort en de volledige aandacht op Nederland gericht.

Teneinde de geldomloop zoveel mogelijk te verzekeren werden zilverbons in omloop gebracht. De muntproductie voor Nederlandsch-Indië kon betrekkelijk spoedig weer worden opgevat omdat oude, nog voorhanden zilveren specie in de omloop werd teruggevoerd. De muntwerkzaamheden in 1914 hebben geen ogenblik door gebrek aan muntmateriaal geleden. Eén en ander resulteerde in de aanmaak van een voor die tijd gigantische hoeveelheid guldens, zowel als andere denominaties, waarvan 's Rijks Muntmeester, dr C. Hoitsema, in zijn jaarverslag niet zonder trots gewag maakte.[2] Er werden alleen al ruim 30 miljoen stuks munten voor Nederland geslagen, terwijl bovendien voor Nederlandsch-Indië nog 25 miljoen dubbeltjes en 10 miljoen kwartjes werden aangemunt. Van de voorgenomen aanmunting van gouden vijfjes moest echter worden afgezien.[3]

Vanaf augustus 1914 was de aanschaffing van zilver door onderhandse aanbesteding bij een aantal bankiers, zoals gebruikelijk, niet meer mogelijk, in verband met *eigenaardige betalingsmoeilijkheden.* Tussenkomst van De Nederlandsche Bank heeft echter de aanschaf rechtstreeks uit Engeland en Amerika mogelijk gemaakt.

Gedurende het jaar 1915 deed zich geen enkele moeilijkheid met de zilvervoorziening voor. Alles werd via Londen aangekocht.[4] 's Rijks Munt vervaardigde ruim 21 miljoen stuks munten voor Nederland en bovendien nog een zelfde aantal voor Nederlandsch-Indië. Het publiek bleef echter munten oppotten, zodat vrijwel geen guldens meer in de circulatie werden gesignaleerd.

De gemiddelde zilverprijs in Londen bedroeg gedurende 1914 $25^{5}/_{16}$ d per ounce (*f*44,45 per kg).[5] De prijs variëerde in 1916 sterk en liep op tot $37^{1}/_{8}$ d per ounce (*f*61,60 per kg). 's Rijks Munt kocht in dat jaar 85.232,970 kg fijn voor een totaal bedrag van *f*4.390.244,98½. Koper kon uitsluitend nog uit de Verenigde Staten worden betrokken.[6]

Hoewel ook in 1917 nog 2,3 miljoen stuks guldens werden aangemunt bleef het publiek de munten hardnekkig oppotten. Sedert 1914 waren bijna 62 miljoen stuks guldens geslagen, die voor het grootste deel waren achtergehouden en opgepot. De aanmunting van grof zilver werd dan-ook gestaakt. Daarna gebruikte het publiek bankpapier om op te potten, naar blijkt uit de verslagen van De Nederlandsche Bank. Pasmunt kon

1 *Muntverslag over het jaar 1914* (Utrecht 1915) 3.

2 *Muntverslag over het jaar 1914* (Utrecht 1915) 4

3 *Muntverslag over het jaar 1914* (Utrecht 1915) 9

4 *Muntverslag over het jaar 1915* (Utrecht 1916) 8.

5 De prijs op de Londense zilvermarkt is uitgedrukt in pence per ounce zilver met een gehalte van 0,925 (1 ounce = 31,1035 gram). De aangegeven prijzen in guldens per kg fijn zijn berekend tegen de geldende koers van het Engelse pond

6 *Muntverslag over het jaar 1916* (Utrecht 1917) 9.

daarentegen steeds worden aangevuld en bleef, ofschoon een zekere schaarste ook hier optrad, in circulatie.[7] Het streven bleef erop gericht de voorziening met pasmunt, zowel in Nederland als in Nederlandsch-Indië, op peil te houden.

In april 1917 kondigde Duitsland de onbeperkte duikbootoorlog af en grepen de Verenigde Staten in het conflict in. Niettemin bleef de overzeese aanvoer van zilver ook in 1917 nog voortdurend mogelijk, zij het op weinig vlotte wijze. Aankopen, verzending, en dergelijke eisten steeds meer tijd. Begin 1917 had de regering nog getracht zilver in Groot Brittannië aan te kopen, maar kon hiertoe niet overgaan omdat de Britse regering weigerde een uitvoervergunning te verstrekken.[8] Daarna werd grote omzichtigheid betracht bij het bezigen van zilver voor aanmuntingen, daar het in de eerste plaats gewenst werd geacht voldoende voorraad beschikbaar te houden voor de aanmunting van pasmunt.

Vooral na april 1917 liep de zilverprijs sterk op met als climax 55 d per ounce (*f*86,77 per kg) in december 1917. Toen danook begin 1918 in Londen de prijs zakte tot circa 44-48 d per ounce (*f*66 - 72 per kg) kocht de Nederlandse regering zilver in het vertrouwen dat door de Britten een uitvoervergunning zou worden verleend. Met uitzondering van één enkele verscheping op 23 januari 1918 werd uitvoer echter niet toegestaan en bleef het zilver noodgedwongen in Londen opgeslagen [9] De overzeese aanvoer kwam voor de rest van het jaar 1918 geheel stil te liggen.[10] Daar de vrees bestond dat het opgepotte geld, als gevolg van de hoge zilverprijs, zou worden omgesmolten, werd op 12 januari 1918 een wet afgekondigd (Stbl. no.14), waarin een verbod tot het versmelten van munten (zilver, zowel als brons en nikkel) was opgenomen. Deze wet bevatte ook een bepaling die het moest vergemakkelijken 'opgezamelde' voorraden metaalgeld te achterhalen. Ze werd bekend als 'oppot'-wetje.[11]

's Rijks Munt ging daarop met onze oosterburen in zee.[12] Nadat reeds in september 1917 de geringe hoeveelheid van 65,4 kg zilveren markstukken via de Amsterdamsche Bank in Duitsland was aangekocht [13] slaagde 's Rijks Munt er in de tweede helft van 1918 in via De Nederlandsche Bank en de Amsterdamsche Bank een aanbieding te verkrijgen voor twee partijen van elk 50 ton ingetrokken Duitse zilveren 2 mark stukken, zij het tegen de zeer hoge prijzen van *f*91,19 en *f*101,24 per kg fijn. De munten konden geplet of versmolten worden geleverd, omdat ze natuurlijk dienden te worden ontmunt alvorens ze mochten worden uitgevoerd; 's Rijks Munt koos voor de eerste oplossing.

Na het afsluiten van de order voor de eerste partij tegen de prijs van *f*91,19 trok de *Deutsche Reichsbank* de offerte voor de tweede partij in. Aangekocht werd dus nominaal 10 miljoen mark in 2 mark stukken, inhoudende 50.000 kg zilver en 5.555 kg koper. Dit laatste moest, evenals de

7 *Muntverslag over het jaar 1917* (Utrecht 1918) 4.

8 *Muntverslag over het jaar 1917* (Utrecht 1918) 6.

9 *Muntverslag over het jaar 1918* (Utrecht 1919) 10, 12.

10 *Muntverslag over het jaar 1918* (Utrecht 1919) 3.

11 H. JACOBI en B. VAN BEEK *Geld van het Koninkrijk* (Amsterdam z.j.) 85 e.v.

12 *Muntverslag over het jaar 1918* (Utrecht 1919) 3.

13 Archief 's Rijks Munt 1912-heden, doss. 71, omslag aankoop marken. De partij bestond uit:
1340 st. 1/2 mark 3,676 kg
2619 st. 1 mark 14,210 kg
1506 st. 2 mark 16,543 kg
493 st. 3 mark 8,203 kg
824 st. 5 mark 22,770 kg.
Totale nominale waarde M 11.900,-, theoretisch gewicht 66,10 kg, waarvoor *f* 4.641 werd betaald. Het werkelijke gewicht bedroeg 65,402 kg, gehalte 896,75, fijn zilver 58,6492 kg.

Baden, 2 Mark 1902, Grootbertog Friedrich (zilver, 29 mm)

zakken, waarin de munten waren verpakt, omgaand worden terug geleverd. De kosten van de vracht per spoor voor de veertien vaten waarin het koper werd teruggezonden, bedroegen van Utrecht naar Berlijn vier cent per kg. Het in Utrecht vastgestelde gehalte was 899,28 en het fijn zilver gewicht 49.409,8964 kg.

De verzending per spoor vanaf Berlijn vond in twee partijen van elk 5 miljoen mark plaats. Het zilver moest in goud worden betaald, waartoe 9.800.000 Oostenrijkse gouden kronen werden benut. De betaling in goud was niet bezwaarlijk, want de Nederlandse goudreserves waren sedert het begin van de Eerste Wereldoorlog niet onaanzienlijk toegenomen.[14] Door deze aankopen was in ieder geval de voorziening van Nederland en de Koloniën met zilvergeld weer voor enige tijd gewaarborgd.

Gezien de halsstarrige houding van Engeland wat betreft de verstrekking van uitvoervergunningen was ook getracht zilver in de Verenigde Staten of Canada te verkrijgen. Hiertoe had de Nederlandse consul in Savannah, H.R. Jolles, contacten gelegd met de Union Bank of Canada, zoals blijkt uit een door hem aan de waarnemend Zaakgelastigde van Nederland in Washington gericht schrijven.[15] Jolles schreef vernomen te hebben dat onderhandelingen tussen de Nederlandse en de Amerikaanse regering gaande waren betreffende aanmuntingen van zilvergeld voor Nederland en Nederlandsch-Indië. Hij had begrepen dat het idee was stempels uit Nederland naar de Verenigde Staten over te brengen. De Rotterdamsche Bank en de Equitable Trust Company in New-York hadden deze zaak in behandeling.

Jolles was ook reeds in contact met de National Park Bank in New-York. Maar, aldus zijn brief, vooral de Union Bank of Canada was zeer geïnteresseerd in de zaak in verband met haar relaties met de Canadese zilverproducenten. Jolles had offerte gevraagd en voegde er aan toe dat de aanmuntingen in Ottawa zouden kunnen plaatsvinden. In alle gevallen diende toestemming te worden gevraagd aan de Britse- en Canadese autoriteiten. In verband met de geografische ligging zou Ottawa alleen geschikt zijn voor aanmuntingen voor Nederlandsch-Indië, terwijl Nederland beter vanuit de Verenigde Staten zou kunnen worden voorzien. Volgens Jolles was de National Park Bank in een betere positie waar het Nederland betrof.

De waarnemend zaakgelastigde gaf van deze brief direct kennis aan de Minister van Buitenlandse Zaken in 's-Gravenhage, Jhr dr W. Loudon, die op zijn beurt op 3 juli 1918 zijn ambtgenoot van Financiën, mr M.W.F. Treub, van één en ander in kennis stelde, met de toevoeging dat hem van onderhandelingen niets bekend was.

Het Ministerie van Financiën zond de brief aan de Minister van Koloniën, mr Th.B. Pleijte, met de mededeling dat ook bij haar niets bekend was en met de vraag of Koloniën wel iets van deze onderhandelingen af wist.[16] Financiën voegde er aan toe bereid te zijn zilver in Amerika te kopen, mits in

---

14 Archief 's Rijks Munt 1912-heden, doss. 72, omslag aankoop 5.000.000 marken per DNB 1918, brief dd. 24.6.1918 van mr G. Vissering aan mr L.J.A. Trip, Thesaurier-generaal van het Dept.v. Fin. Daar bij de voorraad gouden munten afgesleten exemplaren voorkwamen met een te laag gewicht, was de gehele goudkelder van De Nederlandsche Bank gesorteerd, een werk dat volgens Vissering vele maanden geduurd had. In totaal werd *f* 4.503.704,36 betaald. De helft kwam ten laste van het Nederlands-Indische Muntwezen en de helft ten laste van het Nederlandse.

15 ARA dossierarchief van het Ministerie van Financiën 1831-1918, no. 2.08.36 inv. 457- Stukken inzake de eventuele aanmunting van Nederlands en Nederlandsch-Indisch zilvergeld in de Ver. Staten van Amerika - brief dd. 18.5.1918.

16 ARA 2.08.36 ibid., Brief Min. v. Fin. Generale Thesaurie nr. 84 dd. 9.7.1918.

ongemunte vorm. Maar ook bij Koloniën bleek niets bekend,[17] hetgeen het Ministerie van Financiën promt aan dat van Buitenlandse Zaken liet weten,[18] ook hier met de toevoeging bereid te zijn ongemunt zilver te kopen op nader overeen te komen voorwaarden en indien de uitvoer verzekerd was.

De aangelegenheid kwam tot een abrupt einde doordat Jolles aan de Nederlandse Gezant in Washington, W.L.F.C. Ridder van Rappard, liet weten dat ten gevolge van de behoefte aan zilver van de Entente mogendheden de uitvoer uit Canada naar Nederland of de Nederlandse Koloniën voorlopig was verboden.[19]

Zelfs indien de kwestie zich in positieve zin zou hebben ontwikkeld zou het zeer de vraag zijn geweest of de Nederlandse regering onder de toenmalige onzekere omstandigheden toestemming zou hebben verleend muntstempels tijdelijk naar de Verenigde Staten of Canada te doen overbrengen.

De zilverprijs bedroeg in 1918 gemiddeld 47½ d per ounce (*f*70,60 per kg) maar liep in december 1919 weer op tot 79⅛ d per ounce (*f*116,40 per kg). Ook na de wapenstilstand in november 1918 bleef de uitvoer van zilver vanuit Engeland verboden, zodat de regering niet over het restant van het begin 1918 in Groot Brittannië gekochte zilver kon beschikken.[20]

De zeer hoge zilverprijs van december 1919 was er de oorzaak van dat de zilverwaarde van de toenmalige gulden met een gehalte van 0,945 gestegen was tot *f* 1,10. Teneinde ondanks het 'oppot'-wetje omsmelting door particulieren te voorkomen, werd bij de wet van 27 november 1919 (Stbl. 786) een verlaging van het gehalte doorgevoerd van 0,945 tot 0,720. Om het onderscheid tussen de stukken verschillend gehalte te vergemakkelijken werd door J.C. Wienecke een nieuwe gulden ontworpen (het zogenaamde 4e type). In november 1921 werd met de aanmunting een begin gemaakt. Inwisseling van de oude guldens bleef mogelijk tot 31 december 1931.

In het begin der twintiger jaren stabiliseerde de toestand zich snel, mede omdat veel van het opgepotte grof zilver in de omloop terug kwam en bovendien de zilverprijs tot normale waarden daalde. De in 1921 ingestelde Staatscommissie, die tot taak kreeg naast de eventuele scheiding van de geldstelsels van Nederland en Nederlandsch-Indië, een oordeel uit te spreken over de gehaltekwestie, sprak dan ook in 1926 de mening uit de zilveren tekenmunt op het oude gehalte te brengen. Dit voorstel werd echter niet door de regering overgenomen. Niettemin bleef het rommelen om onze goede, oude gulden, zoals eerder uiteengezet.[21]

Met dank aan drs A.A.J. Scheffers, Conservator van Het Nederlands Muntmuseum voor de bereidwillige beschikbaarstelling van de diverse gegevens en foto's.

17 ARA 2.08.36 ibid., Brief Min. v. Kol., 2e afd. nr. 26 dd.15.7.1918.

18 ARA 2.08.36 ibid., Brief van het Min. v. Fin. Generale Thesaurie nr. 37 dd. 19.7.1918.

19 ARA 2.08.36 ibid., Brief van het Min. v. BuiZa nr. 75653 dd. 8.12.1918 aan het Min. v. Fin. en Min. v. Fin. Generale Thesaurie nr. 189 dd. 10.12.1918 aan Min. v. Kol.

20 *Muntverslag over het jaar 1919* (Utrecht 1920) 3.

21 L.M.J. BOEGHEIM Zilver of nikkel *De Beeldenaar* 18 (1994) 108 e.v.

Nederland, 1 Gulden 1923, Wilhelmina, 'vierde type' (zilver, 28 mm)

De begrafenis van stadhouder Willem IV

en de penning voor de schutters

N.L.M. ARKESTEIJN

Stadhouder Willem IV (1711 -1751)
Willem Karel Hendrik Friso werd op 1 september 1711 te Leeuwarden geboren, zeven weken nadat zijn vader, de Friese stadhouder Johan Willem Friso, bij de Moerdijk was verdronken. Zijn moeder prinses Maria Louise, landgravin van Hessen-Kassel, omringde als regentes haar enige zoon met veel liefde en overgrote bezorgdheid; wellicht was dat één van de oorzaken van zijn latere gemakzucht en gebrek aan doorzettingsvermogen. Door een ongelukkige val op vijfjarige leeftijd ontstond een ernstige verkromming van zijn wervelkolom, in verband waarmee hij soms werd afgeschilderd als een mismaakte gebochelde dwerg en waarvan complcaties later zelfs tot zijn dood zouden leiden. Hij zag niettemin kans een gedegen opleiding en talenkennis te verwerven aan de hogescholen van Franeker en Utrecht.

In 1729 begon hij zijn stadhouderschappen in Friesland, Groningen, Drenthe en Gelre uit te oefenen. Op 24 maart 1734 trad hij in het huwelijk met de Engelse prinses Anna, dochter van koning George II. Naar goed gebruik in die tijd verscheen er naar aanleiding van die gebeurtenis een hele reeks gedenkpenningen, zoals trouwens al een aantal malen eerder bij andere gelegenheden was gebeurd (in 1722, 1725 en 1731). In 1742 volgde zijn benoeming tot luitenant-generaal der infanterie van het Staatse Leger. Het slechte verloop van de in 1745 uitgebroken oorlog tegen Frankrijk leidde tot het binnendringen van Franse troepen in de Republiek op 17 april 1747. Dit veroorzaakte een paniekstemming, die door prinsgezinden werd aangegrepen voor een aktie tegen de heerschappij van de regenten en culmineerde in de aanbieding van het stadhouderschap van achtereenvolgens Zeeland, Holland, Utrecht en Overijssel, dat hij mèt het kapiteingeneraal- en admiraalschap op 15 mei aanvaardde. Een lang gekoesterde hoop van de Oranjegezinden, eens weer één stadhouder van alle gewesten van de Republiek te hebben, was hiermee in vervulling gegaan. De verdere stapsgewijze vergroting van zijn macht werd bevestigd door de erfelijkheidsverklaring van zijn bestuurlijke en militaire functies. Ondanks de ongekende cumulatie van deze ambten zag hij in de hem vergunde jaren geen kans hervormingen van belang tot stand te brengen. Hij overleed, amper veertig jaar oud, op vrijdag 22 oktober 1751 op Huis ten Bosch, waar hij kort tevoren was teruggekeerd van een kuur van enkele weken in Aken.

Begrafenis op 4 februari 1752
Naast de vele treur- en lofdichten in het Latijn en Nederlands verschenen er ook nu al spoedig gedenkpenningen. In november werd in de pers melding gemaakt van een penning van de hand van de bekende medailleur Johan George Holtzhey, die zijn atelier had aan de Herengracht bij de Huidenstraat te Amsterdam. Een uitvoering van de penning in goud kostte *f*70 en in zilver *f*4.50. Ook Eise Andeles, Nicolaas van Swinderen en L. Natter maakten penningen op zijn overlijden.

Het lichaam van de prins werd, na een officiële lijkopening ter vaststelling van de doodsoorzaak,

Willem IV, ets van P. Tanjé naar een schilderij van J. Founier, 1753

gebalsemd en in volle statie van 25 november tot 8 december 1751 opgebaard in de grote audiëntiezaal van het Binnenhof. De *'s Gravenhaegsche Maendagsche Na-Courant* van 25 oktober geeft een uitvoerig verslag van de lijkschouwing door de professoren Winter en Schwenke en de doctoren Middelbeek en Onymus met de chirurg Schoonderhaegen. Ook werd melding gemaakt van *den op 31 oktober ingaande officiële rouwdracht voor de leden van het Hof. De Heeren zullen moeten dragen zwarte lakense Rokken en Kamisolen met saye voering, gemonteert met lakense knoopen tot aen de kneep, pleureuse onder aen den opslag, zwarte sayette Kousen, Kamous-leere Schoenen en Handschoenen, effe Linnen, zwarte Degens en Gespens, en een Rouwband om den Hoed. En voor hun deshabillé, blauwe of donkergryze Overrokken met zwarte opslagen en knoopen. De Dames zullen moeten draegen Bombasyne of andre Wolle stoffe Kleederen, effe Linnen, floerse Kappen Waeyers en Linten, kamoes-leere Schoenen en Handschoenen, en zwarte Schoen-gespens, Oorringen en Hals Cieraden. En voor hun deshabillé, donkregryze, wolle of wel half zyde en half wolle stoffen.*

De architekt van het Hof, Pieter de Swart, vervaardigde fraaie tekeningen van de zaal en het praalbed, die door Jan Punt van de Keizersgracht bij de Leidsestraat in Amsterdam in gravures werden omgezet en uitgegeven door François Changuion, Boekverkoper in de Kalverstraat.

Zowel in Den Haag als in Delft begon het stadsbestuur zich inmiddels voor te bereiden op de begrafenis waarvoor de datum uiteindelijk werd bepaald op vrijdag 4 februari 1752. In

De begrafenisstoet van Willem IV op de markt te Delft, naar een tekening van P. van Cuijk gegraveerd door J. Punt, 1754 (foto GAD)

Den Haag werd als route gekozen: Gevangenpoort, Vijverberg, Voorhout, Kneuterdijk, Plaats, Hoogstraat, Venestraat, Wagenstraat en Delftse Straatweg. Daar zouden de deelnemers aan de stoet in hun koetsen stappen, die hen in Delft bij het Haagse Veer zouden afzetten. Van daar uit gingen de koetsen buiten de Haagpoort om de Geuzenbrug (Lepelbrug) over en langs de buitenweg aan de westzijde van de stad, voorbij de School- en Waterslootse Poorten achter de Houttuinen om, de Ketelpoort in, via de Korte Breedsteeg, langs de westzijde van de Koornmarkt over de Touwbrug naar de Markt, om na afloop van de plechtigheden hun passagiers weer op te halen. De Haagse burgerij volgde de stoet tot de Wagenbrug. De stoet zou bestaan uit acht divisies van het Corps Infanterie, waarvan de prins kapiteingeneraal was, voorafgaand aan de lijkkoets, waarna de prins van Baden-Durlach (zwager van prins Willem), de hertog van Brunswijk-Wolffenbüttel (veldmaarschalk van de Republiek) en andere hoogwaardigheidsbeklederszoals de leden van de Staten-Generaal, de Staten van Holland en West-Friesland, de Hoge Raden, magistraten en predikanten volgden.

Ook in Delft werden diverse routes uitgestippeld voor de begrafenisstoet zelf, voor de schutterij stadinwaarts, maar ook de stad uit voor de infanterie en vertrekkende koetsen. Om de route vrij van publiek te houden en te voorkomen dat mensen in het gedrang terecht zouden komen moesten dranghekken (avant la lettre) worden geplaatst. Deze *palissaden* bestonden uit rijen palen van vier voet hoog, drie voet diep in de grond geslagen om de vijf en een halve voet met daarop gespijkerd twee rijen planken van elf voet lang, elf duim breed en anderhalve duim dik.

Vanaf het Haagse Veer zou de stoet door de Wateringse Poort en langs de westzijde van de Oude Delft geleid worden en dan via het 'Sint Hippolytus of oude Kerkhof' over de Weeshuisbrug, door de Breedsteeg langs de westzijde van de Koornmarkt en tenslotte via de Touw- en Teemsbruggen naar de markt. Redenen voor de lange omweg zullen wel zijn geweest dat men zoveel mogelijk burgers in de gelegenheid heeft willen stellen zich aan de stoet te vergapen en anderzijds zal men op de deelnemers aan de stoet ook wel indruk hebben willen maken met de fraaie grachtenpanden. De gehele route en de Markt werden van een vier duim dikke zandlaag voorzien. Talrijke straten, stegen en bruggen die op de route uitkwamen werden met slagbomen afgesloten.

In de grachten werd een twaalftal schuiten – voorzien van bemanning met haken, ladders en touwen –,

Johan George Holtzhey, overlijdenspenning van stadhouder Willem IV, 1751, (zilver, 41 mm) (KPK nr 2957)

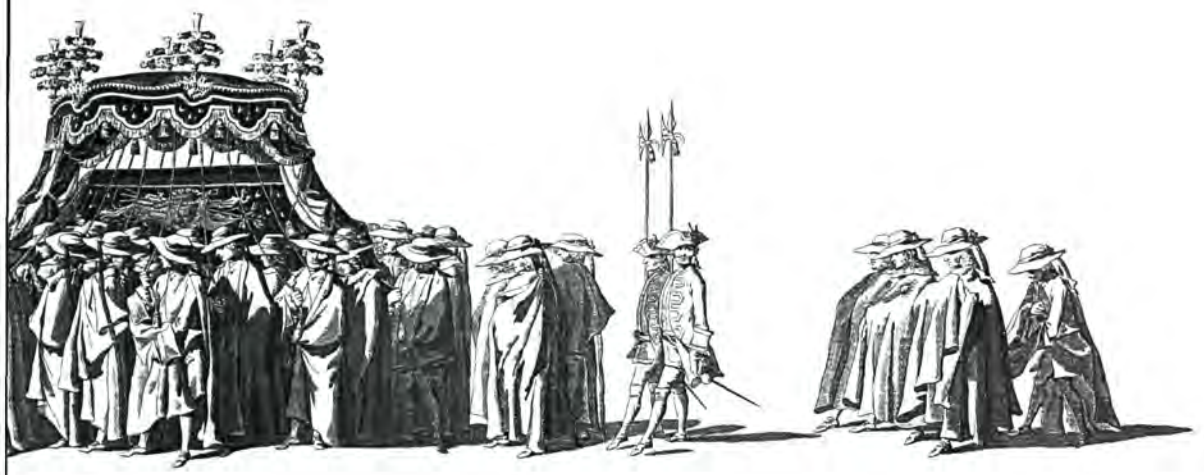

gelegd om eventuele drenkelingen op te pikken. De Nieuwe Kerk werd in allerijl opgeknapt en de vloer geëgaliseerd met een laag zand, waarover een plankier om te voorkomen dat de mensen zouden struikelen over de vele verzakte grafstenen.

De grafkelder onder het mausoleum voor Willem I werd geïnspecteerd en gerepareerd, onder voortdurende extra verlichting en bewaking. Regelmatig werden alle kerkklokken geluid volgens een oud voorschrift. Aan de *Lindecingel of Nieuwe Laan* werd een batterij van één en twintig stukken geschut opgesteld om een salvo saluutschoten te lossen op het moment dat het lichaam in de stad, respectievelijk in de kerk zou arriveren, en bij het laten zakken van de kist in de grafkelder. De uitrusting van de schutters moest worden aangepast aan de omstandigheden van afgekondigde zware rouw. Daarom kwam er *krip om de hoeden, pleureuses op de mouwen, zwarte deegen ende escharpes met zwart floers bedekt; de espontons en vendelstokken met swart krip behangen.* De schutterij liep grotendeels dezelfde route als de rouwstoet. Vanaf de Doelen kwam zij via de noordzijde van de Verwersdijk, de Molenstraat en de Kolk op de Oude Delft. Op 24 januari 1752 werd nog een generale repetitie gehouden. Op de markt werd ze in twee bataljons 'gerengeert' en in drie rijen aan de noord- en zuidzijde opgesteld. In de Schutterskamer, de Sint-Lucasgildekamer aan de Voldersgracht en de Raadskamer van het Stadhuis werden vuren gestookt om ze in de gelegenheid te stellen zich eens (maximaal een half uur) te gaan verwarmen.

Op de dag van de begrafenis werden om acht uur alle stadspoorten voor het rijdend verkeer gesloten, tevens werden alle waterbomen neergelaten zodat ook vaartuigen de stad niet inkonden.

De Delftse burgemeesters en andere genodigden lieten zich vanaf de

Het gedeelte van de begrafenisstoet, zoals dat ook op de *penning* is afgebeeld.

achterzijde van de Stadswaag aan de Wijnhaven met het grote en het kleine stadsjacht naar het Haagse Veerhuis brengen om de aankomst van de stoet uit Den Haag af te wachten. Zij werden vervolgens ingevoegd tussen de leden van het Hof van Holland en de Haagse predikanten. Aan het einde van de langdurige plechtigheden, bij het vallen van de avond, voorzagen stadsarbeiders elke compagnie schutters van twee *lampetten* en brandende toortsen en werden tenslotte *het Princen Lijk, Haar Hoog Mogende en haar Edele Groot Mogenden met espontons, vaandels en geweer en slaande trommen gesalueert.*

De deelnemers van buiten de stad werden met hun koetsen langs de noordzijde van het stadhuis, de oostzijde van de Hippolytusbuurt en de Voorstraat en via de Haagpoort de stad uit geleid. Het corps infanterie was al eerder via het Oosteinde en de Oostpoort door de Stadswachtmeester de stad uit gebracht.

Het stadsbestuur had ook zorgvuldig over de kosten gewaakt; van het aangekochte zand bleek nauwelijks meer iets bruikbaar, het was voor een groot deel verwaaid. Alleen voor dat op de vloer van de Nieuwe Kerk was nog een koper te vinden die *f*3-5 betaalde. De totale kosten beliepen *f*15.759-11-12, waarvan bijvoorbeeld *f*1.304-4 alleen al voor het luiden van de klokken sinds het overlijden van de prins, bijna *f*4148 voor de hekwerken en *f*1655 voor het aanbrengen van het zand.

Een begrafenispenning voor de Delftse schutterij

Op zaterdag 5 februari 1752 ontvingen de schutters een dankzegging van de burgemeesters, die op hun beurt twee dagen later een edelman van het Hof op bezoek kregen met een uitgebreid dankwoord. Op 8 februari werd dan ook een bode rondgezonden om de leiding van de schutterij de volgende dag op het stadhuis uit te nodigen.

De notulen van die dag vermelden: *Ingevolge van de vorenstaande boodschap de officieren en hooftluyden van de Schuttery zynde gecompareert en binnen gestaan heeft den Heer Burgemeester de Veer dezelve voorgehouden de commissie door haar Koninglijke Hoogheyd aan de Heeren Burgemeesteren gegeven om de Schuttery te bedanken voor de moeyte geduurende de Lykstaatsie van zyn Doorluchtige Hoogheyt onsterfelyker nagedachtenis genoomen, daar bij voegende dat haar Coninglyke Hoogheyt* (prinses Anna) *met genoegen hadde vernomen het manhafte gedrag en goede ordre zoo door de officiers als schutters gehouden hetgeen de admiratie van een yder hadde na zig getrocken, dat Haar Koninglyke Hoogheyt daarover ten uytterste voldaan was en hetzelve altyt in goede gedagtenis zoude houden. Dat Heeren Burgemeesteren met vreugde dit aan de vergaderde officieren en Hoofdluyden communiceerden ende conden verseekeren dat door alle die het gezien hebben met uytterste hoogachting tot lof van de Delfse Schutterye wiert gesprooken; ende voegden eyndelyk daarby dat de officieren en Hooftluyden versogt wierden op de bequaamste wijse de gemeente van het groot contentement hetgeen de Princesse Gouvernante hadde betuygt kennisse te geven.*

Maar daarmee was het verhaal nog niet uit. De schutters, die hun werk op basis van vrijwilligheid verrichtten, maar daarvoor wel jaarlijks een tegemoetkoming kregen van een hele gulden, wilden ook graag een stoffelijk blijk van waardering in de vorm van een speciaal voor hen geslagen penning. Daarvoor wilden ze hun jaarlijkse gulden wel opofferen, maar dan was er per penning nog een tekort van twaalf stuivers. De notulen van burgemeesteren melden dan ook op 31 mei 1752: *De Heeren Burgemeesters en Regeerders der Stad Delft, geïnformeert zijnde van de genegenheid der scutterij dezer Stad omme te laten vervaardigen een genoegzaam getal zilvere medailles omme ter gedagtenis der begraaffenis van wijlen den Prince Erfstadhouder Willem Carel Hendrik Friso H.E.M.* (Hoog Edeler Memorie), *onder de officieren, onderofficieren en scutters te werden gedistribueert, tot het welke ieder van hen lieden gaarn wilde contribueeren de gulden die jaarlijcx door de Stad aan ijder van hun werd gegeven; hebben na voorgaande deliberatie ende uijt consideratie dat zulcx niet sufficient zoude zijn aan oncosten tot het vervaardigen der voorszegde medaille te doen, goedgevonden ende verstaan dat ten laste van de Stad zal mogen worden gebracht werden twaalf stuivers voor ieder persoon die op den 4 februari laastleden in de schutterij geweest is.*

Hoewel geen correspondentie met een gespecificeerde rekening van de medailleur, Nicolaas van Swinderen uit Den Haag (1705 - 1760) bewaard is gebleven valt uit een tweetal korte notities in het Lopend Memoriaal nog wel iets meer betreffende de penningen af te leiden.

Op 10 juli namelijk blijkt het Hooftgeld van de schutters, *f*892 door de stadsthesaurier mr Willem van der Lelij uitbetaald te zijn aan Gerardus van Ness, de Doelenknecht. Tien dagen later: *Aan de Capitain Cs. van Gijzen tot subsidie voor de 936 medailles weegens de begrafenis van den Prins geslaagen a 12 st, voor ieder f561-12.*

Dat betekent dat er 44 penningen meer geslagen zijn dan er guldens hooftgeld werden uitbetaald. Hieruit valt mijns inziens het voorkomen van gouden afslagen van deze penning te verklaren, die uiterst zeldzaam zijn, zodat niet zonder meer mag worden aangenomen dat de extra 44 penningen alle in goud zijn uitgevoerd. Waarschijnlijk heeft een aantal officieren (burgemeesters?) deze geheel voor eigen rekening, maar wel met twaalf stuivers subsidie laten slaan. De zilveren penningen hebben een diameter van 36 millimeter en een gewicht van 15 gram, dus een intrinsieke waarde van *f*1-10.

De overige kosten van *f*93-12 vormden dus het loon voor de vervaardiging en het snijden van de stempels. De gouden penningen wegen 27 gram.

De laatsten die in verband met hun extra inspanningen rond de begrafenis nog iets meer kregen waren de kamerbewaarders van Burgemeesteren- en Schepenenkamers en alle andere bodes die hadden geassisteerd. Op 7 juni werd besloten *Toe te leggen tot een douceur drie Guldens ieder.*

Mr J. Soutendam meldt in een artikeltje in de *Delftsche Courant* van 25 oktober 1878 dat de stempel van deze penning nog bewaard was in het stadhuis.

Beschrijving van de begrafenispenning

De voorzijde van deze penning toont een graftombe die op een verhoging is geplaatst, waarboven een gekroonde en aan beide zijden met een rozet en een lint opgehouden troonhemel. Helemaal bovenaan is het gekroonde wapenschild van de stad Delft geplaatst, rustend op de attributen van de schutterij: vaandels, zwaarden, geweren en trommen. Op de tombe ligt de prinsenkroon op een kussen met franje aan beide zijden. Links ernaast zit een mollige naakte putto met de linkerhand voor de ogen te wenen met in de rechterhand een omlaaggehouden brandende toorts. De zijkant van de tombe is versierd met een guirlande waaronder een gekroond doodshoofd met twee beenderen. Het omschrift luidt:

VNIVERSVS. DE / PLORAT . POPVLVS.

en op de verhoging:

IN.EXEQ.G.C.H.F.PR.AR.ET.NASS.I V.FEBR.MDCCLII.

(In Exequiae Guillelmi Caroli Henrici Frisonis Princeps Arausiae et Nassaviae IV Februarius MDCCLII; vertaald is dat: Het ganse volk treurt bij de begrafenis van Willem Karel Hendrik Friso Prins van Oranje en Nassau 4 februari 1752).

In de afsnede de initialen van de medailleur: N.[icolaas] V.[an] S.[winderen]

De keerzijde toont de markt van Delft met de Nieuwe Kerk, waarvoor een haag van lindebomen, gezien vanaf de westzijde, ter hoogte van de Bijbelbrug. Een rij van zeven huizen aan die kant is zeer schematisch weergegeven. Hoewel het perspectief

Nicolaas van Swinderen, begrafenispenning van stadhouder Willem IV, 1752 (zilver, 37 mm) (KPK nr 2974) Afbeelding tweemaal ware grootte

aan de linker zijde vertekend is zijn de huizen aan die kant veel gedetailleerder. Een minuscuul detail vormt de torenklok die op 13.37 uur staat. Rechts voor de huizen zijn de schutters in vier rijen van twaalf man opgesteld, op de eerste rij de tamboer-maître waarnaast drie vaandeldragers. Ook aan de overzijde is een rij schutters te zien. Daartussen een deel van de stoet met helemaal vooraan de stalmeester luitenant-kolonel Bartholdi, gevolgd door vier span paarden begeleid door de majoors Pabst, Reijnst, Onderwater, Tiemens, Van der Meer en Casembroot, en de luitenant-kolonels Eckhart en Van Bijland. Rondom de kist, waarboven een fraai baldakijn, is slechts een klein aantal te zien van de ruim vijftig personen die in werkelijkheid in 1752 de prins op zijn laatste tocht begeleidden. Dat kan natuurlijk ook niet anders op zo'n gering oppervlak. Als laatsten zijn op de penning nog duidelijk afgebeeld de prins van Baden-Durlach met rechts Bentinck, heer van Rhoon en links de heer van Borselen. De sleep van de prins wordt gedragen door de kolonel Bosc de la Calmette. In de afsnede staat de tekst: IN . SECVNDIS . ET . / ADVERSIS . OFFI- / CIOSISSIMA. (= In voor- en tegenspoed het meest dienstbaar). Een spreuk die slaat op de schutterij.

Het is slechts dankzij een in 1755 verschenen enorm boekwerk, *Lykstatie van zijne Doorluchtigste Hoogheid den Heere Willem Carel Hendrik Friso, Prince van Orange en Nassau*, waarvan 820 exemplaren aan voorintekenaars werden verkocht, dat de penning zo gedetailleerd te beschrijven valt. Niet alleen het staatsieportret van Willem IV is erin opgenomen en de prenten in de zaal en het praalbed, maar ook de gehele stoet is in veertig grote openslaande gravures weergegeven. De laatste daarvan toont de Markt, maar dan vanaf de noordzijde voor het stadhuis. In 1754 werden de tekeningen daarvoor door P. van Cuijck Junior vervaardigd (waarschijnlijk naar tijdens de plechtigheid gemaakte schetsen) en *in't koper gebracht* door J. Punt. De drukker was Daniël Monnier en de uitgevers Pieter Gosse Jr. en Nicolaes van Daalen van de Hoogstraat in Den Haag. Een soortgelijk werk is ons nagelaten met betrekking tot de begrafenis van Frederik Hendrik.

Vergelijken we de enorme prent met de afbeelding van de Markt op de penning, dan blijkt toch in de eerste plaats een treffende gelijkenis. De huizenrij links is op de prent niet afgebeeld, maar de gevels aan de overzijde zijn in volle glorie te zien. De mensen verdringen zich voor de ramen, zijn op de daken en in de dakgoten geklommen en ook op de luifels, die op last van het stadsbestuur met vooruitziende blik van stutten waren voorzien. De schutterij staat aan beide zijden in drie lange rijen opgesteld met een tamboer-maître en vier vaandeldragers en nog enkele anderen in twee korte rijen daarvoor. Op de voorgrond trommelaars, een ruiter, een hond, publiek dat achter een houten hek door een man met een piek op afstand wordt gehouden. Een veel groter deel van de stoet vóór de paarden is te zien en de tijd die op de torenklok wordt aangegeven is de juiste, tien voor vier. Op de penning is slechts een enkele willekeurige streep een aanduiding van wijzers op de klok.

Gezien het al eerder genoemde aantal dat van deze penning werd geslagen is het niet verwonderlijk te vernemen dat dit één van de vaakst in veilingen voorkomende Delftse penningen uit de achttiende eeuw is, die ook veel lager in prijs ligt dan andere gedenkpenningen of bijvoorbeeld familiepenningen, waarvan de oplage veel lager was.

Vier variaties op het thema: golf, boot en vis

De nieuwste penningen van Marina van der Kooi

ARNOLD NIEUWENDAM

Een vraag over het fotograferen van een penning bracht mij in contact met de beeldhouwster Marina van der Kooi.[1] De penning die mij ter hand werd gesteld fascineerde mij ogenblikkelijk om zijn uitbeelding van mens, golf, boot en vissen.

Verhalende penning

Toen Marina van der Kooi in 1993-1994 een aantal beelden met het thema *golf, boot, vis* in vaurion (Franse kalksteen) uithakte, besloot ze ter zelfder tijd een penning met dat onderwerp te boetseren. Het werden uiteindelijk vier bronzen penningplastieken met een doorsnede van 52-55 mm. De voorzijden daarvan zijn vrij gesloten.[2] Pas als de penningen omgedraaid worden kan men het beeldverhaal beter interpreteren. Twee mannen buigen uit een boot en reiken met hun armen naar een enorme vis. De ontwerpster suggereerde dat het tweetal een gesprek voert met het dier. Zelf verwoordde zij het als: *Ik noem de penningen geluksvisjes, als een amulet die je in je broekzak meedraagt. Ze zijn een uitbeelding van 'het reiken naar'... Wat mensen doen, terwijl hun bootje op de golven heen en weer geslingerd wordt.*

Op de voorzijde van de eerste penning ziet men het bootje boven op een grote golf die met de bovenrand van de penning meeloopt. In het bootje staan twee gebogen figuren. Zij hangen op een dusdanige wijze over de rand van de boot, dat het verhaal doorloopt naar de keerzijde. Dit is goed te zien

[1] Zie ook J.N. VAN WESSEM Penningen van Marina van der Kooi *De Beeldenaar* 14 (1990) 4-5

[2] De penning *Electriciteitsbedrijf Zuid-Holland* [*De Beeldenaar* 16 (1992) 122] heeft ook een gesloten buitenkant. Pas wanneer men deze tweedelige penning opent is de voorstelling zichtbaar.

geluksvisjes I
(afbeelding vergroot)

als men de penning van opzij bekijkt. In het water zijn op grafische wijze drie visjes verwerkt. Een reusachtige vis beslaat bijna de gehele keerzijde. Twee gebogen figuren – vissers? – die uit een boot over de bovenrand van de penning hangen, strekken de armen uit naar het dier, waarbij zij de rugvin aanraken.

Op de tweede penning steekt de schuit uit een golf en maakt het water een slingerbeweging. De uitbeelding doet aan een Japanse houtsnede denken. In de onderste helft zijn op plastische wijze drie visjes verweven met het water. De mannen op de keerzijde reiken naar de vis die in sterk gestileerde vlakken is weergegeven.

Een scheve schuit op het hoogtepunt van de grote golf zorgt voor een krachtige compositie op de derde penning. Het oppervlak boven de zeester is ruw bewerkt om de heftigheid van het water te benadrukken. De keerzijde is wat fijner uitgevoerd, maar vrijwel gelijk aan de tweede penning, met minimale verschillen in de vissestaart.

Op de vierde penning ligt het schip

geluksvisjes II

rechts:
geluksvisjes III

bijna horizontaal; aan de onderkant is de rand gevuld met schuim. De golf is tot rust gekomen en komt op ons toegerold in een subtiel uitgevoerd perspectief. De vis op de keerzijde is met de staart iets omhoog afgebeeld. Het oppervlak is op intensieve wijze doorwerkt, zodat er een levendige beeldenaar is ontstaan.

Hoewel professor V.P.S. Esser in de jaren vijftig en zestig de toon heeft gezet bij een generatie jonge medailleurs, duidt de modellering van Van der Kooi's penningen meer op de invloed van haar latere leraar Eric Claus. Hiermee bedoel ik niet dat zij een epigoon is van Claus. Integendeel, van beiden nam Van der Kooi het beste en verwerkte het tot een eigen stijl. De voorzijden van de penningplastieken zijn enigszins hol uitgevoerd, terwijl de keerzijden bollend zijn. De ontwerpster ciseleerde en patineerde de penningen zelf. Door uitbeelding en symboliek zijn beide kanten met elkaar verbonden. Hoewel er geen op- of omschrift is aangebracht, komt de voorstelling nogal indringend over: de medailleur wil ons een boeiend verhaal vertellen. De mannen, golf, boot en vissen, met hun sterk symbolische betekenis, zijn tot proza verheven.

geluksvisjes IV

MUNTHANDEL
OOST-BRABANT
MARTIEN VAN BERKOM

HEISCHOUW 31
5345 XT OSS
NEDERLAND
TEL. 04120-24123
FAX 04120-51014

Nederland en koloniën • Wereld-munten • Wereld-bankbiljetten
Vraag onze gratis prijslijst aan over meer dan 200 landen en staten
NIEUWTJESDIENST - ABONNEMENTEN - UNC - FDC - PROOF - SETS - HERDENKING
OLYMPIADE - VOETBAL - SCHEPEN - F.A.O. - DIEREN - MUZIEK - ETC.
Een kwestie van wederzijds vertrouwen *Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak!*

Boekbespreking

KAREL SOUDIJN

MARLOES HUISKAMP en COR DE GRAAF
Gewogen of bedrogen, Het wegen van geld in de Nederlanden Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden.
ISBN 90-73882-02-8, 100 blz. *f* 24,50

Enkele jaren geleden liep ik rond op een muntenbeurs in het Brabantse Etten-Leur. Bij één van de kraampjes stond een boze klant. Hij wees op een munt en riep dat deze veel te hoog geprijsd was: *Vorige week was ik in Rome en daar zag ik net zo'n exemplaar te koop voor de helft van de prijs!* De aangeklaagde muntenhandelaar reageerde laconiek: *Nou, meneer, dan gaat u toch gewoon terug naar Rome?* Voor mij geeft deze dialoog de kern van de economie weer, inclusief de geldhandel. Wie iets te koop aanbiedt, kan daar in principe een willekeurige prijs voor vragen. Of de klant de gevraagde prijs zal betalen, hangt af van de mogelijkheden die hij heeft om zijn inkopen ergens anders te doen. Met het oog op verdere reiskosten was het exemplaar in Etten-Leur misschien nog aan de goedkope kant.

De hierboven geciteerde dialoog illustreert ook een oude ergernis: we denken graag dat voorwerpen een vaste prijs hebben, maar daarbij vergeten we het spel van vraag en aanbod. De afstand tussen Rome en Etten-Leur kan prijsverschil opleveren.

Hoeveel iets kost, hangt af van hoe graag we het willen hebben en hoe gemakkelijk we het kunnen krijgen. Handel in courant geld is misschien nog wel ergerlijker dan handel in oude munten. Een geldstuk wordt toch uitgegeven tegen een vaste koers? Waarom zou je er dan iets anders voor moeten betalen? Allerlei klassieke complicaties van handel in geld komen mooi tot uitdrukking in het boek *Gewogen of bedrogen*, dat verschenen is bij de gelijknamige tentoonstelling in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet. Het boek bestaat uit twee omvangrijke essays. Marloes Huiskamp schrijft over het wegen van geld in de Nederlandse schilderkunst van de zestiende en zeventiende eeuw: *Van wisselaars en woekeraars, tollenaars en vrekken.* De bijdrage van Cor de Graaf gaat over muntgewichten en muntweegapparatuur in de Nederlanden: *Muntmeesters en muntschenners, vervalsers en wisselaars.*

Om een vlotte economie te bevorderen, maakte de overheid vanouds via muntstempels duidelijk, wat de waarde van een bepaald geldstuk was. Daarmee streefde die overheid in principe naar een toestand waarbij inderdaad een vaste prijs zou kunnen worden toegekend aan bepaalde metalen voorwerpen. Die waarde moest direct af te lezen zijn aan de bij het slaan van munten gebruikte stempels. De hele muntproduktie behoorde eigenlijk het beroep van *wisselaar* overbodig te maken. Het succes van de onderneming bevorderde echter eeuwenlang juist dat beroep. Talrijke machthebbers konden zich onafhankelijk van elkaar als overheid doen gelden, maar daarmee werd het voor het publiek ook weer minder duidelijk welke stempeling nu precies welke waarde vertegenwoordigde. En verder lokte *vertrouwen* op zichzelf al bedrog uit: als mensen teveel naar een bepaald stempel kijken en te weinig naar gewicht en gehalte, loont het de moeite om minderwaardige stukken in omloop te brengen.

IJking door allerlei overheden maakte aldus herijking noodzakelijk. Wisselaars konden (door munten te wegen) aangeven wat de werkelijke waarde van geldstukken was. Maar hoe kon het publiek nu weten, of zo'n functionaris die munten woog wel te vertrouwen was? Bovendien zat het publiek ook gevangen in een paradox: de functionaris die de werkelijke waarde van geldstukken vaststelt, moet loon voor zijn inspanningen ontvangen; de eigenaar van kapitaal wordt armer zodra hij de werkelijke waarde van zijn geld vast laat stellen. Geld verdwijnt zodra je precies wilt weten hoeveel geld je hebt. Hoe groter het wantrouwen van het publiek, des te gemakkelijker raakte men zijn geld kwijt. De vele schilderijen uit de zeventiende en achttiende eeuw die Marloes Huiskamp in haar essay bespreekt, behandelen de hier gestelde problematiek op een doordringende wijze. In de bijbel zijn passages te vinden, die ons oproepen om zuiverheid te betrachten en om eerlijk en consequent door het leven te gaan. Dergelijke bijbelteksten kunnen met schilderijen worden geïllustreerd.

Een oneindige reeks van ijkmeesters die elkaars werk controleren, is in de praktijk onhaalbaar. Het wordt ook te kostbaar. Als echter ieder mens de bijbel tot richtsnoer neemt, is zo'n reeks overbodig. Door geldhandel te koppelen aan bijbelteksten konden schilders en hun opdrachtgevers iedereen oproepen tot zuiverheid en rechtvaardigheid. Dat scheelde aardig in de kosten! Maar wat moet je beginnen met mensen die zich toch niet aan deze teksten houden?

Jan Sanders van Hemessen, 'Roeping van Mattheus' 1536, Alte Pinakothek München

Dergelijke lieden kun je bedreigend of belerend toespreken. Met de *beeldtaal* van schilderijen gebeurde dit op verschillende manieren. Quinten Massys, bijvoorbeeld, beeldde in 1514 de bankier en zijn vrouw af. Hij is verdiept in het wegen van geld; zij bladert in een stichtelijk boek. Misschien wordt daarmee duidelijk gemaakt, dat niet alleen materiële zaken in het leven belangrijk zijn. Wie verdiept is in geld, wordt door dit schilderij direct op anderen waarden gewezen. De vrouw op het schilderij van Quinten Massys kijkt overigens uit haar boek op; haar blik is gericht op de geldstukken die haar man wil wegen. Misschien brengt de schilder ons hiermee ook in herinnering, hoe gemakkelijk we ons door materiële zaken laten afleiden. In elk geval lijkt Quinten Massys ons er op te wijzen, dat geld beslist niet de enige waarde in ons leven behoort te zijn.

Vermaningen spreken ook uit schilderijen waarop geld-tellende gierigaards geconfronteerd worden met *de dood.* Aan het einde van het leven raak je alles weer kwijt; dan komt het er niet meer op aan, hoeveel geld je bij elkaar hebt gegraaid. Ook een dergelijke boodschap kan bedoeld zijn om mensen over te halen tot matigheid, of tot andere deugden.

Op schilderijen en prenten van geldhandelaars zijn behalve muntstukken vaak ook *instrumenten* te zien: balansjes en muntgewichtdozen. Daarmee is gemakkelijk een overgang te maken naar het tweede essay uit *Gewogen of bedrogen.* Apparatuur vormt het belangrijkste onderwerp van de bijdrage van Cor de Graaf.

Sinds 1989, aldus vertelt Marjan Scharloo in het voorwoord van het boek, schenkt dr ir G.M.M. Houben jaarlijks een deel van zijn belangrijke verzameling muntgewichten en muntweegapparatuur aan het KPK. Op dat materiaal is de beschouwing van Cor de Graaf mede gebaseerd.

De Graaf geeft overigens ook ruime aandacht aan het proces van vervaardiging van geld in vroeger eeuwen. Tevens bespreekt hij de mogelijkheden die men had om via list en bedrog rijker te worden aan muntstukken. Beroepswisselaars en anderen konden bijvoorbeeld aardig wat verdienen aan *bicquetteren.* Het enige wat men daar voor nodig had, was een flinke zak met geld plus een fijne balans en een goede reeks gewichtjes. Bicquetteren ging als volgt: Munten die met de hand werden geslagen, hadden niet allemaal exact hetzelfde gewicht. De muntmeester mocht een zekere marge aanhouden. In een grote partij munten trof men binnen die marge relatief zware en relatief lichte stukken aan. Wie in het bezit kwam van zo'n grote partij, kon vervolgens elk afzonderlijk muntstuk wegen. De bicquetteur onttrok de relatief zware stukken aan de circulatie, en gaf alleen maar de lichtere stukken uit. Als er voldoende zware stukken waren verzameld, werden deze omgesmolten en tot nieuwe stukken van wisselend gewicht verwerkt. Hoe groter de marge was die de muntmeester mocht aanhouden, des te winstgevender was deze praktijk. In 1763 werd ontdekt dat de Gelderse muntmeester Carl Novisadi gedurende vijf jaar gemene zaak met zo'n bicquetteur had gemaakt.

Zo'n voorbeeld illustreert dat instrumentarium averechts kan worden gebruikt. Muntgewichten zijn bedoeld om frauduleuze stukken te identificeren. Maar naarmate dit opsporingsproces nauwkeuriger kan worden uitgevoerd, wordt het ook gemakkelijker om met behulp van die gewichten nieuwe vormen van fraude te ontwikkelen.

Beide essays in *Gewogen of bedrogen* laten zien dat ijkmeesters op hun beurt nooit volledig te ijken zijn, terwijl wij

controleurs nooit helemaal onder controle krijgen. Kortom, dit is een mooi moralistisch boekwerk.

ROB BAKKER en ARNOLD NIEUWENDAM (samenstelling) *Jubileumnummer Numismatische Kring Amsterdam*
Uitgave in eigen beheer, 1994, 87 blz.*

Op 17 oktober 1994 vond de vierhonderdste bijeenkomst plaats van de Numismatische Kring Amsterdam. Ter gelegenheid hiervan verscheen een bundel met gevarieerde artikelen, geschreven door veertien leden. De samenstellers hebben aan de kringleden kennelijk een driedubbele vraag gesteld; er is gezocht naar anekdotes over de Kring, naar persoonlijke ervaringen van verzamelaars, en ook naar inhoudelijke numismatische bijdragen.

Echte vertellers lijken in Amsterdam bijna uitgestorven. Toen ik de bundel ontving, verheugde ik me op prachtige anekdotes die over de oudste numismatische kring in Nederland te vertellen zijn. Maar dat viel tegen. Voorzitter Cees van Hengel geeft aan, waarom hij de kringavonden zo kan appreciëren. Bert van Beek, die zo'n 25 jaar geleden lid van de Amsterdamse Kring werd, laat iets van de vroegere sfeer proeven. De andere auteurs vertellen ons helemaal niets over hun herinneringen aan de Kring. Andere persoonlijke ervaringen komen gelukkig wel iets ruimer aan bod, want diverse auteurs schrijven over hun eigen geschiedenis als verzamelaar. De inhoudelijke numismatische bijdragen aan deze bundel zijn beknopt, maar ook heel gevarieerd: die bijdragen lopen van antieke munten tot en met de moderne penningkunst.

Zelf bezocht ik de in 1947 opgerichte Kring in de periode 1963 - 1975 regelmatig. Eén keer in de maand, op woensdagavond, ontving

* KAREL SOUDIJN

Elisabeth Varga, Penning ter gelegenheid van de 70e verjaardag van Cees van Hengel, 1993, brons, gegoten, 64 mm (zie ook MUNTkoerier nr 12-1994 p. 22)

handelaar Jacques Schulman ons in zijn pand aan de Keizersgracht. Dat was indertijd de plaats bij uitstek om alle belangrijke Nederlandse numismaten te leren kennen. Velen waren lid van de Kring; degenen die te ver buiten Amsterdam woonden, kwamen in de rol van spreker op bezoek. De tijd waarin ik de Amsterdamse Kring meemaakte, was duidelijk een overgangsperiode. Ik herinner me nog goed de plechtige wijze, waarop de heer Schulman tijdens een kringavond de eerste grote diefstal van munten uit zijn zaak bekend maakte. Opeens bleken verzamelaars van munten en penningen niet meer een gesloten groep te vormen waarin iedereen elkaar kon vertrouwen.

Een historicus zou eigenlijk eens de typen moeten beschrijven die in de loop der tijd lid waren. Als jonge student keek ik mijn ogen uit. Het was toch prachtig om Lod.S. Beuth steeds maar weer te horen pleiten voor de invoering van een zilveren gedenkmunt (het tientje van Beuth). Dezelfde Beuth schreef ook gedichten over niet-numismatische onderwerpen. Het paste in de huiselijke sfeer van de Kring, dat Schulman op een avond ging zitten voorlezen uit dit werk (waarvan ik me alleen herinner, dat de auteur 'Beuth' liet rijmen op *leut*).

Voor een opgroeiende jongen was de Kring een School van het Leven. Een groot verzamelaar van Russische munten takelde in de loop der jaren duidelijk af (fysiek en geestelijk). Tijdens lezingen van anderen snurkte deze verzamelaar soms heel luid. Als hij weer wakker was, voerde hij veel te lang en veel te hard het woord. Je zou kunnen zeggen, dat hier sprake was van decorumverlies. Maar dat werd door gastheer Schulman en voorzitter A.J. Bemolt van Loghum Slaterus steeds op een buitengewoon vriendelijke en diplomatieke manier opgevangen. Ook dat was leerzaam: zo hoor je kennelijk met lastige oude mensen om te gaan. Zowel Schulman als Bemolt van Loghum Slaterus hadden een manier van doen die de sfeer ten goede kwam. In zijn rol van penningmeester had Schulman eens een begroting opgesteld. Die werd niet vermenigvuldigd en uitgedeeld, maar in enkelvoud ter hand gesteld aan de voorzitter. Van Loghum Slaterus keek ter vergadering naar het papier en deelde ons mee, dat de linkerkolom met hetzelfde getal eindigde als de rechterkolom. En 'dus' stelde hij ons voor, om de begroting maar goed te keuren. Dat deden we van harte.

In de beknopte herinnering die Bert van Beek in de jubileumbundel publiceerde, ontbreekt het verhaal over de generatiekloof. Laat ik die anekdote dan maar vertellen. Zo'n vijfentwintig jaar geleden placht Van Beek rond te lopen in een paars-fluwelen kostuum, want het was tenslotte flower-power tijd. Tijdens een Kringavond keek de oude dominee De Vor peinzend naar Bert. Vervolgens mompelde hij: *Weggelopen uit een zeventiende-eeuws schuttersstuk.*

Terug naar de rijk geïllustreerde jubileumbundel. De inhoudelijke bijdragen aan de numismatiek riepen bij mij herinneringen wakker aan het traditionele einde van de avonden. Als de discussie over een lezing was afgelopen, vroeg Van Loghum Slaterus: 'Heeft er iemand nog iets meegenomen?' Voordat Schulman ons zijn nieuwe aanwinsten toonde, konden de andere leden dan even iets vertellen over interessante stukken. Die sfeer wordt in deze bundel tot leven geroepen. De numismatische beschouwingen gaan niet allemaal even diep, maar ze tonen ons iets van wat verschillende leden van de Numismatische Kring Amsterdam op dit moment bezig houdt. Allerlei leden hebben dit keer iets meegenomen. ■

Penningnieuws

Nieuw werk van medailleurs.
Goed reproduceerbare foto's met gegevens – bij voorkeur niet meer dan 100 woorden – zenden aan J. Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam (020-6863063, bgg 020-6126565). Gelieve tevens te vermelden of de foto's na gebruik voor *De Beeldenaar* beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag.

Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de hier besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten.

JANNES LIMPERG

LINDA VERKAAIK
Koning en vogel
Gegoten brons (90 mm)
Ontworpen naar aanleiding van de *Lof der Zotheid* van Erasmus.
Eerdere variant van *De koning en de vogel* 1993, Vereniging voor Penningkunst [*De Beeldenaar* 17(1993) 322]
(afbeelding op driekwart ware grootte)

LINDA VERKAAIK

Bank, boot (I)

Brons met email (85 mm)

Toen ik als beeld een bank ontwierp, ontdekte ik dat het kleur-mozaïek van het zitgedeelte heel mooi te gebruiken was als kleurlint op deze penning. Het lint begint laag aan de achterkant en loopt door via de zijkant naar de voorkant omhoog. Boot is voor mij een gegeven als een overgang, van de ene kant naar de andere kant, van oever tot oever, van leven naar dood, aldus de ontwerpster Linda Verkaaik

Bank, boot (II)

Brons met email (80 mm)

Gebaseerd op hetzelfde beeld als *Bank boot I.* De achtersteven werkt als standaard voor de penning. Afgebeeld is de zon; de bogen duiden op de wind in het zeil.

Bank, boot (III)
Brons met email (80 mm)
Vanuit hetzelfde beeld ontstaan.
Te samen vormen de twee penningen
een soort kruis: de vier windrichtingen
c.q. jaargetijden van het leven.

Tentoonstellingen

GEWOGEN OF BEDROGEN
Deze tentoonstelling in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet behandelt de verschillende manieren waarop vroeger wisselaars, handelaars en belastingontvangers het gewicht van goudstukken controleerden. Dit was nodig omdat in de geldomloop veel vervalste en 'bewerkte' munten voorkwamen.

Muntvervalsing of 'muntschennis' was niet alleen een ernstig economisch delict, het werd als vorm van majesteitsschennis beschouwd en daarom streng bestraft.

Op de expositie zijn voorbeelden te zien van vervalsingen, 'gesnoeide' en 'geplugde' munten. Daarnaast wordt een groot aanal weegschalen, muntgewichten en muntgewichtdozen getoond.

Bij de tentoonstelling is een rijk geïllustreerde publicatie verschenen met essays over het wegen van geld in de Nederlandse schilderkunst en over muntgewichten en munrweegapparatuur.

Tot 1 mei 1995 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-120748); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

DE ONBEKENDE KANT VAN 's RIJKS MUNT, De bijprodukten van 's Rijks Munt 1814 -1994.

Tot 31 maart 1995 in Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling in het Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht (zie hiervóór).

CARLA KLEIN, BEELDEN EN PENNINGEN
Van 10 februari tot 15 maart 1995 in Galerie Imago, Nieuwezijds Voorburgwal 371 te Amsterdam (020-6277046); geopend dinsdag t/m zaterdag 12.00-17.30 uur.

Carla Klein, Dikkie Digger I, gegoten brons, (72 x 78 mm), éénzijdig

Muntmélange

Bijzonderheden over deze vernieuwde rubriek leest u in het volgend nummer van *De Beeldenaar*.

Herdenkingsmunt 1994 Nederlandse Antillen – Snip

Zestig jaar geleden, in december 1934, vond de eerste transatlantische KLM-vlucht plaats: een luchtposttransport van Amsterdam naar Curaçao.

De overtocht werd gemaakt in een Fokker F XVIII, een driemotorig toestel met een kruissnelheid van 210 km per uur. De Fokker F XVIII PH-AIS – Snip was voor deze verre reis voorzien van extra brandstoftanks. Op 15 december 1934 vertrok de Snip met een bemanning van vier personen, waaronder gezagvoerder J.J. Hondong, van Schiphol. Vanwege het slechte weer moest een tussenlanding worden gemaakt in Marseille en in Alicante. De route ging vervolgens via Casablanca, Porto Praia, Paramaribo en Caracas. Zeven dagen na het vertrek, op 22 december 1934, bereikte de Snip Curaçao. De lange afstand van 7500 mijl werd afgelegd in een totale reistijd van 54 uur en 27 minuten. Met de Snip, die op de Antillen bleef, begon het Westindisch Vliegbedrijf van de KLM.

Deze mijlpaal uit de Nederlandse en Antilliaanse luchtvaartgeschiedenis is herdacht met de uitgifte van een zilveren vijfentwintig gulden munt. De munt draagt op de voorzijde het portret van koningin Beatrix, naar ontwerp van J.C. Hekman; op de keerzijde is onder andere de driemotorige Snip afgebeeld.

Nederlandse Antillen, Herdenkingsmunt 1994 Snip, 25 N.A.-gulden, zilver 925/1000, 25 gram, 38 mm

Herdenkingsmunt Aruba – Einde tweede Wereldoorlog

Tijdens de tweede wereldoorlog waren de beide Benedenwindse eilanden, Aruba en Curaçao, van enorm strategisch belang voor de geallieerden in verband met brandstofvoorziening. De grote olieraffinaderijen op Curaçao (Shell) en Aruba (Esso/Lago) verwerkten ruwe aardolie tot olieproducten, zoals kerosine, gasoline, diesel- en stookolie. Zij voorzagen voor een zeer groot deel in de brandstofbehoefte van de geallieerden.

De ruwe olie werd met kleine tankschepen aangevoerd uit Venezuela.

Aruba,
Herdenkingsmunt
Einde Wereldoorlog II,
25 florin, zilver
925/1000, 25 gram,
38 mm
(fotografie Hans Kokx)

De geraffineerde olieproducten werden naar geallieerde gebieden getransporteerd in olietankers – veelal zgn. T II tankers – die samen met andere schepen – waaronder zgn. Liberty's – deel uitmaakten van grote konvooien. In verband met gevaar voor aanvallen door vijandelijke Duitse onderzeeërs werden bepaalde vaarroutes en snelheden aangehouden.

Ter nagedachtenis van het einde van de tweede Wereldoorlog (1945) heeft Aruba een zilveren munt (25 florin) uitgegeven, met het toepasselijke motto *olie voor vrede*. De voorzijde toont het portret van koningin Beatrix, (ontwerp Evelino Fingal); op de keerzijde is naar ontwerp door Elles Kloosterman, onder meer een konvooi tankers weergegeven.

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN
(middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

1876, 27 juli. Prins Frederik zestig jaar Grootmeester Nationaal. Door J.P. Menger. Zwierz 392 pl. V. zilver, 61 mm

J. B. Westerhof
NUMISMAAT
gespecialiseerd in provinciale munten, historie en moderne penningen van alle landen
inkoop, verkoop, taxaties, veilingen
Hoogend 18, 8601 AE Sneek
tel. 05150-17198 + 06.52.91.38.83
's maandags gesloten - afspraak mogelijk

Verenigingsnieuws

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Najaarsvergadering van het Genootschap te Zaltbommel

P.F. DRENTH

Op 24 september 1994, een zonnige zaterdag, hebben circa honderd leden en genodigden de reis naar Zaltbommel ondernomen, om gezamenlijk de najaarsvergadering van het Genootschap mee te maken. Deze bijeenkomst werd gehouden in café-restaurant 'de Verdraagzaamheid', de opvolger van de in 1780 opgerichte sociëteit met dezelfde naam. Op deze historische plek stond vroeger een Tolhuis.

In de huishoudelijke vergadering kon de voorzitter het positieve nieuws brengen dat het *Jaarboek 1993* bij de drukker gereed lag. Voorts werd medegedeeld dat er blijvend de nodige aandacht wordt besteed aan *De Beeldenaar* en het *Jaarboek*, om ervoor te zorgen dat er een regelmatige en tijdige verschijning zal plaatsvinden. Er werd nog even teruggeblikt op de bijeenkomst van ons Genootschap samen met de 'Verein der Münzfreunde für Westfalen und Nachbargebiete' te Bad Iburg en Osnabrück op 25 en 26 juni jongstleden.

Naar aanleiding van het besprokene tijdens de voorjaarsvergadering 1993 – onderzoeken en mogelijk maatregelen voor te stellen, om in buitenlandse veilingen aangeboden voor Nederland belangrijke numismatische voorwerpen, voor ons land te verkrijgen – werd door de voorzitter melding gemaakt dat er een notitie is ontvangen van de werkgroep onder leiding van de heer Voûte. Er vond een levendige discussie plaats waarbij vele suggesties vanuit de zaal werden aangereikt. Eén en ander zal verder door het bestuur van het Genootschap worden uitgewerkt.

Na de afsluiting van de huishoudelijke vergadering hield de heer P.C. van Wijk uit Zaltbommel, een boeiende lezing over de geschiedenis van Zaltbommel, doorspekt met vele interessante anecdotes.

Na het traditionele aperitief en de gezellige lunch hield drs H.W. Jacobi een zeer interessante lezing over de muntslag van Zaltbommel. Hij beschreef allereerst de gebeurtenissen gedurende een aantal jaren vòòr 1579, het jaar waarin de Munt van de Stad Zaltbommel werd opgericht. De

Zaltbommel, z.j., daalder waarop de leeuwen een cirkel of een halve maan vastbouden (zilver, 42 mm)

muntslag begint om precies te zijn op 21 oktober 1579, één en ander blijkt uit rekeningen. Om de concurrentie van de Munt in Hedel tegen te gaan, waar sinds 1577 gemunt werd op naam van Frederik van den Bergh, wordt de muntmeester en zijn gezellen de toegang tot de stad verboden. Deze oplossing werkte blijkbaar onvoldoende want op 14 februari 1580 komen beide munthuizen overeen, gedurende twee jaar te zullen samenwerken. Op 7 april 1582 staakt de stad zijn lucratieve muntslag. Waarschijnlijk hebben klachten van de eigen burgers tot deze beslissing geleid, de daalders werden namelijk in Gelderse en Hollandse muntplakkaten als minderwaardig aan de kaak gesteld.

De boeiende lezing werd toegelicht met dia's. Veel van wat we te zien kregen, konden we later in het *Maarten van Rossum Museum* aanschouwen. Er ontstond nog een interessante discussie over een zeldzame daalder, waarbij de vraag was of het voorwerp dat beide leeuwen (op de afbeelding) vasthouden een cirkel of een halve maan voorstelt. De halve maan komt voor in het wapen van Hedel; in het wapen van Zaltbommel komt een mispelbloem en een zwaard voor. Op de meer voorkomende daalders houden beide leeuwen een zwaard vast.

Na de lezing werd in een aantal groepen een stadswandeling gehouden en werden de St. Maartenskerk en het Maarten van Rossum Museum bezocht. In het museum is een zeer gevarieerde collectie ondergebracht. Er zijn ondermeer antieke meubels, produkten van Bommelse arbeidslieden (koper, tin, zilver), stempels en afslagen van Bommelse munten, werken van Bommelse schilders en graveurs, oude tegels en glazen, kortom het was de moeite waard om het eens te bekijken.

De geslaagde dag werd traditiegetrouw besloten met een aperitief en diner.

* GREET KEMPER-KOEL

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST*

Contributiebetaling 1995

Begin 1995 hebben alle leden een acceptgiro ontvangen ter voldoening van hun contributie voor 1995. De betaling wordt graag zo spoedig mogelijk tegemoet gezien, daar de jaarpenning 1995 – *Bevrijdingspenning* door Hanneke Mols- van Gool – reeds in april zal worden toegezonden.

Zoals gebruikelijk wordt de penning alleen gezonden aan de leden die hun contributie voor 1995 hebben voldaan.

Brochure

Bij het secretariaat is een nieuwe brochure van de vereniging verkrijgbaar met informatie voor leden en belangstellenden (die graag lid wilen worden).

Jaarvergadering 1995

De jaarvergadering 1995 van de Vereniging voor Penningkunst zal plaatsvinden op zaterdag 3 juni 1995. Informatie omtrent plaats en programma zal tijdig aan de leden worden toegezonden door de bestuurssecretaris. ■

MEER DAN OOIT IS MUNTEN KOPEN EEN ZAAK VAN VERTROUWEN ...

OPGERICHT
25 JANUARI 1982

LEDEN VAN DE N.V.M.H. ZIJN UW VERTROUWEN WAARD!

ALLE LEDEN VAN DE NEDERLANDSE VERENIGING VAN MUNTHANDELAREN ONDERSCHRIJVEN DE ERECODE WELKE DOOR DE VERENIGING IS OPGESTELD.

- GARANTIE OP DE ECHTHEID VAN MUNTEN EN PENNINGEN
- OBJECTIEVE EN EERLIJKE VOORLICHTING
- KWALIFICATIE VOLGENS GANGBARE NORMEN

SECRETARIAAT N.V.M.H.
OOSTEINDE 97
7671 AT VRIEZENVEEN

LEDENLIJST PER JUNI 1994 IN ALFABETISCHE VOLGORDE

Bussumse postzegel- en munthandel
J.W. Eeckhout
Kapelstraat 20
1404 HX Bussum
02159 - 16288

Munthandel Civitat
A.H.G. Drouven
Luttekestraat 31
8011 LP Zwolle
038 - 223368
fax: 038 - 216643

Coin House
K. Doorduin
Heuvel 12
5101 TD Dongen
01623 - 12169
fax: 01623 - 18662

A.G. van der Dussen B.V.
Hondstraat 5
6211 HW Maastricht
043 - 215119
fax: 043 - 216014

Munth. Karel de Geus
Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
040 - 123455
fax: 040 - 110845

Munthandel Hekra
L.H. Helderton
Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
03445 - 1392

Munthandel G. Henzen
Pr. Irenestraat 19
3958 XN Amerongen
03434 - 52838

H.B.U. N.V.
A.A. Wijsman
Coolsingel 104
Postbus 249
3000 AE Rotterdam
010 - 2820274
fax: 010 - 2820079

Holleman munten
Min. Dr. Kuyperplein 54
7522 AW Enschede
053 - 338779

Honingh Munten
Dorpstraat 155
1566 AE Assendelft
02987 - 3094
fax: 02987 - 4771

Munth. Kevelam
Speulderweg 15[3]
3886 LA Garderen
05776 - 1955
fax: 05776 - 1528

C.A.M. Kienhorst
Steenstraat 16
7571 BK Oldenzaal
05410 - 15879
fax: 05410 - 20302

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97
7671 AT Vriezenveen
0546-561322
fax: 0546-561352

ING Bank
Herengracht 580
1017 CJ Amsterdam
020 - 5577375
fax: 020 - 6221721

De Nederlandse Muntenveiling
C. Muis
Rokin 60
1012 KV Amsterdam
020 - 6230261
fax: 020 - 6242380

Munthandel Oost-Brabant
M.van Berkom
Heischouw 31
5345 XT Oss
04120 - 24123
fax: 04120 - 51014

Theo Peters Numismatiek & Filatelie B.V.
Rosmarijnsteeg 7
1012 RP Amsterdam
020 - 6222530
fax: 020 - 6222454

E.D.J. van Roekel B.V.
F. Knol
Postbus 3
1400 AA Bussum
02159 - 48684
fax: 02159 - 49460

Romunt B.V.
W.E.M. Dols
Roerzicht 1
6041 XV Roermond
04750 - 16010
fax: 04750 - 11682

Laurens Schulman B.V.
Brinklaan 84a
1404 GM Bussum
02159 - 16632
fax: 02159 - 10878

Robert Schulman
Naarderstraat 67
1251 BG Laren NH
02153 - 10056
fax: 02153 - 89749

C.J.G. Schuurman-Rijnholt
Emmastraat 13
7075 AL Etten (Gld)
08350 - 27781

Sipiro Munten
P. Willems
Nassaulaan 5
6721 DW Bennekom
08389 - 18064
fax: 08389 - 15816

Munthandel Verschoor
Postbus 5803
3290 AC Strijen
01854 - 1719
fax: 01854 - 4424

J.B. Westerhof
Hoogend 18
8601 AE Sneek
05150 - 17198

corresponderende leden:

Munth. Huis Albert
P. Eyckmans
St. Jacobsmarkt 64
2000 Antwerpen
België
00 - 3232321121
fax: 00 - 3232318561

Jean Elsen N.V.
Tervurenlaan 65
1040 Brussel
België
00 - 3227346356
fax: 00 - 3227357778

Jean-Luc v/d Schueren
14, rue de la Bourse
1000 Bruxelles
België
00 - 3225133400
fax: 00 - 3225122528

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 11028, 2301 EA Leiden,
(tel 071-120748, fax 071-128678).

Bankrelaties:
Postbank 5761252
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen
2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar).

REDACTIE
N.L.M. Arkesteijn
M.L.F. van der Beek
H.A. Groenendijk
A.J. de Koning
J. Limperg
K.A. Soudijn
B.J. van der Veen

Redactiesecretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel 071-120748, fax 071-128678).

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland *f*40 (overige landen *f*65);
losse nummers *f*9 (inclusief verzendkosten)
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie inbegrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst worden verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees worden verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: H.A. Groenendijk, 071-224532
Secretariaat (opgave adreswijzigingen):
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
020-5242274.

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen):
Mw. M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60, 4205 HD Gorinchem,
01830-26543 Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN
NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
01899-14709.

Munthandel Verschoor

Utrecht, David van Bourgondië, Harpe d'or

Zuid-Afrika, Veldpond 1902

Duitsland, Memmingen, Dukaat 1730

Postbus 5803
3290 AC Strijen

lid n.v.m.h.

tel. 01854-1719
fax 01854-4424

A.G. van der Dussen b.v.
Hondstraat 5, 6211 HW Maastricht, Netherlands
[Tel. (0) 43 215 119]

announces the auction in 1995 of an important collection of ancient coins formed by a scholar and connoisseur.

Part 1
Auction 23 – 5 - 7 april
- 900 Greek coins
- 750 Roman coins
- 250 Byzantine coins
- 190 Oriental coins
- The numismatic library of the collector.
(figures are approximate only)

Part 2
Auction 24 – 31 May, 1 + 2 June
The collection of Roman Provincial Coinage *(approximately 2500 pieces)* including e.g. about 60 countermarked coins,
and coins of Alexandria, including Nomes.

The collection comprises not only rare items in top quality but also many smaller coins, often hard to obtain, and again they are often in remarkable condition. There will also be many lots of minor coins. There is something for everybody.

The two catalogues can be ordered now (please see below).
Sorry no free copies
Cost and methode of payment
(prices include the realised price lists after the auctions)
In **the Netherlands** only:
bij overboeking van NLG 30 (voor de 2 catalogi) op
Postbankrekening No. 1538597
t.n.v. A.G. van der Dussen b.v.,
Hondstraat 5, 6211 HW Maastricht.
Eén catalogus kost NLG 20 (zelfde condities)
België / Belgique: Nos clients belges sont priés de bien vouloir envoyer BEF 600 en espèces ou de virer le même montant à notre compte 063-1557955-73, Crédit Communal S.A., B-4600 Visé.
Overseas: for the two catalogues by air mail US $30
- or $20 per catalog. (From the USA only, personal checks are OK with us.)

(om practische redenen is deze advertentie alleen in het Engels opgesteld)

Wat ons betreft hoeft geld níet te rollen

"Geld moet rollen" zegt men wel. Maar wat ons betreft kan het net zo goed blijven liggen. Internationale handelsbank HBU is van oudsher gespecialiseerd in munten en edele metalen als verzamel- of beleggingsobject. Collectioneurs, individuele beleggers en professionele handel vinden bij ons een fascinerende voorraad historische munten afkomstig uit de periode van het koninkrijk tot in de diepe middeleeuwen. Maar ook een onuitputtelijk assortiment gouden munten en baren goud, zilver en platina. Bij de handelsbank HBU, zelfstandige dochter van ABN AMRO, kunnen zij bovendien terecht voor deskundig advies omtrent alle overige bankzaken.

HBU

HOLLANDSCHE BANK-UNIE

ROTTERDAM 010 - 282 02 74

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Vraag onze gratis veiling catalogus

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies.

Tel. 020-6230261
Fax 020-6242380

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam C. -tel. 020-6230261 - fax 020-6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam

Gediplomeerd Veilinghouder en Taxateur

DE BEELDENAAR

MAART/APRIL 1995, 19e JAARGANG NR. 2

Veiling 14 Auction

3-4-5 APRIL 1995

hotel JAN TABAK Bussum

Ter veiling komen ruim 3400 kavels waaronder :
Bijzonder groot aanbod van zeldzame middeleeuwse, provinciale en stedelijke munten; Muntvondst Amersfoort 1994 met de nog geheel gave pot / Koninkrijk / Ned. Indië / Zuidelijke Nederlanden / Historie-, familie-, luchtvaart-, spoorweg-, maçonnieke-, Napoleontische- en Gildepenningen / Muntenkabinetten / Papiergeld (o.a. 5 Cent type 1892 Curaçao)

De rijk geïllustreerde veilingcatalogus van 392 pagina's met uitgebreide beschrijvingen en foto's wordt medio maart 1995 verzonden
Te bestellen, inclusief de na de veiling toegezonden lijst van opgebrachte prijzen, door overschrijving van f 25,– op postgiro 44 73 14

Laurens Schulman b.v.

Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ (0)2159-16632

DE BEELDENAAR 19 (1995) nr. 2
Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Van de redactie **334**

50 jaar bevrijding **335**
F.J.M. van Puijenbroek over de Jaarpenning 1995 van de Vereniging voor Penningkunst

XIIe Internationaal Numismatisch Congres **338**

Hoensbroek 1924, Groningen 1498 en Puister 1986 **339**
C. de Graaf Jr. over de datering van een Groningse munt

Oord, duit of halve duit **342**
D. Purmer over numismatische vergissingen met betrekking tot kopergeld

Muntslag voor verre landen **347**
L.M.J. Boegheim over de munten voor El Savaldor, geslagen bij 's Rijks Munt in 1986

Onbekend maakt onbemind **349**
L. Boezelijn vervolgt zijn serie over munten van de Islam (23)

's Rijks Munt en de aanmuntingen door De Heus **357**
Marcel van der Beek over Indisch kopergeld uit Amsterdam

Recent verschenen **367**
Een nieuwe rubriek door Christel Schollaardt

Margreet Holleman op de penning **368**
Arnold Nieuwendam over een jubileum

Muntmelange **370**
Een vernieuwde rubriek door Bouke Jan van der Veen

Penningnieuws **372**

Nieuwe Vijftig gulden munt **374**

Tentoonstellingen **376**

Penningprijsvraag FIDEM 1998 **377**

Nieuw veilinghuis in het Zuiden **378**

'A.9' een onbekend zilveren muntje. Zie de rubriek Muntmelange.

Op de voorplaat: *50 jaar bevrijding, Jaarpenning 1995 van de Ver. voor Penningkunst door Hanneke Mols-van Gool*

Van de redactie

HANS DE KONING

Sinds kort is het redactieteam van *De Beeldenaar* versterkt met twee nieuwe medewerkers. De naam van een van hen trof u al aan in de colofon van het laatste nummer van 1994: BOUKE JAN VAN DER VEEN. Van zijn hand verscheen reeds een tweetal artikelen in de afgelopen jaargang. Van der Veen zal onder meer de vernieuwde rubriek MUNTMELANGE gaan verzorgen. Deze rubriek geeft bijzonderheden over munten van allerlei aard. Aan deze rubriek kunt u – als geïnteresseerde lezer, verzamelaar of belangstellende – uw medewerking verlenen. U leest hierover elders in dit nummer.

In een nieuwe rubriek – onder de titel RECENT VERSCHENEN – wil de redactie een ruime selectie van recent verschenen numismatische literatuur onder de aandacht brengen. De redactie is verheugd dat CHRISTEL SCHOLLAARDT, bibliothecaris van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden, haar medewerking aan deze rubriek wil verlenen. Elders in dit nummer treft u haar eerste bijdrage aan. De rubriek BOEKBESPREKING blijft naast deze nieuwe rubriek gehandhaafd.

Hanneke Mols-van Gool, Wenteling, ontwerp, 1994, Ø 360 mm, hoogte 200 mm, diabaas en ijzer

50 jaar bevrijding
Verenigingspenning 1995 door Hanneke Mols-van Gool

FRANS VAN PUIJENBROEK

De herwonnen vrijheid in 1945 is voor tijdgenoten een diep doorleefde emotionele ervaring geweest waaraan volgende generaties door overlevering deelgenoot werden gemaakt. Nu, een halve eeuw later, vieren en herdenken we de bevrijding in dankbare herinnering en in bezinning op de offers van hen, die de vrijheid niet mochten meevieren.

Met overwegingen van deze strekking heeft de Vereniging voor Penningkunst aan Hanneke Mols-van Gool gevraagd een ontwerp te maken voor de jaarpenning 1995.[1]

Als een van de weinige beeldhouwers in Nederland houdt deze frêle gebouwde vrouw zich bezig met het bewerken, kappen en polijsten van steen. In dit métier wordt ze gegrepen door de tektonische hoedanigheden, die zich tijdens het bewerken prijsgeven. De steen leidt haar inspiratie voor de vormgeving, die ze zich voor ogen stelt. Zelf zegt ze haar gedachten te ordenen door het maken van schetsen in steen. Ze gebruikt daarvoor de bij het voorhakken van een beeld afgeslagen brokken en scherven. *Bij mijn onderzoek naar de mogelijkheden van het materiaal neem ik zo'n stuk in de hand, hak, slijp, draai, tot er een vorm groeit die in mijn hand past en aangenaam is om te voelen. Dit herhaalt zich een groot aantal keren.* Ze merkt dan vaak, dat ze eigenlijk bezig is met een steen die al jaren te wachten ligt en die ze al vaak heeft bekeken. *Dan begin ik aan die grote steen en al hakkende hoop ik dat de steen meer wordt dan de schets. Dikwijls ontdek ik dan waar de stuctuur vandaan is gekomen en hoe de transformatie, de verstening, is ontstaan als rimpelingen van een huid, plooien in het landschap, als stapelingen en doorsnijdingen. Zo geeft het materiaal dan zelf aan hoe het zich wil laten bewerken tot de vorm, die mij voor ogen staat.*

In de ontwikkeling door de jaren heen kenmerkt haar werk zich minder door uitbundigheid dan door intimiteit. Het vraagt een stille benadering om het virtuele wordingsgesprek van de maakster met haar object te verstaan.

Voor een strikt numismatische benadering van een penning biedt het werk van Hanneke Mols met haar stilering naar poëtische abstractie minder directe aanknopingspunten. Relativeert men deze formele begrenzing evenwel en zoekt men naar iemand met artistiek-conceptuele opvattingen om het eenduidige en tegelijk veelzijdige bevrijdingsthema zonder pathos en uitgeleefde symboliek in de vorm van een penning tot uitdrukking te brengen, dan mogen we er blij mee zijn dat ze de opdracht heeft willen aanvaarden en uitvoeren.

De penning *50 jaar bevrijding* is in vorm en volume afgestemd op het betasten met de hand. Hanneke Mols-van Gool vindt de tactiele ervaring even belangrijk als het aftasten met het oog. De ene zijde van de penning is horizontaal verdeeld in twee vlakken. Het bovenvlak is schijnbaar leeg tot 1945, ruimte gevend aan herinneringen van oorlog en bezetting. Het ondervlak begint met 1995 en laat ruimte open voor gedachten over de toekomst. De scheidingslijn verbindt de beide jaartallen.

Hanneke Mols-van Gool,
50 jaar bevrijding, 1995, brons, gegoten,
ruitvormig 95x100x13 mm
(foto's Eva Mols)

Aan de keerzijde komt uit de diept het woord *bevrijding* in een dans van letters naar de oppervlakte. Door de plaatsing van het woord in het vlak ontstaat het beeld van een vlag, dat het feest van bevrijd te zijn oproept. Een penning zonder triomfalisme; die uitnodigt tot bespiegeling en bezinning.

NOOT

1 De penning zal omstreeks half april aan de leden worden toegezonden.
De penning is roodkleuring gepatineerd en gesigneerd op de rand; het VPK-vignet is op de keerzijde aangebracht (foto's Eva Mols).
De kleur van de afbeelding op de omslag kan afwijken van de werkelijke kleur van de penning.

HANNEKE MOLS-VAN GOOL

Geboren 1933 te Goirle. Na twee jaar Academie voor Beeldende Kunst van de Katholieke Leergangen te Tilburg ging ze in 1952 naar de Jan van Eyck-academie in Maastricht voor de opleiding beeldhouwen bij Matheus Lau en Oscar Jespers. Vervolgens vertrok ze naar Milaan om aan de Academia di belle arti di Brera bij Luciano Minguzzi haar professionele inzichten verder te verdiepen. Haar huwelijk in 1960 met Theo Mols, monumentaal kunstenaar, werd gezegend met vier kinderen, die ieder op eigen wijze de creatieve impulsen van huis en haard in hun beroepskeuze tot uitdrukking brengen.

In haar ruime atelier en deels in de buitenlucht werkt ze aan haar beelden: opdrachten en vrij werk. Eén van de objecten van de laatste tijd is geplaatst bij 'De Klokkenberg' te Breda.

Enige jaren geleden kreeg ze als eerste de opdracht de emancipatieprijs van de gemeente Tilburg in een kunstvoorwerp tot uitdrukking te brengen. Voor deze tweejaarlijkse prijs wordt telkens een andere vrouwelijke kunstenaar uitgenodigd. Beginnend met de reizende 'Start'-tentoonstelling in 1958 heeft ze sindsdien aan veel tentoonstellingen in binnen- en buitenland deelgenomen. Haar werk is op veel plaatsen te zien.

Belangstellenden worden graag gewezen op de door Jacques Peeters typografisch vormgegeven catalogus *Hanneke Mols-van Gool Beelden* uit 1991 met tekst van José Boyens en fraaie foto's van echtgenoot Theo, waarvan nog enkele exemplaren voorhanden zijn. Hanneke Mols-van Gool woont Koningshoeven 83, 5018 AA Tilburg, telefoon 013-431859.

Hanneke Mols-van Gool,
Inwendige van de steen, 1994,
Ø 650 mm, hoogte 100 mm,
diabaas met breuklijnen en ijzer

XIIe Internationaal Numismatisch Congres

Het twaalfde Internationaal Numismatisch Congres zal plaats vinden van 8 tot 12 september 1997 in Berlijn. Het is de eerste keer dat dit zesjaarlijkse congres in zijn meer dan honderdjarige geschiedenis in Duitsland plaatsvindt. Medewerking verlenen de Staatliche Museen zu Berlin - Preussischer Kulturbesitz in samenwerking met de Internationale Numismatische Commissie.

Het congres zal gehouden worden in de zalen van de Humboldt Universiteit, in het historische stadscentrum van Berlijn aan de beroemde Unter den Linden. Voor het wetenschappelijk programma zijn vier dagen beschikbaar; de vijfde dag is vrijgehouden voor excursies in en rond Berlijn.

Ter gelegenheid van het congres verschijnen de traditionele *Survey of Numismatic Research* en – in beperkte oplage – een door een gerenommeerde Duitse medailleur ontworpen penning.

Voor aanmelding tot deelname of verdere informatie kan men zich wenden tot: Staatliche Museen zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz, Münzkabinett, Bodestrasze 1-3, D-10178 Berlin, Duitsland

Een brochure met bijzonderheden verschijnt dit jaar.

UITNODIGING VOOR...

EUROPESE PAPIERGELDBEURS

"MAASTRICHT"

in het week-end van

1 en 2 april 1995

in VALKENBURG (Zuid-Limburg)

- 10 km. van Maastricht

Zaterdag 9.30 - 18.00u
Zondag 10.30 - 17.00u

- Beurs - Tentoonstelling - Lezing(en)
- 80 tot 100 stands -
- Handelaren en verzamelaars uit meer dan 30 landen -

NIEUWE ZAAL!
Weer in het centrum van Valkenburg!

Ingang: via parkeerplaats Casino Valkenburg!

EUROPEAN PAPER MONEY BOURSE

Informatie & reservering: Jos F.M. Eijsermans Postbus 3240 5930AE Tegelen
Tel: 077-541440 (vanaf 18.30u) Fax: 077-521654

Hoensbroek 1924, Groningen 1498 en Puister 1986

COR DE GRAAF JR

In 1989 werd in Maastricht een vondst gedaan van 344 laat-middeleeuwse zilveren munten. Na bestudering en analyse van deze vondst, bleek dat ze een grote gelijkenis vertoonde met de vondst Hoensbroek 1924. Beide Zuidlimburgse vondsten zijn inmiddels gepubliceerd, maar indertijd gaf de datering van een Groningse vlieger uit 1498 in de vondst Hoensbroek nogal wat problemen.[1] De oplossing van dat probleem geeft aanleiding tot een kleine correctie op de catalogus van Groningse munten van de hand van drs A.T. Puister.[2]

Hoensbroek 1924

In 1924 vond H.W. Hoogakker te Hoensbroek een schat van 313 zilveren munten, die hij verkocht aan Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet (KPK). Dit nam 68 exemplaren op in de collectie, terwijl een twaalftal munten werd doorgeschoven naar het Bonnefantenmuseum in Maastricht. De overige munten werden afgestoten. De 68 exemplaren zijn nog in de collectie van het KPK aanwezig; de herkomst van de munten staat op de muntkartons geschreven. Volgens de correspondentie is de selectie in het KPK in de eerste plaats gemaakt op type en pas in de tweede plaats op de conditie van de munten. Alle typen uit de vondst zullen in het KPK aanwezig zijn, zodat ze een representatief beeld van de samenstelling vormen.

Van de gedateerde munten is een Brabants dubbel vuurijzer van Maria van Bourgondië uit 1481 het jongst. Enkele ongedateerde munten, zoals een kwart jager van David van Bourgondië (1482/1483) en twee ongedateerde stuivers van Jan II van Kleef (ca. 1481) leverden geen probleem op voor een verbergingsdatum rond 1483.

Groningen 1498

Tussen de 'Hoensbroeker' munten bevond zich echter een Groningse vlieger van 2,363 gram, waarvan het jaartal niet goed leesbaar was: te lezen was MCCCC...III. Derhalve moest het jaartal eindigen op een 3 of een 8, eventueel een 4 of een 9, omdat deze cijfers soms als IIII resp. VIIII werden geschreven. In het hart van het kruis bevond zich een achtpuntige ster, waarmee het duidelijk tot type Puister 1.260 behoorde. De door hem gesignaleerde jaartallen van dit type leveren drie mogelijkheden op: 1469, 1498 en 1499. Het laatste jaar viel echter af, aangezien dat op de vliegers telkens als MCCCCXCIX geschreven werd. Het leek aantrekkelijk om de munt te dateren op 1469, aangezien dat ruim binnen de gestelde verbergingsdatum valt. Het alternatief 1499 zou een verschuiving van de sluitdatum (ca. 1483) van maar liefst zestien jaar opleveren. Een dergelijke verschuiving op basis van een slecht leesbare munt moet men proberen te vermijden.

Als vergelijkingmateriaal diende een dertigtal exemplaren in het KPK, een kleine twintig exemplaren in het Groninger Museum en enkele stuks in het Fitzwilliam Museum te Cambridge. In de eerste plaats werd de munt vergeleken met andere exemplaren van 1469. Daarvan bezit het KPK het door Puister afgebeelde exemplaar 1.261, d.w.z. het type met niets in het hart van

het kruis. Als vergelijking voor type 1.260 leek het dus niet te kunnen dienen, zij het dat met behulp van de microscoop enkele punten van een vijfpuntige ster te ontwaren vielen. Het tweede bekende exemplaar van type 1.260 uit 1469 bleek eveneens een vijfpuntige ster te hebben.[3] Kortom, beide bekende exemplaren van type 1.260 blijken tot het type 1.261 te behoren, daarmee kon dat nummer in Puisters catalogus dus vervallen.

Echter, voor de vraag of de bewuste vlieger, uit de vondst Hoensbroek, uit 1469 of 1498 dateerde, leverde dat gegeven niets op. Alleen werd wel duidelijk, dat er sprake was van twee verschillende sterren: beide exemplaren hebben een vijfpuntige ster, terwijl de afgebeelde munt bij Puister 1.261 een achtpuntige ster vertoont. Na enig onderzoek bleek, dat de vijfpuntige ster in gebruik was tussen 1455 en 1470 en dat de achtpuntige ster op de munten uit de jaren negentig van de vijftiende eeuw voorkomt.

Een ander opvallend aspect bleek de vorm van het wapenschild, dat in 1472 werd gewijzigd. Tot en met 1472 komt op de vlieger een spits toelopend wapenschild voor, om in de loop van dat jaar te worden vervangen door een rond wapenschild. De 'vlieger van Hoensbroek' had een achtpuntige ster en een rond wapenschild. De enige conclusie kon dan ook zijn, dat de munt uit 1498 dateerde. Weliswaar waren de dateringsproblemen voor de munt opgelost, voor de vondst als geheel begonnen ze echter pas goed. Hoe was het 'gat' van 16 jaar te verklaren. De periode van 1483–1498 staat immers bekend om de vele verschillende emissies van bijvoorbeeld de Bourgondiërs. In deze vondst ontbraken ze, terwijl in alle andere vondsten begraven in de periode 1483–1500 deze emissies altijd voorkomen. De gemakkelijkste oplossing was te stellen, dat de munt niet tot de vondst behoorde, maar de gemakkelijkste weg is vaak niet de goede.

Het inventarisboek van het KPK over het jaar 1924 bracht uitkomst. De toenmalige directeur A.O. van Kerkwijk dateerde de munt op 147., met een massa van 2,8 gram. Op het muntkarton vulde hij dit later aan tot 1476. De latere directeur prof. H.E. van Gelder

Links: achtpuntige ster in hart van kruis (detailopname)

Rechts: vijfpuntige ster in hart van kruis (detailopname)

Links: spits toelopend wapenschild) (detailopname)

Rechts: rond wapenschild (detailopname)

corrigeerde het jaren later tot 1478, waarna diens opvolger H.W. Jacobi het tenslotte (zoals hierboven beschreven) terecht wijzigde in 1498. Echter, hoe kon Van Kerkwijk de munt dateren op de jaren zeventig van de vijftiende eeuw, terwijl juist alleen het eind van het omschrift (III) leesbaar was? Daarnaast was er nog het verschil in massa van een halve gram tussen het door Van Kerkwijk beschreven exemplaar en de vlieger in het muntkarton. Dit alles maakte het zeer waarschijnlijk, dat Van Kerkwijk een andere munt in handen had gehad, dan het exemplaar uit 1498 dat Van Gelder en Jacobi hadden bestudeerd. In de verzameling van het KPK werd gezocht naar een munt die aan de beschrijving van Van Kerkwijk voldeed. Die bleek er te zijn en wel in een muntkarton met het opschrift: *aangetroffen in collectie, 1947*. Dit exemplaar is vermoedelijk tijdens één van de verhuizingen van de collectie in en kort na de tweede wereldoorlog uit zijn oorspronkelijke karton geraakt, waarna de andere munt uit 1498 in zijn plaats is gekomen. De massa van deze munt is 2,813 gram en de datering kan, ondanks een dubbelslag, met behulp van de microscoop, worden gesteld op 1473.[4] Dit wordt niet tegengesproken door de G in het hart van het kruis en het ronde wapenschild. Hiermee kan de munt geïdentificeerd worden als Puister 1.259d. Voor de vondst Hoensbroek betekent dit, dat de sluitdatum 1483 gehandhaafd kan blijven.

Puister 1986

Het bovenvermelde onderzoek heeft enkele consequenties voor de catalogus van Puister. Allereerst vervalt P 1.261, aangezien beide bekende exemplaren bij nader inzien een vijfpuntige ster in het hart vertonen en dus tot type 1.260 behoren.

Ten tweede dient type P 1.260 gesplitst te worden in een serie met vijfpuntige ster in het hart van het kruis (1455-1470) en een serie met achtpuntige ster in het hart van het kruis (1490-1499). Ik stel voor deze Puister 1.260a respectievelijk 1.260b te noemen.[5]

Weliswaar niet in relatie tot het teken in het hart van het kruis, maar wel belangrijk voor de datering is het gebruik van het wapenschild: spits toelopend wapenschild (tot en met 1472); rond wapenschild (vanaf 1472).

Tenslotte iets over eventuele muntmeestertekens. Volgens Puister zijn die niet bekend. Het KPK bezit zes vliegers uit 1472. Op één daarvan met een spits wapenschild bevindt zich aan de voorzijde onder het initiaalkruis een roosje. Frappant is dat de vliegers uit 1471 een roosje in het hart van het kruis hebben. Toch een muntmeesterteken?!

Met dank aan Arent Pol (KPK) en C.J.A. Jörg (Groninger Museum)

NOTEN

1 C. DE GRAAF JR 'Maastricht 1989 en Hoensbroek 1924. Twee Zuidlimburgse muntvondsten uit de 15e eeuw' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 78 (1991), 143-166.

2 A.T. PUISTER 'Groningse stedelijke munten' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 73 (1986), 5-72.

3 Veilingcatalogus nr. 242 firma J. Schulman, juni 1966, kavel 323.

4 In mijn vondstlijst (zie noot 1) staan helaas de gegevens van de verkeerde (aanvankelijk aan de vondst Hoensbroek toegeschreven munt) vermeld: massa 2,36 moet zijn: 2,81 en Puister 1.260g moet zijn: Puister 1.259d.

5 Omdat nr 1.261 is vrijgekomen zou de nu gesplitste serie verdeeld kunnen worden over nrs 1.260 en 1.261, maar mij lijkt het beter dit te vermijden om verdere verwarring te voorkomen.

Groninger vlieger Puister 1.260; type 1.

Oord, duit of halve duit

Numismatische vergissingen met betrekking tot kopergeld in de Verenigde Nederlanden

DICK PURMER

Het kopergeld uit het einde van de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw is een interessant terrein voor nadere studie. Door het ontbreken van ordonnanties, instructies en dergelijke, zal men bij het bestuderen in een aantal gevallen genoodzaakt zijn conclusies te trekken, waarbij de eigen ervaring en kennis een belangrijke rol spelen.

Veelal is door momenteel nog zeer gewaardeerde auteurs in het verleden aan munten een verkeerde benaming toegekend op basis van een aantal aannamen, die gezien de huidige inzichten uitermate discutabel zijn. Onze kennis is voortgeschreden, zowel door vondsten als door archiefonderzoek. Tevens werden in het verleden conclusies getrokken uit materiaal van matige kwaliteit. De gemaakte fouten leiden een hardnekkig bestaan, waarbij met name in nieuwere literatuur teruggevallen wordt op de in het verleden ingenomen stellingen.

Een aantal onjuistheden zal in dit artikel aan de orde worden gesteld, met als hoofddoelstelling de naamgeving in de toekomst op een juiste wijze te laten geschieden.

Een duidelijke beperking ligt in de gekozen munten. Aan de orde komen slechts koperen munten uit de zestiende en zeventiende eeuw. De vraag, die in al deze gevallen gesteld wordt, is die van de denominatie: betreft het een munt van $^1/_4$, $^1/_8$ of $^1/_{16}$ stuiver?

Oorzaak van verschillen

De onjuiste benamingen zijn in het verleden veelal gebaseerd op waarnemingen en de hieruit getrokken conclusies. Belangrijke oorzaken van dit verschil bij de interpretatie door auteurs vormen het gewicht en de beeldenaar van de discutabele munten.

Het gewicht

Een significante afwijking van het gewicht ten opzichte van het wettelijke of gebruikelijke gewicht is voor diverse schrijvers een belangrijke reden om aan te nemen, dat er een afwijkende denominatie in het spel is. Bij bestudering van het gewicht van de koperen munten van de zestiende tot het einde van de achttiende eeuw is mij gebleken, dat slechts zelden het voorgeschreven gewicht, zoals dat in de ordonnanties is vastgesteld, kon worden gemeten. In het algemeen is sprake van een lager gewicht, hetgeen voor de muntheer of muntmeester het inkomen uit de muntslag uitermate gunstig heeft beïnvloed.

Hogere gewichten dan voorgeschreven komen daarom hoogst zelden voor. In dit soort gevallen kan er sprake zijn van proefslagen, hetgeen zal moeten blijken uit nadere studie, bijvoorbeeld de zeldzaamheid van de momenteel bekende exemplaren. Daarnaast kan een reden zijn, dat men goedkoop aan een voorraad halfprodukt is gekomen. Dit komt voor bij de overslag op een partij aangekochte zwaardere munten. In het vervolg zal hier een voorbeeld van worden gegeven.

Bij kopergeld moet men zich overigens realiseren, dat hier sprake is van fiduciair geld, waarbij de waarde niet meer afhankelijk is van het daarin aanwezige metaal en het gewicht van de munt er dus minder toe doet.

Daarnaast was de koperen muntslag niet onderhevig aan strenge controlemaatregelen, aangezien deze produktie was vrijgesteld van de sleischat. Wel werd de omvang van de hoeveelheid aan te munten kopergeld veelal door de opdrachtgever vastgesteld.

Vastgesteld kan worden, dat bij kopergeld, in tegenstelling tot zilveren en gouden munten, de relatie tussen waarde en gewicht niet al te strak kan worden gelegd.

De beeldenaar

Omdat het gewicht bij kopergeld, gezien het fiduciaire karakter van de muntslag, van minder belang is, zal naar een ander kenmerk gezocht moeten worden om in het maatschappelijk verkeer de denominatie te kunnen onderscheiden. Het kan naar mijn mening niet anders zijn dan dat het onderscheidingskenmerk gelegen is in de beeldenaar. Een gelijksoortige beeldenaar zal gerelateerd worden aan één denominatie. In het vervolg worden enkele voorbeelden aangehaald, zoals de oord, c.q. duit z.j. van Holland, die een navolging is van de van 1574 tot 1579 geslagen oord. Echter in 1579 werd de oord gereduceerd tot een duit, hetgeen mijn stelling ondersteunt.

Ook het omgekeerde komt voor. De stad Elburg heeft zijn halve duiten doelbewust zo sterk doen lijken op een duit, opdat de burger de muntjes zou accepteren voor een hele duit. Hier is sprake van een bewust bedriegelijke praktijk.

Beschrijving van de discutabele munten

1. Duit z.j. Holland (V 57.3)
Deze munt wordt door Verkade, vanwege het gewicht, aangezien voor een oord, hetgeen hardnekkig is volgehouden in de latere literatuur.[1] De datering van deze munten zonder jaar is vaak een probleem. De munt V 57.3 wordt onder meer gedateerd circa 1604. Bij het begin van de zeventiende eeuw wegen de duiten circa 2 gram en de oorden, zoals die van Zeeland, circa 4,2 gram. Het gewicht van deze munt wordt in de literatuur op circa 4 gram gesteld, zodat de benaming oord logisch lijkt. Ik heb een groot aantal munten gewogen en het gewicht variëerde van 4,6 tot 2,9 gram.

Oord Holland 1578
voorzijde: maagd

Duit Holland z.j.
voorzijde: maagd

Het is voor een goed begrip noodzakelijk ons nader te verdiepen in het laatste decennium van de zestiende eeuw. Van Gelder beschrijft dat in Nederland na de eerste emissie kopergeld in Holland van 1574 tot 1579, elders, onder meer in Utrecht, minderwaardig en dus veel lichter kopergeld werd geslagen, terwijl bovendien vervalsingen bekend werden.[2] In dit kader is opzienbarend de vondst van een volledige valsemuntersuitrusting met vervalste koperen Hollandse oorden in Valkenburg.[3] Om de omloop van het

minderwaardige geld te saneren halveerde Holland in 1579 de waarde, waardoor de oordjes de waarde van één duit verkregen. Een voortzetting van dit beleid is de produktie van de duit z.j. met de Hollandse maagd in de tuin op de voorzijde. Dit voorbeeld is slaafs gevolgd, ook nu weer op lager gewicht, door Arnhem, Nijmegen, Gorinchem en Zeeland. In het onderhavige artikel geeft Van Gelder reeds aan, dat het hier een duit betreft, doch naar mijn mening is deze mededeling slecht gelezen. Ook Van der Wiel heeft gewezen op het grotere formaat en het hogere gewicht van de duiten van 1590-1600 ten opzichte van de munten uit de zeventiende eeuw en hij spreekt ook reeds van de *duit z.j. van Holland.*[4]

Op basis van het vorengestelde en het geconstateerde gewicht van een groot aantal munten, kunnen wij ervan uitgaan, dat deze munt is geslagen van 1590 tot 1598, in eerste instantie op een wettelijk gewicht van 4,24 gram en in 1593 teruggebracht tot 3,97 gram. Het gaat hier dus niet om een in het begin van de zeventiende eeuw geslagen oord, maar om een aan het einde van de zestiende eeuw geslagen duit.

Duit West Friesland z.j., voorzijde wapenschild

Duit West Friesland 1604, voorzijde wapenschild, keerzijde tekst met jaartal

2. Duit z.j. (1603) en 1604 West-Friesland (V 75.5 en 6)
Verkade noemt onder 75.5 en 75.6 de munten oordjes, waarbij voor hem het gewicht de bepalende factor is geweest. Opvallend is, dat hij zonder probleem onder 75.7 een volkomen gelijke munt, doch van een lichter gewicht, aanduidt als duit.

Het hogere gewicht van de duiten in het einde van de zestiende en het begin zeventiende eeuw is reeds besproken bij de duit z.j. van Holland. Qua uiterlijk en gewicht lijken de munten van West-Friesland erg veel op de munten uit de periode 1596-1598 van Kampen en Zwolle. Ook hier geeft de beeldenaar een duidelijke aanwijzing, dat het hier geen oordjes, doch duiten betreft, waarbij ook het hogere gewicht verklaard kan worden.

3. Duit 1660, 1661 en 1663 West Friesland (V 75.7 en 212.4)
Verkade beeldt onder 75.6 de duit 1604 af en stelt in de tekst bij nr. 412: *Van dezen bestaan er ook vele van de volgende jaren tot 1663 en daaronder een van 1661, van minder dikte en kleiner omtrek dan de gewone, zoodat dezelve meer naar een halve dan heelen Duit gelijkt, zie volgend Nr.*

Verkade blijft voorzichtig, want onder nr. 412a stelt hij: *Duit of halve duit 1661, pl.212, fig 4. Zie aant. op het vorige Nr.*

In catalogi en prijslijsten wordt het jaartal 1661 niet meer als een halve duit vermeld, wel echter de halve duit met het jaartal 1663 onder verwijzing naar V 212.4. In de handel worden duiten met het jaartal 1663 dan ook vaak aangeprezen als de *schaarse* halve duit. Verkade was erg voorzichtig en liet de keuze over aan de lezer. Zijn constatering ten aanzien van het gewicht en het kleinere muntplaatje is juist, zijn interpretatie echter niet; de denominatie is een hele en geen halve duit.

Links boven: Duit West Friesland 1604, voorzijde wapenschild, keerzijde tekst met jaartal

Onder: Duit West Friesland 1663, voorzijde wapenschild

4. Duit Nijmegen (V 24.8, P 66)
Ook hier werd, nu door Passon, op basis van het hogere gewicht de duit 'verheven' tot een oordje.[5] Verkade heeft dit zwaardere type kennelijk niet onder ogen gehad.

Deze duiten zijn geslagen op Zuid-Nederlandse liards met een gewicht van circa 4 gram. De muntmeester Reynier Hansen heeft kennelijk tegen gunstige condities de hand kunnen leggen op een partij halfprodukten, waarmee hij het wat hogere gewicht op de koop toenam. Het smelten, walsen en knippen van de plaatjes was hiermee niet meer nodig. De door Passon onder nr. 75 beschreven duit komt qua uiterlijk volledig overeen met de als oord beschreven munt. In de toekomst zal Nijmegen het zonder een oordje moeten doen.

Links boven: Duit Nijmegen z.j., overslag, voorzijde: maagd

Onder: Duit Nijmegen z.j., voorzijde: maagd

5. Halve duit Elburg (V 38.4-6)
Verkade neemt deze muntjes op als duiten en deze benaming wordt nog veel gevolgd, alhoewel Van der Wiel de munten beschreef als halve duiten.[6] Het zal volledig in overeenstemming met de bedoelingen van de stedelijke overheid van Elburg zijn geweest om deze munten te beschouwen als duiten. De verantwoordelijkheid voor deze muntslag werd weggeschoven door de muntslag uit te voeren op naam van de Kerk. Door de sterke gelijkenis met de elders rond 1620 geslagen duiten werd deze suggestie gewekt, slechts uit het gewicht zou men een relatie met het ongebruikelijke munttype halve duit kunnen afleiden.

Wel heeft men getracht 'eerlijk' te zijn, aangezien op een van de typen te lezen is:
.1.6./MONETA/ECCLES:/ELBORG /.1.S., hetgeen door Verkade en vele anderen gelezen is als het jaartal 1618. Bedoeld was echter, dat er zestien munten in een stuiver gingen, zodat de overheid kon volhouden, dat hier duidelijk sprake was van een halve duit.

Hier dus een goed voorbeeld van het uitgangspunt, dat een bepaalde beeldenaar een bepaalde denominatie aanduidt. In dit geval kreeg de overheid hogere inkomsten uit de muntslag door voor halve duiten (onterecht) de beeldenaar voor duiten te gebruiken. Het bleek, dat de munten van Elburg spoedig door het gehele land circuleerden en zowel de Staten van Gelderland als de Staten-Generaal hebben zich beijverd de muntslag van Elburg, die niet gegrond was op verleend muntrecht, te doen beëindigen.

1/2 duit Elburg 1.6.-.1.S., voorzijde: wapen

Duit Kampen 1639 voorzijde: burcht

Conclusie

De beeldenaar bepaalt in vergelijking met soortgelijke types de waarde van de munt. Elburg heeft op slimme wijze getracht vanuit dit beginsel hogere inkomsten uit de muntslag te verkrijgen.

Het gewicht is niet volledig bepalend voor de waarde van de munt. Het fiduciaire karakter van het kopergeld gaf minder aanleiding tot het een op een tiende van de gram volgen van het werkelijk gewicht en dit te vergelijken met het volgens de ordonnantiën verplichte gewicht. Ook het in 1702 vastgestelde wettelijke gewicht van 3,82 gram blijkt in de praktijk veelal met ondergewicht uitgevoerd te zijn.

Het is dan ook onjuist om op basis van alleen het gewicht de denominatie te bepalen. In de literatuur is overigens onvoldoende aandacht besteed aan de devalutie van de oord 1574-1579 van Holland in 1579 en de hieruit voortvloeiende duiten met een hoger gewicht aan het einde van de zestiende en het begin van de zeventiende eeuw.

Hopelijk worden nu in de literatuur, catalogi en degelijke, een aantal oordjes alsnog 'gedevalueerd' tot duiten, heeft West-Friesland geen halve duiten meer en komen bij Elburg geen duiten met jaartal 1618 meer voor.

Tot slot wil ik gaarne Arent Pol bedanken voor zijn kritische noten bij dit artikel.

NOTEN

1 P. VERKADE *Muntboek bevattende de Namen en Afbeeldingen van Munten geslagen in de zeven verenigde Nederlandse Provincien sedert den vrede van Gent tot op onzen tijd* (Schiedam 1848).

2 H. ENNO VAN GELDER Het oudste kopergeld in de Nederlanden, *JMP* 49 (1962) 28-40.

3 H.W. JACOBI Een valsemunterswerkplaats *Mededelingen SOK* 8 (1985) 28-33.

4 A. VAN DER WIEL Duiten van Zwolle *JMP* 24 (1937) 87-90.

5 T. PASSON *De Stedelijke Munt van Nijmegen* (Nijmegen 1980).

6 H.J.VAN DER WIEL De Munten van Elburg *De Beeldenaar* 3 (1979) 249-252.

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN
(middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr. Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

Muntslag voor verre landen

's Rijks Munt slaat munten voor El Salvador 1986

L.M.J. BOEGHEIM

Begin 1986 lanceerde de Banco Central de Reserva de El Salvador het voornemen tot aanmunting van een tweetal nieuwe munten van 5 en 10 centavos de colon te willen overgaan. In principe werd een koper-nikkel legering 75/25 gevraagd, maar ook alternatieve legeringen zouden in aanmerking kunnen worden genomen. De aanvraag luidde: 30 miljoen stuks 5 centavos, Ø 17 mm, gewicht 2,3 gram en 30 miljoen stuks 10 centavos, Ø 20 mm, gewicht 3,4 gram; met gladde rand, jaartal 1986.

's Rijks Munt slaagde er in de order voor de muntslag van 30 miljoen stuks 5 centavos te verkrijgen van de Vereinigte Deutsche Metallwerke A.G. in Werdohl, die op haar beurt de opdracht voor de levering van de rondellen had gekregen.[1] De order werd op 2 juli 1986 verstrekt, waarbij werd overeengekommen dat de rondellen, uit 2 x 5% Cu-Ni 25 geplatteerd staal met gladde rand, begin september 1986 beschikbaar zouden worden gesteld. In tegenstelling tot de oorspronkelijke aanvraag kregen de 5 centavos stukken een doornede van 23 mm, een gewicht van 3,55 gram met een dikte van 1,36 mm, terwijl de hardheid HB 5/125 maximaal 100 bedroeg. Het moederstempel werd gratis beschikbaar gesteld en 's Rijks munt kon daarom reeds op 4 juli 1986 beginnen met de vervaardiging van de werkstempels. De munten moesten in plastic zakken van 5000 stuks, voorzien van etiket, worden verpakt. Twee zakken dienden vervolgens in een gemerkt houten kistje te worden geplaatst. Ook het verpakkingsmateriaal werd gratis beschikbaar gesteld.

Vooraf moesten enkele munten ter goedkeuring worden voorgelegd, waartoe proefrondellen beschikbaar werden gesteld. Deze proeven werden op 4 september 1986 goedgekeurd, waarna direkt met de aflevering van de benodigde rondellen werd begonnen. De levering van de munten diende eind november 1986 plaats te vinden.
's Rijks Munt vroeg op 23 september 1986 verzendinstructies, die omgaand werden verstrekt, waarbij echter werd gesteld dat deelleveringen niet waren toegestaan.

De verzending vond plaats in containers, waarbij de kistjes op houten pallets werden geplaatst en vastgezet. In totaal werden zeven containers benut, die elk zeventien pallets bevatten. Het bruto gewicht van een container bedroeg 32.497,2 kilogram en het netto gewicht was 28.968 kilogram. Het verzendschema luidde:

27/28-10-1986: 2 containers met
4.800.000 stuks = 9.600.000 stuks
17-11-1986: 1 containers met
4.080.000 stuks = 4.080.000 stuks
18/19-11-1986: 4 containers met
4.080.000 stuks = 16.320.000 stuks
30.000.000 stuks

El Salvador, 5 centavos, koper-nikkel, 23 mm

Wie de order voor de 10 centavos stukken heeft gekregen is niet bekend. Deze is naar alle waarschijnlijkheid op grond van te hoge slagkosten elders ondergebracht.

Bij het bezoek aan 's Rijks Munt op 25 september 1986 konden meer dan honderd leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde de muntslag met eigen ogen aanschouwen.[2] Het waren de 5 centavos stukken die op dat moment in produktie waren. Nooit eerder in haar geschiedenis had 's Rijks munt een dergelijk groot aantal niet tevoren geselecteerde bezoekers binnen haar muren ontvangen.

Met dank aan drs A.A.J. Scheffers, conservator van Het Nederlandse Muntmuseum voor de bereidwillige beschikbaarstelling van de gegevens en het kritisch doorlezen van concept en drukproef.

NOTEN

1 's Rijks Munt, Archief 1912-heden, doss. 554, omslag aanmuntingern buitenland, Europa algemeen 1985-1987.
2 Eerdere bezoeken van leden van het Genootschap vonden plaats in 1915 en op 1 december 1951.

Rietdijk
Ao 1919

Gespecialiseerd in het veilen van Numismatische collecties

Voor inlichtingen:

Rietdijk bv
Noordeinde 41
2514 CC Den Haag
tel. 070-3647831
fax 070-3632893

"Uw munten worden behandeld, alsof deze van onszelf zijn".

Rietdijk
Ao 1919

een kwestie van vertrouwen

Onbekend maakt onbemind
Munten in de wereld van de Islam

L. BOEZELIJN

23. De storm luwt: Ilkhans in Perzië en Irak (1256-1353)

In voorgaande afleveringen is reeds een aantal keren gewag gemaakt van de Mongolen, die vanuit de steppen van Azië eerst de islamitische en daarna de Oosteuropese landen binnenvielen.[1] Hun eerste grote aanval uit de jaren 1219-1222, aanvankelijk gericht tegen de Khwarezm-Sjah 'Ala ed-din Mohammed, zou Transoxanië en delen van Afghanistan en Perzië ontredderd achterlaten; terwijl de hoofdmacht in 1220 ten zuiden van Samarkand een rustpauze nam, gaf *Djenghis Khan* een legerkorps de opdracht de naar het westen vluchtende sjah gevangen te nemen. Men slaagde daar niet in: Mohammed overleed in december 1220 / januari 1221 aan longontsteking kort na aankomst op een eilandje in de Kaspische Zee. De beide Mongoolse generaals Djebe en Soebodai mochten de strijd voortzetten en daarna via de Kaukasus en benoorden de Kaspische Zee terugkeren: een vermetele expeditie die twee jaar zou duren met felle gevechten met Georgiërs, ten noorden van de Kaukasus wonende volkeren, Russische vorsten en Wolga-Bulgaren.

Het rijk van de Khwarezm-Sjah was snel uiteen gevallen, maar zijn zoon Jalal ed-din gaf de strijd nog niet op. Daar de meeste Mongolen, met inbegrip van Djenghis Khan zelf, in 1223 naar hun thuisland terugkeerden, slaagde hij er langzamerhand in om ten westen van Khorasan zijn gezag te herstellen – overigens op eenzelfde brute wijze als zijn belagers.

Een tweede Mongoolse aanval vond plaats in 1230, toen *Ögödei* – die zijn in 1227 tijdens een veldtocht in China overleden vader was opgevolgd als Grote Khan – een grote troepenmacht via Khorasan naar het westen zond om een definitief eind te maken aan het optreden van Jalal ed-din. Verrassend snel waren de aanvallers in Tebriz, jagend op hun tegenstander die hen steeds ontweek. Tijdens zijn vlucht verloor de sjah steeds meer aanhangers; men weet zelfs niet hoe hij in 1231 roemloos aan zijn eind kwam.

Het grote verschil met tien jaar eerder was echter dat de Mongolen nu bleven waar ze waren; het opnieuw

Dirhem, Ghazan Mahmoud 694-703 H (Mitchiner 1589), 20 mm

Dirhem, Oeldjaitoe 703-711 H (Mitchiner 1604), 19 mm

veroverde gebied werd bestuurd door gouverneurs, terwijl in het westen de invloedssfeer werd uitgebreid door de streek rond Diyarbakir te onderwerpen en het koninkrijk Georgië tot vazalstaat te maken (1236). Daarna werd met succes het sultanaat der Roem-Seldjoeken overweldigd, terwijl de koning van Klein-Armenië en de atabeg van Mosoel eieren voor hun geld kozen door de Mongolen als hun heer te erkennen.

In 1251 werd een kleinzoon van Djenghis Khan, *Möngke* (ook wel genoemd Mangoe) tot Grote Khan gekozen, overigens na veel onenigheid in het Mongoolse kamp; in de jaren vanaf 1236 waren het westen van Azië en grote delen van Rusland – toen nog verdeeld in een groot aantal vorstendommen – onder de voet gelopen, waarna Batoe – ook een kleinzoon van Djenghis Khan – een nogal onafhankelijke houding aannam. Möngke besefte dat de situatie in het Nabije Oosten nog teveel onzekerheden inhield en besloot het Mongoolse gezag definitief in die streken te vestigen; bovendien waren Baghdad en Cairo met hun enorme rijkdommen een aanlokkelijk vooruitzicht. Hij gaf daarom zijn broer Hoelagoe (Hülagü) in 1255 opdracht dit gebied te onderwerpen. In de voorgaande aflevering is verhaald waar dit toe heeft geleid: na het uitroeien van de terroristische sekte der Assassijnen, werd het eeuwenoude Abbasidische kalifaat omvergeworpen door de inname van Baghdad. Hoelagoe deed niet onder voor zijn grootvader: zes dagen en nachten lang werd de stad verwoest en de bevolking uitgemoord – een terreurdaad die gegrift staat in de herinnering van de Arabische wereld.

Ondanks hun militaire macht zouden de Mongolen Cairo nooit bereiken, want de daar regerende Mamelukken bleken tegenstanders die tegen hen opgewassen waren. Tot een werkelijk treffen is het echter nooit gekomen, want het waren uiteindelijk de Mongolen zelf die een status quo situatie veroorzaakten. Toen Möngke in 1259 overleed, ontbrandde in Mongolië een twist tussen Hoelagoe's broers, *Koebilai* als heerser over China en *Arik Böke* residerend in de Mongoolse hoofdstad Karakoroem. Om voeling te blijven houden met de gebeurtenissen aldaar, trok Hoelagoe een deel van zijn leger terug naar Azerbeidzjan; zoals bekend, maakten de Mamelukken van die gelegenheid gebruik om het resterende deel in 1260 in Galilea te verslaan. Koebilai won het pleit: uitgeroepen tot keizer van China en Zoon des Hemels stichtte hij in 1260 de Yüan-dynastie. Peking (door Marco Polo Cambaluc genoemd) als hoofdstad

kiezend, was Mongolië voor hem een achtergebleven gebied geworden. Daar vandaan is West-Azië wel erg ver, hoewel de 'pijlruiters' van de perfekt georganiseerde berichten- en postpaardendienst – de 'Jam' – 200 à 300 kilometer per dag konden afleggen.

Kort na het overlijden van Batoe – de stichter van de Blauwe Horde – kwam diens broer Berke (Baraka) aan het bewind. Tussen zijn gebied in zuidelijk Rusland en de landen van het Midden-Oosten waarmee hij rechtstreekse kontakten zou willen onderhouden, lag nogal hinderlijk de legermacht van Hoelagoe. Berke zag met lede ogen diens aktiviteiten in de Kaukasus aan en in de winter van 1262 laaide het conflict op, uiteraard tot genoegen van de Mamelukkensultan. Hoelagoe kon stand houden mede dank zij de door Koebilai gestuurde steun, Berke moest de strijd staken met Derbent als meest zuidelijke steunpunt, terwijl Hoelagoe – zich nederig *Ilkhan* (= provinciale of sub-khan) noemend – in het bezit bleef van zijn veroveringen in Perzië, Irak, Klein-Azië en de Kaukasus. Alle aandacht concentreren op de Mamelukken was te gevaarlijk en zo kwam de verdere opmars van de Mongolen tot staan. Hoelagoe maakte Maraghe ten oosten van het Oermiameer tot hoofdstad van zijn rijk, regerend namens de Grote Khan, maar in de praktijk volledig autonoom. De stichter zelf met zijn reputatie van verwoesting allerwegen, overleed in 1265 op slechts achtenveertigjarige leeftijd. Zijn schepping hield nog geen eeuw stand.

Ondanks het feit dat de dynastie slechts kort heeft bestaan, hebben de Ilkhans een indrukwekkende numismatische erfenis nagelaten. Helaas is hierover tot heden nog geen allesomvattende studie verschenen, hoewel er door de grote verscheidenheid wel aanleiding toe bestaat. Wie zich verdiept in de historische achtergronden en zich realiseert hoe verwoestend de Mongolen vaak te keer zijn gegaan, verbaast zich er over dat een dergelijk getroffen gebied zich zo heeft kunnen herstellen.

In de beginperiode toen het rijk nog niet in wat rustiger vaarwater was gekomen, was van uniforme muntslag nog geen sprake: plaatselijke aanmunting voerde de boventoon. Eerst tijdens de regering van *Ghazan Mahmoed* (1295-1304) – de glorietijd van de Ilkhans – werd begonnen met een voor het gehele rijk geldende uniforme muntslag en er werd gemunt alsof (misschien wel juist daarom) men jaren moest inhalen: we kennen meer dan tweehonderd muntplaatsen! Over het algemeen in zilver en koper;

Aboe Said, dubbele dirhem, Tebriz 716-736 H, 21 mm

gouden munten zijn schaars, behalve uit de periode van *Aboe-Sa'id* (1317-1335). Heden ten dage zijn de koperstukken moeilijk te verkrijgen, maar van de zilveren dirhems is overvloedig veel bewaard gebleven.

Zoals opgemerkt, is de variatie daarin ook veelvuldig: vaak prachtig uitgevoerd met teksten in het Arabisch, Mongools en soms zelfs met enkele Tibetaanse karakters.

Het vertikaal te lezen Mongoolse schrift was ten tijde van Djenghis Khan overgenomen van de overwonnen Oejgoeren, omdat de Mongolen zelf nog analfabeten waren. Koebilai Khan, die geleerden en kunstenaars uit alle windstreken uitnodigde en zelf veel belangstelling had voor lezen en schrijven, stelde een nieuw schrift in. Hij liet dit uitwerken door een Tibetaanse lama, Phagspa, maar het werd geen succes omdat het te gecompliceerd bleek.

De Ilkhans hebben zich verder van vele verschillende denominaties bediend, zoals de dubbele, de drievoudige en zelfs een zesvoudige dirhem; laatstgenoemde soort is ook bekend onder de verwarrende benaming zilveren dinar, met een gewicht dat in de loop der tijd snel terugliep van 12 naar 4,8 gram.

Met name Ghazan Mahmoed heeft met alle middelen getracht om de financiële toestand van het rijk in orde te krijgen, want de corruptie tierde welig: soms verdween zo'n tachtig procent van de provinciale opbrengsten, bestemd voor de rijksschatkist, in de zakken van allerlei profiteurs. Menig emir heeft toen zijn hebzucht met de dood moeten bekopen: zo zijn er in één maand wel eens achtendertig terechtgesteld, waaronder een vijftal prinsen. Zijn despotische maatregelen kwamen het land direkt ten goede, want de binnenkomende gelden werden besteed aan wederopbouw, verbetering van de infrastructuur, enz. Helaas voor met name de boerenstand heeft deze periode niet lang mogen duren; Ghazans opvolgers waren niet van zijn kaliber, zodat de gouverneurs van de verschillende provincies meer en meer geneigd waren de zaken naar hun hand te zetten. Uit de numismatiek blijkt dat het land langzamerhand wegzakte in een toestand van verval: zo is de dubbele dirhem van 4,3 gram na ongeveer veertig jaar omstreeks 1350 nog slechts 1,1 gram zwaar. Men bedenke daarbij dat het land steeds goede kansen had omdat vele belangrijke handelswegen oost-west het machtsgebied der Ilkhans doorkruisten.

Een wel zeer bijzonder fenomeen deed zich voor tijdens de regering van Gaykhatoe (1291-1295): een poging tot invoering van een papiergeldcirculatie! De precaire financiële situatie van het

Aboe Said, dubbele dirhem, Sîwas 733 H, 20 mm

Dubbele dirhem van Ghazan Mahmoed geslagen in Baghdad in 700/1300-1. Op de voorzijde de Kalima; de keerzijde toont op de derde regel de naam Ghazan Mahmoed en daaronder de muntplaats. De overige regels zijn in Mongools schrift met aan de linkerzijde drie Tibetaanse karakters onder elkaar.

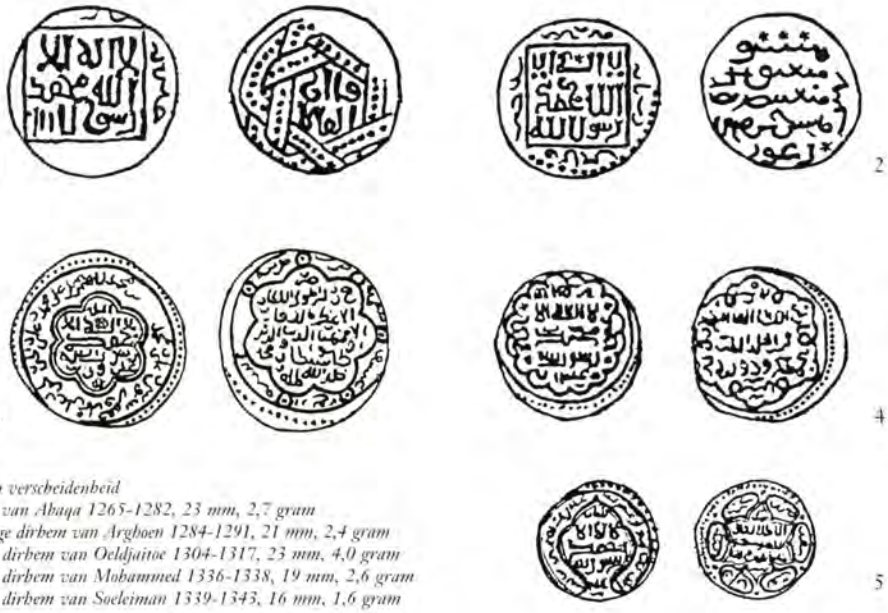
rijk was sedert het aantreden van Gaykhatoe nog verder verslechterd omdat deze zwakke figuur veel geld verspilde voor zijn uitspattingen. Terzelfdertijd – 1294 – werd het land geteisterd door een soort veepest, waardoor de inkomsten uit die belangrijke bedrijfstak grotendeels wegvielen. Er moest hoe dan ook een oplossing gevonden worden en dit bracht de financiële adviseur van de eerste minister op het idee om papiergeld in omloop te brengen. Dit idee was niet nieuw, want men was er in het China van Koebilai Khan reeds mee bekend. De eerste minister Sadr al-Din (bijgenaamd Sadr-i-Djihan, 'president van de wereld') pleegde eerst overleg met de Chinese ambassadeur en legde daarna het plan voor aan Gaykhatoe; nadat ook hij zich het in China werkende systeem had laten uitleggen, gaf hij maar wat graag toestemming om tot uitgifte van papiergeld over te gaan.

De zaken werden voortvarend aangepakt; nadat men een grote hoeveelheid in waarden van een halve dirhem tot en met tien dinar had laten drukken, werden de eerste biljetten in september/oktober 1294 uitgegeven in Tebriz. Tegelijkertijd werd een pakket van maatregelen van kracht: zo mocht er in het hele rijk niet meer betaald worden met goud en zilver, want het nieuwe papiergeld was voortaan het enige wettige betaalmiddel. Uiteraard in de hoop dat het edelmetaal naar de schatkist zou vloeien, waar men er verder wel raad mee zou weten. Buitenlandse handelaren moesten hun geld aan de grens omwisselen in dit *ch'ao* (Chinese benaming); bij terugkeer naar eigen land mocht het weer teruggewisseld worden naar goud en zilver. Een ieder was verplicht het papier in betaling aan te nemen: zo niet, dan riskeerde men terechtstelling ter plaatse. Goud- en zilversmeden mochten hun bedrijf nog slechts uitoefenen ten behoeve van de Ilkhan en een aantal hooggeplaatste emirs. In diverse steden werden ambtenaren aangesteld om toezicht te houden, waartoe zogenaamde *chaokhaneh* (soort van geldkantoren) werden ingericht. Een leuk detail is in dit verband dat de meergenoemde Ghazan de hele per ezel aangevoerde partij, bestemd voor uitgifte in Mazandaran, liet verbranden omdat papier niet bestand zou zijn tegen het vochtige klimaat in dit gebied waar zelfs ijzer en wapens na korte tijd begonnen te roesten! Het werd een komplete ramp, want de boeren staakten bijna onmiddellijk hun leveringen aan de steden; winkels en bedrijven gingen dicht en overal kwam de handel tot stilstand. Het duurde nog enige tijd voor de ernst van de situatie ook tot Gaykhatoe doordrong, want als hij bijvoorbeeld langs een gesloten bazar kwam, werd hem verteld dat de bazars daar op die dag altijd waren gesloten. De waarde van het papiergeld kelderde tot tien procent en de onrust

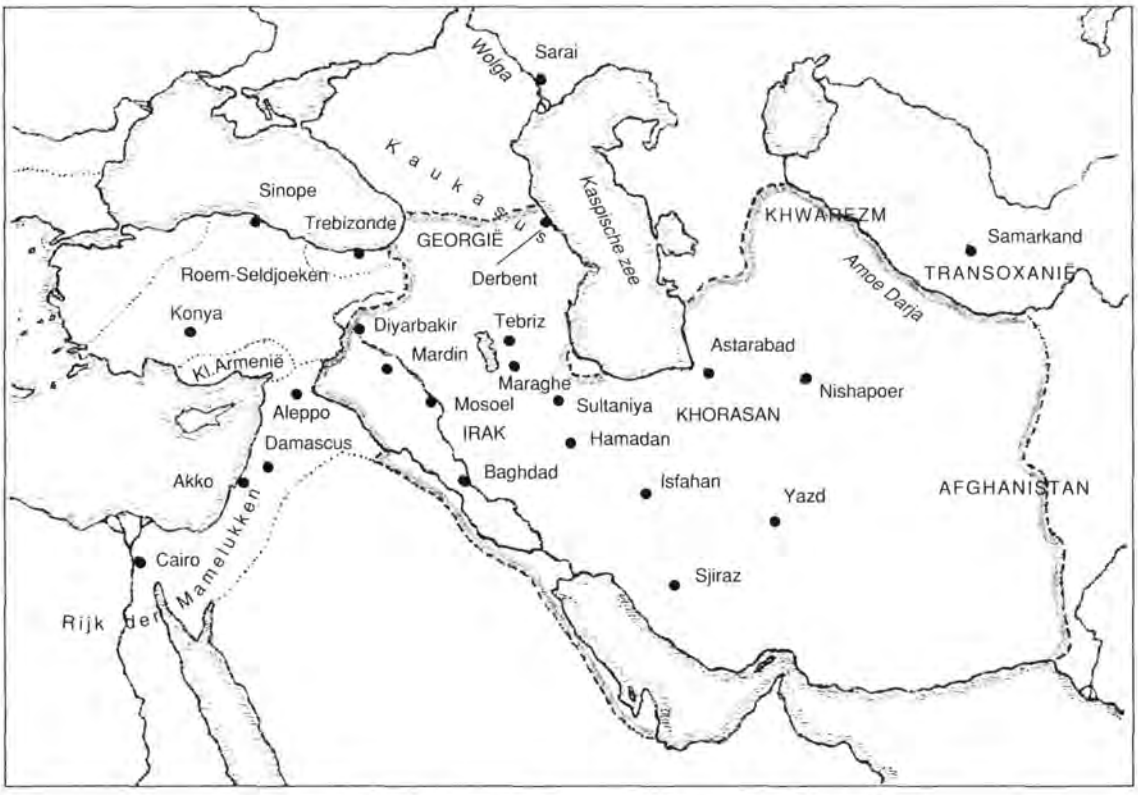
onder de bevolking nam snel toe, hetgeen voor Sadr al-Din aanleiding was om Gaykhatoe aan te raden de genomen beslissingen terug te draaien. Ongeveer twee maanden had het experiment geduurd voordat de bevolking weer opgelucht adem kon halen. Velen waren namelijk vanuit de steden naar het platteland getrokken om daar voedsel te bemachtigen; nu de winkels weer open gingen, verbeterde de situatie zienderogen.

Hoeveel in omloop was gebracht is niet bekend, hoewel het in totaal toch voor een aanzienlijk bedrag geweest moet zijn: van de stad Sjiraz wordt vermeld dat daar voor 25.000 dinar is uitgegeven. Helaas is tot heden ondanks allerlei naspeuringen (nog) niets van deze biljetten teruggevonden; wel weten we hoe deze er uit gezien hebben. Het gebruikte papier is vermoedelijk gefabriceerd uit de bast van de moerbeiboom – uit linnen- of hennepvezels was ook mogelijk. De rechthoekige en zeer waarschijnlijk eenzijdig bedrukte biljetten tonen aan de bovenzijde de bekende tekst *la ilah illa Allah wa Mohammed rasoel Allah;* daaronder de officiële naam van Gaykhatoe: *Arinchen Turji* ('kostbare edelsteen'), zoals die ook op zijn munten voorkomt. In het midden een cirkel, waarbinnen de waarde in cijfers wordt aangegeven met daaronder als behartigenswaardige opmerking: *De Padishah van de wereld heeft dit gezegende papiergeld in het jaar 693 in het rijk ingevoerd. Wie dit vervalst of er veranderingen in aanbrengt, wordt met vrouw en kind terechtgesteld en zijn bezittingen worden door de staat verbeurdverklaard.*

Tot slot nog enige historische gegevens over de periode na Hoelagoe teneinde een en ander met elkaar in verband te brengen. Laatstgenoemde werd in 1265 opgevolgd door zijn zoon *Abaqa* (1265-1282). Zijn positie werd aan alle kanten bedreigd, want behalve met de hem vijandig gezinde Mamelukken kreeg hij ook veel te stellen met de Mongool Baraq, die de macht had gegrepen in de gebieden ten noorden van de Amoe Darja. Deze was daarna Khorasan binnengevallen, maar kon

Veelheid in verscheidenheid
1 Dirhem van Abaqa 1265-1282, 23 mm, 2,7 gram
2 Tweetalige dirhem van Arghoen 1284-1291, 21 mm, 2,4 gram
3 Dubbele dirhem van Oeldjaitoe 1304-1317, 23 mm, 4,0 gram
4 Dubbele dirhem van Mohammed 1336-1338, 19 mm, 2,6 gram
5 Dubbele dirhem van Soeleiman 1339-1343, 16 mm, 1,6 gram

Het machtsgebied van de Ilkhans ten tijde van Ghazan Mahmoed omstreeks het jaar 1290

worden teruggeslagen, zodat de rivier de grens bleef tussen beide khanaten. Abaqa zocht toenadering tot de christelijke landen – hij was gehuwd met een dochter van de Byzantijnse keizer – maar ondervond van die zijde geen steun. Ondertussen zaaiden de Mamelukken dood en verderf onder de christenen in het westen: het kleine Armeense koninkrijk in Cilicië werd grondig verwoest en twee jaar later werd Antiochia uitgemoord (1268). Door intriges en bedreigingen kwam na Abaqa's dood niet zijn zoon, maar zijn broer *Takoedar* op de troon. Hij ging over tot de islam en liet zich sultan Ahmed noemen, kennelijk op die wijze trachtend tot een betere verstandhouding met de Mamelukken te komen. De gouverneur van Khorasan, Abaqa's zoon *Arghoen*, maakte in 1284 een eind aan dit kortstondige bewind. Evenals zijn vader zocht hij samenwerking met de christenen om zo een gemeenschappelijk optreden tegen de Mamelukken mogelijk te maken. Daar kwam niets van terecht, zelfs het laatste steunpunt van de kruisvaarders, Akko, werd hen in 1291 ontnomen. Via een staatsgreep kwam in 1291 Arghoens jongere broer Gaykhatoe aan de macht, een zwakke figuur onder wiens bewind het rijk in financieel opzicht hard achteruit ging. In april 1295 werd hij uit de weg geruimd door zijn neef Baidoe, die op zijn beurt – kennelijk vanwege zijn openlijke christelijke sympathieën – na slechts een paar maanden opzij werd geschoven door Arghoens zoon Ghazan Mahmoed. Ofschoon boeddhistisch opgevoed, bekeerde hij zich openlijk tot de islam, waardoor hij meer één werd met de vele islamieten in zijn rijk. Met krasse maatregelen beteugelde hij de corruptie en

stimuleerde hij de economische opbloei. Hoezeer het ilkhanaat al van het Mongoolse imperium af kwam te staan, blijkt uit het feit dat hij als eerste elke vermelding van de Grote Khan op zijn munten achterwege liet.

Zijn broer *Oeldjaitoe* (Arabische naam Khoedabanda Mohammed) erfde in 1304 een rijk dat een stevige hand niet kon ontberen, omdat de Mongoolse aristocratie de voortgaande veranderingen naar een islamitische staat niet wilde of kon aanvaarden. Oeldjaitoe verplaatste zijn hoofdstad van Tebriz naar het nieuwe Sultaniya en liet het regeren over aan zijn ministers en gouverneurs. Veel van wat in de voorgaande jaren was bereikt, werd tenietgedaan en langzamerhand raakte het rijk in verval. Ook zijn zoon Aboe-Sa'id (1317-1335), die als jongen op de troon was geholpen door de machtige gouverneur van Khorasan, bracht hierin geen verandering. Een positief feit uit zijn regeringsperiode is de vrede die in 1323 na tientallen jaren van strijd kon worden gesloten met de Mamelukken. Hij overleed op slechts eenendertigjarige leeftijd – men zegt vergiftigd door een jaloerse concubine – zonder opvolger. Dit betekende praktisch het einde van deze Mongoolse dynastie, die hoe vreemd het ook moge klinken, de Perzische cultuur weer op gang heeft gebracht.

wordt vervolgd

Met dank aan de heren Arkesteijn, Eijsermans en Van Dijk voor het beschikbaar stellen van gegevens met betrekking tot de papiergelduitgifte van 1294.

NOOT

1 *De Beeldenaar* 14 (1990) 166-7 en 235-7.

MUNTHANDEL
OOST-BRABANT
MARTIEN VAN BERKOM

HEISCHOUW 31
5345 XT OSS
NEDERLAND
TEL. 04120-24123
FAX 04120-51014

Nederland en koloniën • Wereld-munten • Wereld-bankbiljetten

Vraag onze gratis prijslijst aan over meer dan 200 landen en staten

NIEUWTJESDIENST - ABONNEMENTEN - UNC - FDC - PROOF - SETS - HERDENKING
OLYMPIADE - VOETBAL - SCHEPEN - F.A.O. - DIEREN - MUZIEK - ETC.

Een kwestie van wederzijds vertrouwen *Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak!*

's Rijks Munt en de aanmuntingen door De Heus

MARCEL VAN DER BEEK

Het eerste kopergeld dat na de Franse overheersing in Nederland voor de Oostindische bezittingen werd vervaardigd, kwam uit de fabrieken van Hendrik de Heus te Amsterdam.[1] Dit modern opgezette bedrijf aan de Schans bij de Leidsepoort, dat rond 1806 als eerste in Amsterdam over een stoommachine beschikte, had daarvoor al naam gemaakt als leverancier van onder andere koperbeslag voor schepen en allerhande militaire behoeften zoals knopen en sabelbeslag. Het bestond ten tijde van de muntslag uit twee fabrieken, een kopersmelt- en pletterij en een knopenmakerij. In 1816 werkten in de pletterij officieel drie man en in de knopenmakerij twintig.[2] Daarnaast was De Heus vanaf 1802 persoonlijk betrokken geweest bij de levering van duiten voor uitvoer naar Indië, waarbij hij namens de Aziatische Raad de onderhandelingen met de betrokken muntmeesters voerde en de opdrachten plaatste. In deze periode werden ook muntplaatjes voor de aanmuntingen door zijn eigen bedrijf geleverd.

In de geschiedschrijving over het vroege Nederlands-Indische geldwezen schuilen nog vele onduidelijkheden. Dit geldt ook voor de aanmuntingen bij De Heus, van welk bedrijf het archief in Rotterdam de meidagen van 1940 niet heeft overleefd. Hieronder een verslag van hetgeen het archief van het College van Raden en Generaalmeesters over deze muntslag toe te voegen heeft.

Ter inleiding

De expeditievloot die in 1815 de nieuwe Commissarissen Generaal naar Java zou brengen, moest naast papiergeld ook geldstukken meevoeren waarvoor een bedrag van 1.860.000 gulden was uitgetrokken. In verband hiermee was de Staatsraad voor de Koloniën J. Goldberg gemachtigd tot dit bedrag zilverbaren aan te kopen en te laten vermunten tot guldens.[3] Verder zou een oude partij van 266 vaten Indische duiten, die blijkbaar door de oorlogssituatie niet eerder had kunnen worden verscheept, de reis naar de Oost meemaken. Goldbergs opdracht bleek minder eenvoudig dan voorzien. Er was nauwelijks aanbod van baren zilver zodat Willem I besloot om Goldberg, op diens eigen aanraden, op te dragen oude zilveren munten te versmelten en 300.000 gulden van het uitgetrokken

T. Scheltema, Portret Hendrikus de Heus (1769-1836) (foto: Iconographisch Bureau 's-Gravenhage)

geldbedrag te besteden aan de aankoop van koper en de vermunting hiervan tot duiten.[4] De muntslag moest voortduren totdat de expeditievloot zou vertrekken en de hoeveelheid koper die op dat moment nog over zou zijn, zou met het nodige stempelmateriaal naar Java worden verzonden om aldaar te worden gemunt. Het vertrek was gepland in januari 1815 maar werd uitgesteld door Napoleons terugkeer van Elba. Uiteindelijk zou de vloot op 29 oktober 1815 uitvaren.[5]

Onderhandelingen met 's Rijks Munt [6]

In haar bijeenkomst van 31 oktober 1814 behandelt het College van Raden en Generaalmeesters der Munt een schrijven van J. Goldberg, *de Staats Raad in buiten gewoonen dienst belast met de portefeuille van het Departement van Koophandel en Kolonien*, gedateerd 29 oktober, met de vraag of er op 's Rijks Munt een hoeveelheid koperen hele en halve duiten ten bedrage van 300.000 guldens kan worden geslagen. Liefst moest de partij, die *voor de Lande van belang is en tot groot voordeel strekt*, eind december gereed zijn, vóór het vertrek van de eerste expeditie naar Java. Het metaal zou door het Rijk worden geleverd en het uiterlijk van de duiten moest gelijk zijn aan dat van een bijgesloten exemplaar.

Er wordt geantwoord dat de Munt zeker in staat is deze muntslag te verzorgen. Men kan echter niets aanvangen zonder directe orders van het gouvernement. Goldberg meldt hierop voor deze autorisatie te zullen zorgen, en vraagt tegelijkertijd of ook voor een particulier handelskantoor (Varkenvisser, Dorrepaal & Brown) een partij van 40.000 stuks duiten zou kunnen worden geleverd. Eén en ander wordt overlegd tijdens een bezoek van de Inspecteur Essayeur Generaal van de Munt W.A.A. Poelman aan 's Gravenhage, waarbij deze zowel de Secretaris van Staat voor de Financiën als de staatsraad Goldberg spreekt. Het College blijkt in haar schriftelijk antwoord huiverig voor een levering die *verkeerde speculatien aan de zijde der particulieren* kan veroorzaken. Het herinnert eraan dat in het verleden de muntslag voor Indië alleen mocht geschieden op last van de VOC en haar opvolgster, de Aziatische Raad, en schrijft dat alleen met speciale toestemming van Zijne Koninklijke Hoogheid aan particulieren zou mogen worden geleverd.

Op 16 november 1814 ontvangt het College het bericht, dat Goldberg tevens gemachtigd was om tot een bedrag van 1.860.000 gulden baren zilver aan te kopen en met het College in onderhandeling te treden omtrent de aanmunting hiervan tot *Hollandsche Guldens*, terwijl tevens zo snel mogelijk de aanmunting van de duiten moet worden geregeld. Hierop roert het College in haar antwoord, niet voor de eerste maal, het probleem van het te bezigen muntstempel aan, dat *ten allen tijde als het representerende Zegel van de Hoogste overheid moet worden beschouwd.* De vroegere typen, zoals die met het monogram van de VOC, vindt het ongepast. Goldberg nodigt het College uit een afgevaardigde naar Den Haag te laten komen, om samen met de Muntmeester overleg te plegen over de kosten van de muntslag en *welke specien, bij gemis aan baren, met het meeste voordeel zouden kunnen worden versmolten.* Hij ziet overigens geen reden waarom de guldens zouden afwijken van *de gewone Hollandsche gulden*, met het stempel *als die dezelve in het Moederland voert, zoo lange er geen ander door den Souverein ingevoerd wordt.* Ook merkt hij op dat de aanmunting van duiten beduidend minder zou kosten bij een (niet met name genoemd) particulier bedrijf en vraagt of hiertegen door de wetgeving of anderszins bezwaren bestaan. Met de

bespreking van deze brief op 24 november, waarbij wordt besloten om Poelman namens het College naar Den Haag af te vaardigen, eindigt deze zaak in de notulen van het College. Anderhalve maand later zou de produktie van het Indische kopergeld aan de Amsterdamse fabrikant De Heus worden opgedragen.

Het rapport van Raden en Generaalmeesters [7]

Op 9 januari 1815 stuurt het College een rapport aan Willem I waarin het uitleg geeft van het gebeurde en de schuld van de gemiste opdracht geheel bij de plaatsvervangende muntmeesters legt. Na het overlijden van muntmeester G.J.L. du Marchie Sarvaas op 3 mei 1814 waren diens weduwe en schoonzoon op voorlopige basis aangesteld tot *provisioneel geautoriseerden voor de muntslag.* Tussen hen en het College was onenigheid ontstaan, toegespitst op twee punten: de geautoriseerden wensten een volwaardige aanstelling tot muntmeester en zij verzetten zich tegen een uitgevaardigde verhoging van de sleischat op gouden dukaten. In het genoemde rapport nu wordt melding gemaakt van een schrijven van de geautoriseerden van november 1814, waarover het volgende citaat handelt: *[...] terwijl bij dezen brief wijders eene uitdrukkelijke weigering wierdt gevoegd om, voor en aleer aan haar voorschr: verzoek was voldaan, eenige aanvang te willen maken met de destijds op order van U:K:H: voorgenomen Muntslag van Zilveren en Koperen Specien voor de Oost-Indien.*

De geauthoriseerden schenen alzoo [...] gebruik te willen maken van eene verlegenheid, waarin men veronderstelde onze administratie door het weigeren van den O.I. Muntslag te zullen brengen; en in deze gedachte moesten wij natuurlijk worden versterkt na dat de tweede geauthoriseerde W.G.F. van Sorgen, in de Conferentien met den Heer Goldberg *[...] declareerde, zich tot dien Muntslag niet te kunnen engageren, voor dat hunne aanstelling volgens gedaan verzoek zijn beslag had bekomen.* Het College bericht verder dat het, hopend op een minnelijke schikking, deze brief buiten de notulen had gehouden.

Het rapport van Goldberg[8]

Enkele maanden later is een nieuwe muntmeester aangesteld die over de muntslag door De Heus andere gedachten lijkt te hebben dan zijn voorgangers.

Daar ik tot mijn leedwezen vernoomen heb, er voor de bezittingen van Z.M. in de Oost & West, op andere plaatsen dan in de Kon. Munt muntspetien worden vervaardigd, nam ik de vrijheid mij tot UwHEGestr. te wenden om UwHEGestr. te verzoeken dat UwHEGestr. zich voor mij gelieven te intercedeeren, opdat ik hetzelfde voorrecht moge genieten als mijne voorgangeren, om met het bezorgen der munt voor de Colonien belast te zijn.

Aldus begint Y.D.C. Suermondt op 6 juli 1815 zijn schrijven aan het College. Hij geeft toe niet zo goedkoop te kunnen werken als De Heus, maar verklaart: *wanneer zulke clandestine munten verder worden getolereerd is het onmogelijk dat den Muntmeester kan voortwerken, en zou dezen in de onaangename noodzakelijkheid gebracht worden, om mijnen post nederteleggen.*

Het College brengt deze boodschap over aan Zijne Majesteit, waarbij de ontslagdreiging van Suermondt wordt vertaald in die zin dat deze heeft verzocht zich *op het ootmoedigste aan Uwer Majesteits hoge gunst aan te bevelen* om met de vervaardiging van de Indische duiten te worden belast.[9]

Halve duit, De Heus, 1815

Bovendien geeft het College aan zich ook zelf gepasseerd te voelen. In haar instructie was aan haar immers de zorg voor de stipte uitoefening van alle wetten en besluiten met betrekking tot de muntslag opgedragen, en in dat verband wenste het dat deze muntslag dan ook in 's Lands Munt en door beëdigde 's Lands ambtenaren werd uitgevoerd. Het adviseert dan ook om de muntslag voor de koloniën in Utrecht te laten uitvoeren. De problemen zoals die zich bij de vorige onderhandelingen hadden voorgedaan, stelt men, zouden thans tot tevredenheid van de regering kunnen worden opgelost.

Willem I verzoekt hierop staatsraad Goldberg om een rapport over de gang van zaken;[10] zodra dit is ontvangen wordt de Staatsraad voor Financiën om advies gevraagd en door deze wordt het College van Raden en Generaalmeesters weer om advies verzocht. Omdat bij dit laatste verzoek een afschrift van Goldsbergs rapport, gedateerd 18 augustus 1815, wordt meegezonden, beschikt het College over enkele gegevens over de aanmuntingen door De Heus.

Nadat Goldberg bij secreet besluit van Zijne Majesteit gemachtigd was om voor 300.000 gulden duiten te laten aanmaken en koper tot dit doeleinde aan te schaffen, kwam volgens hem 's Rijks Munt het eerst in aanmerking voor de muntslag. De Heus had echter eveneens laten weten geïnteresseerd te zijn, waardoor ook aan hem offerte werd gevraagd. De Amsterdammer, die volgens het rapport vanaf 1802 de leveringen van de Indische duiten had geregeld *en ook gemunt had*, wilde de duiten tegen dezelfde prijzen leveren als voorheen. De offertes uit Utrecht en uit Amsterdam bleken zeer ver uiteen te liggen, en toen *na eene gehoudene conferentie met den Muntmr. die bovendien zig verklaarde liever niet, dan al, te munten*, bleek dat deze zijn aanvankelijke prijzen van 41 gulden 11 stuiver voor hele, en 55 gulden voor halve duiten per 100 pond, slechts tot ongeveer de helft wilde verlagen, was het verschil nog voldoende om Willem I te doen overwegen dit financiële voordeel *voor 's Lands belangen te kunnen prefereeren.*[11] Goldberg werd op 8 december 1814 gemachtigd om met De Heus in zee te gaan en om na het aangaan van een contract de benodigde stempels uit te reiken.[12] Volgens het contract, dat op 9 januari 1815 werd getekend, zou De Heus voor het munten van 100 pond hele duiten 10 gulden betaald krijgen en voor halve 13 gulden 10 stuiver, de helft minder dan wat de Muntmeester had gevraagd.

Goldberg leverde in zijn rapport verder een overzicht van de produktie tot dan toe. Behalve voor de aanmaak van de plaatjes en het munten hiervan, behoorde ook de aankoop van het benodigde koper tot zijn taak. Een deel hiervan, 3.076 pond, blijkt te zijn overgenomen van het Departement van Marine; hiervoor golden blijkbaar het tweede en derde artikel van het aangegane contract. Voor de aankoop van het resterende deel heeft Goldberg, uitgaande van de gemiddelde koperprijs, geadviseerd om duitenplaatjes aan te kopen voor 103 gulden per 100 pond.[13] Gelijktijdig met de koninklijke goedkeuring werd besloten de aanmuntingen tot het vertrek van de tweede expeditie naar Java voort te zetten.[14] Aan plaatjes was tot 17 juni 1815 al een hoeveelheid van 52.730 pond aangekocht tegen (alles per 100 pond) 103 gulden met twee procent korting; hierna leverde De Heus zelf nog 12.000 pond tegen 100 gulden, en op het moment van schrijven is in een lopend contract met Van Hasselt & 't Hoen eveneens 100 gulden bedongen, waarvoor reeds 18.900 pond is afgeleverd *welke nog door eene aanzienlijke partij moet gevolgd worden.* Van deze in totaal aangekochte 83.630 pond koperen plaatjes waren op

Kopij
voor 't Land

De Staats Raad in buitengewonen dienst belast
met de portefeuille van het Departement van Koophandel en Koloniën, ter eenre, en
Hendrik de Heus, Fabrikant te Amsterdam, ter andere zijde,
verklaren bij deze te zijn overeengekomen als volgt.

Artikel 1.
De Contractant ten andere zijde, neemt aan, zoodanige kopere plaatjes, als hem tot het munten van heele en halve duiten vanwegens den Contractant ter eenre, zullen worden toegezonden, te zullen Munten, de heele tegen tien Guldens, en de halve tegen dertien Guldens Tien Stuivers voor ieder Honderd pond gewicht.
Artikel 2.
Bovendien verbind zich de Contractant ter andere zijde, om van zoodanige quantiteit koper, hetzij oud of nieuw, of beide, als hem door den Contractant ter eenre zal worden gegeven, plaatjes te formeren, van een Honderd Zestig in het pond voor de heele, en drie Honderd twintig stuks voor halve duiten, na verkiezing van den Contractant ter eenre, tegens de betaling van Negentien Guldens voor iedere honderd pond.
Artikel 3.
De alzoo geformeerde plaatjes, zullen door hem vervolgens mede moeten worden gemunt tegen betaling der boven bij art:1 bepaalde prijs van Tien guldens, de heele; en de halve tegens Dertien guldens Tien stuivers voor iedere Honderd pond gewicht.
Artikel 4.
De Contractant ten andere Zijde, consenteerd dat de operatien der Muntslag en alle deszelfden van wege den Contractant ter eenre wordt geinspecteerd en gesurveilleerd.
Artikel 5.
De Contractant ter eenre verbind zich tot het leveren der stempels, welke na het eindigen van het Contract door den Contractant ter andere zijde worden aangenomen aan hem te zullen worden gerestitueerd, terwijl ook laatstgemelde voor Zijne rekening neemt alle schade door het breken van stempels veroorzaakt.
Artikel 6.
De Contractant ter andere Zijde verbind zich de gemunte heele en halve duiten in zakken van tien guldens te zullen afleveren *) dan den geene die daartoe van wege den Contractant ter eenre zal worden benoemd.
Artikel 7.
De Contractant ter eenre neemt daarentegen aan den contractant ter andere zijde; bij de aflevering der plaatjes of gemuntte duiten de hiervoren bij art.1, 2 & 3 bepaalde arbeidslonen telkens in Contante Muntspecien te voldoen.

Ten oorkonde zijn hiervan gemaakt twee eensluidende, en door de Contractanten getijkend binnen 's Gravenhage den Negende dag der Maand Januarij Een duizend & acht honderd vijftien.

(getekend) J. Goldberg
H. de Heus

Afschrift van het contract van Goldberg met De Heus, zoals aanwezig in het Archief van Raden en Generaalmeesters

**) De tussenliggende regel ontbreekt hier in het afschrift*

dat moment reeds 40.260 pond hele en 3.480 pond halve duiten gemunt; op 9 augustus waren in het magazijn aan ongemunte plaatjes voorradig 28.690 pond voor hele en 4.795 pond voor halve duiten.

Het advies van de Staatsraad met betrekking tot het verzoek van Raden en Generaalmeesters luidde, dat aangezien louter op financiële gronden de aanmunting aan De Heus was uitbesteed, er geen redenen zouden bestaan om hiermee door te gaan indien de muntmeester tegen vergelijkbare prijzen zou willen leveren. Echter, in verband met het lopende contract en het oogmerk om de duiten voor het vertrek van de tweede expeditie naar Java gereed te hebben, raadde hij aan om De Heus in ieder geval met een gedeelte van de produktie te blijven belasten. Terwijl Raden en Generaalmeesters hadden laten weten dat elke muntslag enkel aan de *Munt van den Souverain* toebehoort, meende Goldberg dat dit voor koperen duiten niet zó strikt behoeft te gelden dat er financieel nadeel voor moest worden geleden, temeer omdat het toezicht door zijn Departement op de aanmunting voldoende verzekering tegen fraude bood. Tot nader order zou hij de produktie op de huidige voet laten doorgaan.

Zoals vermeld, is na dit rapport via de Secretaris van Staat voor de Financiën ook het College in deze zaak om advies verzocht, waarvan de strekking eigenlijk van tevoren al vast stond. Het informeert eerst bij de Muntmeester, tegen welke prijzen deze de muntslag zou kunnen aannemen. Nadat deze zijn voorwaarden heeft kenbaar gemaakt beraadt het zich juist enkele dagen, als het een bericht ontvangt dat De Heus inmiddels een volgende stap heeft genomen. Goed bekend in regeringskringen moet deze van plannen voor de aanmunting van Nederlands kopergeld hebben vernomen. Op 22 augustus 1815 verzoekt hij de Secretaris van Staat voor de Financiën om, op dezelfde wijze als de Birminghamse firma Boulton dat in Engeland op contractbasis doet, alle koperen munt voor het land te mogen leveren.[15] In januari 1817 moest het College overigens nogmaals een (negatief uitgevallen) advies uitbrengen over een nieuw verzoek van De Heus om de muntslag van het Nederlandse kopergeld te mogen verzorgen.[16]

Op 12 september schrijven Raden en Generaalmeesters hun uiteindelijke rapport naar Financiën. Het meldt dat Suermondt als muntloon per 100 pond 12 gulden voor hele en 20 gulden voor halve duiten berekent. Op de hoeveelheid, die volgens Goldberg reeds door De Heus was aangemunt, had dit in totaal 1031 gulden meer gekost: dit was tot nog toe het financiële voordeel waartoe de Indische muntslag aan 's Lands Munt was onthouden. Het feit dat Goldberg aanraadt de muntslag in Amsterdam nog enige tijd te laten doorgaan, en het serieus nemen van het verzoek van De Heus om op den duur alle kopergeld te mogen fabriceren, doet het College wijzen op *het gevaarlijke en onbestaanbare* van een dergelijke situatie. Het benadrukt nogmaals de strenge controle, die aan haar is opgedragen over alle muntslag. Het herinnert aan het feit dat ook in de periode dat De Heus als leverancier van het Indische kopergeld had gefungeerd, de muntslag zelf steeds aan een van de officiële munthuizen gebeurde en nooit bij De Heus, waarmee het overigens een vroegere bewering van Goldberg tegenspreekt.[17] Het heeft kritiek op de huidige aanmuntingen in Amsterdam en concludeert dat ofwel al haar controle over de muntslag overbodig is, ofwel dat deze zich ook over de produktie bij De Heus uit behoort te strekken. Voorbeelden uit het verleden, waarbij steeds een goed toezicht boven

Stempels gebruikt door De Heus (collectie Het Ned. Muntmuseum, Utrecht)

een financieel voordeel werd verkozen, moeten verder het advies illustreren om voortaan alle muntslag bij 's Rijks Munt te laten plaatsvinden.

De Heus munt door

Hierna maken de notulen van het College geruime tijd geen melding van verdere ontwikkelingen. De muntmeester lijkt ondertussen nog wel contact over de zaak te houden. Zo meldt Suermondt op 24 januari 1816 dat hij onder meer over de Indische duiten de Secretaris van Staat voor de Financiën heeft gesproken, die hem heeft aangeraden contact met Goldberg op te nemen.

Op 12 april behandelt het College een brief van de Muntmeester, waarin deze verbitterd *(is er eene* Rijksmunt *ja dan neen ?)* opmerkt dat de *clandestine munterijen* nog steeds doorgaan en, ondanks zijn protest en de hem gegeven verzekering dat de muntslag gestaakt zou worden, Goldberg *een nieuwe aanneming van duiten sluit, om in de knopenfabriek van De Heus te worden gemunt.* (Latere correspondentie meldt dat De Heus voor 100 pond hele en halve duiten 9 en 13 ½ gulden heeft ontvangen, hetgeen deze tweede aanmunting kan betreffen.[18]) Intussen is een ander feit mee gaan spelen en wel de stilstand van de werkzaamheden bij 's Rijks Munt. Was 1814 nog een redelijk goed jaar geweest voor de vervaardiging van gouden dukaten, sindsdien was de vraag sterk afgenomen. De voorbereidingen van de nieuwe muntwetgeving voor Nederlandse munten vorderden traag en de eerste aanmuntingen van enig belang volgens deze wet zouden zelfs nog langer op zich laten wachten. *Niet alleen dat ik geprejudiceert worde door de tolerantie van zulke clandestine munterijen*, schrijft de muntmeester,

Duit, De Heus, 1816

maar nog meerder mijne onderhorige amptenaren; van Gezellen en anderen, die gedurende den tijd van bijna 7 maanden er genoegzaam geene Ducaten geslagen zijn; geheel ledig en zonder verdiensten waren. Was er geen knopenfabriek tot munt gebruikt, zoo hadden zij werk gehad, en het ongeluk niet ondervonden om in zeer bekrompe omstandigheden de winter door te brengen.

Hiernaast gaat het Suermondt ook om het kapitaal dat hij zelf in het muntbedrijf heeft geïnvesteerd en dat, mede door goedkeuring van een muntslag elders, nu renteloos blijft. Een schadevergoeding hiervoor lijkt hem redelijk. Hierover en over nog enkele grieven verzoekt hij tussenkomst van het College bij Zijne Majesteit. Raden en Generaalmeesters besluiten dat zij de zaak met de Minister van Financiën mondeling zullen overleggen.

In augustus 1816 schrijft Suermondt opnieuw een brief over de stilstand van de muntwerkzaamheden, waarin hij ook weer klaagt over de muntslag door de knopenfabriek, zonder welke hij zijn *bezwarende onkosten [...], door het munten der Kopere spetiën voor de bezittingen van Z:M in de O.Indien, zoude vergoed hebben gezien.* Zijn bezwaren worden aan de Minister van Financiën overgebracht door het College. Gezien het feit dat dit het geheel met Suermondt eens is en ook de Minister *volkomen in overeenstemming met ons denkt*, kon het College de Muntmeester voor de toekomst *de meest geruststellende verzekering betreffende dit onderwerp* geven. Eén en ander lijkt op dat moment reeds mondeling met het Ministerie van Financiën te zijn overlegd. Nog in april 1817 bericht Suermondt dat hij vernomen heeft dat De Heus nog altijd Indische duiten produceert. Na inlichtingen te hebben ingewonnen bij de Minister van Financiën, die weer zijn collega van Koloniën raadpleegde, kan de Muntmeester worden gerustgesteld.

Ten gevolge van *Zijne Majesteits Cabinets* order van 15 augustus 1816 bleek de produktie in Amsterdam per direct te zijn gestopt.[19] De werkzaamheden bij De Heus (evenals die bij de firma Van Hasselt & 't Hoen op de Veluwe), beperkten zich op dat moment tot de vervaardiging van muntplaatjes voor duiten, voor uitzending naar het munthuis te Soerabaya. De Minister vermeldt hierbij terloops dat de onderhandelingen die met de Muntmeester gaande zijn over de Indische muntslag zo veel mogelijk dienen te worden voortgezet.

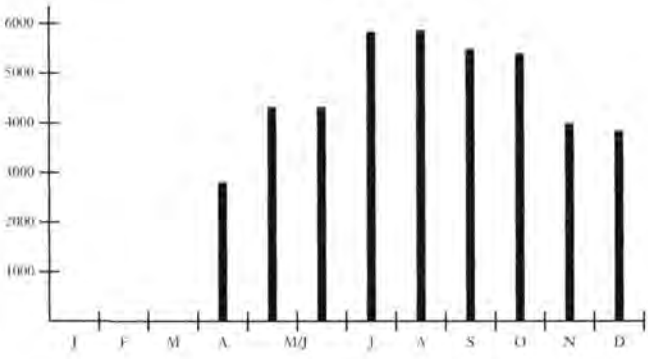
Terwijl enige tijd wordt aangezien in hoeverre vanuit de Munt te Soerabaya in de Indische duitenbehoefte kan worden voorzien, waarbij nog muntapparatuur uit Utrecht naar Indië wordt verzonden, zou het nog tot 1820 duren voordat 's Rijks Munt haar eerste Indische kopergeld zou afleveren.

Concluderend kan worden gezegd dat de vervaardiging van het Indische kopergeld in 1814 in eerste instantie aan 's Rijks Munt was toebedacht, maar om financiële redenen door de fabriek van De Heus kon worden aangenomen. Wat betreft de redenen voor de onwilligheid van de provisioneel geautoriseerden om een lagere prijs te vragen was ons reeds de lezing van de zijde van het Ministerie van Koloniën bekend. Deze versie, die genoemd wordt door Van der Kemp en Scholten, houdt in dat 'de muntmeester' de beperkte capaciteit van de Munt liever voor de meer winstgevende aanmunting van dukaten benutte.[20] Raden en Generaalmeesters vermeldden dit feit niet, terwijl zij in hun rapport de geautoriseerden toch niet wensten te sparen. Bovendien was de aanmunting van dukaten al minder winstgevend geworden door de (aangevochten) verhoging van de sleischat hierover. Om een indruk te verkrijgen in hoeverre de capaciteit van het

munthuis inderdaad beperkt was, zijn hiernaast de maandelijkse opleveringen van dukaten in 1814 in een grafiekje weergegeven (in dit jaar zijn alleen gouden dukaten aangemunt). Het lijkt aannemelijk dat, na een aanloopperiode, in juli bij zo'n 5800 mark goud de produktietop was bereikt en dat het munthuis nog op vrijwel volle capaciteit werkte ten tijde van de aanvrage van het Indische kopergeld in oktober/november 1814. Bovendien zal het ook geen toeval zijn geweest dat Poelmans zoon aan het eind van het jaar in het buitenland op zoek gaat naar tweedehands muntapparatuur. De feiten bevestigen dus de bestaande lezing. Het lijkt erop dat de geautoriseerden met hun weigering twee doelen nastreefden en zowel hun goudaanmuntingen wilden voortzetten als het College wilden pressen op hun eisen in te gaan.

De muntslag bij De Heus heeft plaatsgevonden tussen 9 januari 1815 en 15 augustus 1816. De stempels moesten door Koloniën worden geleverd en na gebruik geretourneerd; ook de vervaardiging van deze stempels blijkt echter per 'mondeling order' aan De Heus te zijn opgedragen.[21] Het bestaan van hele en halve duiten met het jaartal 1814 geeft aan dat De Heus verwachtte, dat de aanmuntingen al in dat jaar zouden beginnen. Op 19 december reeds zond hij het eerste duitenstempel *met een afdruksel* aan Goldberg.[22] De zeldzame duiten 1814, waarvan Moquette slechts één paar stempels heeft aangetoond, moeten als proefstukken uit de periode tussen 8 december 1814 en 9 januari 1815 worden beschouwd. De halve duiten zijn minder schaars en komen in gesleten toestand voor. Blijkbaar is hierbij met de stempels met 1814 ook voor de produktie geslagen.

Dat de duiten 1814 op een groter

Opleveringen van gouden dukaten in 1814, per maand in marken goud

formaat muntplaatje zijn geslagen is geen extra aanwijzing voor hun proefstatus. Op dit formaat komen ook duiten 1815 voor en Moquette houdt het erop dat de gehele eerste partij muntplaatjes een grotere diameter had.[23] Dit wordt bevestigd door een aan Goldberg gericht rapport van 24 februari 1815, dat vermeldt dat het koper dat van de Marine was overgenomen voor een deel uit bladkoper bestond dat voor het doel eigenlijk te dun was, maar waaruit plaatjes waren gemaakt die wel het juiste gewicht hadden.[24]

Het was geen geringe aanmunting bij De Heus: Van der Kemp noteerde dat in totaal 177.806 pond aan muntstukken is afgeleverd. Zouden dit alle duiten zijn geweest dan leverde dit een oplage van bijna 28,5 miljoen stuks op. Doordat er tevens halve duiten werden gemaakt moet het totaalcijfer beduidend hoger liggen. De archieven van het Ministerie van Koloniën zullen vermoedelijk de door muntverzamelaars zo gewilde oplagecijfers wel

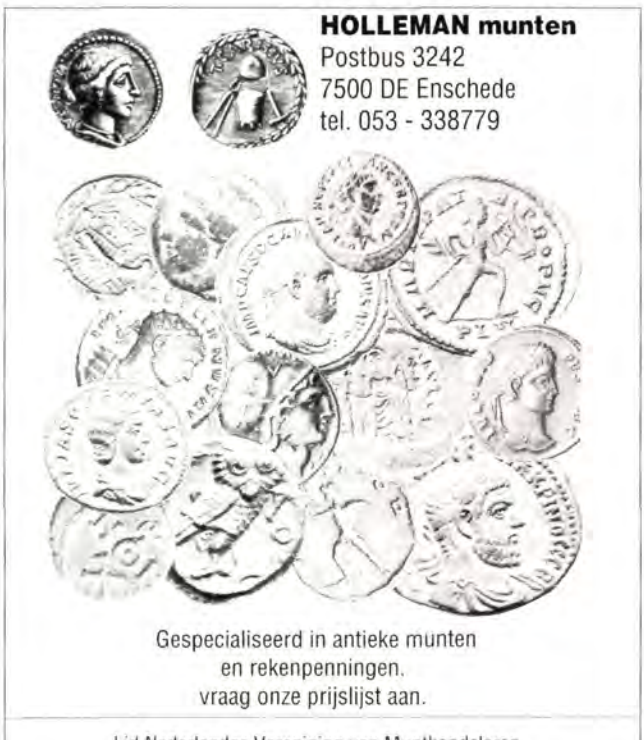
Halve Duit, De Heus, 1814, in gecirculeerde toestand

opleveren.
Het precedent dat deze particuliere aanmunting bij De Heus vormde heeft geen vervolg gekregen. De dreiging ermee zou echter nog decennia lang een doeltreffend middel blijken om muntmeester of College over te halen zich naar de wensen van het Ministerie van Koloniën te richten.[25]

Met dank aan A.A.J. Scheffers en T. Passon.

NOTEN

1 J.P. MOQUETTE De duiten en halve duiten in Nederland geslagen voor Nederlandsch-Indië, in de jaren 1814 tot en met 1816 *Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen L* (1908) 4: 326-331.
C. SCHOLTEN *De munten van de Nederlandsche gebiedsdelen overzee 1601-1948* (Amsterdam 1951) 88-89.
2 H.A. DIEDERIKS Hendrik de Heus, een Amsterdamse ondernemer in het begin van de negentiende eeuw *Amstelodamum* 56 (1969) 58-65.
3 Souverein Besluit (SB) 14 november 1814 Nr.55.
4 SB 20 november 1814 Lr.RR.
5 P.H. VAN DER KEMP Episodes uit de geschiedenis der aanmuntingen ten behoeve van Oost-Indië in 1802-1817, *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië* 70 (1915) 2: 227-440, blz.300.
6 Archief van het College van Raden en Generaal-meesters, Het Ned. Muntmuseum, notulen 1814/230, 233, 237, 252, 264, 270, 273, 283 en 284, met de bijbehorende ingekomen en uitgegane stukken.
7 Notulen 1815/34.
8 Notulen 1815/526, 566, 599, 616, 622, 624, 626 en 654.
9 Missive van 25 juli 1815.
10 SB van 6 augustus 1815 No 70.
11 Secrete voordracht van de Staatsraad van 6 december 1814 LaT.
12 SB 8 december 1814 No 44.
13 Advies van de Staatsraad van 7 januari 1815 No 270.
14 SB 10 januari 1815 No 95.
15 Op dit punt is door Van Swinden in zijn adviesrapport van 25 april 1816 over het in te voeren Nederlandse kopergeld negatief geadviseerd.
16 Notulen 1817/88, 173.
17 Het College gaat hier voorbij aan het feit, dat de munthuizen van Hoorn en Kampen, waar ook na 1 januari 1807 nog Indisch kopergeld was gemunt, op dat moment al niet meer de status van officieel munthuis bezaten.
18 o.a. Notulen 1819/406.
19 Diederiks vermeldt de openbare verkoop van gereedschappen en een stoommachine uit de dan geliquideerde koperpletterij van De Heus op 24 april 1817; het is echter niet duidelijk welke fabrieksonderdelen voor de plaatjes- en de muntproductie in bedrijf waren geweest.
20 P.H. VAN DER KEMP De Nederlandsch-Indische proefgulden van 1815 *Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde* (1913) 21-60 blz.29; SCHOLTEN blz.93.
21 VAN DER KEMP (1915) 341-342.
22 VAN DER KEMP (1915) 341.
23 MOQUETTE 327, 330.
24 Van der Kemp (1915) 323.
25 Zie o.a. H.A. VAN DEN WALL BAKE *Toelichtingen aangaande de koperen Indische pasmunt* (Utrecht 1856) 7-10.

Recent verschenen

CHRISTEL SCHOLLAARDT

Selectie van recent verschenen numismatische literatuur. Bibliografische volledigheid wordt niet gepretendeerd, het kan zijn dat een boek of andere publikatie aan de aandacht is ontsnapt. Suggesties zijn welkom, discussie over de keuze wordt in het tijdschrift niet gevoerd.

DELAMARE, FRANÇOIS *Le frai et ses lois ou de l'évolution des espèces* Paris: CNRS, 1994. 295 pag. (Cahiers Ernest Babelon; 5) ISBN: 2-271-05148-7. *f*90

Interessante studie over tribologie (wrijvingsleer), de wetenschap die slijtage van voorwerpen onderzoekt. Deze studie is geheel gewijd aan de onderzoeksmethoden die nodig zijn om de slijtage van munten goed in beeld te krijgen. Met samenvatting in het Engels.

GÖBL, ROBERT *Donum Burns: Die Kusanmünzen im Münzkabinett Bern und die Chronologie* Wien: Fassbaender, 1993. 204 pag; 68 pl. ISBN: 3-900538-42-5. *f*235

Aan de hand van de schenking van de Donum Burns-verzameling van Kusanmunten aan het Berns Museum verdiept Göbl zich verder in de datering en chronologie van de munten uit Midden-Azië. Hij ziet dit werk zelf als een uitbreiding en revisie van zijn werk uit 1984: *System und Chronologie der Münzprägung des Kusanreiches.*

HAUSLER, WOLFGANG (Hrsg.) *Geld: 800 Jahre Münzstätte Wien* Mit Betr. von Michael Alram. [et al.] Wien: Kunstforum Bank Austria, 1994. 295 pag; ill.

Begeleidende publikatie bij de gelijknamige tentoonstelling in de Kunstforum Bank Austria te Wenen, gehouden van 27 Juni tot en met 21 Augutus 1994.

In een veertiental bijdragen van diverse auteurs, wordt een beeld geschetst van de Oostenrijkse numismatiek vanaf het begin van de mustslag in Oostenrijk tot heden. Prachtig geïllustreerd.

JONES, MARK (ed.) *Designs on posterity: drawings for medals: papers read at FIDEM 1992*, London 16-19 September 1992 [London]: British Art Medal Trust, 1994. 283 pag; ill. ISBN: 0-9514271-3-X

Bundeling van 24 lezingen gehouden op het FIDEM-congres te Londen in 1992. Dit was volgens Mark Jones de eerste poging om te kijken naar de rol van de (ontwerp-) tekening bij het maken van penningen. Verrassende conclusie blijkt te zijn dat er lang niet altijd aan elke penning een ontwerptekening vooraf gaat.

KENT, J.P.C. *The Roman imperial coinage* - London: Spink
Vol. X: The divided empire and the fall of the western parts, AD 395-491 / by J.P.C. Kent; ed. by R.A.G. Carson, J.P.C. Kent and A.M. Burnett. 1994. - CLXXXII, 509 pag; 80 bl. pl. ISBN: 0-907605-43-5. *f*350

Na lang wachten eindelijk verschenen: deel 10 van de RIC over het uiteengevallen Romeinse Rijk en de val van het Westromeinse deel.

Margreet Holleman op de penning

ARNOLD NIEUWENDAM

De beeldhouwster/medailleur Carla Klein werd door Jisk Holleman benaderd met het verzoek om een portretpenning van zijn vrouw Margreet te maken. Aanleiding was een 'meervoudig jubileum': haar vijfentwintigjarig jubileum als numismate, hun vijfentwintigjarig huwelijk in 1992 en de aanstaande 'ontmoeting met Sara' in 1995. Uitgangspunt was naast portret en tekst, iets over haar beroep en hobby's op de penning weer te geven.

Het is voor een medailleur altijd weer een grote uitdaging een gelijkend portret te boetseren op een klein vlak. Carla Klein probeert er daarbij allereerst achter te komen wat het model bezighoudt en wie zij of hij is. Die 'profielschets' wordt verwerkt in ontwerpschetsjes en later samengevat op de penning. In dit geval moesten die schetsen hoe dan ook vereenvoudigd worden, om al wat gevraagd werd op het kleine ronde penningvlak te krijgen. Een bijkomstige moeilijkheid was het verzoek dat Margreet er zelf niets van mocht weten. Een serie foto's bracht echter niet genoeg beeld op om vat te krijgen op het onderwerp. Het zwijgen moest worden doorbroken en Margreet kwam een paar keer naar Amsterdam om te poseren. Tijdens die enkele sessies ontstond langzaam het beeld van haar persoonlijkheid. Wie met Margreet Holleman in contact komt, zal onder de indruk komen van haar persoonlijkheid, veelzijdigheid en kennis op het gebied van de numismatiek. Naast haar werk en huwelijk nemen verschillende

Carla Klein, Portet van Margreet Holleman, 80 mm, brons, 1995, afbeeldingen van het terra-cotta model (foto's Arnold Nieuwendam)

hobby's een belangrijke plaats in: katten, lange-afstandwandelen, volksdansen en interesse in de Japanse cultuur.

Carla Klein vervaardigde een aantal conté-schetsen; daaruit werd door echtgenoot Jisk een keuze gemaakt. Op de van Klein bekende methode werd het feitenmateriaal uitgewerkt tot het gewenste resultaat werd bereikt.

Op de voorzijde van de penning staat het naar links gewende portret met het omschrift: *Margreet.* De afsnijdingen, inkepingen en de verdwijnende parelrand verwijzen naar Margreets grote liefde voor de klassieke munten. Op de keerzijde wordt haar beroep als numismaat verbeeld door een berg muntjes met verschillende beeldenaars, zoals een uiltje, een paardje, een takje, een kopje en 25. Bovenop de berg liggen de drie katten: Nikita de Somaliese vooraan, rechts de Britse korthaar Boris en links de kater Joessef. Het opschrift is: *Holleman munten 1970-1995.* Middenonder is de penning gesigneerd met *CK.*

Margreet Holleman, geboren (1945) in de Rotterdamse wijk Feijenoord, vond als kind op straat spelend, buitenlandse muntjes tussen de rails van de goederentreinen in de haven. Die muntjes waren waarschijnlijk verloren door zeelieden die Rotterdam aandeden. Haar belangstelling werd gewekt en later wees een lerares van het Charlois Lyceum haar de weg naar 'het echte verzamelen'. Margreets vader, verzamelaar van etnografica, nam haar al spoedig mee naar veilingen. Ook leerde zij de fijne kneepjes van het kopen op beurzen en verwierf zij door zelfstudie veel kennis op numismatisch gebied. Na haar verhuizing naar Enschede werd zij in 1968 lid van de Numismatische Kring Twente en enige jaren later (1970) startte zij als beroepsnumismate. In 1971 verscheen de eerste prijslijst van de firma *'Holleman munten'* en in 1993 de honderdste, als *Jubileumcatalogus.* Margreet Holleman verzorgde daarnaast diverse numismatische publikaties, onder andere het zeer verzorgde boekje *53 rekenpenningen uit de 80-jarige oorlog.* Voorts geeft zij lezingen en werkte zij mee aan de Teleac-televisieserie *Geld* en aan de losbladige *Encyclopedie van Munten en bankbiljetten.* Als handelaar is Margreet Holleman gespecialiseerd in antieke munten en rekenpenningen.

Carla Klein vervaardigde mijns inziens een zeer geslaagd portret van een van de boeiendste en ter zake kundigste vrouwen die de Nederlandse numismatiek rijk is: Margreet Holleman.

LITERATUUR
A. NIEUWENDAM The Sea-otter *De Beeldenaar* 18 (1994) 260.
A. NIEUWENDAM *Carla Klein beeldhouwster-médailleur* (Amsterdam 1994).
A. NIEUWENDAM *Muntkoerier* 24 (1995) nr 4.

Muntmelange

BOUKE JAN VAN DER VEEN

Introductie

Zoals u in het vorige nummer al heeft kunnen lezen, kent *De Beeldenaar* een nieuwe rubriek: Muntmelange. Deze rubriek is gebaseerd op het artikel door Arent Pol in *De Beeldenaar* 1991 nr 2. In dit artikel beschrijft Pol een achttal onbekende types of varianten van middeleeuwse munten die met een metaaldetector zijn gevonden. Acht muntjes die het publiceren waard zijn, maar waar geen zelfstandig artikel over te schrijven is. Arent Pol nodigde lezers van *De Beeldenaar* uit hetzelfde te doen, helaas is er in de jaren daarna weinig van gekomen. De redactie wil dit initiatief nu in een iets bredere vorm voortzetten. De rubriek geeft een ieder de ruimte om één of meer opmerkelijke numismatische zaken in het kort te behandelen. Dit hoeven niet alleen onbekende muntvondsten te zijn: alle wetenswaardigheden die met antieke, middeleeuwse of moderne munten te maken hebben – bijvoorbeeld puzzelstukjes voor nader onderzoek – passen in de vernieuwde rubriek Muntmelange.

Suggesties, ideeën of kant en klare korte artikelen kunt u sturen naar de redactie of naar de redacteur B.J. van der Veen, Frederik Hendriklaan 119, 2582 BX Den Haag.

CEES VAN HENGEL

'A. 9' en 'A. 10'

In *De Beeldenaar* 1994 nr 2 werd een zilver vondstmuntje uit Dordrecht gepubliceerd. Het muntje is beschreven als 'A. 8' op de 'watchlist' van de vooralsnog niet toe te schrijven munten met mogelijke Hollandse connecties. Opnieuw is mij een muntje bekend geworden met Hollandse kenmerken zonder dat het zeker is toe te schrijven aan Holland: 'A. 9'. Het muntje is afkomstig uit de collectie Hubregtsen, waarvan de meeste stukken gevonden zijn op het strand van Westerschouwen.

De voorzijde van het muntje toont een staande vogel naar rechts. Mijn vrouw dacht dat het een gans was, maar het kan ook een duif zijn; ik denk niet dat het een adelaar is. Om de vogel schijnen een aantal letters te staan: rechts van de poten een R, erboven een O of een ringetje, onder de staart een voor mij onbegrijpelijk teken (E?) en links van de poten een D?. De keerzijde toont een kruis met verdikte uiteinden, waartussen dunne staven met aan de uiteinden een achtpuntige ster met een uitholling in het midden, om en om met een ring met een punt in het centrum. Deze symbolen kennen wij van de munten C. 2 en C. 9. Gezien de mogelijke datering van de munt in de twaalfde eeuw, is de munt van zilver, immers er werd niets anders gebruikt. Het muntje weegt 0,23 gram.

Een vogel komt op vroege Hollandse munten slechts éénmaal voor: Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet bezit een vondstmunt van Holland met een vogel, maar dat is een geheel andere vogel. De munten van Luik kennen vogels die lijken op het beschreven muntje, bijvoorbeeld Mignolet nr 116-117. De munten van

rechts: 'A. 9', tweemaal vergroot

Brabant en Vlaanderen leveren geen verdere aanknopingspunten op. Voorlopig kom ik dus niet verder met de munt 'A. 9'.

De achtpuntige ster en de letter E komen voor op de munten van Holland. Deze beide tekens zijn te vinden op het muntje 'A. 10', eveneens afkomstig uit de collectie Hubregtsen. Het is dus mogelijk gevonden op het strand van Westerschouwen. De voorzijde toont een achtpuntige ster binnen een parelrand, omgeven door het omschrift + I \ N \ ERIG (of de streepjes werkelijk letters zijn is onzeker, de letter G is eveneens onzeker) en weer een parelrand. De keerzijde toont een gevoet kruis met aan ieder eind een punt. Binnen de armen van het kruis is driemaal een achtpuntige ster geplaatst en éénmaal de letter E. Het muntje is van zilver en weegt 0,38 gram.

'A. 10', tweemaal vergroot

De Hollandse connecties van 'A. 9' en 'A. 10' zijn aantoonbaar, maar onzeker. Hopelijk leveren verdere vondsten de sleutel voor de toeschrijving van de 'A'-nummers in mijn computer catalogus.

LITERATUUR

C. VAN HENGEL 'A8' *De Beeldenaar* 18 (1994) 62-64.

C. VAN HENGEL *De munten van Holland in de 13e eeuw* (Amsterdam 1986).

A. MIGNOLET *Les monnaies de la principauté de Liège* (Maastricht 1936).

Munthandel Verschoor

Inkoop-Verkoop-Taxaties-Adviezen

Duitsland, Memmingen, Dukaat 1730

Postbus 5803

3290 AC Strijen

lid n.v.m.h.

tel. 01854-1719

fax 01854-4424

Penningnieuws

JANNES LIMPERG

Nieuw werk van medailleurs. Goed reproduceerbare foto's met gegevens – bij voorkeur niet meer dan 100 woorden – zenden aan J. Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam (020-6863063, bgg 020-6126565). Gelieve tevens te vermelden of de foto's na gebruik voor *De Beeldenaar* beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag.

Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de in deze rubriek besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten.

JAN PAUL KRUIMEL
25-jarig huwelijk
Kees en Greet Kemper-Koel
Gegoten brons (50 mm)
Vz.: tekst: Greet Kees
Kz.: tekst: 25 juli 1968-93
De ontwerper geeft de volgende toelichting:
De penning geeft uitdrukking aan het samenzijn van mensen in een hun omringende geborgenheid. Dat kan alleen als mensen ook helemaal bij elkaar passen, hoeveel ze ook van elkaar verschillen. Je kunt de penning dan ook met zijn tweeën vasthouden, elk met een duim in een holte. De vingers raken elkaar net, aan de andere zijde, deels uit het zicht, in het verborgene. Net als verliefden die elkaar minnekozen door enkel twee vingers in elkaar te haken.

Het is een penning voor mensen met gevoel; gevoel in hun handen. Mensen die iets in de hand nemen en dat voorwerp als het ware met hun vingertoppen, op een sensuele manier bekijken. Daarom past deze penning bij Greet en Kees.

CARLA KLEIN
Portretpenning Trudie Favié
Gegoten brons (77 mm)
Vz.: Naar rechts gewend profielportet van Trudie Favié, ter aanvulling op de penning met het naar links gewend profielportret van Jan Brugge (afgebeeld in *De Beeldenaar* 14 (1990) 247). Man en vrouw kijken nu naar elkaar.
Kz.: Een stapel opengeslagen boeken. Trudie studeerde Frans en literatuurgeschiedenis. Zij is altijd omgeven door stapels boeken.
Opschrift: Trudie Favié en het monogam CK. Het omschrift 'Habent sua fata libelli' betekent: Boeken hebben hun eigen lotgevallen.

CARLA KLEIN
Dikkie Digger II
Gegoten brons (60 x 67 mm) éénzijdig
Dikkie – één van de katten van Carla Klein – is hier slapend afgebeeld.

Vijftig gulden munt 1995
50 jaar bevrijding

Op 18 januari jl. heeft koningin Beatrix bij De Nederlandse Munt de officiële eerste slag verricht van de nieuwe vijftig gulden munt ter herdenking van vijftig jaar bevrijding. Via de diverse nieuwsmedia is daar inmiddels aandacht aan besteed.

In zijn welkomstwoord ter gelegenheid van deze gebeurtenis memoreerde drs Chr. van Draanen, Muntmeester van De Nederlandse Munt, enige feiten van vijftig jaar geleden: oorlog, bezetting, hongerwinter, voedseldroppings en tenslotte de bevrijding. *Sinds alle oorlogsellende leven wij nu al vijftig jaar in vrijheid. Daar moeten we dankbaar voor zijn en tevredenheid uitstralen via een positieve levenshouding. Helaas zien wij dat te weinig. Het is goed om na vijftig jaar nog eens dit gevoel en onze dankbaarheid te communiceren met iedereen, jong en oud. Een heel goed hulpmiddel daarbij is een munt.*

Een munt heeft naast de betaalmiddelfunctie de mogelijkheid van een toegevoegde waarde door het verhaal erachter. Een verhaal dat kan worden uitgedragen aan een groot publiek, omdat een munt een relatief grote oplage heeft en van hand tot hand gaat.

Die toegevoegde waarde heeft ook onze normale circulatiemunt: De moderne vormgeving, die past bij de tachtiger en negentiger jaren. Vooral internationaal horen wij veel waardering voor de vooruitstrevendheid van Nederland en van ons Koningshuis, zoals dat door de munt wordt weergegeven. Dat is toegevoegde waarde.

De muntmeester bracht het bezoek van koningin Beatrix in 1982 in herinnering, toen zij de eerste slag verrichtte van de huidige circulatiemunten. Het bezoek van de koningin was toen bij 's Rijks Munt. *...Inmiddels zijn wij verleden jaar op 1 juli geprivatiseerd in de vorm van een naamloze vennootschap. Onze naam luidt nu: De Nederlandse Munt.[...] Naast heel veel andere producten slaan wij nog ongeveer 1 miljoen circulatiemunten per dag. Door moderne machines, moderne technieken en een optimale kwaliteitscontrole is het aantal misslagen minimaal. Wij dragen er zorg voor dat alleen gave Koninginnen in omloop komen...*

De ontwerper van de huidige circulatiemunten, Bruno Ninaber van Eijben, maakte gebruik van de grafische ontwerpcapaciteiten van Gerard Unger. Dezelfde Unger is de ontwerper van de

50 jaar bevrijding, 1995, ontwerp Gerard Unger, zilver 925/1000, 38 mm (foto HANS KOKX)

nieuwe vijftig gulden bevrijdingsmunt. Zijn ontwerp werd gekozen uit een grote verscheidenheid van ontwerpen, vervaardigd door acht Nederlandse kunstenaars. Het werk van deze deelnemers is te bezichtigen in het Nederlands Muntmuseum te Utrecht.

Gerard Unger geniet bekendheid als grafisch kunstenaar, typograaf en letterontwerper. De vormgeving van de themazijde is ingegeven door de emotionele betekenis van het begrip bevrijding. Unger zegt hierover: *Bevrijding is niet aleen een feit, het is ook in sterke mate een gevoel. Het gevoel van bevrijding moet in 1945 ongelooflijk groot zijn geweest, groter dan men direct kon bevatten.* Dit gevoel heeft de ontwerper tot uiting gebracht door het getal 50 groter te maken dan het muntoppervlak: *De cijfers rijzen uit het fond van de munt, zoals het gevoel van bevrijding mensen destijds moet hebben doordrongen en zoals Nederland na de bevrijding is herrezen.* Door de muntwaarde – 50 G – in het grote getal 50 op te nemen heeft hij het begrip *bevrijding* nog eens willen versterken.

Tot nu toe werd koningin Beatrix op munten steeds 'en profil' afgebeeld. Unger koos bewust voor een driekwart gewend portret: *Op deze wijze is het staatshoofd minder een symbool en meer persoonlijk geworden, wat bij dit onderwerp passend leek.* Het portret bestaat alleen uit contouren en trekken die strikt noodzakelijk zijn voor het bereiken van een goede gelijkenis. De samenhang in het ontwerp van de beide zijden is verder vergroot door de teksten daarop in het bovenste rechterkwart te plaatsen.

De zilveren vijftig gulden munt is een wettig betaalmiddel. Het is de achtste vijftig gulden uitgave na de tweede wereldoorlog. De eerste was in 1982 *200 jaar vriendschap tussen Nederland en de USA*, een ontwerp van Eric Claus.

1876, 27 juli. Prins Frederik zestig jaar Grootmeester Nationaal. Door J.P. Menger. Zwierz 392 pl. V. zilver, 61 mm

J. B. Westerhof
NUMISMAAT
gespecialiseerd in provinciale munten, historie en moderne penningen van alle landen
inkoop, verkoop, taxaties, veilingen
Hoogend 18, 8601 AE Sneek
tel. 05150-17198 + 06.52.91.38.83
's maandags gesloten - afspraak mogelijk

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 0546 561322 – FAX 31546561352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Tentoonstellingen

GEWOGEN OF BEDROGEN
Tot 1 mei 1995 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-120748); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

VIJFTIG JAAR BEVRIJDING
Expositie van ontwerpen voor de herdenkingsmunt *Vijftig jaar bevrijding*. Tot 1 september 1995 in Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur en het weekend van 22-23 april a.s.

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling in Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht (zie hiervóór).

Lina Hodoroaba, penningplastiek, speksteen (55x63 mm) 1994

EXPOSITIE OVER VERZETSPENNINGEN EN OORLOGSGELD
Tot half september 1995 worden verzetspenningen en oorlogsgeld tentoongesteld in het Munt- en Penningkabinet van de Spaar- en Voorschotbank, Jan Binneslaan 9 te Surhuisterveen (05124-1925); geopend dinsdag tot en met vrijdag van 14.00 tot 17.00 uur.

LINA HODOROABA, BEELDEN EN PENNINGEN
Van 21 april tot 24 mei 1995 in Galerie Imago*, Nieuwezijds Voorburgwal 371 te Amsterdam (020-6277046) geopend dinsdag t/m zaterdag 12.00-17.30 uur.
* Penningen in stock van o.a. Jet Schep, Adri van Rooyen, Theo van de Vathorst, Geer Steyn, Lucie Nijland en Carla Klein.

Dag van de Munt

Dit jaar wordt de *Dag van de Munt* gehouden op zaterdag 10 juni a.s. (in het gebouw van De Nederlandse Munt N.V, Leidseweg 90 te Utrecht).

Penningprijsvraag FIDEM 1998

MARJAN SCHARLOO

In september 1998 wordt in Nederland het 26e congres van de Fédération Internationale de la Médaille (FIDEM) gehouden. De FIDEM is in 1937 opgericht door producenten, kunstenaars, museummedewerkers en verzamelaars met als doel de penning als object van beeldende kunst te stimuleren. De federatie telt thans 586 leden in 33 landen.

Geregeld worden er congressen gehouden, telkens in een ander land: Hongarije (Nationaal Museum, 1994), Groot-Britannië (British Museum, 1992), Finland (Museum voor Moderne Kunst, 1989), Portugal (Gulbekian Museum, 1979). Het laatste FIDEM congres in Nederland vond 35 jaar geleden (1963) plaats in het Gemeentemuseum in Den Haag.

Een centraal onderdeel van elk congres is de tentoonstelling van recent werk van kunstenaars uit de hele wereld. Het thema van het congres in Nederland behelst het begrip *Beïnvloeding*. 1998 is een jaar om enerzijds terug te kijken naar wat de afgelopen eeuw gebracht heeft, en anderzijds een voorspelling te doen over wat de toekomst zal brengen. Op het congres zelf zullen kunstenaars en conservatoren workshops geven over hun visie op de toekomstige penning als object van beeldende kunst: nieuwe benaderingen, nieuwe materialen, enz. In de wetenschappelijke voordrachten zal het begrip beïnvloeding het uitgangspunt vormen voor lezingen over de penningkunst vanaf de 15e eeuw.

Om het congres te verwezenlijken is in 1993 de Stichting Internationale Penningkunst opgericht, waarin vertegenwoordigd zijn: De Vereniging voor Penningkunst, gevestigd te Amsterdam, Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet in Leiden en Het Nederlands Muntmuseum in Utrecht.

De congrespenning

Het is gebruikelijk, dat het organiserende land bij wijze van visitekaartje een congrespenning uitgeeft. Voor deze uitdaging wordt in Nederland een wedstrijd uitgeschreven onder de hier werkzame beeldende kunstenaars. De Stichting hoopt daarmee de belangstelling voor de moderne penningkunst in Nederland te vergroten, evenals de kans op het verkrijgen van een verassend en vernieuwend ontwerp. Dankzij een genereuze subsidie van het Prins Bernhardfonds is het mogelijk deze doelstelling te realiseren.

Het onderwerp van de penning moet te maken hebben met het thema van het congres: beïnvloeding. Dit thema kan op vele manieren ingevuld worden: bijvoorbeeld de invloed van de persoonlijke omgeving van de kunstenaar, de kunsttraditie of kunststromingen, of de invloed van externe, maatschappelijke en politieke ontwikkelingen. De precieze definiëring wordt geformuleerd door de jury, die bestaat uit vijf personen: Prof. drs Jw. Schrofer, directeur Rijksakademie Amsterdam (voorzitter), mw drs M. Scharloo, directeur Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden, L. Teding van Berkhout, voorts een jonge Nederlandse beeldhouwer en een buitenlandse penningmaker.

De prijsvraag

Het verloop van de prijsvraag is als volgt gepland. Eind april 1995 zal in de vakbladen voor beeldend kunstenaars een advertentie verschijnen waarin zij uitgenodigd worden deel te nemen aan een penningwedstrijd. Dit kunnen zij doen door materiaal in te sturen van eerder werk. Daarnaast wordt een motivatie gevraagd voor deelname aan juist deze wedstrijd. De uiterste inzenddatum voor deze ronde zal rond 1 juni 1995 liggen. Op grond van de inzendingen maakt de jury een selectie.

Tien kunstenaars zal worden gevraagd een schetsontwerp te maken voor de uiteindelijke penning van het FIDEM congres met het thema beïnvloeding. Voor het maken van het schetsontwerp wordt een vergoeding van *f* 500 toegekend. Het schetsontwerp moet een duidelijke visie op het onderwerp van de wedstrijd tonen. Ook zal het ontwerp een indruk moeten geven van het driedimensionale en plastische karakter van het eindprodukt. Bovendien moet blijken of de penning technisch en binnen het gestelde budget uitvoerbaar is.

Na het inzenden van de schetsontwerpen houden de juryleden oriënterende gesprekken met de tien kandidaten over de technische haalbaarheid van de ontwerpen. De daarna nog overgebleven groep kunstenaars werkt het schetsontwerp om tot een definitief ontwerp. De jury maakt uit deze definitieve ontwerpen een keuze. De eerste prijs is *f* 7500, de tweede *f* 5000 en de derde *f* 3000. Bovendien ontvangt de kunstenaar van het winnende ontwerp een honorarium van *f* 5000 voor het begeleiden van de uitvoering.

Wie enigszins bekend is met het systeem van de Prix de Rome, de belangrijkste kunstprijsvraag in Nederland, ziet daarmee grote overeenkomsten. Het voordeel van dit systeem is, dat ook kunstenaars zonder veel penningervaring aan de prijsvraag kunnen meedoen.

Nadere informatie is te verkrijgen bij het secretariaat van de Stichting Internationale Penningkunst (STIP)
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet
Postbus 11028, 2301 EA LEIDEN
Tel. 071-120748 Fax 071-128678

Nieuw veilinghuis in het Zuiden

Op initiatief van de heer A.G. van der Dussen werden in de afgelopen maanden besprekingen gevoerd tussen Karel de Geus, muntenhandel te Eindhoven en A.G. van der Dussen, veilingbedrijf te Maastricht.

Besloten werd tot samenwerking in de vorm van een nieuw veilingbedrijf. De dagelijkse leiding van het nieuwe bedrijf is in handen van Karel de Geus, bijgestaan door A.G. van der Dussen als belangrijkste adviseur. Door deze bundeling van kennis en ervaring kunnen de muntenveilingen in het zuiden van ons land op een goede en adequate wijze worden voortgezet.

Na nog twee belangrijke veilingen onder auspiciën van Van der Dussen in april en juni a.s. staat omstreeks september dit jaar de eerste veiling van Karel de Geus in Maastricht genoteerd.

A.G. van der Dussen b.v.
Hondstraat 5, 6211 HW Maastricht, Netherlands
[Tel. (0) 43 215 119]

announces the auction in 1995 of an important collection of ancient coins formed by a scholar and connoisseur.

Part 1
Auction 23 – 5 - 7 april
- 900 Greek coins
- 750 Roman coins
- 250 Byzantine coins
- 190 Oriental coins
- The numismatic library of the collector.
(figures are approximate only)

Part 2
Auction 24 – 31 May, 1 + 2 June
The collection of Roman Provincial Coinage *(approximately 2500 pieces)* including e.g. about 60 countermarked coins,
and coins of Alexandria, including Nomes.

The collection comprises not only rare items in top quality but also many smaller coins, often hard to obtain, and again they are often in remarkable condition. There will also be many lots of minor coins. There is something for everybody.

The two catalogues can be ordered now (please see below).
Sorry no free copies
Cost and methode of payment
(prices include the realised price lists after the auctions)
In **the Netherlands** only:
bij overboeking van NLG 30 (voor de 2 catalogi) op
Postbankrekening No. 1538597
t.n.v. A.G. van der Dussen b.v.,
Hondstraat 5, 6211 HW Maastricht.
Eén catalogus kost NLG 20 (zelfde condities)
België / Belgique: Nos clients belges sont priés de bien vouloir envoyer BEF 600 en espèces ou de virer le même montant à notre compte 063-1557955-73, Crédit Communal S.A., B-4600 Visé.
Overseas: for the two catalogues by air mail US $30
- or $20 per catalog. (From the USA only, personal checks are OK with us.)

(om practische redenen is deze advertentie alleen in het Engels opgesteld)

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 11028, 2301 EA Leiden,
(tel 071-120748, fax 071-128678).

Bankrelaties:
Postbank 5761252
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam).
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen
2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar).

REDACTIE
N.L.M. Arkesteijn
M.L.F. van der Beek
H.A. Groenendijk
A.J. de Koning
J. Limperg
K.A. Soudijn
B.J. van der Veen

Redactiesecretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel 071-120748, fax 071-128678).

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland *f*40 (overige landen *f*65); losse nummers *f*9 (inclusief verzendkosten).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst worden verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees worden verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: H.A. Groenendijk, 071-224532
Secretariaat (opgave adreswijzigingen):
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98,
1000 AB Amsterdam,
(tel 020-5242274).

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen):
Mw. M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60,
4205 HD Gorinchem,
(tel. en fax 01830-26543). Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN
NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel 01899-14709).

Wat ons betreft hoeft geld níet te rollen

"Geld moet rollen" zegt men wel. Maar wat ons betreft kan het net zo goed blijven liggen. Internationale handelsbank HBU is van oudsher gespecialiseerd in munten en edele metalen als verzamel- of beleggingsobject. Collectioneurs, individuele beleggers en professionele handel vinden bij ons een fascinerende voorraad historische munten afkomstig uit de periode van het koninkrijk tot in de diepe middeleeuwen. Maar ook een onuitputtelijk assortiment gouden munten en baren goud, zilver en platina. Bij de handelsbank HBU, zelfstandige dochter van ABN AMRO, kunnen zij bovendien terecht voor deskundig advies omtrent alle overige bankzaken.

HBU

HOLLANDSCHE BANK-UNIE

ROTTERDAM 010 - 282 02 74

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Vraag onze gratis veiling catalogus

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies.

Tel. 020-6230261
Fax 020-6242380

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam C. -tel. 020-6230261 - fax 020-6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam

Gediplomeerd Veilinghouder en Taxateur

DE BEELDENAAR

MEI/JUNI 1995, 19e JAARGANG NR. 3

Munten
Penningen
Papiergeld
Accessoires
Numismatische boeken

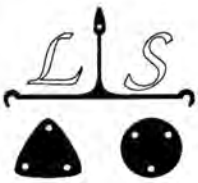

Taxaties
Verzekeringen

INKOOP – VERKOOP – VEILING

Bezoek uitsluitend op afspraak.

Laurens Schulman b.v.

Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ (0)2159-16632

DE BEELDENAAR 19 (1995) nr. 3
Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Tot lering en vermaak **382**
Michiel Purmer over de collectie vervalsingen van de Hollandsche Bank-Unie

De 'vervalser' Cavino **389**
Paul Beliën over een zestiende-eeuwse 'imitator'

Dr ir G.M.M. Houben koninklijk onderscheiden **399**
D. Purmer over een belangrijke collectionneur

De Nederlandse noodmunten geslagen in Brazilië **404**
H.W. Jacobi over echt en vals noodgeld

Componisten van Jos Reniers **424**
Karel Soudijn over een speels medailleur van krachtige koppen

Muntmelange **431**

Van zink tot suikerbiet **433**
L.M.J. Boegheim over een tentoonstelling in Surhuisterveen

Tentoonstellingen **435**

Penningnieuws **436**

Verenigingsnieuws **438**
Jaarverslag 1994 Vereniging voor Penningkunst

Numismatische Kringen **441**
Secretariaten, tijdstippen en plaatsen van samenkomst

Oproep **442**

Vervalsingen uit de collectie van de HBU
(zie pagina 382)

Op de voorplaat: Sestertius van keizer Caligula uit de collectie van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden (zie pag 389)

Tot lering en vermaak

De collectie vervalsingen van de Hollandsche Bank-Unie

MICHIEL PURMER

In de wereld van de munthandel vindt men regelmatig kaf tussen het numismatische koren. Zo worden tussen de aan de Hollandsche Bank-Unie N.V. te Rotterdam (HBU) aangeboden munten regelmatig valse exemplaren aangetroffen. Het is dan aan de kenner deze exemplaren als vals te identificeren. Dit is bij de HBU gebeurd. Veel van deze exemplaren zijn bewaard en vormen een unieke verzameling falsificaten van de meest uiteenlopende munten. Variërend van een vijf florijn van Mokum tot en met een vijf roebelstuk uit Rusland. Op deze manier heeft de HBU een mooi referentiekader van falsificaten; ter lering, maar ook tot vermaak. Een blik in de wereld waar schijn bedriegt.

Twee soorten vervalsingen

Men kan twee soorten vervalsingen onderscheiden. Allereerst de contemporaine vervalsingen. Dit zijn vervalsingen gemaakt om als pasmunt te dienen. Bekend zijn wellicht de koperen ruiterschellingen uit de zeventiende eeuw. Ook de hagemunten zou men hieronder kunnen rekenen. Men denke verder aan de bedrieglijke vervalsingen van Zeeuwse oordjes door Reckheim. Nog steeds treft men deze aan bij de handel. En ook nu komen dit soort vervalsingen voor. Momenteel circuleren in Frankrijk vele valse tien frankstukken. Ook dit soort vervalsingen wordt verzameld. Het betreft immers een stuk uit die tijd, dat meestal ook de functie van betaalmiddel gehad heeft.

De tweede soort vervalsingen is vervaardigd voor de verzamelaar. Deze munten stammen niet uit de tijd zelf maar zijn later gemaakt. Dit soort vervalsingen is voor de verzamelaar veel gevaarlijker. Hieronder kan men ook de munten met een veranderd jaartal rekenen: munten waarbij een origineel exemplaar een 'nieuw', meer zeldzaam jaartal krijgt.

Vaak is er aan de vervalsingen voor verzamelaars veel meer zorg besteed dan aan de eerstgenoemde categorie: hier moet immers een oplettende verzamelaar om de tuin geleid worden, en niet een achteloze burger.

Van beide soorten vervalsingen zijn in de collectie van de HBU voorbeelden aanwezig. Variërend van zeer slecht vervalste munten, waarbij de valsheid onmiddellijk in het oog springt, tot zeer professionele vervalsingen, slechts door de kenner te identificeren.

De bedoeling van dit artikel is enig inzicht te geven in de collectie vervalsingen van de HBU. Daartoe moest gezien de omvang van de collectie sterk geselecteerd worden. Gekozen is voor Nederlandse munten, omdat die de meeste lezers het bekendst zullen voorkomen.
De vervalsingen worden beschreven in chronologische volgorde van de oorspronkelijke munten.

De vervalsingen

Gouden triëns. De oudste Nederlandse munt waarvan een vervalsing voorkomt in de collectie van de HBU is een gouden triëns van Dorestad.
De afbeeldingen op voor- en keerzijde stemmen overeen met de orginele exemplaren, maar men ziet dat er iets mis is. De munt toont geen slijtageplekken, heeft een keurig rond muntplaatje en glimt je werkelijk

tegemoet. Kortom de munt ziet er gewoon veel te nieuw uit.

Leeuwendaalder. Een leeuwendaalder Kampen 1647, in de jaren zeventig opgedoken. In die jaren waren de prijzen van munten zeer hoog gestegen en was het vervalsen een lucratieve bezigheid. Over deze lichting valse leeuwendaalders is geschreven in *De Geuzenpenning* (1972/1). Toen werd opgemerkt dat deze daalders soms over Maria-Theresiadaalders zijn geslagen. Soms zijn stukken van de rand nog zichtbaar. Het resulteert in ieder geval in een veel te regelmatig en rond muntplaatje, alhoewel de vervalsers gepoogd hebben het geheel wat onregelmatiger te doen lijken. Ook de afbeelding is te scherp. Leeuwendaalders zijn in deze tijd nogal eens vervalst in Oost-Europa. Hier waren de daalders ooit in omloop dus voorbeelden waren aanwezig. Het is niet ondenkbaar dat ook deze leeuwendaalder daar vandaan komt. De stroom valse leeuwendaalders en andere munten uit Oost-Europa is na de dure jaren zeventig opgedroogd.

Zilveren rijder Zeeland. Deze zilveren rijder geslagen voor de VOC zou uit 1740 moeten stammen. Helaas is niets minder waar. Het betreft hier een vervalsing uit onze tijd gemaakt in Indonesië voor verzamelaars. Dit blijkt onder andere uit de gelige uitslag, iets dat alleen schijnt voor te komen bij Indonesische vervalsingen. Meer algemeen is het bobbelige veld met minuscule gaatjes. Bijzonder is dat de slijtage is aangebracht op het stempel.

Kampen, leeuwendaalder, 1647, echt

Kampen, leeuwendaalder, 1647, vals

VOC, Zeeland, ducaton, 1740, vals

Dorestad, tremissis madelinus, vals

Overijssel, gulden, 1703, echt

Overijssel, gulden, 1703, vals

Zeeland, schelling, 1766, echt

Zeeland, schelling, 1766, vals, pied fort

Utrecht, gouden dukaat, 1803, echt

Utrecht, gouden dukaat, 1803, vals

Gulden. Deze Overijsselse gulden is een vervalsing uit die tijd als contrast met de verzamelaarsvervalsingen. De munt oogt tegelijk slordig en onverzorgd. De kleur is koperachtig. Dit komt omdat de munt slechts een zilverbad heeft gehad. De vervalser had immers zijn voordeel uit het feit dat hij veel minder zilver gebruikte. Waarschijnlijk heeft de achttiende-eeuwse consument niet echt veel acht geslagen op zijn geldstukken, gezien de vaak slechte kwaliteit van de vervalsingen. De zilverkleur moet genoeg vertrouwen gewekt hebben. De vervalsingen voor verzamelaars zijn bijna altijd van goed gehalte.
De werkelijke opbrengst zal immers de materiaalkosten verre overtreffen, en het gebruik van edelmetaal is noodzakelijk om de vervalsing echt te doen lijken.

Scheepjesschelling Zeeland. Een bijzonder stuk vormt deze piedfort van een scheepjesschelling Zeeland 1766. Behalve typen munten zoals bovenstaande werden ook specifieke jaren en zeldzaamheden vervalst. Bijvoorbeeld zeldzame jaren en dit soort bijzondere stukken. Ook dit exemplaar is in de jaren zeventig van onze eeuw opgedoken. De herkomst is onbekend. Maar bij nadere beschouwing laat de kwaliteit van deze vervalsing zeker te wensen over; de afwerking is slecht en een kenner gaat automatisch twijfelen bij het zien van deze munt.

Gouden dukaat. Gepoogd is een dukaat uit 1803 te imiteren. Aan deze vervalsing, wederom uit de jaren zeventig van deze eeuw, is goed te zien dat de vervalser niet al te veel verstand van zaken had. Volgens het jaartal zou deze dukaat uit de Bataafse Republiek moeten komen. De vervalser heeft op de keerzijde echter de tekst MO. AUR./ REG BELGII/ AD LEGEM/ IMPERII aangebracht: een tekst die alleen op de dukaten uit de koninkrijks-

periode vanaf 1815 voorkomt! Er wordt immers verwezen naar het koninkrijk Nederland (Reg Belgii). In de Bataafse stond er MO: ORD:/ PROVIN./ FOEDER/ BELG.AD/ LEG.IMP. Maar de vervalser heeft toch bewust voor 1803 gekozen, wetende dat deze dukaten meer waard waren dan het koninkrijksexemplaar dat tot voorbeeld heeft gediend. Hij heeft alleen niet geweten dat met het jaartal ook de tekst wel eens anders zou kunnen zijn. Ook de kabelrand die dukaten uit deze tijd hebben ontbreekt. Dit stuk werd met een hele serie andere valse dukaten aangetroffen in een grote collectie in de vette jaren zeventig.

Gouden tientje. Dit gouden tientje uit 1897 is niet moeilijk als vals te betitelen, als men maar weet waar men moet kijken. Miniscuul is het woord 'kopie' onder het portret van Wilhelmina aangebracht! Het waarom laat zich raden: op deze manier kon de valsemunter altijd nog zeggen dat het er eerlijk op stond! Helaas is het ook heel makkelijk dit woordje weg te veilen en zo de 'eerlijke' vervalsing vals te maken. Over de herkomst en datering van deze stukken is niets bekend. Alleen zijn op de Veluwe een opvallend aantal van deze exemplaren onafhankelijk van elkaar opgedoken. Overigens zijn er van dit jaar nog vele andere, meer bedrieglijke vervalsingen bekend.

Gouden vijfje. Het gouden vijfje 1912 was een geliefd vervalsingsobject. De HBU bezit een hele collectie met verschillende vervalsingen. Variërend van vrij knullige tot hele bedrieglijke vervalsingen. Gelijk opvallend is de vervalsing waar aan weerszijde van het jaartal sterren zijn aangebracht in plaats van de streepjes met ruit. Bij de originele exemplaren hoort in de ruitjes ook een klein stipje te staan. Deze stipjes ontbreken ook meestal bij vervalsingen. Voor de rest zijn de vervalsingen vaak te herkennen aan het portret: vooral het haar levert voor de vervalser grote problemen op. De originele stukken hebben haarlijntjes in verschillende grootte en dikte. Bij de vervalste exemplaren ziet men dat dit nauwelijks na te maken is. Het haar is grof weergegeven en alle haarstrengen zijn te zien, wat bij het origineel niet het geval is.

Zilveren Rijksdaalders. Het talrijkst in de collectie zijn de zilveren rijksdaalders uit de koninkrijksperiode. Ze zijn aanwezig in alle soorten en kwaliteiten, zeldzame en gewone jaren en van Willem I tot en met Wilhelmina. Er

Nederland, 10 gulden, 1897, echt

Nederland, 10 gulden, 1897, vals

Nederland, 5 gulden, 1912, echt

Nederland, 5 gulden, 1912, vals (ruitjes)

Nederland, 5 gulden, 1912, vals (sterretjes)

Nederland, 2½ gulden, 1840, echt

Nederland, 2½ gulden, 1840, vals

Nederland, 2½ gulden, 1840, vals

zijn een paar opvallende series bij. Enkele stukken van de HBU komen uit de collectie van een Indisch vrouwtje die met haar verzameling naar de bank was gekomen. Zij had een tas bij zich die helemaal vol was met vervalste rijksdaalders uit Indonesië. Haar man was ooit bestuursambtenaar geweest in het voormalige Nederlands-Indië en hij had de rijksdaalders verzameld. Kennelijk had hij de valse stukken die hij in zijn diensttijd was tegengekomen bewaard. Het betreft contemporaine vervalsingen uit Indonesië.

Ook zijn er veel Indonesische vervalsingen van rijksdaalders voor verzamelaars. Over het algemeen zijn deze vervalsingen niet al te best uitgevoerd. Vaak hebben deze stukken een donker patina en een zwarte aanslag. Soms is te zien dat de stukken slechts een zilverbadje gehad hebben. Ook hebben de meeste exemplaren een overgewicht en levert het kantschrift grote problemen op. Vooral in de jaren zeventig van deze eeuw is veel naar Nederland gekomen, maar nog steeds duiken deze stukken op. Ook zijn deze vervalsingen bij legio te koop in Indonesië.

Uit een heel andere windhoek komen de Libanon-vervalsingen. Deze reeks dook in de eerdergenoemde jaren zeventig op en daarna niet meer. Aan de hand van deze reeks is goed de ontwikkeling van de vervalsingen te zien. De letters van het kantschrift zijn

Nederland, 2½ gulden, 1841, echt

op de vroege exemplaren duidelijk en te recht en netjes aangebracht. Op de orginele exemplaren staan de letters nogal eens scheef op de rand, de vervalsingen zagen er op dit punt te goed uit. Dit liep kennelijk teveel in de gaten en men ziet met de tijd dat het kantschrift van de valse exemplaren steeds meer de orginele exemplaren gaat benaderen. Over het algemeen zijn de Libanon vervalsingen veel bedriegelijker als de Indonesische. De afwerking is beter, en soms is er slijtage op het stempel aangebracht, waardoor de munt de indruk wekt daadwerkelijk in circulatie te zijn geweest.

Opvallend is dat de meeste vervalsingen van Nederlandse munten niet uit Nederland zelf komen, maar vaak wel uit landen die met Nederlandse munten te maken hebben gehad. Men denke aan de leeuwendaalders uit Oost-Europa, maar ook uit Italië en de vele munten uit Indonesië. Opvallende vreemde eend in de bijt is de categorie Libanese vervalsingen.

2 ½ cent 1942. Natuurlijk is ook één van de meest geliefde zeldzaamheden van de koninkrijksmunten vervalst: de 2½ cent 1942. De vervalser heeft duidelijk een stuk uit 1941 genomen en de 1 in een 2 veranderd, beter gezegd: een 2 eroverheen geslagen. Dit blijkt duidelijk uit de onduidelijke plekken bij de 2. Het blijkt ook uit de aanslag op de munt. Een nieuw gemaakt stuk kan deze aanslag nog onmogelijk hebben.

Nederland, 2½ gulden, 1872, echt

Nederland, 2½ gulden, 1841, vals

Nederland, 2½ cent, 1942, echt

Nederland, 2½ cent, 1942, vals

Nederland, 2½ gulden, 1872, vals

(echte munten collectie KPK; valse munten collectie HBU)

5 florijnen. Een wel heel curieus stuk is de vervalsing van een vijf florijn uit Mokum 1975. Aan het eind van de jaren zeventig was deze munt al snel driehonderd gulden waard! Uit die tijd stamt ook de vervalsing. Op het eerste oog een best redelijke vervalsing, maar vergelijking met het origineel levert meer op. De letters 'kloppen' niet, deze zijn net even anders.

Buitenlandse munten. Ook zijn een grote hoeveelheid buitenlandse valse munten in de collectie van de HBU aanwezig. Ook hier is vaak over de precieze herkomst weinig bekend. Het is zeker dat de handelsmunten die in Indonesië en omgeving gecirculeerd hebben ook daar vervalst zijn. Ook in Libanon zijn buitenlandse munten vervalst. Bij de buitenlandse vervalsingen zijn de bekende fouten gemaakt. Zoals een 20 francstuk van goud uit Zwitserland met een nooit geslagen jaartal 1919 en een 5 roebel uit Rusland 1904 met een verkeerd muntplaatsteken. Dat vervalsen voor verzamelaars niet iets van deze tijd alleen is blijkt duidelijk uit een achttiende eeuwse vervalsing van een taler van het bisdom Ratzenbourg uit de zestiende eeuw. En ook kan aan eigen land gedacht worden, aan de vervalsingen van noodmunten uit de tachtigjarige oorlog, uit de zeventiende en achttiende eeuw.
Het ontmantelen van deze vervalsingen is vaak extra moeilijk omdat soms de originele stempels nog gebruikt werden.

Amsterdam, 5 florijnen 1975, echt

Amsterdam, 5 florijnen 1975, vals

Zwitserland, 20 francs, 1919/1922, echt

Zwitserland, 20 francs, 1919/1922, vals

Vervalsen is een verschijnsel waar men in de numismatiek rekening mee moet houden. Enerzijds omdat contemporaine vervalsingen en imitaties niet zelden verzameld worden, anderzijds omdat vervalsingen voor verzamelaars nog steeds een gevaarlijke bedreiging vormen. Van sommige vervalsingen kan helaas gezegd worden dat ze ook numismaten met kennis van zaken om de tuin weten te leiden.

De 'vervalser' Cavino (1500–1570)

P.A.M. BELIËN

Giovanni Cavino was goudsmid in Padua en maakte penningen die exacte kopieën waren van Romeinse munten, of hierop waren geïnspireerd. Tevens produceerde hij portretpenningen van bekende tijdgenoten.

We weten maar weinig over het leven van Cavino. Hij is in 1500 geboren in Padua en heeft daar geleefd tot zijn dood in 1570. Hij had drie zonen, Vincenzo, Antonio en Camillo. Vincenzo en misschien Antonio hebben hem gedurende de laatste jaren van zijn leven geassisteerd. Bij het maken van zijn Romeinse penningen werd Cavino geholpen door Alessandro Bassiano, een geleerde uit Padua. Er is een penning uit ongeveer 1540 die herinnert aan hun samenwerking. Cavino was bovendien bevriend met Annibale Maggi, een kunstenares die goed gelijkende portetten kon tekenen van Romeinse keizers.[1] In het Italië van de zestiende eeuw werden veel replica's van antieke munten geproduceerd. Padua was wat dit betreft een belangrijk centrum. De term *Paduaner* waarmee dit type penning wordt aangeduid spreekt voor zich.

Al vanaf de zestiende eeuw wordt geredetwist over de vraag of Cavino de bedoeling had zijn penningen voor originele Romeinse stukken te laten doorgaan of niet. Vele argumenten, pro en contra, zijn in diverse publikaties de revue gepasseerd. In deze discussie is echter maar weinig aandacht besteed aan de manier waarop men in de Renaissance tegen antieke munten aankeek. Indien het mogelijk blijkt

Portetten van Cavino en Bassiano, afbeeldingen uit Lawrence 1964

Marcantonio Contarini, kz.: zittende Padua (1540)

hierover uitspraken te doen, kunnen we misschien ook beter begrijpen waarom Cavino juist deze imitatieve penningen heeft gemaakt.

Een recente publikatie waarin aandacht wordt besteed aan deze problematiek en die ik niet lang geleden onder ogen kreeg is het boek van Francis Haskell *History and its images, art and the interpretation of the past*. Een groot deel van de observaties en constateringen aangaande de ontwikkeling van de numismatiek in de vijftiende en zestiende eeuw, die in dit artikel aan de orde komen, zijn terug te vinden in zijn boek. Haskell plaatst de totstandkoming van de numismatiek als wetenschap in een kunsthistorisch kader. Numismaten zijn niet gewoon deze context mee te nemen in hun studies. Daarom leek het mij de moeite waard hier aandacht aan te besteden.

De eerste numismaten

In de Renaissance wordt de antieke literatuur herontdekt en gebruikt als basis voor het schrijven van historiën. Het ging de auteurs die onder invloed stonden van het humanisme, niet om het doen herleven van het verleden, maar om het uitdragen van morele en intellectuele lessen.

Naar Cavino, Artemisia

Reeds in 1320 verscheen een geschiedenis over Romeinse keizers, geïllustreerd met portretten die van munten afkomstig waren. Dit was de *Historia Imperialis* van Giovanni Mansionario. Later werden meer van dit soort manuscripten gepubliceerd waarin ook de levens van andere beroemde personen werden beschreven. Deze werken waren geïllustreerd met portretten die volgens de auteurs op munten waren terug te vinden. De munten werden hier nog slechts gebruikt als illustratiemateriaal. Men dacht er nog niet aan om voorwerpen uit het verleden als historische bron te benutten, alleen het geschreven woord was belangrijk.[2] De munten waren in deze periode alleen belangrijk vanwege de portretten van de uit antieke teksten bekende personen.

De eerste man uit de Renaissance waarvan bekend is dat hij een collectie munten had is Petrarca (1304–1374). We kunnen aannemen dat hij eveneens de eerste was die met behulp van zijn munten een portrettengalerij van Romeinse keizers samenstelde. Hij schonk in 1354 een kleine collectie Romeinse munten aan keizer Karel IV. Met dit geschenk wilde hij de monarch aansporen het voorbeeld te volgen van zijn beroemde voorgangers. In de periode die volgde onstonden meer collecties en in de vijftiende eeuw werd het verzamelen van munten een liefhebberij van veel prinsen en humanisten.[3]

In de vijftiende en zestiende eeuw verschijnen als gevolg van deze verzamelwoede meer boeken met afbeeldingen die zijn afgeleid van munten. Alhoewel steeds meer munt- en penningverzamelingen begonnen te ontstaan, was het toch niet altijd mogelijk om aan een juist portret van een beroemd persoon te komen dat kon dienen als illustratie. Dit tekort aan originele beeltenissen leidde tot een grote produktie van penningen die aan de verbeelding waren ontsproten.

Veel van deze fantasiepenningen werden volgens Giard geproduceerd om de geschiedenis beter te kunnen begrijpen en de nieuwsgierigheid van de verzamelaars naar het uiterlijk van beroemde mensen te bevredigen. Hij neemt als voorbeeld penningen met fantasieportretten van beroemde Romeinen als C. Marius, L. Cinna, en P. Sempronius en een penning van de Griekse koningin Artemisia. In de Oudheid zijn geen munten geslagen met de portretten van deze personen. Over deze figuren kon men wel lezen in de antieke literatuur, maar men kon ze niet op munten terugvinden. De penningen vulden derhalve leemtes op in de antieke muntslag.[4]

Het maken van portretpenningen die aan de fantasie ontsproten waren, sloot aan bij een traditie die was ontstaan bij het maken van onder meer series portretbustes, gesneden stenen en boeken die gingen over beroemde personen. Een bekend voorbeeld is *La Première partie du Promptuaire des médailles des plus renommées personnes qui ont esté depuis le commencement du monde* van Guillaume Rouilleé. Dit werk is in 1553 uitgegeven in Lyon. Het boek begint met een portret van Adam en de laatste beeltenis is van Henri II, koning van Frankrijk, die op dat moment nog leefde. Onder de honderden personen die afgebeeld zijn vinden we niet alleen heersers, maar ook kunstenaars zoals Raphael, Michelangelo en filosofen zoals Diogenes en Marsilio Ficino, en ook Noach, Jezus, Judas Iscariot en Mohammed ontbreken niet. In een brief die is opgedragen aan de lezers legt Rouilleé uit dat hij overal het best mogelijke advies heeft ingewonnen en grote moeite heeft gedaan om aan authentieke portretten te komen. Indien bijvoorbeeld verschillende penningen van één keizer waren overgeleverd dan had hij het exemplaar met de beste gelijkenis uitgekozen. Rouillé gaf toe dat hij voor de portretten van figuren als Adam en Abraham moest steunen op schriftelijke bronnen en zijn fantasie.

Hans Memling, portret van een onbekende man met een munt van Nero in zijn hand, Museum van Schone Kunsten, Antwerpen

Reeds in 1555 wordt door Enea Vico in zijn *Discorsi sopra le Medaglie degli Antichi* geschreven dat veel van de penningen die worden afgebeeld in het boek van Rouillé verzinsels zijn. Hetzelfde wordt geconstateerd door Diethelm Keller in 1558.

Toch kon een aantal van de in onze ogen onwaarschijnlijke afbeeldingen, op een zekere authenticieit bogen. Zo was in de zestiende eeuw bekend dat het hoofd van Christus reeds werd afgebeeld op Byzantijnse munten uit de zevende eeuw na Christus. Het is heel goed mogelijk dat men dacht dat deze afbeeldingen terug gingen op nog oudere voorbeelden en dat het misschien een echt portret was. Ook is het nauwelijks verwonderlijk dat men

Jacopo Strada (1505-1588). Portret (1568) door Titiaan, Kunsthistorisches Museum, Wenen. (uit Münchener Jahrbuch Band X, 1933, afb. p. 207)

veronderstelde dat Hellenistische munten uit derde eeuw voor Christus met een afbeelding van het hoofd van Homerus ook werkelijk uit zijn eigen tijd stamden.

In de loop van de zestiende eeuw begon de numismatiek steeds meer erkend te worden als een serieuze wetenschap. Dit kwam onder meer doordat men de historische waarde van beelden steeds belangrijker begon te vinden. De numismatiek was wat dit betreft erg belangrijk omdat Griekse en vooral Romeinse munten over geheel Europa te vinden waren in de vele munt- en penningkabinetten. Munten waren de best verspreide antieke voorwerpen met afbeeldingen uit de Oudheid. Dit vond zijn neerslag in het verschijnen, rond 1555, van een aantal zeer belangrijke boeken op numismatisch gebied. De numismatiek bleek, net als andere takken van wetenschap in die tijd, grensoverschrijdend te zijn. De publikaties verschenen namelijk in Duitsland, Italië, Frankrijk en Vlaanderen. Eén van deze boeken stond op

Abraham van Goorle, kopergravure door Jacques de Gheyn, uit de Dactyliotheca (1609), Herzog August Biliothek, Wolfenbüttel

naam van Jacopo Strada (1505-1588), een hoveling, amateurarchitect, kunsthandelaar en verzamelaar. Hij publiceerde zijn *Epitome de Thrésor des Antiquitez* in 1553. Er verscheen een Franse, Latijnse en een Duitse editie. Hij had niet zoals andere auteurs dit soms deden alleen gekopieerd uit bestaande boeken en ook had hij geen fantasiemunten opgenomen wanneer hij geen authentieke exemplaren had kunnen vinden. Indien dit laatste het geval was liet hij een lege ruimte over op de plaats waar de afbeelding had moeten komen.[5]

Abraham van Goorle benadert hetzelfde probleem op een andere

wijze. Ook hij nam niet zo maar moderne penningen op. Hij gaf in de inleiding van zijn *Thesaurus* uit 1605 namelijk duidelijk aan dat hij naast authentieke tevens moderne stukken had gebruikt. Hij schreef dat hij indien hij geen originele munten tot zijn beschikking had, de leemtes had opgevuld met penningen die door Italiaanse kunstenaars zijn gemaakt.[6] Hij wilde hiermee verantwoording afleggen tegenover zijn lezers en had er duidelijk voor gekozen geen lege plekken open te laten in zijn boek, maar de reeksen te completeren met moderne penningen.

Cavino

Zoals uit het bovenstaande is gebleken zijn in de zestiende eeuw vele kopieën van Romeinse munten in omloop gebracht en regelmatig werden deze voor originele stukken aangezien. De kwaliteit van deze penningen is het bewijs voor het vakmanschap van de graveurs die ze hebben gemaakt. Volgens Haskell is de hele kwestie van de imitaties van weinig betekenis daar maar weinig numismaten in die tijd munten gebruikten om bewijs te vergaren voor hun studies over de Oudheid. De wetenschappers wilden slechts onderzoeken wát er precies te zien was op de munten en dit vergelijken met de kennis die ze hadden opgedaan door hun studie van antieke teksten. Sommigen wilden een groot aantal visuele referenties verzamelen die gebruikt konden worden door de kunstenaars in hun eigen tijd. Hierin waren zij zeer succesvol. De illustraties van Romeinse munten in boeken, zoals die van Strada, werden de belangrijkste bron voor schilders als zij abstracte personificaties zoals de Vrede en de Eendracht wilden afbeelden.[7] Deze personificaties waren bekend van Romeinse munten, zoals de sestertii van Titus (79-81) en andere keizers.

Bij de uitspraak van Haskell dat de hele kwestie betreffende imitaties van weinig belang is, wil ik een kanttekening plaatsen. Misschien is dit voor de kunsthistorici niet echt interessant, maar indien men de penningen van Cavino en zijn tijdgenoten wil bestuderen is het naar mijn mening wel degelijk interessant om te weten waarom zij antieke munten hebben nagemaakt.

In de inleiding van dit artikel is geschreven dat al lang gediscussieerd wordt over de aard van de imitatieve penningen van Cavino. Had hij de bedoeling om zijn penningen voor echte Romeinse munten te laten doorgaan of niet? Was hij een vervalser of werkte hij alleen in de stijl van de antieken? Alle feiten en meningen zullen hieronder nog eens op een rij worden gezet.

De mensen die geloven dat Cavino niet alleen goede bedoelingen had wijzen op een aantal feiten. Ten eerste is een groot aantal Paduaners in het verleden als originele antieke munten beschouwd en in vele collecties terecht gekomen. Kijken we ten tweede naar de munten die Cavino heeft uitgekozen om te kopiëren dan kunnen we constateren dat hij vooral zeldzame stukken heeft geselecteerd. Met deze penningen zou logischerwijs het meest te verdienen zijn geweest. Rond het midden van de zestiende eeuw werden immers reeds grote bedragen betaald

Sestertius van Titus (79-81), kz.: Pax (de Vrede)

voor perfecte exemplaren van antieke munten.[8] Het grootste deel van zijn werk is volgens critici duidelijk gericht op het voldoen aan een groeiende behoefte aan bepaalde antieke munten. Ten derde beperkte Cavino zich niet tot het snijden van één stempel voor elke keizer. Waarom heeft hij drie stempels gesneden van Galba, vier van Otho, drie van Vitellius, twee van Antinous en Aelius en twee van Didius Julianus?[9] De munten van deze Romeinen zijn alle zeldzaam, zeldzamer dan de rest van de stukken die Cavino heeft nagemaakt. Indien hij een complete serie munten had willen uitbrengen had hij kunnen volstaan met één stempel voor elke keizer. Ten vierde zijn sommige penningen van Cavino versleten en derhalve waarschijnlijk gemanipuleerd, om ze op deze wijze voor originele, antieke munten te laten doorgaan die in circulatie zijn geweest. Tevens zijn sommige voorzien van een vals patina dat echter makkelijk als zodanig kan worden herkend.[10]

De hierboven beschreven feiten doen vermoeden dat Cavino er misschien op uit was zijn tijdgenoten op te lichten. Ik zal nu proberen het tegendeel aannemelijk te maken. Op het eerste argument contra Cavino kan gezegd worden dat niet duidelijk is of zijn penningen reeds tijdens zijn leven op grote schaal als antieke exemplaren in vele collecties terecht zijn gekomen. Dat Cavino een voorkeur voor zeldzamere stukken lijkt te hebben gehad, zegt niets over zijn al dan niet foute bedoelingen. We kunnen er ook vanuit gaan dat de penningen juist zijn gemaakt om leemtes in verzamelingen aan te vullen. Het is dan logisch een grotere vraag naar zeldzame stukken te veronderstellen. Wat de reden ook mag zijn geweest voor het maken van de penningen, waarschijnlijk was de vraag naar deze laatste stukken groter dan naar zijn andere produkten. Het aanvullen van leemtes in verzamelingen met imitaties past in het verzamelbeleid van de collectioneurs uit deze periode. Men streefde ernaar een zo compleet mogelijke reeks munten te verwerven. Gaten in de verzameling werden opgevuld met replica's, zodat een serie geen hiaten vertoonde.[11] Dit fenomeen past bij het gesloten wereldbeeld dat men had. Alles zat logisch in elkaar en er was altijd een begin en een einde. We kunnen dit constateren als we kijken naar de al eerder genoemde *Promptuaire* van Guillaume Rouilleé. Hij is begonnen met de beschrijving van de eerste mens, Adam, en eindigt met de Franse koning uit zijn eigen tijd. Als tegenwerping van het vijfde punt, de gemanipuleerde penningen, kan gezegd worden dat we niet weten of Cavino zelf zijn penningen op deze manier behandelde. Andere personen kunnen dit eveneens gedaan hebben.

Een aantal andere feiten doet evenzeer vermoeden dat Cavino geen oplichter was. De vroegste literaire verwijzing naar Cavino is te vinden in

Cavino, kopie van een sestertius van keizer Caligula

Discorsi sopra le Medaglie degli Antichi van Enea Vico (1555), waar een algemeen hoofdstuk over vervalsingen (p. 67–68) gevolgd wordt door een lijst van 'imitatoren'. Vico noemt ze, ik denk met opzet, geen vervalsers en hij schrijft dat de namen van de mannen die hij noemt, werkten 'om hun kundigheid te demonstreren'. Wel maakt hij nog de kanttekening dat men moet oppassen omdat er nabootsingen in omloop zijn en dat het soms niet makkelijk is de moderne werken van de antieke te onderscheiden. Dit wordt direct op treffende wijze gedemonstreerd doordat hij twee stukken van Cavino in een voorgaand hoofdstuk heeft opgenomen als antieke (p. 54–59).[12] Dit is derhalve meteen een voorbeeld van penningen, gemaakt door Cavino, die tijdens zijn leven al voor stukken uit de Oudheid werden aangezien. Cavino signeerde zijn werk namelijk niet. Dat nu bekend is welke penningen we aan hem kunnen toewijzen, is te danken aan het feit dat een aantal van zijn stempels bewaard is gebleven. Hierdoor zijn we goed bekend met de stijl waarin hij werkte. Er zijn tegenwoordig nog 54 stempels en een aantal afdrukken van stempels die verloren zijn gegaan, te vinden in het Cabinet des Médailles van de Bibliothèque Nationale te Parijs.[13]

Ook in een publikatie van 1592 worden twee penningen van Cavino beschreven, hij wordt echter niet met name genoemd. In *Dialoghi intorno alle medaglie* van Antonio Agostini (1592) is een hoofdstuk te vinden dat gewijd is aan niet-antieke munten en inscripties. Hierin worden twee fantasiepenningen beschreven. Het gaat om het exemplaar met Caesar/VENI VIDI VICI en een penning met Nero/Petrus. Agostini beschouwt deze penningen duidelijk als modern en weet ook dat ze door een man uit Padua zijn gemaakt. Het werk van Cavino is derhalve tenminste bij twee schrijvers uit de zestiende eeuw bekend als niet antiek.

Een ander argument om Cavino niet onder de vervalsers te rekenen is dat veel van zijn penningen geen exacte imitaties van antieke munten zijn. In sommige gevallen zijn verschillen te constateren met betrekking tot bijvoorbeeld de omschriften en attributen. De verschillen waren soms zo opvallend dat ze de numismaten niet konden ontgaan. Zo heeft hij bijvoorbeeld het keerzijdestempel met SPES AVGVSTA, gebruikt voor de keerzijde van penningen van de keizers Claudius, Vespasianus, Domitianus en Hadrianus. Ook heeft hij diverse keerzijde-voorstellingen gemaakt die helemaal niet voorkwamen op originele munten. Indien Cavino werkelijk kwaad had gewild zou hij de Romeinse munten zeker minutieus hebben gekopieërd. Hij had hiervoor de kennis en kunde. Tevens heeft hij twee van de keerzijdes die hij heeft gemaakt voor Romeinse munten gebruikt voor de keerzijdes van penningen van Balduino del Monte en Cosimo Scapti, twee van zijn tijdgenoten (Lawrence nrs 98 en 108). Dit duidt er misschien ook op dat hij geen moeite heeft gedaan om te verbergen dat hij kopieën maakte van munten van Antinous en Commodus,

Originele Sestertius van keizer Caligula

die dezelfde keerzijdes hebben. Veel van zijn stempels zijn bewaard gebleven, dit zou er eveneens op kunnen wijzen dat hij niet getracht heeft iets te verbergen.[14]

Maar het laatste en belangrijkste argument is wel dat Cavino werkzaam was in een tijd waarin de kunstenaars naar antieke voorbeelden werkten. Zijn penningen kunnen gezien worden als een hommage aan de antieke stempelsnijders. Het moet voor hem een uitdaging zijn geweest te proberen zijn voorgangers uit de Oudheid te evenaren. Volgens Kisch kunnen we dit beschouwen als een humanistische liefhebberij.[15] Cavino heeft penningen gemaakt die aan een vraag voldeden, passend in de conventies van zijn tijd.[16] Dit alles behoort tot de tijdgeest van de vijftiende en zestiende eeuw. Er werd gestreeft naar compleetheid van een reeks. Had men van een bepaald persoon geen penning dan nam men genoegen met een replica of fantasiepenning om een serie te completeren.

Cavino, kz. VENI-VIDI-VICI

Conclusie

We kunnen nooit meer met honderd procent zekerheid zeggen of Cavino een oplichter was of niet. Kijken we naar de tijd waarin hij leefde dan kunnen we misschien voorzichtig tot de conclusie komen dat hij geen vervalser was zoals wij die tegenwoordig kennen. Pas in de negentiende eeuw beschouwde men nagemaakte antieke munten echt als een probleem. De numismatiek is in deze laatste periode veranderd en vanaf deze tijd gaat het om het verwerven en bezitten van authentieke stukken. De munten zelf werden namelijk een belangrijk studie-object en gingen steeds meer gebruikt worden als bron voor onderzoek naar de oudheid. Hiervoor had men *originele* munten nodig, kopieën voldeden niet meer. In de vijftiende en zestiende eeuw keek men hier heel anders tegenaan. Het ging om het zo compleet mogelijk krijgen van een galerij portretten van beroemde personen uit de Oudheid, dit waren vooral keizers en hun familie. Ontbraken er stukken in de serie dan werden deze zonder problemen aangevuld met replica's. Het was belangrijker een complete reeks te hebben met af en toe een moderne penning dan een collectie originele

Caracalla, kz. keizer in triomfquadriga, vrije interpretatie door Cavino

munten die onvolledig was. Men keek in de zestiende eeuw heel anders tegen dit soort praktijken aan dan wij tegenwoordig doen. Soms is het voor ons moeilijk te begrijpen wat zich afspeelde in de hoofden van onze zestiende-eeuwse voorgangers. In vergelijking met onze tijd was er bijvoorbeeld een gebrek aan vergelijkend beeldmateriaal. Wij zijn allen opgegroeid in een maatschappij die sterk op beelden is gericht. Dit staat in schril contrast met de wereld van de humanisten, die zich bijna uitsluitend met teksten bezig hielden. Ik hoop dat na het lezen van dit artikel duidelijk is waarom het woord vervalser in de titel tussen aanhalingstekens staat. Het begrip vervalser is namelijk niet zo duidelijk te omschrijven als men misschien zou willen. Cavino heeft antieke munten nagemaakt, maar hem als een vervalser beschouwen gaat naar mijn mening te ver.

Faustina II, zilver, kz.: offer bij Vesta-tempel naar Cavino; deze keerzijdevoorstelling komt alleen op bronzen medaillons voor

Met dank aan drs M. Scharloo (Koninklijk Penningkabinet) voor haar hulp en adviezen. Alle foto's indien niet anders vermeld Rijksmuseum Het Koninkrijk Penningkabinet, Leiden.

NOTEN

1 LAWRENCE 1964, 5; KLAWANS 1977, 5

2 HASKELL 1993, 2 en 26.

3 WEISS 1968, 177–179.

4 GIARD 1974, 195–197 en 201.

5 HASKELL 1993, 15 en 30-32.

6 VAN GOORLE 1605, *Praefatio.*

7 HASKELL 1993, 21.

8 Vergelijk de prijzen die Vico noemt in zijn *Discorsi* p. 53–54.

9 punt (1)–(4) LAWRENCE 1964, 5; JONES 1965, 232–3.

10 KISCH 1954, 31–32; KLAWANS 1977, 10.

11 Met dank aan drs B.J. v.d. Veen voor deze informatie.

12 JONES 1965, 232; KLAWANS 1977, 12.

13 KLAWANS 1977, 5–6.

14 JONES 1965, 232; KLAWANS 1977, 10 en 12.

15 KISCH 1954, 32.

16 JONES 1965, 232.

LITERATUUR

J.-B. GIARD Inventions et récréations numismatiques de la Renaissance *Journal des savants* juli–september (1974) 193–208

A. VAN GOORLE *Thesaurus numismaticum romanorum aureorum, argenteorum, aereorum ad familias eius Urbis spectantium usque ad obitum Augusti...*, s.l. (1605)

F. HASKELL *History and its images, art and the interpretation of the past* (New Haven & Londen 1993)

J.R. JONES Cavino's imitations of Roman coins, *Numismatic Circulair* nr. 11 (1965) 232–233.

G. KIRSCH Numismatisches «Kunstfälschertum» im Urteil der Zeitgenossen *Schweizerische Numismatische Rundschau* 36 (1954) 31–36

Z.H. KLAWANS *Imitations and inventions of Roman coins, renaissance medals of Julius Caesar and the Roman Empire* (Santa Monica 1977)

J. KÖHLER *Der Wöchentlicher Historischen Münzbelustigungen* Band XVIII (1746) 102–104

R.H. LAWRENCE *The Paduans, medals by Giovanni Cavino* (Hewitt 1964)

R. WEISS The study of ancient numismatics during the renaissance (1313–1517) *Numismatic Chronicle* (1968) 177–187

Dr ir G.M.M. Houben koninklijk onderscheiden

DICK PURMER

Bij de opening van de tentoonstelling *Gewogen of bedrogen. Het wegen van geld in de Nederlanden* in Rijksmuseum Het Koninklijk Penninkabinet te Leiden werd dr ir G.M.M. Houben door de Staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, Aad Nuis, onderscheiden met de Museummedaille in zilver.

De heer Houben schenkt sinds 1989 jaarlijks een deel van zijn verzameling muntgewichten en muntweegapparaten aan de Staat der Nederlanden. Van deze gebruiksvoorwerpen zijn er relatief weinig overgebleven. Deze verzameling – die Houben zelf ook nauwkeurig heeft beschreven – is daarom van grote cultuurhistorische waarde.

De schenking aan de staat wordt ondergebracht in de collectie van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet in Leiden. Verder schenkt Houben ook weeginstrumenten aan de Oudheidkamer voor het IJkwezen te Delft.

De betekenis van uw schenkingen komt niet alleen tot uiting in de niet geringe geldelijke waarde die ze veretegenwoordigen, de manier waarop het cultuurhistorische belang van beide museumcollecties is toegenomen, is zeker zo belangrijk. Uw

Uitreiking van de onderscheiding aan de heer G.M.M. Houben

Grote Muntgewichtdoos gemaakt door Guilliam de Neve te Amsterdam, 17e eeuw

schenkingen aan het Penningkabinet en aan de Oudheidkamer, evenals alle andere aktiviteiten op uw verzamelgebied vormen dan ook een essentiële bijdrage aan ons nationaal cultuurbezit. Op grond daarvan heeft Hare Majesteit de Koningin besloten u de Museummedaille voor 'verdiensten jegens de openbare verzameling' toe te kennen, aldus staatssecretaris Nuis bij de uitreiking van de medaille.

De museummedaille, ingesteld bij Koninklijk Besluit nr 95 van 26 juni

1817, is voor het eerst uitgereikt door Koning Willem I, die daarmee personen wilde eren die een belangrijke schenking deden ten behoeve van de koninklijke verzameling op het gebied van kunst en wetenschap. Daarna is de onderscheiding slechts ongeveer vijftig keer uitgereikt.

De uitreiking van deze belangrijke onderscheiding aan een lid van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde was de reden, dat ik begin dit jaar de heer Houben bezocht om de lezers van *De Beeldenaar* wat meer informatie te verschaffen over het verzamelgebied en de achtergronden van de onderscheidene. Hierbij realiseer ik mij dat een gesprek van enkele uren slechts een beperkt beeld kan geven. Als je in zijn studeerkamer zit met rondom gewichten, muntgewichtdoosjes en vele boeken over zijn hobby kom je direct in de sfeer.

Houben heeft zich gespecialiseerd in gewichten, waarbij specifiek muntgewichtdozen en muntgewichten zijn interesse hebben. Zijn grote kennis op dit gebied heeft hij in een aantal publicaties vastgelegd. Zeer bekend is het met dr D.A. Wittop Koning geschreven boek *2000 jaar gewichten in de Nederlanden* uit 1980, waarin behalve aan vele fraaie muntgewichtdozen ook aandacht wordt geschonken aan de muntgewichten en haar makers. *Muntgewichten voor munten van de Nederlanden* uit 1981, *European coin-weights for English coins* uit 1979 en *5000 Years of Weights* uit 1990 zijn andere voorbeelden van de rijke pennevruchten van Houben. Hij is overtuigd van de noodzaak om zijn kennis door te geven. Eén van zijn boeken begint met de zin: *The reason for this booklet is, that too little information is available about nested cup-weights, although many collectors are interested in more backround-information.*

Houben was tot zijn pensionering in 1982 werkzaam bij Unilever en heeft voor zijn werk vele reizen gemaakt. Als hij aan het einde van de werkdag wat vrije tijd had, bezocht hij graag de plaatselijke rommelwinkels, de 'junk-shops'. Zoals hij vertelde *goud was te duur, glas te breekbaar en ijzer te zwaar*, maar wat hem wel aantrok waren de vele soorten kleine Engelse gewichten. Die waren voor zeer redelijke prijzen te koop (we spreken over 1974). Door goed te kijken kom je de meest bijzondere voorwerpen tegen. Zo ontdekte hij tijdens zijn vakantie in Engeland, dat Wedgewood porseleinen gewichten vervaardigd had. Door in alle landen die hij bezocht te speuren naar gewichten, heeft hij een grote basiscollectie opgebouwd, waarbij de nadruk kwam te liggen op een typeverzameling. Het is niet mogelijk om van alle gewichten series bijeen te brengen. Dit zou te veel ruimte in beslag nemen.

Door vele gesprekken in Engeland heeft Houben kennis vergaard over de Engelse muntgewichten. Enthousiast vertelt Houben over zijn bezoeken aan de oud-burgemeester van Bedford, die een fraaie collectie muntgewichtdozen bezat, waaronder tien Nederlandse. Deze burgemeester vond dat dit cultuurbezit in Nederland thuis hoort en verkocht de dozen voor een redelijke prijs aan Houben: het begin van een grote collectie.

Naast het verzamelen van de gewichten heeft Houben in binnen- en buitenland veel bibliotheken en archieven bezocht. Zo was hij lange tijd actief in Antwerpen om via archiefonderzoek de op de muntgewichten voorkomende initialen om te kunnen zetten in namen van muntgewichtmakers.

Muntgewicht voor een Philippusgulden 1496-1520, Bourgondische Nederlanden, gemaakt door onbekende monogrammist A I (werkzaam te Antwerpen 16e eeuw)

Via introductie door Wittop Koning is Houben in 1981 lid geworden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde. Belangrijk voor hem waren de relaties met het Koninklijk Penningkabinet en met plezier denkt hij onder meer terug aan de vruchtbare contacten met prof. dr H. Enno van Gelder. Ook in het buitenland werden contacten gelegd, zoals met Van Keymeulen van de Koninklijke Belgische Bibliotheek, alsmede met deskundigen uit Frankrijk, Duitsland, Italië, Engeland en de Verenigde Staten.

Zijn eerste publikatie (1978) vindt hij pure noodzaak. Er is weinig studie verricht inzake muntgewichten en er is weinig over geschreven. Het stimuleren van nader onderzoek en het bij elkaar brengen van verzamelaars acht hij van zeer groot belang. Zowel nationaal als internationaal staat hij bekend als een groot specialist op zijn verzamelgebied. Hij is oprichter en bestuurslid van de vriendenvereniging van het Museum van het IJkwezen en reeds elf jaar voorzitter van de Vereniging voor Verzamelaars van Maten en Gewichten.

Houben heeft meer dan vijftig, veelal zeer zeldzame, muntgewichtdozen en daarnaast vele muntgewichten geschonken aan Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, waardoor dit museum nu de grootste openbare collectie op dit gebied in Nederland bezit. De schenkingen zullen de komende jaren nog doorgaan met onder andere Byzantijnse en Arabische muntgewichten. Voor het Koninklijk Penningkabinet is deze verzameling van grote betekenis voor de geschiedenis van de geldcirculatie in de Nederlanden en daarbuiten. Houben is van mening dat een collectie van dit Nederlandse cultuurgebied thuis hoort in een nationaal museum.

Houben is uitermate gelukkig met de door het Penningkabinet in oktober 1994 opgezette tentoonstelling *Gewogen of bedrogen*, die zijn schenkingen op een professionele wijze zichtbaar maakt. Ook het begeleidende boek wordt door hem zeer gewaardeerd. Het doet hem een beetje pijn afstand te doen van zijn collectie, maar deze wordt in Leiden goed bewaard en hij krijgt nu meer tijd om te schrijven.

Over de geschiedenis van de muntgewichten in West-Europa vertelde hij het volgende. De oudste gewichten komen uit Spanje, daarna uit Italië en Frankrijk. Uit Frankrijk zijn muntgewichten bekend uit 1310. In de Nederlanden was Brugge een belangrijk handelscentrum. Als gevolg van de oorlogen met Frankrijk in de veertiende eeuw heeft Brugge de produktie van muntgewichten zelf ter hand genomen en behield het tot 1460 het monopolie van de vervaardiging. Daarna werd Gent en later Antwerpen het centrum van de produktie. De muntgewichten werden in de eerste tijd uit brons vervaardigd. In het midden van de zestiende eeuw veranderde de legering en werden de gewichten uit messing vervaardigd. Messing, een legering van koper en zink, kreeg de voorkeur, aangezien de produktiekosten lager waren en de bewerking ten opzichte van brons gemakkelijker was. De legering was echter moeilijk te produceren. Tijdens de Romeinse tijd kwam het gebruiken van messing het eerst voor in Cyprus, door de Romeinse keizers overgenomen en vervolgens toegepast te Trier. Het centrum van de fabrikage lag in Dinant, waar het produktieproces geheim werd gehouden. Als gevolg van oorlogsomstandigheden werd in 1466 in Dinant de produktie beëindigd en werd de kennis verspreid over

Muntgewicht voor Rijdergulden 1509-1538, Gelderland, gemaakt door Gillis Jorisz Vermeulen? (werkzaam te Rotterdam ca 1630-ca 1660)

West-Europa, onder andere naar Keulen en Antwerpen.

Oorlogsomstandigheden waren wederom oorzaak van een verplaatsing van Antwerpen naar onder andere de Noordelijke Nederlanden in 1586. Via Middelburg en Rotterdam werd Amsterdam het centrum van de vervaardiging van muntgewichtdozen en muntgewichten. De muntgewichtmakers waren verenigd in gilden, het gilde van de geelgieters. In 1523 was Leonhard van de Gheere door Keizer Karel V aangesteld als ijkmeestergeneraal van het trooise gewicht, een controlefunctionaris om de kwaliteit van gewichten te handhaven. Zijn kleinzoon Lenaert van de Ghere was de eerste ijkmeester-generaal voor Holland. Jacob l'Admiral werd door de Staten-Generaal aangesteld als eerste ijkmeester-generaal voor de gehele Unie. Met de invoering van het metrieke stelsel in 1820 komt er een einde aan de produktie en het gebruik van de muntgewichten.

Elke verzamelaar heeft voorwerpen waaraan hij wat meer gehecht is. Van de muntgewichtdozen heeft Houben een voorliefde voor de Amsterdamse muntgewichtdoos van Guilliam de Neve uit 1615. Het houten doosje is van Keulse origine en bijzonder fraai bewerkt. Het bevindt zich nu in de collectie van het Penningkabinet. Ook uit esthetische overwegingen is Houben gehecht aan de fraaie dierengewichten – soms ten onrechte opiumgewichten genoemd – uit Thailand, Burma, Cambodja en Laos, die reeds in de 16e eeuw geproduceerd werden, en tot op heden een weinig beschreven gebied vormen. Ook de goudgewichten uit Ashanti (Goudkust) in Afrika hebben prachtige en gevarieerde voorstellingen.

Interessant zijn ook de stenen gewichten uit het Middellandse-Zeegebied, waarvan de oudste dateren uit 3000 v Chr. Omstreeks 1000 v Chr. werden de gewichten uit brons of lood vervaardigd.

Tenslotte vroeg ik Houben naar zijn toekomstplannen. Die zijn, hoe kan het ook anders, het voltooien van een boek over de muntgewichten uit West-Europa. Daar is hij al twee jaar mee bezig en hij hoopt dit over twee jaar gereed te hebben. Met deze laatste mededeling nam ik afscheid van een zeer bevlogen man, die mij in enkele uren op een uitermate beminnelijke wijze grondig heeft geïnformeerd over zijn hobby.

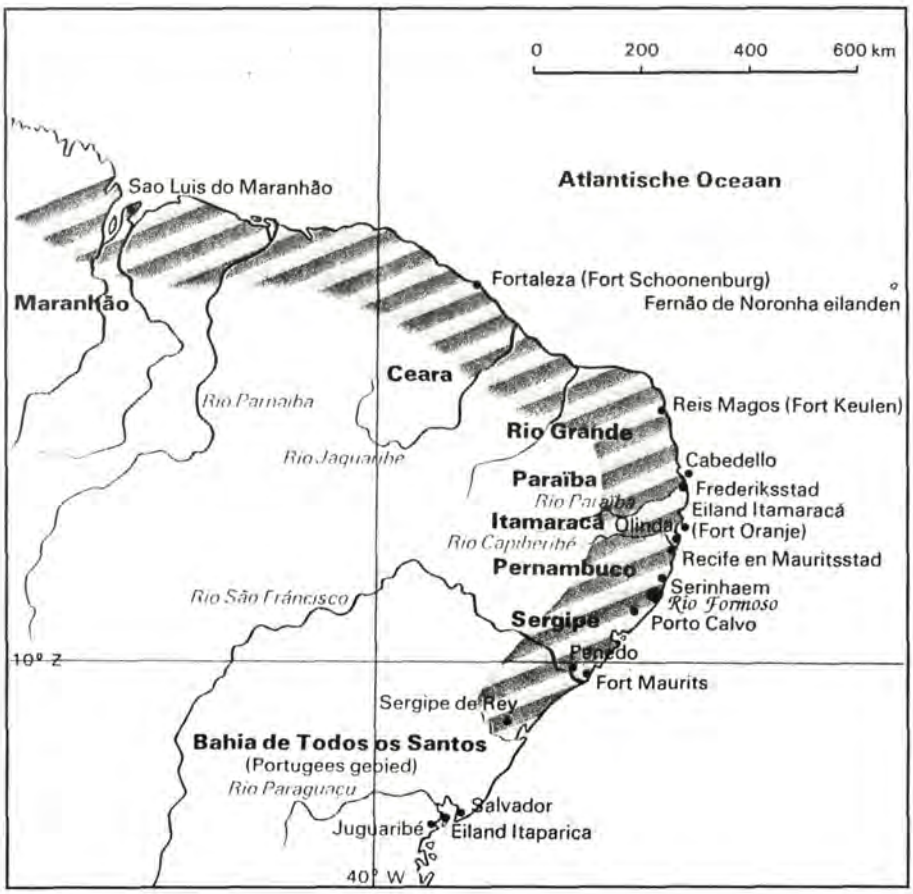
De Nederlandse noodmunten geslagen in Brazilië: *vals en echt*

H.W. JACOBI

Het Nederlandse bestuur in Brazilië, 1630-1654

Spanje en Portugal, tussen 1580 en 1640 door een personele unie met elkaar verbonden, bezaten aan het eind van de zestiende eeuw nog vrijwel volledig het monopolie van handel en kolonisatie in de 'nieuw ontdekte gebieden' in Afrika, Amerika en Zuidoost-Azië. De oorlog van de Nederlanders tegen Spanje werd niet alleen in de Nederlanden en op de Noordzee gevoerd, maar ook in de Amazone-delta, in Chili, Angola en op het eiland Timor. De inzet vormden de kruidnagelen en nootmuskaat van de Molukken, de kaneel van Ceylon, de peper van Malabar, het zilver van Mexico, Peru en Japan, het goud van Guinee en Monomotapa, de suiker van Brazilië en de negerslaven uit westelijk Afrika.[1]

De Nederlandse aanvallen richtten zich vooral op het Portugese Rijk. In Azië wist de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) de Portugezen te verdrijven, maar in het Atlantisch gebied was de Geoctrooieerde

Nederlands Brazilië in 1643 (het gearceerde gebied). Uit: Catalogus 'Zo wijd de wereld strekt' (1979) Koninklijk Kabinet van schilderijen Mauritshuis, Den Haag

Westindische Compagnie (GWC of WIC) minder fortuinlijk. Vanaf 1630 veroverde de WIC geleidelijk de suikerdistricten in Pernambuco, Itamaraca en Paralba. In augustus 1636 benoemden de Heren XIX, het bestuur van de WIC, Johan Maurits van Nassau-Siegen, die in het leger van Frederik Hendrik zijn kwaliteiten had bewezen, tot *Gouverneur, Capiteyn- en Admiraal-Generaal* van Brazilië. Hij slaagde erin de macht van de Compagnie in de reeds veroverde gebieden te consolideren en het gebied in het noorden uit te breiden met het eiland Maranhao. Het gelukte hem echter niet om Bahia, de hoofdstad van Portugees Brazilië, te veroveren. Onder zijn bewind (1637-1644) bereikte het gebied van de Westindische Compagnie zijn grootste omvang.

Op 16 mei 1644 droeg Johan Maurits de regering over aan de Hoge Raad. Deze bestond uit drie leden: Hendrik Hamel, een Amsterdamse koopman, Pieter Bas, een voormalige Haarlemse goudsmid, en Adriaan Bullestrate, een vroegere meestertimmerman uit Middelburg. In oktober 1644 brak een opstand uit onder de Portugese bevolking, waarna de Portugezen vanuit Bahia troepen zonden om de opstandelingen te helpen. Het gelukte de Nederlanders niet om de opstandelingen te verslaan en na enige tijd waren de Portugezen heer en meester in vrijwel het gehele gebied. Het geldgebrek in het belegerde Pernambuco werd in juli 1645 zo groot, dat de Hoge Raad zich genoodzaakt zag om gouden noodmunten te laten slaan. In juni 1646 kwam een vloot uit Nederland aan, waardoor Recife zich niet behoefde over te geven. Het voortdurende geldgebrek maakte het noodzakelijk om in de tweede helft van het jaar weer goud tot noodmunten te verwerken. Ondanks een verdrag met de Republiek hielp de Portugese koning Joao IV de opstandelingen door een vloot te sturen, die 18 oktober 1647 uit Portugal vertrok. Een Nederlandse vloot, onder leiding van Witte de With, vertrok in december van hetzelfde jaar.

Gedurende de zomer van 1648 vonden er verschillende schermutselingen plaats, waarbij het de Nederlanders niet gelukte enig gebied terug te veroveren. Op 22 september 1648 verliet Witte de With Recife met zes schepen op weg naar Bahia. Zes dagen later ging hij het gevecht aan met twee Portugese galjoenen. Toen een van deze schepen, de *Nossa Senhora do Rosario*, door de *Utrecht* en de *Huys Nassau* geënterd werd, liet de kapitein zijn schip in de lucht vliegen. Hierdoor verging ook de *Utrecht*, en raakte de *Huys Nassau* ernstig beschadigd.[2]

In februari 1649 werd het Nederlandse leger van ongeveer 3000 man bij een uitval uit Recife verpletterend verslagen. Door tweedracht in Nederland, gebrek aan levensmiddelen en andere voorraden in Recife werd de toestand steeds somberder. Eind 1649 voer de vloot zelfs zonder enig overleg terug naar Nederland.

Begin 1654 werd de toestand onhoudbaar en op 22 januari besloot de Hoge Raad met de commandant van de Portugese troepen, Francisco Barreto, te onderhandelen. Deze stelde de Nederlanders in de gelegenheid zich op eervolle wijze over te geven. Op 26 januari 1654 werd de Capitulatie van Taborda ondertekend en vond capitulatie van alle Nederlandse gebieden in Brazilië aan de Portugezen plaats. Op dezelfde dag besloot de Nederlandse Ontvanger Generaal Jacob Alrichs, omdat zelfs de *kleynste schulden niet conden betaelt worden* zilveren noodmunten te laten slaan. Als Francisco Barreto op 29 januari daarvan hoort, laat hij deze aanmuntingen direkt beëindigen.

Na het verdrag met Portugal in 1641 liepen de inkomsten die de Westindische Compagnie met de kaapvaart verwierf, aanzienlijk terug. Na het verlies van Brazilië en vrijwel alle gebieden in het Atlantische gebied werd de Compagnie in 1675 opgeheven.

De noodmunten, vals of echt?

Tot ongeveer 1970 waren de noodmunten van Nederlands Brazilië schaars en slechts bekend door hun aanwezigheid in een klein aantal openbare en particuliere verzamelingen. Bekend waren gouden munten van 12, 6 en 3 gulden met de jaartallen 1645 en 1646. Daarnaast bestonden er een serie zilveren munten van 40, 20 en 10 stuivers met het jaartal 1654 en zilverstukken van 12 stuivers uit hetzelfde jaar. De warme belangstelling voor deze stukken en hun relatieve zeldzaamheid leidde natuurlijk ook tot vervalsingen, waarvan een aantal mogelijk al in de achttiende eeuw gemaakt is.

Op 16 maart 1977 ontving de directeur van het Koninklijk Penningkabinet een brief uit Brazilië, van Nico G. Vale uit Recife, met foto's van drie baren, een gouden en twee zilveren, met instempelingen van de Westindische Compagnie. In het stadje Rio Formoso zouden Nederlandse noodmunten samen met deze gouden en zilveren baren ontdekt zijn. In november volgde een tweede brief over dezelfde baren, ditmaal van de Nederlandse consul in Rio de Janeiro. Het uiterlijk van deze baren paste geheel niet bij de noodmunten die tot deze tijd bekend waren. Professor H.E. van Gelder kon in zijn antwoord daarom geen duidelijk uitgesproken bijdrage leveren. Wel vermeldde hij: *De stempels die op de baren uit Recife voorkomen zijn niet dezelfde als die gebruikt werden voor de bekende noodmunten van de Westindische Compagnie uit Pernambuco 1645/46 en 1654. Zij maken eerder de indruk daarnaar gecopieerd te zijn.*

De zaak werd veel helderder door de publikatie van het eerste boek van Rubens Borges Bezerra, een ingenieur uit Recife, *Moedas Holandesas em Pernambuco*, dat het Penningkabinet in december 1980 van de auteur ontving. In dit boek stonden namelijk ook afbeeldingen van munten, met hetzelfde afwijkende uiterlijk als de stempels op de baren. Op basis van de in dit boek afgebeelde munten, die alle afkomstig zouden zijn uit de muntvondst te Rio Formoso, was het direct duidelijk dat het hier om, in grote aantallen geproduceerde, vervalsingen ging. Omdat de stukken zo evident vals waren, werd er noch door de muntenhandel, noch door de musea serieus aandacht aan besteed. In 1985 volgde een tweede publikatie van Rubens Borges Bezerra, waarin hij de echtheid van de stukken uit de 'Rio Formoso vondst' met nadruk verdedigt. In een schotschrift in boekvorm, uitgegeven in 1987, gaat Kurt Prober, een muntenhandelaar te Rio de Janeiro, fel tekeer tegen deze vervalsingen. In 1989 verscheen het antwoord van Bezerra, waarvan de teneur luidde: wie niet gelooft dat de Rio Formoso vondst echt is, handelt onwetenschappelijk. Twee jaar later, in 1991, verscheen er weer een boek over de vondst, ditmaal van de hand van Guilherme de Alencastro Salasar, een tandarts uit Recife, waarin wederom geen enkel echt stuk gepresenteerd wordt.

De toenemende heftigheid waarmee de discussie over de echtheid van deze stukken in Brazilië wordt gevoerd, heeft ertoe geleid dat het dispuut verworden is tot een gevecht waarin wetenschappelijke argumenten hun waarde hebben verloren. Het heeft geen zin om zich te mengen in dit gevecht dat de redelijkheid ver achter zich heeft gelaten. Wel lijkt het zinvol

om, zonder op de argumenten en tegenargumenten van de Braziliaanse publicisten in te gaan, op korte en bondige wijze de overwegingen te noemen, die hebben geleid tot de veroordeling van de Rio Formoso vondst, door Europese wetenschappers en handelaren.

Gegevens over de aanmuntingen uit de archieven

De archivalische gegevens over de gouden munten van 1645-1646. De eerste vermelding over aanmuntingen vinden we in de *Dagelijkse Notulen van de Hoge en Secrete Raad* van 21 juli 1645, bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Den Haag. De raad heeft besloten van de lading goud die van de kust van Guinea met het schip *Zeelandia* was aangekomen 360 mark te nemen om geld te munten of het goud te verkopen. Op 18 augustus wordt door de Hoge Raad de beslissing genomen om aan te munten, en wordt Pieter Janssen Bas, die als goudsmid ervaring had met dit soort zaken, tot opzichter benoemd. Er wordt direkt begonnen met de aanmuntingen en een exemplaar van iedere waarde wordt naar de Heeren XIX gezonden.
Op 10 oktober 1645, dus ruim nadat de aanmuntingen zijn begonnen, wordt de muntmeestersinstructie opgesteld. Hierin staat dat vierkante gouden munten van 12, 6 en 3 gulden geslagen zullen worden met de naam *Brasilsche ducaet.* Op de ene zijde zal het monogram van de Compagnie (GWC) staan, op de andere zijde het woord BRASIL en het jaartal 1645.

De gewichten van de stukken moeten bedragen:

munt	*waarde*	*gewicht*	*speling*
4 Braziliaanse dukaat	12 gulden	7,690 gram	0,072 gram
2 Braziliaanse dukaat	6 gulden	3,845 gram	0,048 gram
1 Braziliaanse dukaat	3 gulden	1,922 gram	0,030 gram

Over de omvang van de aanmuntingen van 1645 zijn geen gegevens bekend; wel zijn munten met het jaartal 1645 in verschillende collecties aanwezig. Wat betreft de aanmuntingen van 1646 geven de archieven meer informatie. De overgebleven documenten geven niet alleen een goed inzicht in de problemen waarmee de aanmunting onder primitieve omstandigheden gepaard ging, maar vermelden ook dat tussen 27 augustus en 10 december 1646 een gewicht van 355 Mark goud (87,360 kg) vermunt is tot *f*129.958 aan Braziliaanse dukaten. In een verklaring van 26 maart getuigen de goudsmeden dat er eerlijk gewerkt is en dat alle afgeleverde munten het voorgeschreven gewicht hadden. Hoeveel stukken er van elke waarde geslagen zijn, is uit de ter beschikking staande gegevens niet af te leiden. Munten met het jaartal 1646 zijn in een aantal collecties aanwezig. Verbazingwekkend is een vermelding in een rekening van de stempelsnijder Hendrik Bruynsvelt. Naast een aantal muntstempels ('ysers') voor 3, 6 en 12 guldens noteert hij op 23 november 1646: *2 ysers van 24.* Dit is de enige vermelding betreffende 24 gulden stukken. Er zijn geen archiefstukken bekend waarin toestemming wordt gegeven om stukken van 24 gulden te slaan, noch is bekend of ze werkelijk gemaakt zijn. Er zijn geen munten van 24 gulden in natura of afbeelding bekend.

De archivalische gegevens over de zilveren munten van 1654. In het Algemeen Rijksarchief te Den Haag worden ook enkele stukken bewaard over de aanmuntingen van zilveren munten in 1654. In de *Dagelijcksche Notulen raeckende de saecken van Brasil* staat op 26 januari 1654 (de dag van de overgave aan de Portugezen) het besluit om zilveren noodmunten te slaan. Hendrik Bruynsvelt krijgt ook nu de opdracht, en wel om vierkante stukken te slaan van:

waarde	*gewicht*
2 gulden of 40 stuivers	12,304 gram
1 gulden of 20 stuivers	6,152 gram
½ gulden of 10 stuivers	3,076 gram

In oude verzamelingen komen deze munten niet voor. Het is ook niet zeker of er wel munten van 10, 20 en 40 stuivers geslagen zijn.
De stukken die we nu kennen, komen pas voor sinds het midden van de negentiende eeuw en moeten waarschijnlijk als vervalsingen beschouwd worden. Wel is al uit de achttiende eeuw een afbeelding van een munt van 12 stuivers 1654 bekend. Het gewicht van de nu bekende 12 stuivers past niet in de reeks van decimale stukken. Ondanks het feit dat er in de archieven geen vermelding van de aanmunting van een 12 stuiverstuk te vinden is, kan het mogelijk als authentiek worden beschouwd. Dat er in januari 1654 zilveren noodmunten geslagen zijn, blijkt met zekerheid uit een vermelding van 31 januari van dat jaar, waarin de Portugese opperbevelhebber verdere aanmuntingen verbiedt. Omdat niet vermeld wordt wat voor zilveren munten er geslagen zijn, biedt deze verwijzing geen aanwijzing of er stukken van 10, 20 en 40 stuivers geslagen zijn of 12 stuiverstukken.

De munten in oude verzamelingen en oude literatuur

Op basis van de publikaties van Bezerra en Salasar krijgt men de indruk dat de munten uit de 'Rio Formoso vondst' echt zijn en de oudtijds bekende munten vals. Om deze omkering van de werkelijkheid te weerleggen is het nodig het oudtijds bekende materiaal uitgebreid te behandelen. Door na te gaan welke informatie uit oude verzamelingen en catalogi verkregen kan worden, door het uiterlijk en het gewicht van munten met een onverdachte herkomst vast te stellen, kan bepaald worden aan welke criteria echte munten voldoen.

De oudst aanwijsbare Braziliaanse dukaten treffen we aan in de Koninklijke Munt- en Medaille-verzameling te Kopenhagen. In een manuscript-inventaris van Koning Christiaan V (1670-1699) worden vier munten vermeld . Op pagina 143 onder nummer 7 staat als summiere omschrijving:

XII GWC Anno Brasil 1645. 1646 3 Stykker vejer 1 ¼ Lod à & Rd. 8-48
Nok 1 St. af 1646

Meer gedetailleerd worden ze vermeld in de inventaris uit 1793. Op pagina 235 staan individueel vermeld: een 12 gulden uit 1645 en een 12, 6 en 3 gulden uit 1646. Later is het eerste stuk als doublet afgevoerd, zodat nu in de verzameling te Kopenhagen nog een serie van drie stuks uit 1646 bewaard wordt. De gewichten van de stukken bedragen 7,60, 3,70 en 1,80 gram. Hoogstwaarschijnlijk zijn deze munten samen met de schilderijen van Albert Eckhout en Braziliaanse voorwerpen door Johan Maurits aan zijn achterneef, koning Frederik III geschonken.[3] Door het feit dat de munten in de Deense koninklijke verzameling vanaf de zeventiende eeuw gedocumenteerd zijn, is er geen enkele twijfel dat deze

stukken authentiek zijn. Hun uiterlijk toont ons met zekerheid het uiterlijk van de echte stukken. De gewichten komen goed overeen met die in de muntmeesters-instructie uit 1645.

In het met penningen geïllustreerde geschiedkundige werk van Mr Gerard van Loon uit het jaar 1723-1731, staat in deel II op pagina 293 een serie van drie gouden noodmunten uit 1646 afgebeeld.[4] Op pagina 381 van hetzelfde deel staat een zilveren noodmunt van 12 stuivers 1654. Helaas zijn de kopergravures enigzins schematisch, zodat alleen vaststaat dat Van Loon bekend was met gouden munten uit 1646 en een zilveren munt ter waarde van 12 stuivers uit 1654. Of deze 12 stuiver als bewijs van echtheid van de heden bekende 12 stuiverstukken kan worden beschouwd, is niet zeker, gezien de achttiende-eeuwse gewoonte om historische voorwerpen, zoals bijvoorbeeld penningen, op bestelling te maken of na te maken.

In de veilingcatalogus van de verzameling van Herman Vos uit 1772 staan op pagina 69 drie gouden munten vermeld:[5]

De drie gouden noodmunten in de Koninklijke Munt- en Medailleverzameling te Kopenhagen

987 XII. West Indisch de Compagnies Letters. Vierkant. *Piéce de Nécessité du Bresil.* R. Anno Brasil. 1646. Nootstuk. Goud. 5 Engels.
988 Dito / doch VI. *la méme, plus petite.* Goud. 2 Engels, 18 Asen.
989 Dito / doch III. *la méme, encore plus petite.* Goud. 1 Engels, 8 Asen.

Afbeeldingen van de stukken zijn niet opgenomen, maar deze oude catalogus is toch interessant omdat de gewichten van de stukken vermeld worden, voor de 12 gulden: 5 engels = 7,69 gram, de 6 gulden: 2 engels 18 aas = 3,94 gram

De afbeeldingen in het werk van Gerard van Loon, 1726

en de 3 gulden: 1 engels 8 aas = 1,92 gram. Deze gewichten komen redelijk overeen met de gegevens uit de muntmeesters-instructie uit 1645. Wie de stukken heeft gekocht, is niet bekend.

In een inventaris van de belangrijkste stukken in de verzameling van het Koninklijk Penningkabinet te Den Haag uit 1823 (nu: Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden) staat op pagina 105:[6] *N. 13-17 Monnoyes Obsidionales frappées en Brésil par la Compagnie des Indes Occidentales, pendant la guerre contre les Portugais. De grande rareté en ce métal. N. 13 de l'année 1645 est inconnue à van Loon, les quatre autres sont représentées dans cet Auteur t. 2 p. 293.* Uit deze, helaas summiere, beschrijving valt alleen op te maken dat het vijf gouden munten betreft, waarvan één uit 1645 en vier uit 1646. Van deze vijf stukken, die dus al vóór 1823 deel uitmaakten van de verzameling, zijn nog drie stuks aanwezig: 12 gulden 1646, 6 gulden 1646 en 3 gulden 1645. De gewichten van de stukken zijn 7,640, 3,712 en 1,777 gram, gewichten die goed overeen komen met de muntmeesters-instructie uit 1645. In de inventaris van ongeveer 1925 komen alleen deze drie munten voor. De andere twee stukken zijn blijkbaar tussen 1823 en ongeveer 1925 als doubletten afgestoten. Het uiterlijk van deze munten sluit geheel aan bij de munten in de Deense koninklijke verzameling. Deze drie stukken, die waarschijnlijk afkomstig zijn uit de stadhouderlijke verzameling, kunnen onvoorwaardelijk als authentiek beschouwd worden.

De drie gouden noodmunten in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden

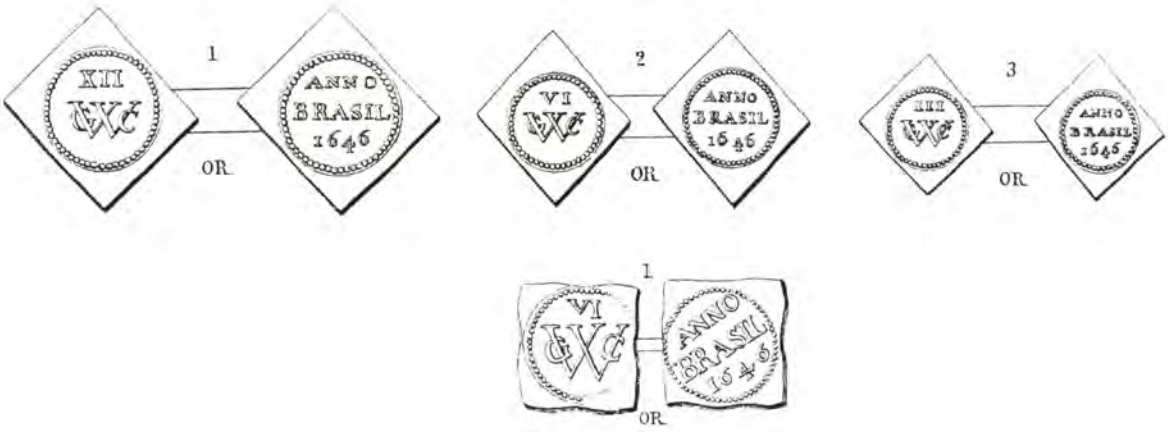

In 1870 geeft Prosper Mailliet een catalogus van noodmunten van de gehele wereld uit.[7] Hij beschrijft daarin een serie van drie gouden munten uit 1646, een 12, 6 en 3 gulden en een serie van vier zilveren munten uit 1654, van 40, 30, 12 en 10 stuivers en een koperen afslag van een 20 stuiverstuk uit hetzelfde jaar. Op plaat XVIII geeft hij gegraveerde afbeeldingen van de drie goudstukken, de zilveren munten van 40, 12 en 10 stuivers en het koperstuk van 20 stuivers. Deze laatste munt is het enige exmplaar dat hij zelf bezit, gekocht in 1866 uit de verzameling Callenfels.[8] De goudstukken en de 12 stuiver kent hij alleen van de tekeningen die hij heeft overgenomen uit Van Loon. Op plaat 20 van het supplement uit 1871 geeft hij nog een afbeelding van een 6 gulden 1646; dit stuk heeft hij na de publikatie van de platen uit 1868 in zijn bezit gekregen. Voor de zilverstukken verwijst hij naar de veilingcatalogi van de verzamelingen Callenfels (40 stuiver) en Munnicks van Cleeff (30 en 10 stuiver).[9] De verwijzing voor de 30 stuiver is bijzonder interessant; deze berust namelijk op een vergissing van Mailliet. Hij verwijst voor het bewijsexemplaar naar de veilingcatalogus van het Kabinet Munnicks van Cleeff nr. 268. In deze veilingcatalogus staat het stuk echter als XXXX stuiver te boek.

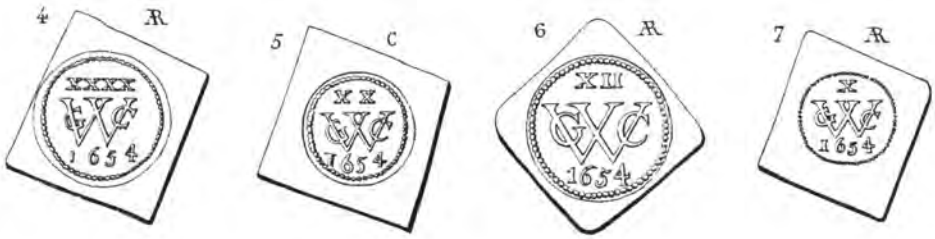
Als eerste geeft Mailliet afbeeldingen van zilveren munten van 40 en 10 stuivers, evenals de koperen afslag van een 20 stuiver. Nadere opmerkingen over deze reeks zilverstukken worden gegeven bij de bespreking van de catalogus van Meili.

In 1895 geeft de Zwitserse

BRÉSIL.1646.

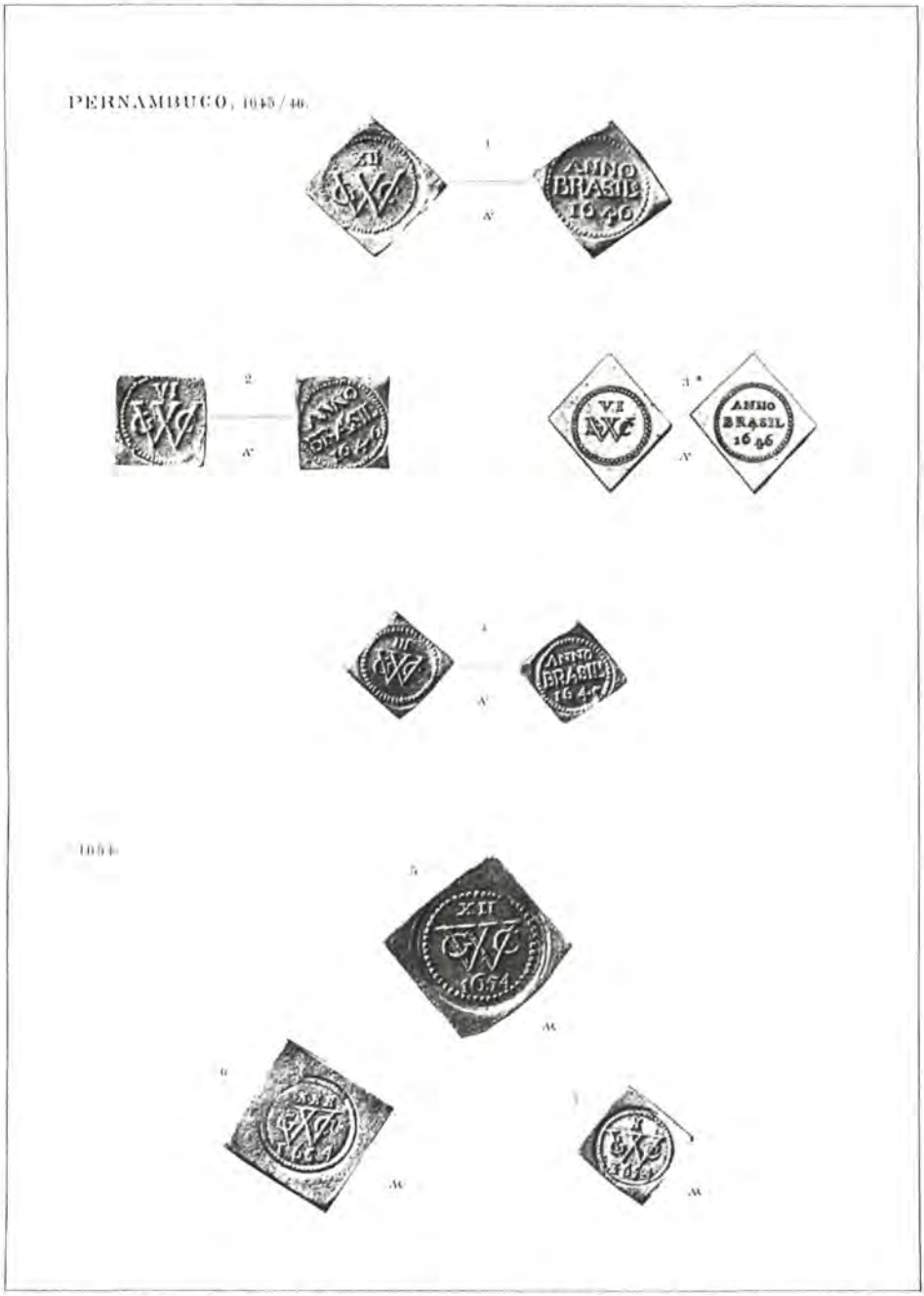
BRÉSIL.1654.

verzamelaar Julius Meili een catalogus van munten van Brazilië uit.[10] Deze catalogus vermeldt vijf gouden en vijf zilveren noodmunten en geeft als eerste catalogus fotografische afbeeldingen. Tevens wordt het gewicht in twee decimalen gegeven, evenals de herkomst van de stukken. Acht van de tien catalogusnummers zijn gebaseerd op werkelijke munten, waarvan het uiterlijk en het gewicht dus in detail bekend zijn; de overige twee catalogusnummers zijn overgenomen uit Mailliet. Meili's munten komen uit diverse bronnen:

De afbeeldingen in de catalogus van Mailliet, 1868 en 1871

Cat.no	1	12 gulden 1646	uit veiling Kabinet Völcker, nr 2086	goud	7,60 gram
Cat.no	10	12 gulden 1646	in verzameling G.F. Ulex te Hamburg	goud	7,70 gram
Cat.no	2	6 gulden 1646	uit veiling Collection Mailliet nr. 201	goud	3,70 gram
Cat.no	3	6 gulden 1646	— (tekening naar Cat. Mailliet)	goud	—
Cat.no	4	3 gulden 1645	uit veiling Kabinet Völcker, nr 2091	goud	1,80 gram
Cat.no	6	40 stuiver 1654	uit veiling Kabinet Völcker, nr 2088	zilver	12,10 gram
Cat.no	8	30 stuiver 1654	— (verwijzing naar Cat. Mailliet).	zilver	—
Cat.no	9	20 stuiver 1654	in verzameling G.F. Ulex te Hamburg	zilver	6,05 gram
Cat.no	7	10 stuiver 1654	uit veiling Kabinet Völcker, nr 2090	zilver	2,85 gram
Cat.no	5	12 stuiver 1654	herkomst niet vermeld	zilver	5,00 gram

De afbeeldingen in de catalogus van Meili, 1895 (verkleind)

Twee catalogusnummers berusten niet op echte munten. De ruitvormige 6 gulden 1646 (Cat. no 3) heeft Meili overgetekend van Mailliet zonder te weten dat deze afbeelding een kopie is naar de niet erg naturalistische gravure van Van Loon. De 30 stuiver 1654 (Cat. no 8) heeft Meili ook van Mailliet overgenomen, zonder te weten dat deze 'munt' op een vergissing van Mailliet berust. Doordat deze munt uit de verzameling van Munnicks van Cleeff,

via de verzameling Völcker, in bezit van Meili is gekomen, weten we hoe het stuk eruit ziet. Meili beschrijft hem onder no 6 volkomen terecht als 40 stuiver. Op de afbeelding is te zien dat de eerste X van XXXX nauwelijks zichtbaar is, waardoor het stuk eerder voor een 30 stuiver aangezien kon worden.[11] Meili heeft zich kennelijk niet gerealiseerd dat zijn catalogusnummer 8 (de 30 stuiver volgens Mailliet) was gebaseerd op zijn eigen 40 stuivers.

De afbeeldingen laten zien dat we aan de echtheid van zijn gouden munten niet hoeven twijfelen.
Wat betreft de zilveren munten is er wel reden tot twijfel. De zilveren munt van 12 stuivers was bij Van Loon in 1726 al bekend en kan mogelijk als echt beschouwd worden. De zilveren munten van 40, 20 en 10 stuivers duiken echter pas op in het midden van de negentiende eeuw. Hun late verschijnen en de professionele opbouw van de afbeelding, waarbij gebruik gemaakt is van ponsoenen, maken het waarschijnlijk dat het om negentiende-eeuwse vervalsingen gaat. Een uitgebreide studie zal nodig zijn om vast te stellen of de zilveren munten in de verzamelingen van voor ongeveer 1960 echt of vals zijn. Echter van groot belang voor de interpretatie van de 'Rio Formoso vondst' is de vaststelling dat de munt van 30 stuivers niet heeft bestaan, maar op een slordige lezing van één bepaalde munt van 40 stuivers berust.

Als laatste moet de in 1951 uitgekomen catalogus van de munten van de Nederlandse overzeese gebiedsdelen van C. Scholten worden genoemd.[12] Hierin staan vijf gouden en zes zilveren Braziliaanse munten afgebeeld, alle met *het klassieke uiterlijk*. Bij de gouden munten vermeldt hij de 12, 6 en 3 gulden van 1645 en van 1646. Van de zilveren munten van 1654 noemt hij de 12 stuiver en de serie van 40, 30, 20 en 10 stuiver. Drie goudstukken en de zilveren 20 stuiver uit de verzameling van het KPK zijn afgebeeld, ook is een aantal afbeeldin-

De afbeeldingen in de catalogus van Scholten, 1951

1477 a

1477 b

1449

1450 a

1451

1452

1454

1455

gen overgenomen uit Meili. Scholten neemt kritiekloos de niet bestaande 30 stuiver over van Meili/Mailliet, maar kan natuurlijk geen afbeelding of gewicht leveren. Nieuwe informatie levert deze catalogus niet, maar hij toont wel de stand van kennis in 1951.

De munten in de zogenaamde Rio Formoso vondst uit 1967

Volgens Rubens Borges Bezerra is in juli 1967 in de plaats Rio Formoso, aan de kust ten zuiden van Pernambuco, door een zekere Manoel Crispim Idelfonso een schat van gouden, zilveren en koperen voorwerpen gevonden. De stukken doken op in Recife sinds 1969 en werden gekocht door een aantal verzamelaars, waaronder Bezerra. Gevonden zouden zijn:[13]

gouden munten van 3, 6 en 12 gulden 1645
gouden munten van 3, 6 en 12 gulden 1646
gouden munten van 3, 6 en 12 gulden 1647
twaalf gouden munten van 24 gulden 1646
acht gouden bekers met het monogram van de Compagnie
zestien gouden baren met stempels van de Compagnie
een gouden baar met het stempel van Guinea
drie gouden platen
zilveren munten van 10, 12, 20, 30 en 40 stuivers
dertig zilveren baren met stempels van de compagnie
twaalf koperen afslagen van gouden en zilveren munten.

Zowel in deel I als in deel II van het boek van Bezerra, staat een flink aantal van deze stukken afgebeeld. Ook de gedurende 1991-1993 op het Penningkabinet aanwezige stukken uit de 'Rio Formoso vondst' zijn op deze afbeeldingen terug te vinden. Alle voorwerpen uit de 'Rio Formoso vondst' zijn op dezelfde onregelmatige, onbeholpen manier gemaakt. Op basis van de sterke stilistische overeenkomst van gouden munten, zilveren munten, baren, platen en bekers moeten al deze voorwerpen als een eenheid, dus als één groep beschouwd worden. Dit uitgangspunt, ook sterk benadrukt door Consalves de Mello, houdt in dat, als aangetoond kan worden dat een deel van de voorwerpen vals is, alle voorwerpen van de groep verworpen moeten worden.

De gouden munten. Alle munten uit de 'Rio Formoso vondst' wijken zeer sterk af van het uiterlijk dat we kennen uit de oude verzamelingen. De oude stukken zijn met eenvoudige middelen, maar zorgvuldig gemaakt. De stukken uit de 'Rio Formoso vondst' zijn zeer onbeholpen en onregelmatig gemaakt. Het is onmogelijk dat de stempels voor beide typen munten door dezelfde stempelsnijder, Hendrick Bruynsvelt, zijn gemaakt. Omdat de munten in de Deense koninklijke verzameling, gedocumenteerd in de zeventiende eeuw, boven elke twijfel verheven zijn, moeten de stukken uit de 'Rio Formoso vondst', pas bekend sinds 1969, moderne vervalsingen zijn. De munt van 24 gulden 1646 heeft hetzelfde uiterlijk als de andere stukken en is buiten de 'Rio Formoso vondst' nooit aangetroffen. Hij is waarschijnlijk gebaseerd op de vermelding van de aanmaak van de stempels in de rekening van Bruynsvelt (zie hiervoor). Ook de serie munten met het jaartal 1647 komt voor het eerst in de 'Rio Formoso vondst' voor. Alleen in een catalogus uit 1941 van de firma Santos Leitão te Rio de Janeiro wordt een 12 gulden 1647 vermeld.[14] Afbeeldingen van dit stuk zijn niet bekend. Het is vanuit Nederland niet vast te stellen of de 24 gulden 1646 en de serie van 1647 al voor 1976 opgedoken zijn uit de vondst. Indien deze pas later bekend

Gouden muinten uit de 'Rio Formoso vondst', eigendom van Rubens Borges Bezerra

Zilveren munten in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet (19e-eeuwse vervalsingen?)

zijn geworden, lijkt het waarschijnlijk dat zij gebaseerd zijn op het artikel van J.A. Consalves de Mello, waarin alle relevante archiefstukken gereproduceerd worden, vertaald in het Portugees.

De zilveren munten. De zilveren munten uit de 'Rio Formoso vondst' hebben hetzelfde grove, onbeholpen uiterlijk als de gouden munten. Omdat omtrent de echtheid van de oudtijds bekende zilveren munten gerede twijfel bestaat, kan de afwijkende stijl van de zilveren munten uit de 'Rio Formoso vondst' geen krachtig argument voor de veroordeling van deze stukken vormen. Interessant is dat het verschil in gravering dat bij de oudtijds bekende stukken voorkomt, ook aangetroffen wordt op de zilveren munten uit de 'Rio Formoso vondst'. Op alle munten wordt de letter W uit het monogram CWC opgebouwd uit twee kruisende letters V. Bij de 12 stuiver heeft iedere 'V' een brede en een smalle poot en is het door de kruisende letters V gevormde gebied aan de bovenzijde open. Bij de decimale serie heeft iedere 'V' twee smalle poten en is het door de kruisende letters gevormde gebied aan de bovenzijde gesloten. Ook het cijfer '1' van het jaartal verschilt: op de 12 stuiver is het een arabische '1', terwijl het op de decimale serie een romeinse 'I' is. Het is op zijn minst merkwaardig dat deze verschillen, die bij de oudtijds bekende munten reden zijn geweest om aan de echtheid te twijfelen, ook bij de, verder stilistisch sterk afwijkende, munten uit de 'Rio Formoso vondst' zijn aangetroffen. De authenticiteit van de 'Rio Formoso vondst' wordt ook zeer ongeloofwaardig door het voorkomen van munten van 30 stuivers. Hierboven kon aangetoond worden dat de vermelding in de literatuur van deze munt berust op een vergissing van Mailliet. Het feit dat deze munt voorkomt in de 'Rio Formoso vondst' vormt een evident bewijs voor de valsheid van deze stukken.

Zilveren munten uit de 'Rio Formoso vondst', eigendom van Rubens Borges Bezerra

De zilveren baren. Zonder meer vernietigend voor de 'Rio Formoso vondst' zijn de zilveren baren. Op een aantal zilveren baren staan instempelingen van de muntstempels, bijvoorbeeld: 40, 30, 12, 20 en 10 stuivers. De verbinding van de onbestaanbare 30 stuiver-instempeling met de andere waarden geeft een overtuigend bewijs voor de valsheid van alle zilveraanmuntingen. Alsof dit nog niet genoeg is, staat er op deze baren ook een stempel met de afkorting O.W.I.C., die staat voor Oude Westindische Compagnie. Deze afkorting wordt in de wetenschap en de archiefwereld gebruikt voor de in 1621 opgerichte en 1675 ontbonden Westindische Compagnie. Dit ter onderscheid van de tweede Westindische Compagnie, die met een beperkter octrooi en op bescheidener voet werd opgericht in 1675 en ontbonden in 1791. Het feit dat op baren, die in 1654 gemaakt zouden zijn, de afkorting voor Oude Westindische Compagnie gebruikt wordt, bewijst dat zij van latere datum moeten zijn. Niemand in 1654 wist dat de Compagnie in 1675 ontbonden zou worden en dat meteen een nieuwe Compagnie opgericht zou worden. Op andere zilverbaren komt de afkorting C.I.O. voor, Companhia das Indias Ocidentais, de Portugese vertaling van Westindische Compagnie. Het moet uitgesloten worden geacht dat Nederlanders deze Portugese vertaling van hun Geoctrooieerde Westindische Compagnie op officiële stukken zouden gebruiken. Op officiële stukken werd gebruikt: *het gemeene wapen van de Geoctrojeerde Westindische Compagnie*, dus het monogram G.W.C. Het eerder vermelde uitgangspunt dat alle voorwerpen uit de 'Rio Formoso vondst' als één samenhangende groep beschouwd moeten worden, laat in samenhang met het bovenstaande maar één conclusie toe: De gehele 'Rio Formoso vondst' is vals.

De vondsten van Robert Marx

Een onverwachte bijdrage aan de discussie werd geleverd door de munten die zijn opgedoken door de duiker Robert Marx.[15] Marx heeft in 1981 onderzoek gedaan naar de wrakken van de *Nossa Senhora do Rosario* en de *Utrecht* (zie hiervoor). Deze wrakken liggen minder dan honderd meter uiteen ongeveer drie mijl van het eiland Itaparica in de baai van Bahia (Bahia de todos os Santos). Het was mogelijk om een grote hoeveelheid materiaal uit beide schepen te bergen.

Een zilverbaar uit de 'Rio Formoso vondst' met instempelingen van munten en O.W.I.C.

Een zilverbaar uit de 'Rio Formoso vondst' met instempeling C.I.O.

Onder de vondsten uit het wrak van de *Utrecht* waren ook een aantal gouden noodmunten van Brazilië. De schepen van Witte de With hadden gedurende langere tijd in Recife gelegen, zodat verwacht kon worden dat een aantal van deze stukken aan boord waren gekomen. Dankzij de welwillende medewerking van de firma Christie's konden zeventien van de door Marx gevonden munten in 1983 op het Penningkabinet bestudeerd worden. Deze munten droegen zowel het jaartal 1645 als 1646. Het aanvankelijke wantrouwen tegenover een nieuwe grote vondst kon door het onderzoek geheel weggenomen worden. De munten passen geheel binnen het beeld van de oudtijds bekende stukken en kunnen onvoorwaardelijk als authentiek beschouwd worden

Deze vondsten vormden een welkome aanvulling op de bewijsvoering tegen de stukken uit de 'Rio Formoso vondst'. Wel zijn de echte Braziliaanse gouden noodmunten uit 1645 en 1646 door de vondsten van Robert Marx veel minder zeldzaam geworden.

Gouden noodmunten van Brazilië, opgedoken door Robert Marx in 1981

Op gehalte onderzochte gouden munten uit de 'Rio Formoso vondst', via Jacques Schulman BV

Het gehalte

Hoewel de munten uit de zogenaamde 'Rio Formoso vondst' op basis van hun uiterlijk al als falsificaties veroordeeld konden worden, is een aantal stukken onderworpen aan een gehalte-onderzoek.

De gouden munten. Een probleem bij het vergelijken van de gehaltes van de gouden munten is gelegen in het feit dat uit de archieven geen gehaltegegevens bekend zijn. In de Instructie van 10 oktober 1645 staat vermeld dat het goud verwerkt moest worden zoals het aangetroffen werd en dat de muntmeester niet verantwoordelijk zou zijn voor het gehalte. Men miste op dat moment de mogelijkheden om gehalte-onderzoek uit te voeren en heeft het goud naar beste kunnen verwerkt. Voor de aanmunting werd goud uit Guinea gebruikt, dat in bezit was van de Compagnie.

Het gehalte-onderzoek in Londen. In 1981 zijn door de muntenhandel Jacques Schulman BV te Amsterdam drie gouden munten uit de 'Rio Formoso vondst' voor onderzoek opgestuurd naar het International Bureau for the Suppression of Counterfeit Coins te Londen. De drie munten zijn via soortelijk gewichtsmeting onderzocht door het bureau, daarnaast is het grootste stuk ook geanalyseerd door het Assay Office van Goldsmiths' Hall. Valse stukken uit de 'Rio Formoso vondst': zie tabel. Op basis van de samenstelling van het metaal, met sporen van zink en palladium, maar het ontbreken van lood, antimoon, bismut en tin, kon niet met zekerheid gezegd worden of de munten van moderne metalen met een hoge zuiverheid of van oudere metalen met meer verontreinigingen waren gemaakt. De gevonden samenstelling bood helaas geen helder resultaat. Wel achtte de heer Newman, de directeur van het Bureau, het goudgehalte opmerkelijk laag; veel lager dan men in de zeventiende eeuw zou verwachten.

munt	*gewicht*	*s.g.*	*gehalte bij Au-Ag*	*gehalte bij Au-Ag-Cu*	*gehalte bij Au-Cu*
XII gulden 1645	6,6056	13,54	490	570	630
VI gulden 1645	3,0286	13,85	530	600	660
III gulden 1645	1,7375	14,03	550	620	680

De analyse van dezelfde XII gulden 1645 in het Assay Office van Goldsmiths' Hall gaf als uitkomst:

samenstelling in %	*goud*	*koper*	*zilver*	*zink*	*palladium*
XII gulden 1645	61.0	26,1	12,7	0,16	0,03

Het gehalte-onderzoek in Rijswijk. In 1982-1983 had het Penningkabinet enige tijd de beschikking over vijftien stukken uit de 'Rio Formoso vondst'. De drie gouden munten, waarvan in 1981 in Londen het gehalte was bepaald, waren ons ter controle toegestuurd door de Firma Jacques Schulman BV te Amsterdam. Vier gouden en zeven zilveren munten en één zilverbaar waren ons voor verificatie ter beschikking gesteld door de eigenaar, de heer Klaus Fleischmann, de Duitse vice-consul te Recife. De drie echte munten van het Koninklijk Penningkabinet zijn samen met de vijftien vervalsingen onderzocht bij het Gerechtelijk Laboratorium te Rijswijk.
Via soortelijk gewichtsmeting is het gehalte vastgesteld; met behulp van de röntgenfluorescentie methode is de samenstelling bepaald.

Echte stukken uit de verzameling van het Koninklijk Penningkabinet

munt	*gewicht*	*soortelijk gewicht*	*gehalte Au*	*bij-elementen*
XII gulden 1646	7,643	17,6	910-925	Cu, Ag
VI gulden 1646	3,713	17,4	900-915	Cu, Ag
III gulden 1645	1,777	16,7	860-865	Cu, Ag

Valse stukken uit de 'Rio Formoso vondst' via Jacques Schulman BV

munt	*gewicht*	*soortelijk gewicht*	*gehalte Au*	*bij-elementen*
XII gulden 1645	6,554	13,6	580-610	Cu, Ag
VI gulden 1645	3,027	13,9	610-650	Cu, Ag
III gulden 1645	1,737	14,0	625-660	Cu, Ag

Valse stukken uit de 'Rio Formoso vondst' van Klaus Fleischman

munt	*gewicht*	*soortelijk gewicht*	*gehalte Au*	*bij-elementen*
XII gulden 1646	7,347	14,9	715-760	Cu, Ag
XII gulden 1646	7,517	14,2	650-685	Cu, Ag
VI gulden 1646	3,237	13,0	505	Cu, Ag
III gulden 1645	1,861	13,6	580-610	Cu, Ag

Op gehalte onderzochte gouden munten uit de 'Rio Formoso vondst' van Klaus Fleischmann

De uitkomsten van het gehalte-onderzoek in Rijswijk komen geheel overeen met de Londense cijfers; hierdoor mogen beide resultaten als zeer betrouwbaar beschouwd worden. De gehaltes van de stukken uit het Penningkabinet liggen tussen de 860/1000 en 925/1000, gemiddeld rond de 895/1000, terwijl de gehaltes van de stukken uit de 'Rio Formoso vondst' liggen tussen de 505/1000 en 760/1000, gemiddeld 635/1000. Dit onwaarschijnlijk lage gehalte voor de stukken uit de 'Rio Formoso vondst' onderschrijft de veroordeling als falsificaties.

De zilveren munten. Tegelijkertijd met het goud zijn in Rijswijk ook de zeven zilveren munten en één zilverbaar (zie afbeelding) uit de 'Rio Formoso vondst' van de heer Klaus Fleischmann geanalyseerd. Ook hier werd door soortelijk gewichtsmeting het gehalte vastgesteld. Het oorspronkelijk gehalte van het zilver dat bij de aanmuntingen van 1654 gebruikt werd, is onbekend, net als dat bij de goudaanmuntingen van 1645-1646. Twee zilveren munten van 20 en 10 stuivers in de verzameling het Koninklijk Penningkabinet zijn wel geanalyseerd, maar zijn niet bruikbaar als vergelijkingsmateriaal, omdat deze munten waarschijnlijk negentiende-eeuwse vervalsingen zijn.

Valse stukken uit de 'Rio Formoso vondst'

munt	*gewicht*	*soortelijk gewicht*	*gehalte Ag*	*bij-elementen*
XXXX stuivers 1654	11,902	10,0	730	Cu
XXX stuivers 1654	9,558	10,2	800	Cu
XX stuivers 1654	6,062	9,9	650	Cu
XII stuivers 1654	5,461	10,0	750	Cu
X stuivers 1654	2,927	10,0	690	Cu
X stuivers 1654	2,253	9,9	620	Cu
X stuivers 1654	2,309	10,0	720	Cu
zilverbaar 1654	111,880	10,2	800	Cu

Op gehalte onderzochte zilveren munten uit de 'Rio Formoso vondst' van Klaus Fleischmann

Door gebrek aan authentiek vergelijkingsmateriaal geven de gehaltes van de zilverstukken uit de 'Rio Formoso vondst', lopend van het zeer lage gehalte van 620/1000 tot het gehalte van 800/1000, geen duidelijk uitsluitsel. Pas als bekend is of er authentieke munten uit 1654 zijn, kunnen deze cijfers worden getoetst.

De gewichten

Hoewel het niet moeilijk geacht moet worden om munten op het juiste gewicht te produceren, blijkt bij de gouden munten een significant verschil te bestaan tussen de echte munten en de stukken uit de 'Rio Formoso vondst'. De controle op het gewicht van de afgeleverde munten werd in 1645-1646 gecontroleerd per mark, zodat kleine individuele afwijkingen mogen voorkomen. In de onderstaande tabel, waarin een overzicht van de gewichten van de gouden munten worden gegeven, is duidelijk te zien dat de afwijkingen bij de munten uit de 'Rio Formoso vondst' veel groter zijn dan bij de munten van het bekende type.

Conclusies

De originele noodmunten van 1645-1646 en 1654 zijn gemaakt onder primitieve, maar toch zorgvuldig gecontroleerde omstandigheden.

Aan de echtheid van de gouden noodmunten in de oude museale collecties behoeft niet getwijfeld te worden.

De in 1981 door het duikteam onder leiding van Robert Marx gevonden

Collectie / Herkomst	*XII gulden*	*VI gulden*	*III gulden*
Instructie 1645	7,690	3,845	1,922
Echte stukken:			
Kopenhagen	7,60	3,70	1,80
Herman Vos	7,69	3,94	1,92
Leiden	7,640	3,712	1,777
Meili	7,60	3,70	1,80
	7,70		
Christie's / Robert Marx	6,894	3,672	1,778
	7,551	3,699	1,780
	7,557	3,713	
	7,580	3,720	
		3,726	
		3,732	
		3,737	
		3,738	
		3,745	
		3,751	
Valse stukken uit de 'Rio Formoso vondst':			
Via Jacques Schulman	6,605	3,028	1,737
Fleischmann	7,347	3,237	1,861
	7,517		
Bezerra	7,020	3,211	1,577
	7,197	3,276	1,975
	7,387	3,347	2,029
	7,576	3,797	2,193
			2,326

gouden noodmunten kunnen onvoorwaardelijk als echt beschouwd worden.

De zilveren noodmunten in de oude verzamelingen verdienen een gedegen onderzoek omdat er gerede twijfel is over hun authenticiteit.

Op basis van een aantal onmiskenbare 'vergissingen' kunnen de gouden en zilveren munten, baren etcetera uit de zogenaamde 'Rio Formoso vondst' als brutale vervalsingen veroordeeld worden.

De publikaties van de hand van Rubens Borges Bezerra en Guilherme de Alencastro Salazar, waarin tegen iedere redelijkheid de echtheid van 'de Rio Formoso vondst' verdedigd wordt, kunnen de toets der wetenschappelijke kritiek niet doorstaan.

NOTEN

1 C. R. BOXER *The Portuguese Seaborne Empire 1415-1825* (London 1969) 106.

2 C.R. BOXER *De Nederlanders in Brazilië 1624-1654* (Alphen aan den Rijn 1977) 240-241.

3 Zie literatuur, KIRSTEN BENDIXEN.

4 Zie literatuur.

5 *Catalogus van een uitmuntend en zeer beroemt Kabinet, van goude en zilvere moderne Medailjes, Legpenningen en Munten; betreffende de Nederlandsche Historien, Volgens de Beschrijving van de Heere Mieris en Van Loon. Alles in veele Jaaren, met keurige kennisse en groote kosten by een Verzamelt en Nagelaten by wylen den wel ed. heer Herman Vos, Alle het welke, by Publicque Veylinge, tot Amsterdam Verkogt zal werden, op Dinsdag den 24 Maart 1772. en volgende dagen, 's morgens ten 9 en 's namiddags ten 3 uuren, ten Huyze van A. Dankmeyer, Castelein in 't Oude-Zyds Heeren Logement. door de makelaars Jacob Posthumus, Nicolaas Blinkvliet en Pieter Posthumus.*

6 Zie literatuur, J.C. DE JONGE.

7 Zie literatuur.

8 Zie literatuur, Veilingcatalogus.

9 Zie literatuur, Veilingcatalogus.

10 Zie literatuur, JULIUS MEILI.

11 Zie literatuur, ROBERT L. SCHULMAN Nederlandse noodmunten in Pernambuco geslagen *De Geuzenpenning* (1967) 21; Jacques Schulman bv, Coins, Medals and Decorations of Brasil,Veiling 252, 24 november 1970, p. 5-9, pl. 2-3.

12 Zie literatuur, C. SCHOLTEN.

13 Zie literatuur, RUBENS BORGES BEZERRA.

14 Zie literatuur, CONSALVES DE MELLO 214.

15 Zie literatuur, Veilingcatalogus. 16 maart 1983.

LITERATUUR

KIRSTEN BENDIXEN Brasilianske nødmønter i kong Frederik III af Danmarks Møntsamling? *Nordisk Numismatisk Årsskrift* (1971) 87-93

RUBENS BORGES BEZERRA *Moedas Holandesas em Pernambuco / Dutch Coins in Pernambuco* (3 dln Recife 1980- 1989)

CHARLES R. BOXER *De Nederlanders in Brazilië 1624-1654* (Alphen aan den Rijn 1977)

JOSÉ ANTONIO CONSALVES DE MELLO Osducados Brasileiros de 1645 e 1646 e as moedas obsidionais cunhadas no Recife em 1654, *Revista do Instituto Arqueológico, Histórico e Geográfico Pernambucano* 48 (1976) 185-227

GASTÃO N.T.T. DESSART *Ensaio histórico e descritivo das primeiras moedas cunhadas no Brasil* (São Paolo 1960)

J. FERRARO VAZ *A moeda de Portugal no mundo III, Brasil / Coins of Portugal in the World III, Brazil* (Braga 1985)

J.C. DE JONGE *Notice sur le Cabinet des Médailles et des Pierres Gravées de sa Majesté le Roi des Pays-Bas* (Den Haag 1823)

MR. GERARD VAN LOON *Beschrijving der Nederlandsche Historiepenningen* (4 dln Den Haag 1723-1731)

PROSPER MAILLIET *Catalogue descriptif des Monnaies Obsidionales et de Nécessité avec Atlas* (4 dln Brussel 1868-1873)

JULIUS MEILI *Das Brasilianische Geldwesen* (2 dln Zürich 1895-1897)

KURT PROBER *Obsidionais, as primeras moedas do Brasil* (Paquetá 1987)

GUILHERME DE ALENCASTRO SALAZAR *As officinas monetárias e as primeiras casas da moeda no Brasil* (Recife 1991)

SANTOS LEITÃO & CIA, *Catálogo de moedas Brasileiras de 1643 a 1967*, 11a edição (Rio de Janeiro 1967)

C. SCHOLTEN *De Munten van de Nederlandsche Gebiedsdeelen Overzee 1601-1948* (Amsterdam 1951)

ROBERT L. SCHULMAN Nederlandse noodmunten in Pernambuco geslagen, *De Geuzenpenning* 17 (1967) 21; Necessity coins struck by the Dutch in Recife *Veilingcatalogus Jacques Schulman BV* 252 Amsterdam 24 november 1970

D.S. VAN ZUIDEN Iets over Braziliaansche dukaten *Oud Holland* 38 (1920) 171-179

VEILINGCATALOGUS Theod. Bom Amsterdam Collectie P.G. Callenfels 5 maart 1866

VEILINGCATALOGUS Theod. Bom Amsterdam Collectie Dr. G. Munnicks van Cleeff 22 januari 1862

VEILINGCATALOGUS Christie's Amsterdam B.V. Gold, silver, jewellery and artifacts recovered from wrecks, Dutch and foreign coins 16 maart 1983

VEILINGCATALOGUS Jacob Posthumus Amsterdam Collectie Herman Vos 24 maart 1772

Componisten van Jos Reniers

KAREL SOUDIJN

De Helmondse kunstenaar Jos Reniers modelleerde portretpenningen van een viertal componisten: *Franz Liszt* (1811-1886), *Niccolo Paganini* (1782 -1840), *Johann Sebastian Bach* (1685-1750) en *Ludwig van Beethoven* (1770-1827). Het is interessant om deze penningen met elkaar te vergelijken, omdat ze het proces van artistieke ontwikkeling bij Reniers in een periode van ongeveer tien jaar illustreren.

De rubriek Penningnieuws in *De Beeldenaar* van juli/augustus 1985 vermeldt het eerste produkt uit deze reeks: Liszt. In 1986 besprak Geer Steyn een Liszt-penning van Reniers met een iets gewijzigde keerzijde. Deze versie werd te koop aangeboden aan leden van de Vereniging voor Penningkunst.

Een portretpenning van Paganini sierde een kaart die Jos Reniers bij de jaarwisseling 1988-1989 naar zijn vrienden, kennissen en relaties zond. De Bach-penning kwam gereed in 1991 en werd afgebeeld in *De Beeldenaar* van september/oktober 1992. Tenslotte, in 1994, liet Jos Reniers twee varianten van zijn portretpenning van Beethoven in brons gieten.

Jos Reniers werkte lang aan elke componist. Toen Bach in 1991 klaar was, begon hij aan Beethoven. In 1992 zag ik in zijn atelier al diverse ontwerpen in gebakken klei liggen, maar bij elkaar duurde het toch zo'n drie jaar voordat Reniers de twee versies van Beethoven gereed had die hij goed genoeg vond om in brons te laten gieten. Ook bij de andere componisten-penningen ligt er steeds een periode van enkele jaren tussen eerste concept en definitieve uitvoering.

De kunstenaar die een portret van een klassieke componist maakt, is aan de ene kant heel vrij. Het is uitdagend om een eigen interpretatie te geven van een historische figuur. Aan de andere kant zijn er ook beperkingen, want juist wanneer het om een beroemdheid gaat, hebben mensen vaak al een beeld van hoe die persoon er behoort uit te zien. De portretten die de geschiedenis ons heeft overgeleverd, vormen gemakkelijk een cliché. Hoe ontwijk je dit clichébeeld zonder de herkenbaarheid geweld aan te doen? Voor de medailleur is er bovendien nog de opgave om de sfeer van muziek te laten doorklinken in het produkt dat bekeken wordt. Hoe zet je klank om in brons?

De tweede componist uit de reeks, Paganini, is door Reniers op verschillende manieren geportretteerd. Op één penning is Paganini ten voeten uit afgebeeld; hij staat viool te spelen. De strijkstok valt samen met de poot van de P, de eerste letter van zijn achternaam die hier in het omschrift wordt vermeld. De combinatie van naam en portret is speels. Paganini is hier verder in een voor hem karakteristieke houding afgebeeld, maar het portret is niet uitzonderlijk origineel, want zo zien we hem ook staan op portretten die tijdgenoten maakten.

Het andere penningportret van Paganini vertoont aan de voorzijde een karakterkop. Ook op de penningen van Liszt, Bach en Beethoven zien we krachtige koppen. Teksten ontbreken naast deze portretten. De keerzijde bevat steeds de naam van de afgebeelde componist.

Paganini, brons, 80 mm

Paganini, brons, 85 mm; op de keerzijde staat een bescheiden signatuur van Reniers

Liszt, brons, 90 mm (80% ware grootte)

Liszt, de eerste componist die Reniers op een penning zette, oogt zwaar. In het naar rechts gewende portret waaiert de haartooi van deze componist breed uit. Het kapsel is glad afgewerkt, met hier en daar enkele plooien. De twee recente portretten van Beethoven contrasteren hier sterk mee en niet alleen omdat deze componist naar links kijkt. De uitwaaierende haren van Beethoven zijn ruw gemodelleerd. Jos Reniers kneedt zijn portretten in klei. Het kapsel van Beethoven suggereert sterk de bewegingen die zijn vingers door de vochtige klei maakten. In werkelijkheid droeg Liszt een geheel ander kapsel dan Beethoven, maar de stijlverschillen op deze penningen worden vooral door iets anders verklaard. Bij Liszt heeft Reniers er namelijk voor gezorgd, dat het portret nauwelijks verwijzingen bevat naar het *proces* van het boetseren, terwijl de haren van Beethoven suggereren dat de penningkunstenaar nog volop verwikkeld is in dit proces.

De beide portretten van Beethoven wekken op het eerste gezicht de indruk dat de componist zojuist met zijn vingers de haren ruw naar achteren heeft gestreken. We zien echter ook heel duidelijk de vingers van Jos Reniers in het kapsel van Beethoven staan. Het lijkt alsof de kunstenaar met enkele snelle bewegingen Beethovens kapsel trachtte te fatsoeneren. Componist en medailleur vallen daardoor even samen: ze lijken allebei door de haren te hebben geharkt. Dit zorgt voor een mooie spanning in het portret, want wie nam nu eigenlijk dat kapsel onder handen: Beethoven zelf of Jos Reniers?

Het verschil tussen Liszt en Beethoven kan hier met het woord *dynamiek* worden aangeduid. Franz Liszt is 'af', maar Beethoven lijkt elk moment weer te kunnen veranderen. Zijn portretten geven meer de indruk van momentopnames. De portretten

Beethoven, brons, 95 mm (80% ware grootte)

Beethoven, brons, 90 mm (80% ware grootte)

Bach, brons, 88 mm (80% ware grootte)

van Beethoven zijn krachtig gecomponeerd, terwijl ze toch ook een zekere losheid vertonen.

Bij Liszt bestaat een contrast tussen kapsel en gezicht. Het kapsel is tamelijk glad; het gezicht is veel gedetailleerder uitgewerkt. Verschillende elementen van het gezicht van Liszt zijn heel precies aangegeven. Daarbij zorgt Reniers overigens voor interessant beeldrijm: de neus van Liszt lijkt in diens vooruitgestoken kin te worden weerspiegeld; het oog, weergegeven als een stip, correspondeert met de pukkels in het gelaat.

De kop van Paganini (de tweede componist die Reniers afbeeldde) suggereert veel sterker, dat de ontwerper tijdens het modelleren flink in de klei heeft zitten knijpen. Paganini's kop lijkt schetsmatiger opgezet dan Liszt. Op diverse plaatsen, vooral in de hals, is Paganini flink ingedeukt. Het oog en het gebied tussen neus en kin zijn bij Paganini verfijnd weergegeven; verder lijkt de kop opgetrokken te zijn uit glooiende stukken, diepe dalen en scherpe lijnen.

In een door J.J.E. van Everdingen en F.A.E.M. Meulenberg samengestelde bundel over beroemdheden en hun ziekten wordt een keelspecialist geciteerd die Paganini indertijd behandelde. Deze tijdgenoot karakteriseert hem met de volgende woorden: *overdreven mager, zonder tanden, ingevallen mond, sterk vooruitstekende kin.* Verder schrijft deze arts: *Zijn hoofd is ongewoon groot en staat op een zeer dunne lange hals; daardoor is zijn hele figuur oneevenwichtig – alle normale proporties ontbreken.* Op grond van beschrijvingen van tijdgenoten merken eerdergenoemden in hun hoofdstuk over Paganini op: *Paganini's wonderlijke uiterlijk, zijn magere gestalte, zijn hoekige gezicht met arendsneus, bedekt met lange sliertige haren, deed al vroeg de verdenking ontstaan dat hij de reïncarnatie was van de duivel.*

De sliertige haren heeft Jos Reniers

niet geaccentueerd. Maar voor het overige sluit zijn Paganini-kop treffend aan bij de geciteerde beschrijvingen.

Wie schilderijen van Bach bekijkt, ziet een bepruikte figuur met een dik, vlezig gezicht. Reniers suggereert die vorm van het gezicht door jukbeen en kaaklijn te verdoezelen met lichte glooiingen. Ogen en mond van Bach staan, in contrast daarmee, scherp afgetekend. Een enorm contrast brengt Reniers verder aan tussen gezicht en pruik. De pruik vertoont een verfijnde structuur.

Bij het modelleren van Bachs pruik stuitte Reniers op een probleem. Hij vond dat het portret erg kitscherig werd als hij krulletjes zou gaan boetseren. Reniers zocht naar een oplossing waarbij het ritme van de krullen bewaard bleef. Uiteindelijk heeft Reniers gewoon de *trui* die hij aanhad in een stuk was geduwd. Zo ontstond de pruik waarmee de kop van Bach nu is getooid.

Op de penning zorgt de trui van Jos voor een merkwaardig effect, want de hoofdbedekking van een achttiende-eeuwer vertoont hier duidelijk het patroon van een kledingstuk uit de twintigste eeuw. Reniers is in de weergave van Bach brutaler dan bij Liszt en Paganini; hij voegt gewoon een anachronistisch element toe.

In een profielportret is het lastig om aan te geven hoe breed de pruik op het hoofd staat. Dit probleem lost Reniers op, door de grens tussen gezicht en pruik van Bach te markeren met een scherpe snede. De kloof die aldus door het penningvlak loopt, suggereert een zekere diepte bij de van opzij bekeken pruik.

In het eerder genoemde boek over beroemdheden en hun ziekten is ook een hoofdstuk aan Beethoven gewijd. De auteur van dit hoofdstuk tracht aannemelijk te maken, dat Beethovens doofheid te maken heeft met verdikkingen van de botten van zijn schedel. Een sluitend bewijs voor deze hypothese is niet te leveren, maar wèl is bekend dat Beethoven op latere leeftijd een zeer bonkig hoofd had. Dat bleek ook toen het graf van deze componist werd geopend. In woorden van de medisch specialist: *Bij de obductie en ook bij de twee opgravingen werd vastgesteld dat zijn schedelbotten sterk verdikt waren en daarom is het zeer aannemelijk dat Beethoven aan een botziekte leed.*

De twee portretpenningen die Reniers van Beethoven heeft laten gieten, verschillen enigszins in omvang. Op het grootste exemplaar (95x100 mm) is het gezicht bijna rechthoekig afgescheiden van het kapsel. Daarbij bracht Reniers scherpe insnijdingen aan; deze geven het gezicht van Beethoven een maskerachtige aanblik. Dit masker versterkt de suggestie van een bonkige kop. De iets kleinere penning (90x95 mm) heeft niet zo'n scherpe scheiding tussen gezicht en haartooi. Nu lijken jukbeen en voorhoofd aparte uitstulpingen te vormen; ook dat zorgt voor een bonkig effect. Overigens heeft Reniers er op beide penningen ook naar gestreefd om de dove Beethoven als enigszins mensenschuw over te laten komen.

Vergeleken met zijn andere componisten heeft Reniers de twee portretten van Beethoven meer opgebouwd uit elementen die los van elkaar lijken te staan. Voorhoofd, jukbeen, oog, wang, neus, mond, kin – al die onderdelen tezamen vormen bij Beethoven wel steeds een gezicht, maar ze lijken tegen elkaar geschoven te liggen. Alsof de kop van Beethoven elk moment uit elkaar kan spatten. Bij zijn andere penningen van componisten is dit effect afwezig; de elementen van het gelaat gaan daar vloeiender in elkaar over.

Beide portretten van Beethoven vertonen onder de kop een vierhoekige structuur: een schouderstuk of een kraag. Op beide penningen wekt dit de suggestie, dat de kop van Beethoven op

een stevig voetstuk is neergezet. Die kop 'staat' er nu, in meer dan één betekenis van het woord.

Het is ook interessant om bij deze portretpenningen naar de ruimte rond het hoofd te kijken. Bij Liszt, de oudste componistenpenning, doet Jos Reniers vrij weinig met die ruimte, al zitten er lichte welvingen in het penningvlak. Bij Paganini speelt dat vlak al iets sterker mee. Er zijn nu wat meer glooiingen in dat vlak, die het effect van het portret versterken door de wijze waarop ze het invallende licht weerkaatsen. Rond Bach is weinig ruimte, maar deze is subtiel bewerkt: ook nu hebben glooiingen een duidelijke functie voor wie de penning in de hand houdt.

Bij Beethoven wordt geen spel meer gespeeld met lichte welvingen. Hoewel er rond zijn kop weinig plaats is, heeft Reniers de ruimte robuust gemodelleerd. Op de grootste Beethovenpenning lijkt het gezicht zich in een vlak te bevinden dat vervolgens óók weer in een ruimte is neergelegd. Aan de achterkant van het hoofd zijn enkele sporen van het boetseren te zien. Achter het kapsel liggen klodders. De spetters lijken er nu af te vliegen. Dat verhoogt de suggestie van dynamiek.

In het kleinere portret gebruikt Reniers de ruimte links van het gezicht om als het ware een schaduw van Beethoven aan te brengen. Beide varianten van Beethoven vertonen ook buiten het eigenlijke portret een sterke structuur.

Op de keerzijde van de penningen met koppen van componisten lezen we steeds de naam van de afgebeelde persoon. Aan de belettering is telkens veel aandacht geschonken.

Op de Liszt-penning die in 1985 werd gepubliceerd, staat de naam van de componist in stevige hoofdletters. De bovenkant van de F en de onderkant van de L zijn doorgetrokken; ze vormen een omlijsting van de naam. Dit idee van een omlijsting keert terug in de Liszt-penning die in 1986 werd gepubliceerd, maar nu zijn de letters eleganter en in dunnere lijnen gemodelleerd. De naam van Liszt oogt minder stijf. Overigens speelt Reniers ook een spel met positief en negatief: sommige letters zijn in reliëf aangebracht, terwijl andere in het penningvlak zijn gesneden.

Het spel van positief en negatief komt nog mooier tot zijn recht op de Paganini-penning. De meeste letters liggen hier gedeeltelijk op het vlak, terwijl ze er gedeeltelijk ook in wegzakken. De naam van Nicolo Paganini lijkt een dans uit te voeren. Het idee van muzikaliteit wordt versterkt door de puntjes op de i: deze letters vormen tevens muzieknoten.

De naam van Bach is diep in het penningvlak neergezet: een paar stevige rondingen en enkele rechte strepen. In al hun eenvoud grijpen de vier letters in elkaar, alsof de basisstructuur van een melodie wordt blootgelegd.

Ook de naam van Beethoven is op de keerzijde van de twee portretpenningen ingekrast. De letters zijn nu minder diep gesneden. De naam is in tweeën gedeeld; daarna heeft Jos Reniers BEET en HOVEN weer organisch samengevoegd. De twee delen van de naam vormen een cirkel. De letter V rijst van onderen hoog op: een fontein van aanzwellende muziek. De verder eenvoudige belettering vormt een mooie tegenstelling met het gecompliceerde portret van de componist. Alsof Reniers hier heeft willen aangeven, dat een foeilelijke en knorrige man toch maar in staat was om heldere muziek te componeren.

LITERATUUR
De Beeldenaar 9 (1985) 128
GEER STEYN Franz Liszt-penning van Jos Reniers
De Beeldenaar 10 (1986) 371-372
KAREL SOUDIJN Dagboek van een opdrachtgever
De Beeldenaar 16 (1992) 213-217
J.J.E. VAN EVERDINGEN en E.A.M. MEULENBERG (redactie) *De loden last. Beroemdheden en hun ziekten* (Amsterdam, Boom/Belvédère, 1994)

Muntmelange

W.P.C. VAN DEN NIEUWENHOF

Een onbekende oord van Philips IV

In september 1994 kocht ik op een beurs in Tilburg een Vlaamse oord met het jaartal 1660, geslagen te Brugge op naam van Philips IV. De oord kwam uit een bak met muntjes à *f* 2,50 per stuk. Na thuiskomst bleek deze oord niet terug te vinden in de catalogus van J.R. De Mey *Répertoire de la Numismatique des Pays d'en Bas 1419-1749* (Brussel 1987). Deze oord van Brugge 1660 was vóór deze vondst in een koopjesbak, alleen op papier bekend. Van Gelder en Hoc vermelden in *Les Monnaies des Pays-Bas Bourgignons et Espagnols 1434-1713* (Amsterdam 1960) de jaartallen 1623, 1633, 1643-1645, 1650 en 1653-1658. In het supplement van 1964 zijn daar nog de jaren 1626 en 1652 aan toegevoegd. Ter gelegenheid van de tentoonstelling Munten van Albrecht en Isabella tot Willem I in 1981, heeft A. van Keymeulen een uitputtend overzicht gepubliceerd: *Munten van de Zuidelijke Nederlanden van Albrecht en Isabella tot Willem I* (Brussel 1981). Van Keymeulen geeft hierin aan, dat naast de bovengenoemde jaartallen, ook de jaren 1624 en 1659 van deze oord bekend zijn. Daarnaast acht hij het, gezien de bekende muntrekeningen, mogelijk dat er in de jaren 1622, 1625, 1627, 1646-1648, 1651, 1660 en 1661 oorden van dit type geslagen zijn. Tussen 4 juli 1658 en 3 december 1661 zijn in totaal 110.336 oorden geslagen in het Vlaamse munthuis te Brugge.

Zowel de Antwerpse numismaat W. van Alsenoy als drs H.W. Jacobi van het Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet bevestigen dat het hier om een onbekend jaartal van dit type oord gaat. Inmiddels is de melding van deze oord genoteerd in de bijgehouden catalogus van Van Gelder-Hoc van het KPK.

Het zeventiende-eeuwse kopergeld van de Zuidelijke Nederlanden lijkt in de Belgische en Nederlandse numismatiek weinig in de belangstelling te staan. Juist op een moment dat er veel koper kleingeld met de metaaldetector uit de grond wordt gehaald! Dit betekent dat er kansen blijven liggen, mogelijk gaat er zelfs een deel van het gevonden materiaal voor onderzoek verloren.

Publikatie van dit soort vondsten in *De Beeldenaar* en andere numismatische tijdschriften, zorgt er voor dat de nieuwe informatie niet verloren gaat voor de toekomstige samenstellers van een tweede supplement op Van Gelder-Hoc.

Oord, Philips IV, 1660, Brugge, koper, 26 mm. Een nieuw jaartal bij vG.-Hoc. 336-6

DICK PURMER

Een IIII Heller uit Stevensweert

Tijdens de najaarsveiling 1994 van Rietdijk kocht ik een lotje munten, dat werd toegeschreven aan Gronsveld. In dit lotje bevond zich de uiterst zeldzame IIII Heller van Stevensweert.

Deze niet gedateerde munt is geslagen onder graaf Herman Frederik van den Bergh in de periode 1626-1632. De voorzijde toont het wapen van de graaf Van den Bergh; een gekroonde leeuw met rondom elf gouden penningen. Dit wapenschild wijst de munt probleemloos toe aan Stevensweert. Door vergelijking met de gedateerde munten van Herman Frederik, is deze munt zeker aan hem toe te schrijven. De keerzijde toont de waarde-aanduiding 'IIII' in een bladerkrans met het omschrift PROTECTOR MEVS.

Reeds in 1896 werd door Vicomte Baudoin de Jonghe in het *Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde* aandacht besteed aan dit muntje, dat door hem slechts beschreven, doch niet benoemd werd. M. Hendrickx e.a. nemen deze munt op in *Stevensweert Munten en Kaarten* (nr. 32.2), maar daar als een 'duit' en met een foutieve beschrijving van de keerzijde. Ook P. Lucas benoemt deze munt als een duit in zijn werk *Monnaies Seigneuriales Mosanes.*

De naam 'duit' bevredigde mij niet, aangezien in de Nederlandse muntslag geen soortgelijk muntje bekend is. Aangezien Stevensweert niet ver van de Duitse grens ligt, is een overeenkomst met de in Duitsland gebruikelijke munten te verwachten. En inderdaad, de munt is een nabootsing van de IIII Hellers, die in Aken van 1614 tot 1616 geslagen zijn. Zie voor vergelijking de afbeelding in *Die IIII-Heller-Prägungen der Reichsstadt Aachen 1604-1793* van K.G. Krumbach. In dit boek wordt ook de waarde verduidelijkt. In 1619 stond 1 Reichstaler (50 stuiver) gelijk aan 46 Aachener Marck. 1 Aachener Marck komt overeen met 24 Heller, dat is zes IIII Hellerstukken. Een Reichstaler geeft dus 276 IIII Hellers en naar het Nederlandse stelsel 200 oordjes of 400 duiten. Omrekenend naar het Hollandse stelsel komt de waarde overeen met iets minder dan een Hollandse oord. Het gewicht in het begin van de zeventiende eeuw van een duit bedraagt ongeveer 2 gram en een oord het dubbele. Het gewicht van de IIII Heller uit Aken schommelt in 1614-1616 tussen de 1,4 en de 1,7 gram, de IIII Heller van Stevensweert weegt ongeveer 1,3 á 1,4 gram, zodat export van deze muntjes zeer lucratief was. Dit was ook overigens de drijfveer van de Stevenweertse muntslag, het behalen van een zo hoog mogelijke winst. Het afwijkende afzetgebied en de geringe waarde zullen er de reden van zijn, dat wij in Nederland deze muntjes niet aantreffen. Het komt overigens vaak voor, dat nabootsingen in de streek van nabootsing in omloop zijn gebracht en daar nu nog teruggevonden worden.

IIII Heller, Stevensweert z.j. (1626-1632), ca. 1,3 g.

Muntmelange

De rubriek Muntmelange geeft een ieder de ruimte om één of meer opmerkelijke numismatische zaken in het kort te behandelen. Alle wetenswaardigheden die met antieke, middeleeuwse of moderne munten te maken hebben – bij voorbeeld puzzelstukjes voor nader onderzoek – passen in deze rubriek. Suggesties, ideeën of kant en klare korte artikelen kunt u toesturen aan de redactie van *De Beeldenaar* of aan de redacteur B.J.van der Veen, Frederik Hendriklaan 119, 2582 BX Den Haag.

Tentoonstelling
Van zink tot suikerbiet

L.M.J.BOEGHEIM

Het Munt- en Penningkabinet van de Spaar en Voorschotbank te Surhuisterveen brengt in samenwerking met het Fries Museum in Leeuwarden ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van de bevrijding een thematentoonstelling onder de toepasselijke titel: *Van zink tot suikerbiet.* Het tentoongestelde is in drie groepen verdeeld: a) Het betalingsverkeer in vooroorlogse jaren. b) De tweede wereldoorlog. c) Vernieuwing na de oorlog.

In de eerste groep worden naast de munten en het bankpapier, dat voor de tweede wereldoorlog in Nederland in omloop was, Duits inflatiegeld en de beruchte NSB-brochure *Opstand in de Jordaan* getoond. Dat de vooroorlogse crisis in Nederland alleen te wijten zou zijn geweest aan het te lang vasthouden van de gouden standaard en dat deze crisis in 1936 haar dieptepunt bereikte, zoals in de toelichting aangegeven, valt te betwijfelen. De werkelijkheid was heel wat gecompliceerder.

In de tweede groep is veel interessant materiaal opgenomen uit de tweede wereldoorlog, zoals een Duitse bekendmaking van 10 mei 1940 betreffende de voorlopige deviezenverordening, biljetten en clichés van het Friese provinciale noodgeld 1940, een Bekendmaking van de Commissaris der Koningin in Friesland van 13 mei 1940 in zake de uitgifte van het Friese noodgeld en een omrekeningstabel voor Nederlands en Duits geld uitgegeven door de Amsterdamsche Bank van 18 juli 1940.

Als middelen tot lijdelijk verzet zijn uitgezaagde muntlepeltjes, hangers, dasklemmen, oorknoppen en de bekende 6¼ peukendover – een persiflage op Seyss-Inquart – te zien alsmede de tegeltjes van het Nationaal Steunfonds. Een persoonsbewijs, de beide distributie-stamkaarten en diverse bonkaarten, waaronder een roggebroodkaart, geven een goede indruk van de papieren rompslomp, waarmede vooral de huisvrouwen te kampen hadden. Behalve de serie zinken munten, de zilverbons en een enkel plaatselijk noodgeldbiljet, trekt een gulden *Wilhelmina met helm* de aandacht. Volgens de beschrijving zou de munt *waarschijnlijk zijn gebruikt als Turks pasje voor verzetsmensen, die elkaar op deze wijze konden herkennen.* Desgevraagd bleek dit echter bij verzetsmensen een totaal onbekende versie. Bij het papiergeld is ook een 50 Pfennig biljet van de Reichskreditkassen te bewonderen. De biljetten van 1 en van 2 Reichsmark zijn echter niet door de Reichskreditkassen in omloop gebracht, maar werden in 1923 door de Deutsche Rentenbank uitgegeven. Ze hebben nooit in Nederland gecirculeerd en dienden destijds alleen tot stabilisering van de geldomloop in het voormalige Duitse rijk. Deze biljetten horen dus niet in deze tentoonstelling thuis.

Toen het distributiesysteem in het najaar van 1944 volledig tot stilstand kwam, ging de bevolking over tot het ruilen van kostbaarheden tegen voedsel, omdat geld geen enkele waarde meer had. Ter illustratie is een fraaie zilveren kan te zien (een erfstuk?), een goud dameshorloge (van een overleden moeder?), een halsketting (het liefste bezit van een huisvrouw?). Het geld uit de concentratiekampen en reclame's voor eetbare tuinknollen en bieten, die

waren goedgekeurd voor menselijke consumptie, completeren dit meest trieste deel.

De derde groep, waarin de ontwikkelingen kort na de oorlog zijn gememoreerd, toont een verordening van het Militair Gezag van 19 april 1945 (Friesland was toen juist bevrijd) in zake het bezit van buitenlandse betaalmiddelen, de eerste maatregelen voor de geldsanering, zoals de inlevering van 100 gulden biljetten, het Lieftinck-tientje en het Prijzenblad van het Directoraat-generaal voor de Prijzen van mei 1948, waaruit blijkt dat bij het toen nog altijd voortdurend tekort aan diverse artikelen, de prijzen de neiging hadden flink omhoog te gaan.

De tentoonstelling is goed samengesteld, niet overladen en de belichting is uitstekend. Ze brengt juist datgene in herinnering wat ouderen, die de jaren 1940-1945 bewust hebben beleefd, nodig hebben om te kunnen zeggen *zo was het* en ook genoeg om jongeren, die na 1945 werden geboren, stof tot nadenken te geven. Het tentoongestelde wint nog aan waarde door de opstelling temidden van de fraaie collectie gouden en zilveren provinciale en Koninkrijksmunten en een tiental schilderijen van bekende meesters, waardoor het contrast met de oorlogsarmoede nog eens extra duidelijk wordt onderstreept.

Een bezoek kan van harte worden aanbevolen. Een overzichtelijk vouwblad *Betaalmiddelen in de Tweede Wereldoorlog* wordt gratis beschikbaar gesteld.

Rietdijk
Aº 1919

Gespecialiseerd in het veilen van Numismatische collecties

Voor inlichtingen:

Rietdijk bv
Noordeinde 41
2514 CC Den Haag
tel. 070-3647831
fax 070-3632893

"Uw munten worden behandeld, alsof deze van onszelf zijn".

Rietdijk
Aº 1919
een kwestie van vertrouwen

Tentoonstellingen

GEWOGEN OF BEDROGEN
Tot en met 17 september 1995 (verlengd) in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-120748); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

VIJFTIG JAAR BEVRIJDING
Expositie van ontwerpen voor de herdenkingsmunt *Vijftig jaar bevrijding*.
Tot 1 september 1995 in Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

DE MUNT IN DE TWEEDE WERELDOORLOG
Diverse facetten van het geld ten tijde van de tweede wereldoorlog.
Tot 1 september 1995 in Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht (zie hiervoor).

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling Nederlandse munten vanaf de eerste muntslag in de Nederlanden tot heden, penningen, muntgereedschappen en gewichten in Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht (zie hiervoor).

VAN ZINK TOT SUIKERBIET
Tentoonstelling in samenwerking met het Fries Museum over de betaalmiddelen, in de breedste zin van het woord, die tijdens de oorlogsjaren werden gebruikt.
Tot half september 1995 in het Munt- en Penningkabinet van de Spaar- en Voorschotbank, Jan Binneslaan 9 te Surhuisterveen (05124-1925); geopend: dinsdag tot en met vrijdag van 14.00 tot 17.00 uur.

Als u dit leest zijn onze veilingen nrs 23 en 24 geschiedenis. De belangstelling was groot, waarvoor wij u danken.
De belangstelling zou nog groter geweest zijn als de Franse post niet had gestaakt en als sommige Nederlanders niet op het laatste nippertje getracht hadden geld via hun bank op onze giro over te maken voor een catalogus.

Dit waren voorlopig de laatste twee veilingen van A.G. van der Dussen b.v.

Wij hebben een samenwerkingsverband aangegaan met KAREL DE GEUS. Die veilt ook in Maastricht en wel op 25 en 26 sptember a.s. Bij het omvangrijke penninggedeelte adviseert A.G. van der Dussen.
Let op de advertenties van Karel de Geus!

Voor wat het boekengedeelte van onze firma betreft gaan wij samenwerken met Johan Mevius. Dit zal nog nader uitgewerkt worden.

Wij danken u voor uw medewerking.

A.G. en P. van der Dussen

A.G van der Dussen b.v.

Hondstraat 5
NL-6211 HW Maastricht

Tel. (0) 43 215 119

Penningnieuws

JANNES LIMPERG

Nieuw werk van medailleurs. Goed reproduceerbare foto's met gegevens – bij voorkeur niet meer dan 100 woorden – zenden aan J. Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam (020-6863063, bgg 020-6126565). Gelieve tevens te vermelden of de foto's na gebruik voor *De Beeldenaar* beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag.

Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de in deze rubriek besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten. Gaarne inzendingen voor plaatsing

TOKY BAUTZ

Portretpenning prof. dr Gabriël Nuchelmans

Gegoten brons (53 mm)

Vz.: Naar links gewend profielportret van prof. dr Gabriël Nuchelmans, emeritus hoogleraar van de vakgroep Logica en Methodologie van de faculteit Wijsbegeerte aan de Rijksuniversiteit Leiden. Tekst: 'acribie', (de nauwkeurigheid der filologen, die de filosoof Nuchelmans steeds voor ogen heeft gestaan).

Kz.: Naam en titel van de geportretteerde, geplaatst in een vierkant dat verdiept in het cirkelopervlak is aangebracht. Deze 'vierkante cirkel' moet de spanning tussen de uitersten van de natuur verbeelden.

Portretpenning prof. dr Herman Philipse
Bronzen gietpenning (57 mm)
Vz. Portret van prof. dr H. Philipse, hoogleraar van de vakgroep Kennisleer en Metafysica van de faculteit Wijsbegeerte aan de Rijksuniversiteit Leiden. Daaronder zijn naam.
Kz.: Weergave van de hand van de geportretteerde met daaronder in de rand het woord 'Metafysica'. Voor- en keerzijde vertegenwoordigen elk een aspect van de metafysische tweedeling: 'Denken en handelen'.

Voor de beide, door Toky Bautz ontworpen penningen geldt dat ernaar gestreefd is het eigene van de geportretteerde weer te geven, in samenhang met de tak van wetenschap die hij beoefent. De portretten krijgen daarmee een wijdere strekking: het eigene is belicht vanuit de wijsbegeerte en als portret bedoeld bij te dragen aan een concretisering van het vakgebied van de wijsbegeerte. ■

Verenigingsnieuws

Jaarverslag 1994 Vereniging voor Penningkunst

SYBE STREEKSTRA

Bestuur

Op 1 januari 1994 was het bestuur als volgt samengesteld:
Dr F.J.M. van Puijenbroek, voorzitter
Drs S. Streekstra, bestuurssecretaris
Mr J.P. Kruimel, penningmeester
Mw. L. Teding van Berkhout (medailleur)
Mw M. Kemper- Koel, verenigingssecretaris
Mw C. Nijland (medailleur)
G.H. Steyn (medailleur)
Drs M. Scharloo, adviseur

Leden/Donateurs

Het jaar 1994 werd begonnen met 574 leden. In de loop van het jaar werden 41 leden uitgeschreven, waarvan vier door overlijden, terwijl 23 nieuwe leden toetraden. Het jaar werd afgesloten met 555 leden. Het aantal donateurs bedroeg dertien. De nieuwe leden ontvingen de door Christien Nijland ontworpen *Welkomstpenning*.

Algemene ledenvergadering

De 69e algemene ledenvergadering en een buitengewone ledenvergadering werden op 4 juni 1994 te Leerdam gehouden. Aanwezig waren 89 leden en introducé(e)s.

Voorafgaand aan de vergadering vond een verkoop plaats van verenigingspenningen.

De jaarstukken 1994 en de begroting 1995 werden goedgekeurd en vastgesteld. Het bestuurslid J.P. Kruimel had de wens te kennen gegeven zijn functie als penningmeester neer te leggen. Tot zijn opvolger werd de heer Y. Tinga benoemd.

De jaarvergadering stond in het teken van de glaskunstenaar Andies Copier. De jaarpenning 1994 *Een hommage aan Andries Copier* – gemaakt door Bruno Ninaber van Eyben – werd tijdens de vergadering aan de aanwezige leden ter hand gesteld. De ontwerper gaf vervolgens een explicatie met de 'penning in de hand'.

Een lezing over 'modern' glas, verzorgd door prof. dr P. van Singelenberg uit Utrecht werd door de aanwezigen zeer gewaardeerd. Als bijzonderheid was op deze dag het Leerdamse glasmuseum voor de leden opengesteld en was er de mogelijkheid een glasblazerij te bezoeken.

Penningen

De leden die hun contributie voor 1994 voldaan hadden, doch niet op de jaarvergadering aanwezig waren, ontvingen de jaarpenning per post. De inschrijfpenning 1994 *De Boeienkoning* door Theo van de Vathorst werd toegezonden aan de leden die daarop hadden ingeschreven (oplage 147 exemplaren). Voor 1995 staat de uitgifte van een penning van de hand van Hanneke Mols van Gool op het programma. Deze penning staat in het teken van vijftig jaar bevrijding (*De Beeldenaar* 1995/2).

Nieuwe folder

In 1994 kwam een folder gereed met informatie over de vereniging voor nieuwe leden en belangstellenden. De penningen *Belle van Zuylen* door Paulus Reinhard en *Een hommage aan Andries Copier* door Bruno Ninaber van Eyben staan hierop afgebeeld.

De Beeldenaar

In het bestuur van Stichting De Beeldenaar hadden in 1994 namens de vereniging de bestuursleden F.J.M. van Puijenbroek en S. Streekstra zitting.

In *De Beeldenaar* 1994/3 verscheen het jaarverslag 1993 en in *De Beeldenaar* 1994/4 een resumé van de algemene vergadering (jaarvergadering) 1994. Over de nieuwe verenigingspenningen verschenen publikaties in het tijdschrift.

Stichting Internationale Penningkunst

Eind 1993 werd de Stichting Internationale Penningkunst (STIP) opgericht. Deze stichting heeft zich tot taak gesteld het tweejaarlijks congres van de Féderation Internationale de la Médaille (FIDEM) – met internationale penningtentoonstelling – in 1998 in Nederland te organiseren. De Vereniging voor Penningkunst is nauw betrokken bij de organisatie (*De Beeldenaar* 1994/4 en 1995/2).

Munthandel Verschoor

Inkoop-Verkoop-Taxaties-Adviezen

Zuid-Afrika, Veldpond 1902

Postbus 5803
3290 AC Strijen

lid n.v.m.h.

tel. 01854-1719
fax 01854-4424

Vereniging voor Penningkunst

Prijslijst van penningen die nog in voorraad zijn (mei 1995):

jaar	titel	ontwerper	Ø mm	prijs *f*
1932-1	Dr Joh. Wagenaar	Grada Rueb	60	22.50
1937-1	Jhr mr B.C. de Jonge	Oswald Wenkebach	60	22.50
1937-2	Jhr dr J. Loudon	Toon Dupuis	60	22.50
1950-1	Reis prins Bernhard naar de West	Pol Dom	60	22.50
1969-1	Zomer	Ruth Brouwer	64*	105.—
1970-1	150 jaar Electriciteit	Renze Hettema	60	35.—
1972-1	Maria Montessori	Nynke Jelles-Schepers	80*	125.—
1973-1	Vondelparkslaper	Johan Jorna	70*	65.—
1974-2	Leidse Universiteit	Ek van Zanten	70	30.—
1975-1**	Jubileum (50 jaar) VPK	Paul Grégoire	29* zilver	35.—
1976-2	Naaktstrand	Guus Hellegers	70	30.—
1977-1	Zonder titel	Ger Zijlstra	75*	25.—
1978-1	Linnaeus	Christien Nijland	65*	45.—
1978-2	Bertolt Brecht	Geer Steyn	60*	57.50
1979-1	200 jaar Teylers Stichting	Francisca Zijlstra	58*	57.50
1979-X	Vrede	Niel Steenbergen	95*	125.—
1981-1	Geboorte	Jet Schepp	52*	50.—
1982-1	Kiem	Wien Cobbenhagen	50*	57.50
1982-2	Holle bolle Gijs	Cornelis de Vries	64*	60.—
1984-2	De Bot	Frank Letterie	80*	95.—
1985-1	Niels Holgersson	Marianne Letterie	86*	97.50
1986-1	Duifje van Noach	Ruth Brouwer	42*	50.—
1986-2	Piet Esser	Wilfried Put	63*	97.50
1987-1	Ned. Openluchtmuseum	Jannes Limperg	65*	97.50
1988-1	100 jaar Concertgebouw	Eefke Cornelissen	70	75.—
1988-2a	Rembrandt (variant 1957)	Piet Esser	70*	137.50
1988-2b	Rembrandt (variant 1984)	Piet Esser	55*	137.50
1988-X	Huwelijk / Relatie	Pépé Grégoire	70*	100.—
1989-1	150 jaar Spoorwegen	Lucie Nijland	65	75.—
1990-1	Getrapt blok	Niko de Wit	94x70	125.—
1990-2	Het woord op afstand	Joop Hollanders	65*	130.—
1990-X	Coornhert	Auke Hettema	75*	140.—
1991	Vrouw in raam	Fons Bemelmans	80*	150.—
1992	Reispenning	Willem Noyons	50 zilver	140.—
1993	Belle van Zuylen	Paulus Reinhardt	75*	95.—
1994	Hommage aan Andries Copier	Br. Ninaber van Eyben	87×87	97.50

* gegoten penning

** Jubileumpenninkje in cassette met geillustreerd boekje over slingergieten (1975) 55.—

Deze verenigingspenningen zijn - uitsluitend voor leden - verkrijgbaar tegen genoemde bedragen.

De opgegeven prijzen zijn exclusief verzendkosten en gelden tot nader aankondiging. Niet-leden betalen een toeslag van 100%. Tussentijdse prijswijzigingen blijven voorbehouden. Bestellingen van deze penningen of informatie over de verkrijgbaarheid van penningen die niet meer in voorraad zijn, te richten aan: Mw M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60, 4205 HD Gorinchem, tel 01830 - 26543.

Numismatische Kringen

NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN
Redactie-adres: zie Colofon

Secretariaten, tijdstippen en plaatsen van samenkomst:

AMSTERDAM Gooioord 158, 1103 CK Amsterdam, 020-6993118.
- oktober t/m mei op 2e maandag om 19.45 uur in 't Open Hof', Burg. Haspelslaan 129, Amstelveen.

BLOEMBOLLENSTREEK e.o. Regenvlietweg 31, 2191 BB De Zilk, 02520-15217.
- september t/m juni op 2e dinsdag om 19.00 uur in 't Poelhuys', Vivaldistraat 4 (Poelpolder), Lisse.

BRABANT Veldm. Montgomerylaan 571, 5612 BM Eindhoven, 040-441003.
- oktober t/m mei op 2e woensdag om 19.30 uur, Parade 17, 's-Hertogenbosch.

FRIESLAND 'Mr Jacob Dirks', Hofstraat 12bis, 8861 EP Harlingen, 05178-17156.
- oktober t/m mei op afwisselende dinsdagen om 20.00 uur, Hoogend 18, Sneek.

FRISIA Kleasterwei 37, 8511 AA Goingarijp, 05668-9445.
- september t/m april m.u.v. december op laatste dinsdag om 19.00 uur in Dorpshuis ''t Bynt' Westerbuorren 1, Boornbergum.

GRONINGEN De Hilde 61, 9472 WP Zuidlaren, 05905-95975.
- september t/m mei 3e vrijdag om 20.00 uur in CJMV-gebouw, Spilsluizen 9, Groningen.

DEN HAAG Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis, 01899-14709.
- september t/m mei op 3e dinsdag (zoveel mogelijk) om 20.00 uur in Remonstrantse Kerk, Laan van Meerdervoort 955, Den Haag.

HOOGEVEEN Van Limburg Stirumstraat 31, 7901 AM Hoogeveen, 05280-67649.
- september t/m mei op 2e donderdag om 19.30 uur in 'De Tamboer', Hoofdstraat 17, Hoogeveen.

KAMPEN 'Moneta Campensis' Postbus 1021, 8300 BA Emmeloord, 05270-97116.
- Bijeenkomsten variabel, om 20.00 uur in Burgwalkerk, Burgwal 59, Kampen.

KENNEMERLAND 2e Hogerwoerddwarsstraat 6, 2023 VJ Haarlem, 023-255765.
- september t/m juni op 3e maandag om 19.30 uur in Buurtcentrum-Noord, Muiderslotweg 238, Haarlem.

LIMBURG Hondstraat 5 6211 HW Maastricht, 043-215119.
- september t/m juni op 3e donderdag om 20.00 uur Hotel Bergère, Stationsstraat 40, Maastricht

NOORD-OOST POLDER e.o. Uranusstraat 5, 8303 ZW Emmeloord, 05270-16650.
- september t/m mei op laatste dinsdag om 20.00 u. in Ger. Centrum, C. Dirkszplein 10, Emmeloord.

OOST-NEDERLAND Klaroen 6, 6904 PB Zevenaar, 08360-40521
- september t/m mei op 2e dinsdag om 19.30 uur (ruilen 19.30-20.00 uur) in 'De Klok', Lagestraat 2, Dieren.

ROTTERDAM Hoyledesingel 16, 3054 EK Rotterdam 010-4 227 741.
- oktober t/m juni op 1e maandag om 20.00 uur in Rudolf Mees-Instituut van Kon. Ammanstichting, Boezemweg 171, Rotterdam.

TWENTE Postbus 1204,
7500 BE Enschede, 053-775139.
- september t/m mei op 3e dinsdag om 19.30 uur in Hotel 't Lansink, C.T. Storkstraat 18, Hengelo.

UDEN Ver. 'Het Land van Ravenstein', Eindhovenseweg 183, 5552 AC Valkenswaard, 04902-12350.
- oktober t/m juni op 1e maandag om 20.00 uur in markthal 'Hart van Uden', Nieuwe Markt 1, Uden.

UTRECHT H.Tollensstraat 26,
3521 XX Utrecht, 030-943854.
- september t/m april (niet in december) 4e woensdag om 19.30 uur in Vergadercentrum 'Majella', Vleutenseweg 494, Utrecht.

ZEELAND Breeweg 40,
4335 AR Middelburg, 01180-26294.
- september t/m juni op 2e donderdag om 19.00 uur in 'De Schakel', Bachtensteene 14, Middelburg.

ZWOLLE 'De Duit', Irenestraat 1,
8019 XC Zwolle, 038-211443.
- september t/m mei op 3e maandag om 19.45 uur in speeltuingebouwtje Assendorp, Geraniumstraat, Zwolle.

Valse klop 'Java 1809'

Oproep

Kloppen op munten in omloop in Nederlands- Indië

Vanwaar deze oproep? Regelmatig duiken munten op met instempelingen (kloppen) die te herleiden zijn naar het voormalige Nederlands Oost-Indië. Meestal zijn dit zilveren munten. Sinds enige tijd ben ik bezig met een inventarisatie van deze kloppen en instempelingen op diverse munten welke circuleerden in Nederlands Oost-Indië (met uitzondering van Chinese 'chopmarks'). Een aantal van deze kloppen wordt vermeld in onder andere de *Encyclopedie voor Munten en Bankbiljetten*, in het boek van C. Scholten en in diverse artikelen in numismatische tijdschriften. De bekendste zijn de Soumanep- en Javakloppen, minder bekend zijn bijvoorbeeld de cijfer- en letterinstempelingen, of de munten van Banjarmassin met het 'spaakwiel'. Getracht zal worden om, voor zover mogelijk, de herkomst in zowel historisch als numismatisch opzicht te achterhalen. Het is de bedoeling om te zijner tijd de resultaten te publiceren. Hierbij verzoek ik de welwillende medewerking van alle verzamelaars die naar hun mening Nederlands Oostindische kloppen of instempelingen op munten in hun collectie hebben, om met mij contact op te nemen. Desgewenst zal uw informatie strikt vertrouwelijk worden behandeld. In afwachting van uw reactie, A.J. Lansen, Haanderik 94, 3401 ET IJsselstein. Tel. 03408-89773/61611 (overdag); 03408-85903 (privé).

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 0546 561322 – FAX 31546561352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

1876, 27 juli. Prins Frederik zestig jaar Grootmeester Nationaal. Door J.P. Menger. Zwierz 392 pl. V. zilver, 61 mm

J. B. Westerhof
NUMISMAAT
gespecialiseerd in provinciale munten, historie en moderne penningen van alle landen
inkoop, verkoop, taxaties, veilingen
Hoogend 18, 8601 AE Sneek
tel. 05150-17198 + 06.52.91.38.83
's maandags gesloten - afspraak mogelijk

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN (middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

MUNTHANDEL OOST-BRABANT
MARTIEN VAN BERKOM

HEISCHOUW 31
5345 XT OSS
NEDERLAND
TEL. 04120-24123
FAX 04120-51014

Nederland en koloniën • Wereld-munten • Wereld-bankbiljetten

Vraag onze gratis prijslijst aan over meer dan 200 landen en staten

NIEUWTJESDIENST - ABONNEMENTEN - UNC - FDC - PROOF - SETS - HERDENKING
OLYMPIADE - VOETBAL - SCHEPEN - F.A.O. - DIEREN - MUZIEK - ETC.

Een kwestie van wederzijds vertrouwen *Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak!*

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 11028, 2301 EA Leiden,
(tel 071-120748, fax 071-128678).

Bankrelaties:
Postbank 5761252
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen
2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar).

REDACTIE
N.L.M. Arkesteijn
M.L.F. van der Beek
H.A. Groenendijk
A.J. de Koning
J. Limperg
K.A. Soudijn
B.J. van der Veen

Redactiesecretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel 071-120748, fax 071-128678).

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland *f*40 (overige landen *f*65); losse nummers *f*9 (inclusief verzendkosten).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst worden verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees worden verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: H.A. Groenendijk, 071-224532
Secretariaat (opgave adreswijzigingen):
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98,
1000 AB Amsterdam,
(tel 020-5242274).

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen):
Mw. M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60,
4205 HD Gorinchem,
(tel. en fax 01830-26543). Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN
NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel 01899-14709).

Wat ons betreft hoeft geld níet te rollen

"Geld moet rollen" zegt men wel. Maar wat ons betreft kan het net zo goed blijven liggen. Internationale handelsbank HBU is van oudsher gespecialiseerd in munten en edele metalen als verzamel- of beleggingsobject. Collectioneurs, individuele beleggers en professionele handel vinden bij ons een fascinerende voorraad historische munten afkomstig uit de periode van het koninkrijk tot in de diepe middeleeuwen. Maar ook een onuitputtelijk assortiment gouden munten en baren goud, zilver en platina. Bij de handelsbank HBU, zelfstandige dochter van ABN AMRO, kunnen zij bovendien terecht voor deskundig advies omtrent alle overige bankzaken.

HBU

HOLLANDSCHE BANK-UNIE

ROTTERDAM 010 - 282 02 74

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Vraag onze gratis veiling catalogus

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies.

Tel. 020-6230261
Fax 020-6242380

"voor klinkende munt"

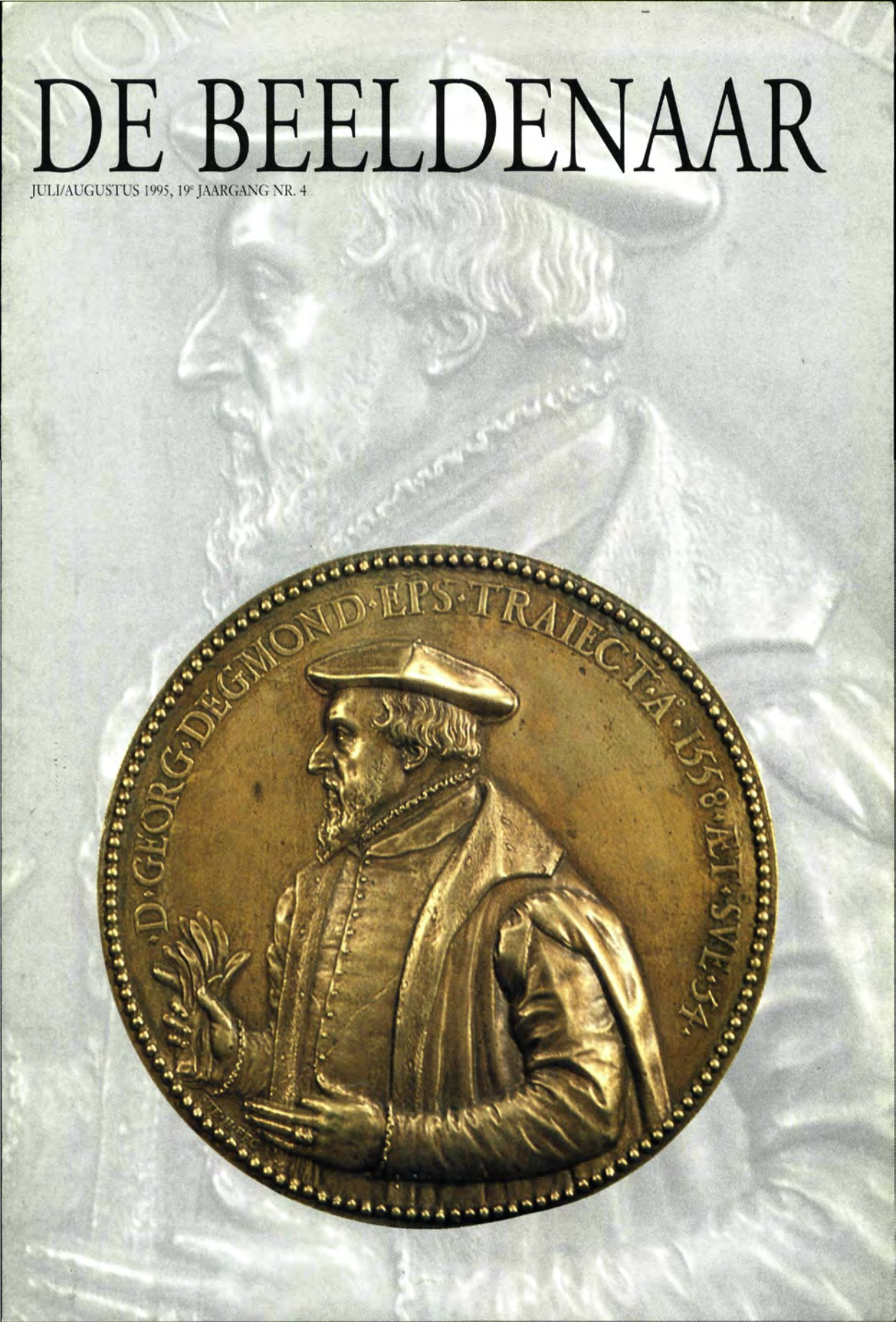
DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam C. -tel. 020-6230261 - fax 020-6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam

Gediplomeerd Veilinghouder en Taxateur

DE BEELDENAAR

JULI/AUGUSTUS 1995, 19e JAARGANG NR. 4

Munten
Penningen
Papiergeld
Accessoires
Numismatische boeken

Taxaties
Verzekeringen

INKOOP – VERKOOP – VEILING

Bezoek uitsluitend op afspraak.

Laurens Schulman b.v.

Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ (0)2159-16632

DE BEELDENAAR 19 (1995) nr. 4
Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Van de redactie **446**

Omkeringen **447**
Karel Soudijn over kijken en zien

Muntslag voor verre landen **452**
L.M.J. Boegheim over de munten voor Tonga, geslagen bij 's Rijks Munt in 1975

De koloniale gulden van 1821 **461**
Marcel van der Beek over een speciale aanmunting

Mahlerfeest en Mahlerpenningen **467**
Hans de Koning over een gemiste kans

Boekbesprekingen **471**

Drie eeuwen Luxemburgse munten en bankbiljetten **474**
L.M.J. Boegheim over een mooie kleine expositie

De Munt in wereldoorlog II **475**
Hans de Koning over de thema-expositie in Utrecht

Penningnieuws **478**

Recent verschenen **481**

Tentoonstellingen **483**

2½ cent, 1942, zink
(zie pagina 475)

Op de voorplaat: Steven van Herwijck, portret van Joris van Egmond, 1558, collectie Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet (zie pag. 446)

Van de redactie

HANS DE KONING

Per 1 mei is de heer J. van Geelen toegetreden tot de redactie van *De Beeldenaar*. Hij zal in de loop van dit jaar de redactiewerkzaamheden van mij overnemen met de bedoeling om met ingang van januari 1996 de taak van hoofd/eindredacteur op zich te nemen. In dit nummer treft u zijn eerste bijdrage (boekbespreking) aan.

De redactie heet Jan van Geelen welkom en rekent op een prettige en vruchtbare samenwerking.

De afbeelding op het omslag toont Steven van Herwijcks penning (153 mm) van Joris van Egmond (1558). Aan deze recente, belangrijke aanwinst van het Koninklijk Penningkabinet zal in het volgende nummer ruim aandacht worden besteed.

In nummer 5 van *De Beeldenaar* zijn medelingen te verwachten van de Vereniging voor Penningkunst over de inschrijfpenning 1995 ontworpen door Charlotte van Pallandt.

Tijdens de opening van de expositie *De Munt in WO II* in Utrecht werd de heer L.M.J. Boegheim – bekend van zijn vele gewaardeerde numismatische artikelen onder meer gepubliceerd in *De Beeldenaar* – benoemd tot honorair wetenschappelijk medewerker van Het Nederlands Muntmuseum. De redactie feliciteert de heer Boegheim met deze benoeming en wenst hem succes met zijn toekomstige publikaties op numismatisch gebied.

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN
(middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

Omkeringen

KAREL SOUDIJN

In 1971 hield ik voor een krant een interview met de Japanse psycholoog Masanao Toda. Voordat het eigenlijke gesprek begon, vertelde Toda dat hij de dag tevoren naar Zandvoort was geweest. Het uitzicht over zee vond hij heel bijzonder; het was hem vooral opgevallen dat je bij Zandvoort geen bergen voor de kust ziet liggen. Met die opmerking haalde Toda een interessant kenmerk van onze waarneming naar voren. Soms zien we vooral datgene wat ontbreekt. Anders gezegd: waarneming wordt sterk bepaald door wat we gewend zijn om waar te nemen. We kijken niet onbevangen, maar we laten ons leiden door verwachtingen.

Die verwachtingen zorgen er ook voor dat iets onzichtbaar kan blijven. In de jaren zeventig heb ik tijdens colleges over psychologie wel eens aan studenten gevraagd, of ze even een gulden of rijksdaalder met het portret van koningin Juliana tevoorschijn wilden halen. Daarna gaf ik deze studenten ruim de tijd om op het muntstuk de letter *W* aan te wijzen. Kennelijk zaten er nooit numismaten in de collegezaal, want niemand slaagde er in om die letter te vinden. De studenten lazen ijverig de teksten op voor- en keerzijde; ze keken ook naar het randschrift. Daar ontbreekt de *W* echter. Vaak bestudeerden ze vervolgens het haarnetje van Juliana. Niemand zag uit zichzelf, dat de *W* zich onder de halsafsnede van het portret bevindt. Numismaten kunnen die *W* (van de ontwerper van het portret prof. L.O. Wenckebach) veel gemakkelijker zien, omdat zij weten dat portretten op munten soms gesigneerd zijn door kunstenaars. Dergelijke voorkennis ontbrak bij mijn studenten; daarom zagen zij niets.

Spotpenningen

We kijken met ons geheugen. Dit verklaart bijvoorbeeld het succes van sommige *spotpenningen* uit vroeger tijden. In haar artikel over dit onderwerp beschrijft G. van der Meer een penning uit de zestiende eeuw met op de voorzijde het hoofd van de paus. Als dit portret ondersteboven wordt gehouden, verandert de paus in een duivel. Op de keerzijde van de penning staat het hoofd van een kardinaal; ondersteboven gehouden wordt hij een nar.

Ons geheugen bevat geen afbeeldingen van omgekeerde mensen. Als

Gulden met het portret van koningin Juliana door prof. L.O. Wenckebach met W onder de halsafsnede van het portret

Spotpenning op de paus en de kardinalen, anoniem, 16e eeuw (40 mm)

we zo'n spotpenning voor onze neus krijgen, herkennen we aan een beperkt aantal elementen meteen een rechtopstaande kop. Aan dit beeld wordt de rest ondergeschikt gemaakt. Wie de paus ziet, duwt als het ware de andere elementen van de afbeelding naar de achtergrond.

In ons geheugen bevinden zich geen omgekeerde pausen. Bij het onderste-boven houden van het portret begint het reconstructieproces opnieuw: zodra uit enkele elementen van de penning weer een rechtop staande kop is gevormd, is de rest van de informatie onbelangrijk geworden. Wie de duivel herkent, ziet nauwelijks nog pauselijke attributen.

Munten van Beatrix

Bruno Ninaber van Eyben beeldt koningin Beatrix op onze Nederlandse munten heel gestileerd af: drie vlakjes en enkele lijntjes. Veel mensen moesten wennen aan dit portret. Het kreeg bij invoering op de munten nogal wat kritiek. Het portret werd *lelijk*

gevonden maar het is opmerkelijk dat vrijwel iedereen onmiddellijk de koningin herkende. Niemand klaagde, dat je eerst de tekst moest gaan lezen om te weten te komen of Beatrix inderdaad was afgebeeld.

Waarschijnlijk speelt ook nu ons geheugen een grote rol bij de waarneming. We hebben Beatrix zo enorm vaak op de televisie en op foto's in kranten en weekbladen afgebeeld gezien, dat we slechts aan enkele lijntjes genoeg hebben om haar te herkennen. Net zoals bij de herkenning van een populaire melodie: aan de eerste maten hebben we al voldoende.

Door de grote vlucht die de media nemen zijn we in de twintigste eeuw getuige van een omkering in de functie van het portret op onze munten. Vroeger kon een vorstelijk portret op munten gebruikt worden om bij de bevolking een beeld te creëren van de monarch. Portretten op munten waren geïdealiseerd, maar de mensen die geldstukken aanpakten vormden zich geleidelijk aan een beeld van hoe de regerende vorst er moest uitzien. Misschien was koningin Wilhelmina er daarom na de tweede wereldoorlog eerst zo op tegen, dat van haar een nieuw portret op de munten zou komen. Die weerstand hoeft niet verklaard te worden uit ijdelheid van een ouder wordende vrouw. Ze wilde eenvoudigweg niet dat haar onderdanen een ander beeld van de koningin kregen: haar munten hadden ons geheugen al voldoende gevormd. Koningin Wilhelmina stemde pas toe in een nieuw portret, toen ze hoorde dat de ontwerper van het oude portret 'fout' was geweest in de oorlog. Haar oude portret was daardoor 'besmet'.

Beatrix is de eerste vorstin die in Nederland de troon besteeg in het tijdperk van de televisie. Haar muntportret is niet meer bepalend voor het beeld dat we van haar hebben. Muntportretten zijn nu niet bedoeld

om haar te leren kennen, maar om haar te herkennen. Eenvoudige lijntjes volstaan derhalve.

Op de diverse muntstukken van 50 gulden is het portret van Beatrix heel gevarieerd, want het doet er volstrekt niet meer toe hoe ze hier wordt afgebeeld. Computerprogramma's mogen het beeld van de koningin nu gerust vervormen: we herkennen haar toch wel van de televisie. Haar portret kan niet meer stuk, zo goed zit het in ons geheugen. De ontwerpers mogen doen wat ze willen. Vroeger zou dit rampzalig zijn, nu niet meer.

Honderd jaar vorstinnenregering

In 1992, kort voor zijn overlijden, stond in dit tijdschrift een interview met dr A.J. Bemolt van Loghum Slaterus, naar aanleiding van een tentoonstelling van penningen uit zijn collectie. De interviewers vroegen hem onder meer naar zijn oordeel over het door Peter Struycken ontworpen 50 gulden stuk uit 1990 met de portretten van de koninginnen Emma, Wilhelmina, Juliana en Beatrix. Op deze vraag antwoordde Van Loghum Slaterus: *Ik vind dat niet zo geslaagd, ik vind het net een bloemkool. Je kunt de gelaatstrekken bijna niet zien, je moet het maar zo'n beetje raden.* Met dit antwoord illustreert Van Loghum Slaterus de hierboven geponeerde stelling, dat tegenwoordige muntportretten niet meer bedoeld zijn om een beeld te vormen, maar om het slechts te herkennen. Juist omdat we via andere media al weten hoe de vier vorstinnen er uitzien, mogen hun portretten door de computer nu verwrongen worden: als we maar lang genoeg kijken, raden we altijd goed. Bij een bepaalde lichtval zien we uiteindelijk precies datgene wat we hoopten te zien.

Penning van Guus Hellegers

Door trucagefilms zijn we gewend geraakt aan de mogelijkheid om de meest vreemde standen in te nemen tijdens het proces van waarnemen. Op de muziekzender MTV zag ik enige tijd geleden een videoclip waarin muzikanten van onderaf bekeken in beeld werden gebracht. Die waarnemerspositie herinnerde aan een penning van Guus Hellegers uit 1973, gemaakt bij het afscheid van Jan Brussen als dirigent van het Nederlands Studentenorkest. Op deze penning ga ik hier wat uitgebreider in, omdat er een interessant waarnemingsprobleem mee te illustreren valt.

Op de keerzijde van de penning voor Jan Brussen beeldde Guus Hellegers een compleet orkest af. We zien de schoenzolen van de orkestleden en de onderkant van hun stoelen. We kijken ook van onderen tegen de muziekstandaards aan. Van de instrumenten die op de grond staan, zoals pauken en grote trommels, zien we eveneens de onderkant. Verder zijn de muzikanten onzichtbaar. Hun lijven heeft Hellegers niet afgebeeld. Evenmin zien we de instrumenten die zij in hun handen houden. Door allerlei trucagefilms die we ooit gezien hebben, is het gemakkelijk om het 'onderaardse'

50 gulden ontworpen door Peter Struycken, 1990

Guus Hellegers,
Jan Brussen, brons,
1973 (93 mm)

standpunt van Hellegers te annexeren. We kijken als het ware in omgekeerd vogelvluchtperspectief naar het Nederlands Studentenorkest. Toch klopt er iets niet in dit beeld. Er wringt iets. Bij het kijken naar het orkest herken ik weliswaar meteen de bedoeling (ik zie gelijk dat hier een orkest zit), maar ik krijg ook het gevoel dat ik met deze trucage beetgenomen wordt.

De waarneming volgens het omgekeerde vogelvluchtperspectief blijkt tot een paradox te leiden. De penning geeft namelijk de indruk dat het orkest op een doorzichtige vloer is neergezet. Het penningvlak zou deze vloer kunnen vormen. Maar als dàt zo is, moeten de schoenen, stoelen muziekstandaards en instrumenten niet in reliëf *op* dat penningvlak liggen! Al die objecten zouden dan *verdiept* in het vlak moeten zijn aangebracht.

De wijze waarop Hellegers zijn objecten hier in reliëf modelleerde, geeft nu het gevoel dat je tegen een orkest aankijkt dat door het podium zakt. Het penningvlak dat eerst een stevige bodem leek te vormen, bevindt zich *boven* de schoenen en de stoelen van de orkestleden. Toch maakt het geheel een rustige indruk. Dat is paradoxaal: het wegzakkende orkest staat bij nader inzien stevig op een *onzichtbare* bodem. Het podium dat wij bij eerste aanblik leken te herkennen (het penningvlak), is helemaal geen podium. De zichtbare ondergrond is geen ondergrond. Het vlak waarop de orkestleden rusten, moeten we in onze fantasie op een iets andere plaats neerleggen. En omdat het slechts in onze fantasie bestaat,

kunnen we er ook gemakkelijk doorheen kijken.

Het interessante van deze compositie van Hellegers vind ik de manier waarop hij de waarneming manipuleert. Met behulp van ons geheugen 'zien' we een orkest op een podium zitten. Maar zodra we het zien, merken we dat we eigenlijk iets anders moeten zien. We kijken vaak met ons geheugen. Kunstenaars maken ons soms duidelijk dat we daar geen genoegen mee hoeven te nemen.

LITERATUUR

RENNY VAN HEUVEN- VAN NES, WERNER STEURBAUT Oranje op de penning. Interview met dr A.J. Bemolt van Loghum Slaterus *De Beeldenaar* 16 (1992) 2-9.

H.W. JACOBI De nieuwe beeldenaars voor de Nederlandse muntserie *De Beeldenaar* 5 (1981) 127-131.

A.J. DE KONING Penningen van Guus Hellegers *De Beeldenaar* 2 (mrt 1978) 3-6.

G. VAN DER MEER Spotpenningen *De Beeldenaar* 15 (1991) 350-355.

Munthandel Verschoor

Utrecht, Dukaton 1746. Delm. 1031, Kabelrand

Postbus 5803
3290 AC Strijen

n v m h lid n.v.m.h.

tel. 01854-1719
fax 01854-4424

Muntslag voor verre landen

's Rijks Munt slaat munten voor Tonga 1975

L.M.J. BOEGHEIM

Het Koninkrijk Tonga ligt in de Grote Oceaan, ten oosten van Australië. Het omvat ongeveer 150 eilanden, waarvan er echter slechts 36 zijn bewoond. De eilanden worden ook wel *Friendly Islands* genoemd. De totale oppervlakte bedraagt ruim 700 vierkante kilometer, met een geschat inwonertal van honderdduizend zielen. Het voornaamste eiland is Tongatapu met een oppervlakte van 430 vierkante kilometer, waarop de hoofdstad Nuku'alofa met ongeveer 20.000 inwoners is gelegen

De Polynesische bevolking, praktisch geheel bestaande uit agrariërs, is voor driekwart gedeelte protestant (methodist), voor de rest rooms-katholiek of anglicaans. De voertaal is Tongees, maar er wordt vrij algemeen Engels gesproken.

Tonga vormt een constitutionele monarchie, die reeds uit de tiende eeuw dateert. Willem Schouten en Jacob Lemaire waren de eerste Europeanen die in Tonga voet aan wal hebben gezet, gevolgd door Abel Tasman, die in 1643 Tongatapu ontdekte. Het duurde nog tot 1773 voor James Cook een aantal andere eilanden bezocht. In 1900 werd Tonga een Brits protectoraat. Het verkreeg op verzoek van de koning op 4 juni 1970 de onafhankelijkheid en is sedertdien als 29e lid tot het Gemenebest toegelaten.

Het land heeft een negatieve handelsbalans en geniet financiële steun van internationale instellingen en van het Verenigd Koninkrijk.

Het muntwezen van Tonga

De eerste wet inzake de uitgifte van eigen munten werd in 1962 aangenomen en afgekondigd in het Buitengewoon Staatsblad van Tonga nr 4 van 19 april 1963. Als wettig betaalmiddel gold de *koulà*. Daar Tonga op dat moment nog een officieel protectoraat van Groot Brittannië was werden in de wet omrekeningskoersen in ponden opgenomen en wel 1 koula = £ 16.

Tonga ging in 1967 over tot de invoering van het decimale stelsel en voerde toen als nationale munteenheid de pa'anga of Tonga-dollar (T$) in, onderverdeeld in 100 seniti, terwijl 100 pa'anga gelijk zijn aan 1 hau.

Bij amendement nr 6 van 31 oktober 1972 werd de pa'anga gelijkgesteld aan de Australische dollar. Als muntmetalen werden onder andere palladium en ruthenium in de wet opgenomen.

De eerste munten van Tonga werden in 1963 door The Royal Mint in Londen geslagen, hoewel ze het jaartal 1962 dragen.[1] In 1974 werd besloten een serie gouden en zilveren munten te doen aanmunten ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de Grondwet.

's Rijks Munt boekt de order

Misschien voelden de Britten niet veel voor een tendentieuze muntemissie van een voormalig protectoraat of had The Royal Mint geen produktiecapaciteit beschikbaar, een feit is dat begin april 1975 een handelaar trachtte een order voor herdenkingsmunten van Tonga bij 's Rijks Munt onder te

25 pa'anga, koning George Tupou I (goud, 20 mm)

50 pa'anga, koning George Tupou II (goud, 25 mm)

brengen. De heer R. Frensdorf van de firma Transmedia B.V. te Amsterdam bracht daartoe op 5 april 1975 een bezoek aan 's Rijksmuntmeester dr ir M. van den Brandhof. Op grond van deze bespreking deed 's Rijks Munt op 11 april 1975 gedetailleerde gegevens aan Transmedia toekomen.[2] Rondellen, gipsmodelllen en stempels zouden beschikbaar worden gesteld; 's Rijks Munt zou alleen de muntslag en de verpakking verzorgen. Betaling moest vooruit plaats vinden en de betreffende Muntwet van Tonga diende aan 's Rijks Munt te worden toegezonden.

De koning van Tonga had op 21 juni 1974 bij Koninklijk Besluit nr 132 zijn goedkeuring aan het voorstel voor de muntslag gehecht en daarbij tevens bepaald dat de overeenkomst met Transmedia namens de regering van Tonga moest worden getekend door de waarnemend Minister van Financiën. De specificatie werd afgekondigd in het Supplement op het Staatsblad nr 4 van 29 november 1974 en omvatte de in het kader genoemde munten.

Van de gouden munten moesten van iedere denominatie 975 stuks in proof-uitvoering worden geleverd en van de zilveren 4000 stuks van elke waarde. Deze aantallen waren in de totalen inbegrepen. Alle overige munten konden in *uncirculated* of *prooflike* uitvoering worden geleverd. Op de keerzijde van elke munt diende het wapen van Tonga te worden afgebeeld. De munten waren ontworpen door de Brit Norman Sillman.

Op 18 april 1975 deelde de accountant-general van het Treasury Department van Tonga, L.W. Robertson, mede dat 's Rijks Munt werd gemachtigd voorbereidende instructies voor de produktie van de herdenkingsmunten te accepteren van de heer Peter de Roth van Metalimport Company te Londen.[3] Deze instructies zouden worden aangevuld door de officiële numismatische adviseur van de Tongalese regering, de heer Bernard Mechanick te New York, die omstreeks 12 mei 1975 Nederland hoopte te bezoeken. Merkwaardig was dat de Minister van Financiën van Tonga enkele dagen eerder had medegedeeld dat Bernard Mechanick in Hollywood, Florida woonachtig was.[4] De Tongalese regering scheen slecht ingelicht te zijn over de verblijfplaats van haar adviseurs.

Weldra bleek dat Tonga al op 5 augustus 1974 een leveringscontract had afgesloten met Metalimport voor

waarde pa'anga	doorsnede mm	gewicht gr	aantal stuks	afbeelding voorzijde
(a) goud, 22 karaat (916,66), met kartelrand				
25	20	5	4000	koning George Tupou I
50	23	10	3000	koning George Tupou II
75	26	15	3000	koningin Salote Tupou III
100	30	20	3000	koning Taufa'ahau Tupou IV
(b) zilver (999,0) met kartelrand				
5	40	31	20.000	koning Taufa'ahau Tupou IV
10	50	62	15.000	koning Taufa'ahau Tupou IV
20	62	140	15.000	vier vorsten als op gouden munten

75 pa'anga, koningin Salote Tupou III (goud, 27 mm)

de gehele partij voor een totaal bedrag van T$ 1.325.000 en dat Transmedia alleen als intermediair optrad. De muntslag moest plaats vinden voor rekening van Metalimport (Overseas) Ltd. te Londen. Deze firma bestond uit een tweetal directeuren, Peter Urban de Roth en Vernon Davis, alsmede een secretaresse miss Witha Hinze. Behalve over Metalimport (Overseas) Ltd. voerden ze nog het beheer over Metalimport Coin Investment Ltd. en de Metalimport Company and Continental and Overseas Exchange.[5] Metalimport kreeg het recht tot een bepaald maximum munten na te bestellen voor distributie en verkoop buiten het Koninkrijk Tonga.

Metalimport stelde 's Rijks Munt op 14 juli 1975 ervan in kennis dat de gehele transactie werd gefinancierd door de Italian International Bank Ltd. in Londen, waarvan de heer P. Richardson manager was. Het betrof hier het Londense kantoor van een consortium van vier leidende Italiaanse banken.

Het Ministerie van Financiën van Tonga bevestigde de order op 9 juni 1975. Ten einde de financiering van het project te vereenvoudigen was besloten de totale aantallen in drie partijen te doen afleveren. De verzending moest gedeeltelijk per schip en gedeeltelijk per vliegtuig plaatsvinden, doch het transport vond uiteindelijk uitsluitend per vliegtuig plaats. Bemiddeling hiertoe verleende het Nederlands Bevrachtingskantoor NBK Air te Amsterdam. De transportkosten werden door de regering van Tonga betaald.

's Rijks Munt stelde de Directie Binnenlands Geldwezen van het Ministerie van Financiën te 's-Gravenhage van de ontvangst van de order in kennis en vroeg machtiging voor de muntslag en voor de eventuele stempelfabricage, omdat gevreesd werd dat de toegezegde stempels weleens ongeschikt zouden kunnen zijn.[6] Het ministerie verleende op 17 september 1975 de machtiging op grond van het Koninklijk Besluit van 23 augustus 1975 nr 49.[7]

In haar orderbevestiging van 28 juli 1975 schreef 's Rijks Munt dat de verpakking in plastic hoesjes zou plaatsvinden, maar de muntstukken van 10 en 20 pa'anga zouden in speciale étuis worden verpakt, die door Metalimport beschikbaar zouden moeten worden gesteld. De werkstempels moesten een vlak reliëf hebben, zodat de munt in één slag kon worden geslagen.

Daartoe was het ook noodzakelijk dat de hardheid van de modellen uitgedrukt in eenheden Brinell niet hoger lag dan 75-85. De verantwoordelijkheid voor de stempels en de rondellen wees 's Rijks Munt af, daar levering hiervan door Metalimport zou

100 pa'anga, koning Taufa'ahau Tupou IV (goud, 30 mm)

plaatsvinden. Bovendien konden deelleveringen slechts worden geaccepteerd indien niet minder dan honderd sets per order werden besteld; de toeslag bedroeg dan *f* 175 per denominatie.

Transmedia Amsterdam was in eerste instantie intermediair, doch beschouwde met haar brief van 6 augustus 1975 haar bemiddelingsfunctie als beëindigd. Niettemin heeft ze bij de eindafwikkeling nog een bescheiden rol gespeeld.

De muntslag

De matrijzen en stempels werden geleverd door H.B. Sale in Birmingham. Ze waren vervaardigd uit Zweeds granastaal. Het stempel voor de 5 pa'anga bleek onbruikbaar zodat dit moest worden vervangen, hetgeen zes weken in beslag nam. Het stempel voor de 20 pa'anga bleek niet goed van vorm en gaf later aanleiding tot klachten van afnemers.

The Sheffield Smelting Company Ltd. te Sheffield leverde de rondellen, die ook niet perfect bleken. Vele waren beschadigd en moesten worden vervangen. Ook werden 33 stuks vermist, waarschijnlijk als gevolg van beschadiging van de verpakking tijdens het transport. Gouden rondellen bleken uitsluitend leverbaar na toestemming van The Bank of England volgens de Exchange Control Act. Dit betekende uiteindelijk de genadeslag voor de gehele affaire. De Treasury in Londen had namelijk per 15 april 1975 beperkingen afgekondigd voor de handel in gouden munten geslagen na 1837. Deze mochten niet langer in Groot-Brittannië worden geïmporteerd voor verkoop aan het publiek. Ook mocht The Bank of England geen goud afstaan voor de produktie van gouden munten, tenzij de export van de munten uit Groot-Brittannië zelf plaats vond (dus in geval van muntslag in Groot-Brittannië).

De doosjes voor de verpakking werden vervaardigd door Nutilities Birmingham Ltd., Stratfordworks in Birmingham.

Nadat de gesignaleerde moeilijkheden waren overwonnen startte 's Rijks Munt de produktie. Voor het totaal door 's Rijks Munt vervaardigd en afgeleverd, zie de tabel.

Begin 1976 kwam de aanmunting vrijwel tot stilstand. Miss Hinze, die in 1975 enkele malen in Utrecht was geweest om sets voor Metalimport af te halen, bleek een operatie te moeten ondergaan en Peter de Roth was ook ziek. Er werden nogal wat munten, die fouten vertoonden als gevolg van niet geheel perfecte rondellen, teruggestuurd. Het totaal bedroeg

Yeoman nr	waarde pa'anga	totaal geslagen	voor Tonga	1975 voor Metalimport	1976
	zilver				
34	5	2652 stuks	2500 st.	150 st.	2 st.
35	10	1652	1500	150	2
36	20	2716 *	1500	150	436
	goud				
37	25	585	500	75	10
38	50	385	300	75	10
39	75	385	300	75	10
40	100	385	300	75	10

* waarvan 630 stuks bij 's Rijks Munt in voorraad

5 pa'anga koning Taufa'ahau Tupou IV (zilver 40 mm)

273 zilveren en 161 gouden munten, die in maart 1976 door Schöne werden ontmunt. Nieuwe rondellen werden in april 1976 vanuit Groot-Brittannië geleverd. De vergoeding voor ontmunte stukken diende merkwaardigerwijze met Transmedia te worden geregeld.

Van veel ernstiger aard waren – naar weldra bleek – de moeilijkheden die Metalimport kreeg met de Britse autoriteiten als gevolg van overtredingen van de eerder vermelde Exchange Control Act. Hoewel het niet vaststaat dat de uitvoer van de gouden rondellen voor de muntslag voor Tonga hiertoe aanleiding vormde of dat er nog andere feiten aan het licht kwamen, werd tegen Peter de Roth en Vernon Davies en hun bedrijven een strafvervolging ingesteld wegens inbreuk op de Engelse deviezenvoorschriften. Zowel tegen de beide directeuren als tegen de door hen bestuurde firma's was een aantal tenlasteleggingen uitgebracht, die uiteindelijk culmineerden in een totale boete van bijna £ 1 miljoen. Bovendien werd Peter de Roth tot een voorwaardelijke gevangenisstraf veroordeeld.

Uiteraard had één en ander ook voor 's Rijks Munt onaangename gevolgen. De Italian International Bank Ltd. wendde zich tot mr J.A. Levenbach, firmant van het advocatenkantoor Houthoff c.s. in Amsterdam teneinde haar rechten zeker te stellen en tot beslaglegging te kunnen overgaan. Op 9 juli 1976 volgde daartoe een bespreking met de heer C S. Colley van de bank en mr Levenbach enerzijds en 's Rijksmuntmeester Van den Brandhof anderzijds. Het bleek dat de materialen voor de Tonga-munten door Metalimport door middel van een hypotheekakte naar Engels recht waren overgedragen aan de bank tot zekerheid

10 pa'anga koning Taufa'ahau Tupou IV (zilver 50 mm)

van de verstrekte kredieten. De bank had het krediet opgezegd omdat Metalimport ten gevolge van de veroordeling in zeer grote financiële moeilijkheden verkeerde. Van den Brandhof gaf de toezegging het Tonga-materiaal onder zich ter zullen houden en dat niet zonder voorkennis van de bank aan Metalimport of derden te zullen afgeven. Ook stelde hij de heren in kennis van de vorderingen die 's Rijks Munt op Metalimport had tot een totaal van *f* 29.088,03 en die in ieder geval voor afgifte van het materiaal dienden te worden voldaan. Van de kant van de bank werd een kostenopgave gevraagd voor het geval dat de opdracht zou moeten worden voltooid. Op grond hiervan zou de bank een beslissing nemen en 's Rijks Munt berichten.[8] Mr Levenbach zou optreden als zaakwaarnemer voor de bank.

Enkele dagen later bleek dat er nog een andere geldschieter in het spel was in de vorm van Bremer Holdings Ltd. in Londen. Dit bankiershuis bleek een claim te hebben op vierhonderd stuks van elk van de zilveren munten. De verdeling van het materiaal waarop beslag was gelegd en de vordering van 's Rijks Munt dienden derhalve een punt van overleg uit te maken tussen beide kredietverstrekkers.[9] Uiteraard moest voor nieuwe aanmuntingen na juli 1976 vooraf door de bank accoord worden verleend.

Op 23 augustus 1976 ontving 's Rijks Munt het telegrafisch verzoek van de accountant-general van Tonga om te stoppen met alle aanmuntingen voor rekening van Metalimport zonder zijn voorafgaande toestemming. Er was aan toegevoegd dat men overwoog alle gereedschap, stempels en overige materialen die op 30 november 1976 met betrekking tot de muntslag nog in Utrecht aanwezig waren te doen vernietigen. Eén en ander was gebaseerd op het Koninklijk Besluit van 27 augustus 1976 nr 224. Wel behield men zich een verlenging van de termijn voor, indien Metalimport haar verplichtingen zou nakomen. Op 25 november 1976 volgde de telegrafische opdracht op 30 november 1976 definitief tot vernietiging over te gaan.[10]

Het spreekt vanzelf dat de netelige kwestie door 's Rijks Munt aan de juridische afdeling van het Ministerie van Financiën werd voorgelegd. Dit adviseerde Tonga te vragen om Metalimport instructies te verstrekken met betrekking tot de vernietiging van de stempels, daar – juridisch gezien – alle materialen door Metalimport beschikbaar waren gesteld en dus eigendom van deze firma. Er ontspon zich een langdurig touwtrekken dat pas een einde vond toen Metalimport uiteindelijk op 19 april 1977 instructie gaf tot vernietiging van de stempels.

's Rijks Munt wist een regeling te treffen met beide kredietverstrekkers, doch zag zich daarbij direct voor een nieuwe moeilijkheid geplaatst, waardoor de afwikkeling weer in het gedrang dreigde te komen. Ditmaal liet het Nederlands Bevrachtingskantoor conservatoir beslag leggen op de nog in Utrecht aanwezige gouden en zilveren rondellen. Deze waren namelijk in Nederland geïmporteerd onder douanetoezicht, hetgeen inhield dat geen btw bij invoer was betaald, maar dat invoer was toegelaten op borgtocht. De hiervoor vereiste borgsom was door het Nederlands Bevrachtingskantoor gestort bij de Ontvanger der Invoerrechten en Accijnzen te Schiphol. Op grond van een rechterlijke uitspraak werd het beslag op 10 mei 1977 door een deurwaarder betekend, doch 's Rijks munt slaagde erin het beslag per 6 juni 1977 opgeheven te krijgen, uiteraard met medewerking van het ministerie van Financiën.

Klachten

Klachten ontving 's Rijks Munt zowel uit Tonga als van Metalimport. De retour gezonden munten werden ontmunt. Dit lot viel ook de bij 's Rijks Munt in voorraaad zijnde 630 stuks 20 pa'anga stukken ten deel waarvoor nooit leveringsinstructies werden ontvangen. Uit het overzicht in het kader blijkt dat van de geplande 63.000 stuks munten er slechts 7481 in roulatie – lees: in verzamelingen – zijn gekomen.

Er waren enkele klachten rechtstreeks van particulieren ontvangen. Een Nederlandse koper uit Lochem beklaagde zich over de uiterst scherpe kartelrand van de 20 pa'anga. Hij was van mening dat het een misslag betrof en vroeg de munt om te wisselen. 's Rijks Munt ging hier niet op in, daar alleen de muntslag in Utrecht had plaatsgevonden. De stempels hadden een onjuiste vorm en de muntplaten een foutieve maat waardoor de scherpe braam was ontstaan. 's Rijks munt had daarop geen invloed en kon dan ook geen verbeterde afslagen leveren. Ook wendde zich een koper uit Port Hedland, Pilbara, West-Australië tot 's Rijks Munt. Hij had de munten bij een bezoek aan Tonga gekocht en te horen gekregen dat de étuis voor de verpakking nog niet waren geleverd. Er zou aan hem een étui worden nagezonden, maar ondanks zijn herhaalde reclame had hij niets meer uit Tonga vernomen, zodat hij nu 's Rijks Munt vroeg wat te doen. 's Rijks Munt zond de klacht door naar Metalimport met het verzoek tot afwikkeling.

De van klachten afkomstige ontmunte stukken en de rondellen werden tenslott door The Sheffield Smelting Comp. Ltd. teruggenomen voor een bedrag van £ 43.528,69

Nabeschouwing[12]

Na afloop heeft 's Rijksmuntmeester Van den Brandhof zich wel gelukkig

waarde	gepland	geslagen	voor Tonga	voor Metal-import	ontmunt	in roulatie
5 p.	20.000	2652	2500	152	116	2536 st.
19 p.	15.000	1652	1500	152	116	1536 st.
20 p,	15.000	2086	1500	586	116	1970 st.
25 p.	4.000	585	500	85	75	510 st.
50 p.	3.000	385	300	85	75	310 st.
75 p.	3.000	385	300	85	76	309 st.
100 p.	3.000	385	300	85	75	310 st.

Eind december 1976 beschikte 's Rijks Munt nog over de volgende rondellen:[11]

goud (916,6 fijn)

221 stuks voor 100 p. à 0,020 kg = 4,420 kg
246 stuks voor 75 p. à 0,015 kg = 3,690 kg
113 stuks voor 50 p. à 0,010 kg = 1,130 kg
9,240 kg à 916,6 = 8,46938 kg fijn

zilver (1000 fijn)

948 stuks voor 20 p. à 0,140 kg = 132,720 kg*
1501 stuks voor 10 p, à 0,062 kg = 93,062 kg
533 stuks voor 5 p. à 0.031 kg = 16,523 kg
242,305 kg fijn

* inclusief 630 stuks munten

20 pa'anga, vier vorsten (als op gouden munten) (zilver 63 mm)

geprezen toen de affaire Tonga was afgewikkeld. Geen enkele aanmunting voor vreemden heeft ooit zoveel moeilijkheden en tegenslagen opgeleverd als juist deze.

Het was evenwel in de aanvang beslist niet te voorzien dat de beoogde muntslag werd begeleid door een aantal tussenpersonen en firma's met een twijfelachtige reputatie. Terecht heeft 's Rijks Munt geen verantwoording genomen voor de door derden te leveren stempels en rondellen, want deze bleken bij nader inzien grotendeels ondeugdelijk voor een correcte muntslag. Achteraf is dit een gelukkig besluit geweest, waardoor 's Rijks Munt technisch geen verwijten konden worden gemaakt.

Het was direct duidelijk dat het bij deze muntslag slechts om stukken ging, die weliswaar wettig betaalmiddel waren, omdat ze bij Koninklijk Besluit waren geautoriseerd en in het Staatsblad van Tonga waren afgekondigd (met andere woorden: het waren geen pseudomunten; hiervoor verleent het Ministerie van Financiën in Den Haag uiteraard geen toestemming!), maar in feite kon – gezien de metalen, gewichten en afmetingen van de stukken slechts gesproken worden van 'medailles' voorzien van een nominale waarde, die uitsluitend dienden om de schatkist van het koninkrijkje wat aan te vullen.

's Rijks Munt heeft aan deze order weinig vreugde beleefd en de fabricage leverde beslist geen winst op. De hele order ging gepaard met talloze moeilijkheden. De administratieve afwikkeling moet veel geld hebben gekost, gezien de tientallen telexberichten, brieven, rapporten en berekeningen, die op de affaire betrekking hebben.

De numismatische pers wist bovendien te melden dat de kleine oplage te wijten zou zijn aan technische problemen bij 's Rijks Munt, die niet vooruit konden worden voorzien.[13] Deze negatieve beoordeling werd door Van den Brandhof snel en afdoende ontkracht.[14]

Met dank aan drs A.A.J. Scheffers, conservator van Het Nederlandse Muntmuseum voor de bereidwillige beschikbaarstelling van de gegevens en aan dr ir M. van den Brandhof voor diens commentaar.

NOTEN:

1 Ninety-Fourth Annual Report of the Deputy Master and Comptroller for the year 1963 p. 38.

2 Archief 's Rijksmunt 1912-heden, dosier 179 – omslag correspondentie enz. betreffende een aanmunting voor Tonga 1975 – brief nr 748/AM/Buitenland dd. 11.4.75.

3 Archief 's Rijks Munt a.w. Brief nr M/42(g)/266 dd. 18.4.75 van het Treasury Department van Tonga.

4 Archief 's Rijks Munt a.w. Brief nr M/42(g)/75 dd. 15.4.75 van het Ministerie van Financiën van Tonga.

5 Archief 's Rijks Munt a.w. Circulaire Mo/2/SR dd, 23.6.76 van Metalimport (overseas) Ltd. en *Financial Times* dd. 7.7.76.

6 Archief 's Rijks Munt a.w. Brief nr 1245/A.B. Tonga dd. 17.7.75.

7 Archief 's Rijks Munt a.w. Brief van het Ministerie van Financiën nr 37.501849 dd. 17.9.75.

8 Archief 's Rijks Munt a.w. Brief nr JAL/HvM doss. 69.093 L dd. 12.7.76 van Houthoff cs. advocaten.

9 Archief 's Rijks Munt a.w. Brief nr 1056/AB/Tonga dd. 14.7.76 aan Houthoff cs. advocaten.

10 Archief 's Rijks Munt a.w. Brief nr M 42(g)/552 dd. 2.12.76 van het Ministerie van Financiën van Tonga.

11 Archief 's Rijks Munt a.w. Brief nr 2237/A.B. Tonga dd. 29.12.76.

12 Grotendeels ontleend aan een schrijven van dr ir M. van den Brandhof ('s Rijksmuntmeester van 1.6.69-31.12.79) dd. 23.3.93 aan drs A.A.J. Scheffers, conservator van het Museum van 's Rijks Munt.

13 *Die Münze* Oktober 1977 nr 10 en Januar 1978 nr 1; *World Coin News* November 1977.

14 Archief 's Rijks Munt a.w. Brief aan Die Münze dd. 2.11.77 nr 1747/AB/Tonga en aan World Coin news dd. 23.12.77 nr 2124/AB/Tonga.

Rietdijk
A° 1919

Gespecialiseerd in het veilen van Numismatische collecties

Voor inlichtingen:

Rietdijk bv
Noordeinde 41
2514 CC Den Haag
tel. 070-3647831
fax 070-3632893

"Uw munten worden behandeld, alsof deze van onszelf zijn".

Rietdijk
A° 1919

een kwestie van vertrouwen

De koloniale gulden van 1821

MARCEL VAN DER BEEK

Nadat van particuliere zijde verzoeken waren binnengekomen om guldens te laten aanmunten voor uitvoer naar Nederlands-Indië, werd op 16 januari 1821, op voordracht van de Minister voor het Publiek Onderwijs, de Nationale Nijverheid en de Koloniën, door koning Willem I een besluit uitgevaardigd met de volgende inhoud:[1]

De Nederlandse muntstukken van 10, 3 en 1 gulden en van 1 en ½ cent, geslagen volgens de muntwet van 1816, mogen niet ingevoerd worden noch circuleren in de Nederlandse koloniën in de Oost en de West.

In plaats daarvan mogen voor uitvoer stukken van 1 en van 3 gulden met een afwijkende keerzijde worden geslagen, die wat betreft gewicht, gehalte en afmetingen moeten voldoen aan de muntwet van 28 september 1816. Deze munten zullen in de koloniën omlopen met dezelfde waarde als de oude provinciale één- en drieguldenstukken.

Het genoemde verschil in keerzijde met de Nederlandse muntstukken zal bestaan uit een kleiner formaat wapenschild, waaronder de woorden 'Nederlandsch Indie' worden toegevoegd. Het drieguldenstuk krijgt hierbij een wapenschild als op de Nederlandse guldens, de gulden één als op de Nederlandse halve guldens.

De aanmunting zal plaatsvinden op de Nederlandse Rijksmunten, volgens dezelfde regels die gelden voor de levering van Nederlandse één- en drieguldenstukken aan particulieren.

Bestellers moeten vooraf bij het College van Raden en Generaalmeesters een schriftelijke aanvrage tot levering doen, met opgave van de gewenste hoeveelheid en van de schepen waarmee het geld zal worden vervoerd. Toestemming voor levering zal worden verleend indien de aanmunting de muntslag van Nederlandse speciën niet zal vertragen.

Hieronder een verslag van hetgeen het Archief van het College van Raden en Generaalmeesters te vertellen heeft over de muntslag die dit besluit tot gevolg had.[2]

Vooraf was over de totstandkoming van het Koninklijk Besluit geen correspondentie met het College van Raden en Generaalmeesters gevoerd. Dit ontving hiervan op 21 januari een afschrift van het Ministerie van Financiën, met daarbij het verzoek om de nodige voorbereidingen voor de aanmunting van de nieuwe speciën te treffen.[3] *Daar het Z.M. begeerte is dat de handel ten spoedigsten het effect van de gemaakte bepalingen kunne genieten* zou de koning graag zo snel mogelijk ontwerptekeningen voor de keerzijde van de munten ontvangen. Er werd op gewezen dat munt- en muntmeesterteken niet mochten ontbreken en dat van elke aanmunting opgave moest worden gedaan aan de Ministers van Financiën en van Koloniën.

Gulden voor uitvoer naar de Nederlandse koloniën, 1821

Zoals gebruikelijk werd vóór beantwoording door het College eerst de mening van Inspecteur Essayeur-generaal mr W.A.A. Poelman gevraagd. Na overleg met muntmeester Y.D.C. Suermondt en 's Rijks Stempelsnijders deed Poelman enkele voorstellen betreffende de uitvoering van de muntstukken. Het onderscheid hiervan met de Nederlandse muntstukken zou niet beperkt dienen te blijven tot de keerzijde. Zo zou ook voor de voorzijden gebruik kunnen worden gemaakt van de kleinere portretten van de lagere denominaties. De eerste stempelsnijder, David van der Kellen sr. (1764-1825), had hiervan schetsen vervaardigd die lieten zien dat zo tevens een grotere harmonie tussen voor- en keerzijde zou ontstaan.

Een tweede suggestie hield in dat de koloniale munten niet van een randschrift zouden worden voorzien maar van een kabelrand. Hierdoor zou verwisseling met de Nederlandse munten vrijwel uitgesloten worden en zou ook worden tegemoetgekomen aan *de bekende gehechtheid en voorkeur der overzeesche ingezetenen van het Rijk om gerande Speciën te ontvangen.*

Dit voorstel had bovendien enkele organisatorische en financiële voordelen. Zo moesten muntstukken met een randschrift op speciaal daartoe ingerichte (dure) muntpersen 'in de ring' worden gemunt, terwijl na het aanbrengen van een kabelrand de munten op elk soort muntpers 'op de losse stempel' konden worden geslagen. Het aantal schroeven bij 's Rijks Munt dat geschikt was voor de muntslag in de ring was beperkt en bovendien werden deze liever gereserveerd voor de aanmaak van de Nederlandse munten. Hier kwam nog bij dat bij een muntslag in de ring een grotere slijtage van de stempels optrad waardoor de kosten hoger zouden worden. Ter illustratie van het effect had Suermondt twee drieguldenstukken op de losse stempel geslagen op plaatjes voorzien van een kabelrand, gebruikmakend van bestaande stempels voor drieguldenstukken.

Beide voorstellen met betrekking tot de uitvoering van de munten werden door het College overgenomen toen dit op 7 februari 1821 haar antwoord aan het Ministerie formuleerde. Dit begon met het uiten van haar instemming met 's Konings besluit. Het College zag de oude gerande (van een kabelrand voorziene) generaliteitsguldens al enige jaren *en wel bijzonder in het laatst afgelopen jaar*, een opgeld doen en in groten getale naar de koloniën worden uitgevoerd, zodat thans *het ontvangen van eenen oude gerande Gulden als eene zeldzaamheid wordt beschouwd.*
In de Nederlandse circulatie waren de oudere, nog ongerande guldens overgebleven, die in verhouding wat lichter waren geworden doordat zij reeds langduriger in circulatie waren geweest en bovendien niet tegen snoeiing beschermd waren. Met de provinciale drieguldenstukken leek het dezelfde kant op te gaan: in zakken

Ontwerpschetsen door Van der Kellen voor koloniale één- en drieguldenstukken (Algemeen Rijksarchief, Den Haag). Het keerzijde-ontwerp werd ondanks de foutieve spelling INDIEN toch 'volkomen goed-gekeurd'.

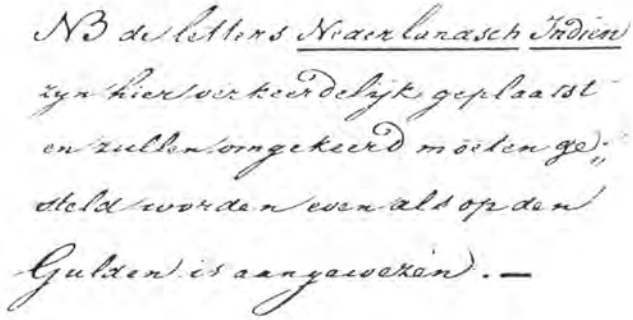
'drieguldens' vond men thans, in tegenstelling tot vorige jaren, nog weinig anders dan ongerande exemplaren en *Zeeuwse Tien Schellingspenningen*[4] zodat vermoed werd dat ook van deze denominatie de zwaardere exemplaren in toenemende mate met winst werden uitgevoerd. De nieuwe Nederlandse één- en drieguldenstukken nu liepen het gevaar zodra zij in circulatie werden gebracht dit lot te delen.

Met haar antwoord verzond het College de twee schetstekeningen van Van der Kellen van voor- en keerzijde van beide muntstukken[5] en ook de twee drieguldenstukken met kabelrand die Suermondt had vervaardigd. Een van deze proefmunten bevindt zich momenteel in de collectie van Het Koninklijk Penningkabinet en deze blijkt te zijn geslagen met de stempels met het jaartal 1820.[6] De kabelrand is vergelijkbaar met die van de Nederlandse zilveren dukaten 1816 en de munt vertoont, zoals de muntmeester al aan het College had bericht, een zwakke uitmunting van het omschrift. Dit werd veroorzaakt door het feit dat de gebruikte stempels niet in de muntschroef voor de losse stempel konden worden ingeklemd en er daardoor niet met volle kracht kon worden geperst.

De Minister legde de suggesties mondeling voor aan koning Willem I, die niet accoord ging met zijn verkleinde portret op de voorzijde. Wel werden de schetsen voor de keerzijden goedgekeurd, evenals het plan om een kartelrand aan te brengen, hetgeen werd geautoriseerd *in ampliatie in zoo verre van de bepalingen van welgemeld 3de art* van het Koninklijk Besluit van 16 januari.[7] De Minister verzocht het College om met spoed stempels voor beide muntsoorten te laten maken en hem proefstukken toe te zenden.

Na raadpleging van Poelman nam het College op 19 februari de nodige stappen. De Inspecteur Essayeur-generaal werd gemachtigd om de stempelsnijders de nodige orders voor de aanmaak van de stempels voor beide muntsoorten te geven. De waardijn werd te kennen gegeven dat voor de te verwachten muntslag, hetzij aparte registers voor hemzelf en voor de smidsmeester dienden te worden aangelegd, ofwel dat de munten apart in de bestaande registers moesten worden aangetekend. Tevens moest de waardijn zorgen voor een speciale muntbus. Deze zou door de secretaris van het College in gereedheid worden gebracht en, na examinatie en verzegeling door het College, aan de waardijn worden overgedragen.[8] Aan de muntmeester werd een afschrift van het Koninklijk Besluit en de nodige informatie over de uitbreiding van het derde artikel overhandigd. Ook hem werd meegedeeld dat een aparte muntbus in gebruik zou worden

NB de letters Nederlandsch Indien zyn hierover keurdelyk geplaatst en zullen omgekeerd moeten geslagen worden even als op den Gulden is aangewezen. —

genomen en werd benadrukt dat de Nederlandse en koloniale muntstukken beslist niet mochten worden vermengd.

In maart 1821 kwamen bij het College de aanvragen voor koloniale guldens binnen, waarschijnlijk dezelfde die het Ministerie van Koloniën tot de voordracht van het Koninklijk Besluit hadden gebracht. Het betrof eerstens een verzoek van de firma E. Suermondt en Zoonen, *zeehandelaren te Rotterdam*, om 130.000 tot 150.000 guldens te mogen laten aanmunten om met het fregatschip *Mary & Hillegonde* onder kapitein Hessel Glazener naar Oost-Indië te worden verscheept. Even later volgden de verzoekschriften voor 200.000 guldens van Wijlep & Cie en voor 25 à 50.000 guldens van A.L. van Harpen en Zoon, terwijl Theodorus Schuurman uit Utrecht namens De Vries & Comp. twee verzoeken indiende, een voor 50 à 100.000 en een voor 25 à 50.000 guldens. De laatste drie firma's werden alle omschreven als *zeehandelaren te Amsterdam*. Toen de aanmaak van de muntstempels eind mei voldoende was gevorderd, werd op alle aanvragen positief gereageerd, onder voorbehoud dat aanmuntingen voor het Rijk steeds voorrang zouden hebben. Muntmeester Suermondt werd bericht dat hij, onder deze zelfde voorwaarde, gemachtigd was om op de genoemde verzoeken in te gaan en ook hiervan werden de aanvragers op de hoogte gesteld. Voor de bestelling en voor inlichtingen over het tijdstip van aflevering dienden deze zich te richten tot de muntmeester.

Op 7 juli 1821 kon Suermondt zes proefstukken van de nieuwe guldens overhandigen aan het College. De muntmeester moest nog korte tijd met de produktie wachten totdat een opdracht van het Rijk, het vermunten van een partij zilver ter waarde van 1.000.000 gulden, zou zijn afgerond. De zes proefguldens werden inmiddels ter keuring aan de Minister toegezonden waarbij het College berichtte dat de aanvragen zich enkel tot deze één-guldenstukken hadden beperkt. Wat nu nog te regelen viel waren de kosten voor de vervaardiging van de stempels. Desgevraagd berichtte de Minister dat deze zijns inziens niet ten laste van het Ministerie van Koloniën behoorden te komen, maar evenals de stempelkosten voor de gewone standpenningen door de algemene schatkist dienden te worden gedragen.

De Minister herinnerde hierbij gelijk ook aan het verzoek om van elke aanmunting van het koloniale zilvergeld opgave te doen aan beide

Drieguldenstuk Nederland 1820 met kabelrand (detail), een proefneming voor de koloniale muntstukken (collectie Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden)

Aantal	Lot
6	Proefstukken op 7 juli 1821 door het College ontvangen en op 9 juli aan de Minister van Financiën verzonden.
98.510	Aangemunt tussen 11 en 16 juli 1821. Hiervan:
98.288	Direct beschikbaar voor aflevering aan de firma E. Suermondt.
8	Vernietigd bij het gehalteonderzoek in januari 1822.
204	Na de busopening in januari 1822 aan de muntmeester geretourneerd; hun lot is onbekend, vermoedelijk versmolten.

Ministeries. Men realiseerde zich dat dit niet was doorgegeven aan Suermondt, die alsnog hiertoe werd geïnstrueerd en die tevens werd verzocht op te geven hoeveel guldens intussen waren geslagen, hoe groot de betreffende opdrachten in totaal waren en voor wie zij waren bestemd. Op 20 juli berichtte Suermondt dat tot dan toe alleen voor de firma E. Suermondt en Zoonen 98.510 guldens waren aangemunt; de anderen hadden *vooralsnog* geen gebruik gemaakt van hun permissie. Deze gegevens werden direct aan de Ministers van Financiën en Koloniën meegedeeld. Het *vooralsnog* bleek definitiever dan voorzien; verdere opdrachten hebben niet plaatsgevonden en ook E. Suermondt en Zoonen heeft geen gebruik gemaakt van de verleende permissie voor het restant van de door hen aangevraagde hoeveelheid.
Dit handelshuis E. Suermondt en Zoonen was opgericht door Evert Suermondt (1703-1787), die bij het bedrijf werd opgevolgd door zijn zoon Barthold (1743-1825), de vader van de muntmeester.[9] Gezien het feit dat bestelling van de guldens voor de overige handelshuizen niet aantrekkelijk genoeg was om van hun permissie gebruik te maken, is het zeer wel mogelijk dat het wèl plaatsvinden van de levering aan de Rotterdamse zeehandelaren, financieel gezien, niet geheel los heeft gestaan van de familiebetrekkingen tussen muntmeester en aanvrager.

De controle en de afrekening van de koloniale guldens gebeurde bij de muntbusopening die plaats vond tussen 8 en 12 januari 1822.[10] In de bus werden (conform het waardijnsregister) 212 guldens aangetroffen die, gemiddeld over negen wegingen, een stukgewicht van 10,771 gram bleken te hebben en in dit opzicht dus voldeden aan de wet [11] en aan de muntmeestersinstructie.[12] Van acht guldens werd de helft gebruikt voor onderzoek van het gehalte, waaruit bleek dat dit met 893/1000 exact voldeed aan de wettelijke bepalingen. Het verbaal van de opening meldt verder dat de guldens waren vervaardigd tussen 11 en 16 juli 1821. De lotgevallen van de koloniale guldens mogen blijken uit bovenstaande tabel.

Bij de muntbusopening werd de sleischat bepaald uit het theoretische gewicht van de 98.502 overlevende muntstukken, op basis van 10 cent per Nederlands Pond (kilogram) muntstukken.[13] De gehele aanmunting volgens het KB van 16 januari 1821 blijkt de Nederlandse staat aan inkomsten een bedrag te hebben opgeleverd van 106 gulden en 5 cent.

Evenals voorheen bij aanmuntingen van groot zilvergeld op bestelling van de Verenigde Oostindische Compagnie werden ook de koloniale guldens van 1821 de facto beschouwd als Nederlandse muntstukken, met als enig verschilpunt dat zij voor de export bestemd waren en niet bedoeld waren om in Nederland te

worden gebruikt. Een afwijkende beeldenaar was alleen voorgeschreven om de binnenlandse circulatie van de normale Nederlandse stukken te beschermen; het was niet de opzet om de Indische circulatie te dienen.

Met de VOC en haar opvolgster de Aziatische Raad was ook hun handelsmonopolie opgeheven en waren particulieren in staat gesteld geld naar de koloniën exporteren. Dezen konden nu bij de Munt koloniale guldens bestellen tegen dezelfde condities als Nederlandse guldens. Typerend is de argumentatie van de Minister van Financiën om de kosten van de muntstempels zelf te zullen betalen: de aanmuntingen waren *niet ten bate van de dienst der Indische Bezittingen doch van Nederlandsche particulieren*.[14] Ook voor de muntmeester maakte het geen (financieel) verschil welk soort guldens bij hem werden besteld.

Wat de muntstukken betreft kan nog worden opgemerkt dat de diameter wat kleiner is dan die van de Nederlandse guldens, zonder duidelijke wettelijke basis. Volgens het Koninklijk Besluit zouden de guldens in grootte *gelijk zijn aan den nederlandschen gulden* [...] *bij de wet van den 28sten September 1816 verordonneerd*. Deze wet schreef echter geen diameters voor en bedoeld moet zijn de aanvulling hierop uit 1818, waarbij de middellijn van de Nederlandse gulden werd vastgesteld op 30 milimeter.[15] Terwijl Van de Kellen deze maat wel heeft aangehouden bij zijn ontwerptekeningen, tonen de overlevende koloniale guldens een diameter van 29 milimeter.

Interessant is het feit dat de één- en drieguldenstukken volgens het Koninklijk Besluit mochten circuleren in Oost- zowel als in West-Indië. Hoewel de guldens nooit naar de West zijn uitgevoerd, zijn zij toch tot wettig betaalmiddel in deze streek verklaard. Om dit te benadrukken is in het voorafgaande dan ook gesproken over koloniale guldens in plaats van over Indische guldens, ook al is deze laatste term in feite wel correct daar de bezittingen in de West in deze tijd nog steeds bekend stonden als Nederlands West-Indië.

Door de monetaire situatie in Oost-Indië was het voor Nederlandse particulieren niet voordelig om de koloniale guldens te gebruiken om aankopen te doen in Indië; andere geldsoorten waren hiervoor goedkoper. Pas in 1839 zouden veranderde omstandigheden een omvangrijker aanmunting van guldens van dit type tot gevolg hebben.

Met dank aan H.W. Jacobi, J. Luijt en J. Stuurman.

NOTEN

1 Koninklijk Besluit 16 januari 1821 Nr.72.

2 Archief van het College van Raden en Generaalmeesters, Het Nederlands Muntmuseum, Utrecht: notulen 1821/58, 109, 133, 141, 185, 220, 221, 222, 223, 451, 593, 604, 625, 638 en 644 met bijbehorende ingekomen en uitgegane stukken.

3 Missive Minister van Financien 19 januari 1821 GS Nr 109.

4 Dubbele daalders, Verkade 90/4.

5 Thans in het Algemeen Rijksarchief 2.08.01.01 inv. 60 (Stukken betreffende de aanmunting voor de koloniën 1818-1843).

6 Schulman 242.

7 Missive Minister van Financiën 14 februari 1821 Nr 216.

8 Op 4 juli 1821 werden drie nieuwe muntbussen door het College verzegeld, waarvan één voor 3- en 1-guldenstukken voor Nederlands-Indië. Notulen 1821/578.

9 Suermondt in Het Nederlandsch Patriciaat 19-58? 265.

10 Notulen 1822/120 & Verbaal van de opening van de vierde muntbus van muntmeester Suermondt, Archief 's Rijks Munt I-17.

11 Volgens de Muntwet van 28 september 1816 art.4: 10,766 gram.

12 Het maximaal aantal guldens per Nederlands Pond muntmetaal was bepaald op 92 885/1000 stuks volgens de Ampliatie van de Muntmeestersinstructie (KB 22 mei 1818) art.15; berekening leverde hier een opgebracht aantal van 92 842/1000.

13 Ampliatie Muntmeestersinstructie art.11.

14 Missive Minister van Financiën van 13 juli 1821.

15 Koniklijk Besluit van 25 december 1818 La D.

Mahlerfeest en Mahlerpenningen

HANS DE KONING

Toen Willem Mengelberg in 1920 zijn zilveren jubileum vierde als dirigent van het Concertgebouworkest werd dit bekroond met een legendarisch festival dat de geschiedenis is ingegaan als het *Mahler Feest:* Mengelberg dirigeerde alle negen symfonieën van Mahler en vele andere van diens werken.

Dit jaar, 75 jaar na dato, werd in mei met veel succes het tweede Mahler Feest georganiseerd met onder meer een concertcyclus in het Concertgebouw. Van maart tot half juni was de tentoonstelling *Mahler in Amsterdam* te bezichtigen in het Gemeentearchief Amsterdam.

Een beeld van Mahler

De tentoonstelling *Mahler in Amsterdam* ging in op de lange en kleurrijke Mahlertraditie in Nederland en gaf een boeiend beeld van het Amsterdamse muziekleven rond de eeuwwisseling. Er werden vele portretten en foto's van Mahler getoond. Verschillende Nederlandse kunstenaars hebben zich gewaagd aan de uitbeelding van de Oostenrijkse componist en dirigent, zelfs lang na zijn dood in 1911 tot in onze tijd toe. Soms is daarbij duidelijk sprake van een geïdealiseerd portret zoals dat door Jan Toorop uit 1920 (collectie Haags Gemeentemuseum).

In 1909 poseerde Gustav Mahler in Parijs voor een buste door Auguste Rodin. Het was een geschenk van zijn vrouw ter gelegenheid van zijn vijftigste verjaardag.

Penningen van Mahler

Toon Dupuis ontwierp een gedenkpenning, die in 1920 werd geslagen ter gelegenheid van het eerste Mahlerfeest. De ene zijde toont het portret van Mahler en de andere zijde dat van Mengelberg. Deze penning was niet op de expositie in Amsterdam aanwezig; wel waren daar twee andere penningen van Mahler te zien.

Toon Dupuis, Gustav Mahler, 1920, brons, geslagen, 60 mm

De ene is een penning (ongeveer 50 mm) die door de dirigent Rafael Kubelik in 1954 werd aangeboden aan alle orkestleden ter herinnering aan de eerste Amerikaanse tournee. Op de voorzijde staat de beeltenis van Gustav Mahler. De uitvoering daarvan lijkt op het ontwerp door Toon Dupuis. Op de keerzijde staat een tekst in het Engels.

De andere penning stond in de geschenkenvitrine bij diverse andere artikelen die ter gelegenheid van het Mahler Feest 1995 verkrijgbaar waren als tastbare herinnering aan 'een avond Concertgebouw'. Allard van Basten Batenburg van BRS Premsela Vonk ontwierp behalve twee zijden stropdassen ook één van de zijden van de speciale gedenkpenning met daarop tekst en het logo van het Mahler Feest. Deze eenmalige uitgave (in luxe cassette) werd door Koninklijke Begeer geslagen in brons (65 mm) en in sterlingzilver (25 mm). De penning toont op de andere zijde het portret van Mahler zoals op de hiervoor genoemde penning die verscheen ter gelegenheid van het Mahler Feest 1920, ontworpen door Toon Dupuis.

Zo'n half- of tweeslachtige uitvoering van een penning geeft naar mijn mening blijk van gebrek aan orginaliteit en inventiviteit. Blijkbaar werd de stempel van de penning uit 1920 uit het archief gehaald en opgepoetst om zo te trachten op goedkope wijze tot een commercieel succes(je) te komen.

Allard van Basten Batenburg (kz. Toon Dupuis), Gustav Mahler, 1995, brons, geslagen, 65 mm

De in 1991 door Geer Steyn ontworpen penning van *Gustav Mahler* toont dat het veel beter kan. Op deze gegoten bronzen penning (80 mm) komt tot uiting dat over de vormgeving als geheel en over de samenhang van voor- en keerzijde serieus is nagedacht. Het portret van de componist op de voorzijde is opgebouwd uit grote vormen, een wijze van vormgeving die meer door Steyn wordt toegepast. Hij zelf zei over zijn creatie van *Mahler* in een voordracht tijdens het Londonse Fidemcongres in 1992 onder de titel *The value of imperfection:*

'Het portret kijkt enigszins het fond in waardoor de bril het oog niet hoeft te belemmeren. De bril is meer gesuggereerd dan letterlijk weergegeven. De ontmoeting van wang, slaap en haar levert de suggestie van de brillepoot op. In de afsnijding van het portret ervaar je de onderkant van de nek; dit verleent het portret een stevige, aardse basis.

De Mahler-penning is wat groter dan sommige andere portretpenningen

en ook vreemder en onrustiger. De onrust zit niet in het portret zelf, maar in het feit hoe het fond zich voegt. Er is geen sprake van een harmonisch geheel. Het portret van Mahler wringt zich het fond in en veroorzaakt een conflict in het materiaal. Het stukje fond achter de nek begint zich aan de cirkel te onttrekken. Een desintregratie van het fond is het gevolg, nog net bij elkaar gehouden binnen de cirkel. De compositie binnen het fond – de flarden – staat los van het gezicht.

Op de achterzijde van de penning wordt het conflict van vormen verder uitgewerkt. De hele figuur van Mahler is afgebeeld zoals op de penningen *Brecht*, *Flaubert* en *Thorbecke* [van Steyn]. Als inspiratiebron fungeerde een foto waarop Mahler zwaar ziek staat te leunen tegen de reling van het schip waarop hij van Amerika naar Europa terugkeerde. Dit subtiele leunen, met zijn ene been over het andere, bestaat dankzij de jaartallen. Je kunt zeggen dat de jaartallen als horizontaal vormpje de grote neutrale standbepalende norm zijn, waaraan het leunen zijn betekenis ontleent. Zoals het portret staat ook de figuur wat geklemd in het fond. Het fond volgt de figuur, maar veroorzaakt ook hier een onrustige achtergrond. De meeste onrust zit echter in de contour, die daar, waar het stukje achter het hoofd op de voorzijde het fond wil verlaten, het minst in de cirkel ligt. Je krijgt zelfs het gevoel dat de 'E' die qua volume in vergelijking tot de andere letters het minst aanwezig is, door de imperfectie van de cirkel weggezogen wordt. De imperfectie is niet bedacht, maar meer ontstaan in de vele varianten, die ik gemaakt heb. Er is voor gekozen omwille van de betekenis. Het geeft het conflict weer; de disharmonie die in de muziek van deze grote componist verscholen ligt.'

Geer Steyn, Gustav Mahler, 1991, brons, gegoten, 80 mm

Bij Steyns *Mahler* voegt de keerzijde iets toe aan de voorzijde. Die toevoeging of aanvulling maakt deel uit van – en hoort bij – de totale vormgeving van een penning. Soms blijft die aanvulling achterwege of buiten beschouwing. Het lijkt of ontwerpers er soms mee worstelen om een goede oplossing te vinden. Een zwakke keerzijde doet afbreuk aan de voorstelling op de voorzijde van een penning.

De Mahlerpenning uitgegeven door het Concertgebouw moeten we als liefhebbers van penningkunst maar snel vergeten. Zo'n produkt heeft weinig of niets te maken met een inhoudelijke visie op Mahler: 'Mahler is muziek'. Een portretkop op een penning van Mahler hoort geen optelsom te zijn van ogen, neus en mond of simpelweg een plaatje van het logo op een rond stukje brons. Mahler verdient beter.

A. Rothberger, tere ere van de componist G. Mahler, brons, geslagen, 50 mm

Onze veiling 24 was een buitengewoon groot succes.
A.G. van der Dussen had stemproblemen maar de veiling werd echt efficiënt geleid door zijn vriend en collega Karel de Geus. Wij gaan samen verder in september en u wordt aangeraden zijn advertententies zorgvuldig te lezen.

Onze boekhandel zetten wij voort met Johan Mevius.

A.G. van der Dussen b.v. blijft bestaan.

Onze dank voor uw medewerking.

U hoort nog nader van ons.

Met beste wensen,
A.G. & P. van der Dussen.

A.G van der Dussen b.v.
Hondstraat 5
NL-6211 HW Maastricht

Tel. (0) 43 215 119

Boekbesprekingen

STEPHEN K. SCHER (ed.) *The Currency of Fame: Portrait Medals of the Renaissance.* Harry N. Abrams Inc., New York 1994. ISBN 0-8109-3191-5, 23 x 28 cm., 424 blz., *f* 190.

JAN VAN GEELEN

Wie bij toeval tot de penning komt is nog niet klaar. In 1992 zag ik voor het eerst bewust penningen door de verzameling van de Zeeuwse schilder Antoine Mes, een van de vier leden van de Vereniging voor Penningkunst in Zeeland.

Lid worden van de Vereniging was één ding, hoe om te gaan met de ontloken belangstelling en liefde voor penningen een tweede. Hoewel een wijde wereld voor mij openging, werd ik het sterkst aangetrokken door moderne penningen, die, al dan niet in opdracht, in grote vrijheid als kunstobject tot stand zijn gekomen. Penningen waar het goed naar kijken is, maar waarvan het bevoelen niet minder prettig is. Penningen worden niet gedachteloos gemaakt, emotie, visie, thema's, feiten, gebeurtenissen spelen een rol. Anderzijds kan de mens bij het beleven van penningen zijn denken en interesses niet uitschakelen. Je wilt penningen hebben, verzamelen; maar hoe te kiezen, hoe je te beperken, hoe een richting te bepalen. Hoe à la minute te weten wat je vindt en wat je voelt. Het menselijk tekort speelt zijn rol: je wilt zo veel, maar je kan niet alles. Ook oude penningen, zoals portret-, gedenk- of gebruikspenningen, kunnen als maakwerk volgens nauw omschreven opdracht een kunstwerk van grote schoonheid zijn. Besluiteloos zie ik veel moois, en blijf rusteloos.

Sinds kort heb ik steun en rust gekregen door een schitterend boek over portretpenningen uit de Renaissance. Deze in de aanhef genoemde uitgave geeft mij een basis die ik miste en waardoor mijn belangstelling en liefde wortels krijgen. De kunsthistoricus Stephen K. Scher bespreekt in dit door hem geconcipieerde boek samen met een internationaal team van eenendertig medewerkers (onder wie Marjan Scharloo en Gay van der Meer) de (kunst)geschiedenis van de portretpenning uit de Renaissance (1400-1600) in Italië, Frankrijk, Duitsland, Engeland en de Lage Landen. Citaat: *There are few objects as rich and complex in content or as fascinating as the Renaissance portrait medal, an intimate object meant to be held in the hand and studied at close range. The medal combines tactile and visual pleasure with mental exercise, as one traces the surface of the relief and appreciates the variations in tone of the metal and the patina, while absorbing the data provided by the images and texts and attempting to unravel the mysteries often contained in the emblems and devices displayed on the reverse.* Een van de aantrekkelijke kanten van deze kloeke uitgave (mede tot stand gekomen door de inzet van de Amerikaanse Frick Collection en The National Gallery of Art) is de helderheid waarmee een kort maar uiterst gedocumenteerd overzicht wordt gegeven van meer dan 170 penningen en hun makers uit de diverse perioden in de genoemde landen. Historische overzichten, noten, een bibliografie en een register versterken de toegankelijkheid van het geschrevene. Het unieke van dit boek is

dat de betekenis, kracht en schoonheid van penningen schitterend worden verbeeld door 495 vaak paginagrote illustraties, waarvan 105 in vierkleuren. Schitterende penningfotografie door John Bigelow Taylor.

Dit boek lezen en bekijken is een blijde gebeurtenis, die daarna altijd kan worden herhaald. Het leidt bovendien om met Scher te spreken tot 'connoisseurship': *The confident acquisition of any work of art of fine quality requires both a considerable fund of knowledge gained through study and experience and an instinct for quality and authenticity – sometimes defined as 'having an eye' – something with wich the consistently succesful collector is naturally endowed. One of the most effective means of learning the characteristics of a superior work of art is the study of those examples generally accepted as being not only authentic, but of highest quality in design, workmanship and content.*

COR DE GRAAF JR

LUCIA TRAVAINI *La monetazione nell'Italia normanna* Instituto Storico Italiano per il Medio Evo, nuovi studi storici 28 (Piazza dell'Orologro 4, 80186 Roma) 500 blz. ISSN 0391 8475, Lire 120.000.

De geschiedenis van de Noormannen in Zuid-Italië en Sicilië begint in de 11e eeuw, wanneer twee broers respectievelijk hertog van Apulië en graaf van Sicilië worden. Hoewel de heersers nauw aan elkaar verwant waren, was er van eenheid in munttypen geen sprake door de 'erfenis' van de beide broers van hun voorgangers. Daardoor besteedt de auteur ook aandacht aan de periode vóór de komst van de Noormannen in circa 1060. Hoewel de beide gebieden na de dood van hertog Willem in 1127 in een personele unie werden verenigd, bleven de munttypen in de beide regio's erg verschillen. Tussen circa 1060 en 1194 werden door de Noormannen gouden, zilveren en koperen munten geslagen in zowel Sicilië (muntplaatsen Palermo, Messina en korte tijd eveneens in Agrigento) als in Zuid-Italië (muntplaatsen Salerno, Amalfi, Bari, Gaeta, Capua en Napels). Ruim tachtig jaar geleden publiceerde G.Sambon zijn *Repertorio generale delle monete coniate in Italia e da Italiani all'estero dal secolo V al XX, Periodo dal 476 al 1266* (Parijs 1912). Hij was de laatste tot nu toe, die de muntslag van beide gebieden te zamen beschreef. Na hem verschenen diverse detailstudies over verschillende aspecten van deze muntslag, zoals die van geheel Sicilië, van Salerno en van Amalfi. Een studie naar de muntslag in beide gebieden in samenhang met hun algemene geschiedenis ontbrak echter. Dit boek komt tegemoet aan dit tekort, aangezien in het eerste hoofdstuk uitgebreid wordt ingegaan op de geschiedenis van beide gebieden. Door gebruik te maken van 'numismatic evidence' is deze geschiedenis een stuk duidelijker geworden. Derhalve zal dit boek ook voor historici van nut kunnen zijn.

Muntvondsten (opgenomen in een bijlage) laten licht schijnen op de financiële administratie van de koningen van Sicilië, zoals de hertogen van Apulië zich na de unificatie later noemden. Slechts enkele munthuizen waren actief en deze centralisatie was belangrijk voor de fiscale exploitatie van de muntslag. Het was reeds bekend dat dit plaatsvond onder Frederik II (1198-1250) en Charles I van Anjou (1266-1285), maar deze studie geeft aanwijzingen dat het systeem waarschijnlijk al veel ouder is en reeds onder de Noormannen werd toegepast.

Eén hoofdstuk behoeft speciale vermelding door de gebruikte methode. Prof. Grierson publiceerde in 1956 dat de Noormannen in Salerno oude

koperen munten – zowel Italiaanse als Byzantijnse munten – door middel van overslag hergebruikten. Sindsdien zijn vele nieuwe exemplaren aan het licht gekomen en dankzij een gedetailleerde studie van deze overslagen kon de soms omstreden chronologie van de series worden bepaald, vanaf de Lombardische prins Gisulf II (midden 11e eeuw) tot aan hertog Willem (1111-1127). Een schema toont de keten van overslagen en zo is snel duidelijk hoe de auteur haar conclusies heeft getrokken.

Het boek is voorzien van vele illustraties – foto's en lijntekeningen – zowel in de tekst als op de achter in het boek opgenomen 25 platen. Tenslotte geven de bijlagen informatie over de vondsten, de Arabische opschriften en een concordantie met enkele veel gebruikte Italiaaanse werken. Voor de komende tijd zal dit boek hèt standaardwerk op het gebied van Zuiditaliaanse en Siciliaanse muntslag onder de Noormannen blijven.

PETER ILISCH *Die mittelalterliche Münzprägung der Bischöfe von Münster*. Westfälisches Landesmuseum für Kunst und Kulturgeschichte (Domplatz 10, 4400 Münster) 1994, 209 blz. ISBN 3-88789-117-1, DM 25.

Deze uitgave is een buitengewoon nuttig werk, van belang uiteraard voor de verzamelaars van Münster, maar ook voor de middeleeuwse numismatiek van Nederland. De munten uit Münster komen ook in onze vondsten voor. De zorg besteed aan datering, gewichten en verspreidingsgebied is voorbeeldig. De afbeeldingen zijn in de tekst verwerkt, terwijl ook vaak de teksten in de oorspronkelijke letters zijn afgebeeld, hetgeen voor determinering uiterst nuttig is. De omschrijvingen van de munten zijn, naar mijn mening, bijzonder duidelijk. Jammer is dat op alle foto's – behalve op van de hele en halve thalers – de munten tot tweemaal de ware diameter zijn vergroot, waardoor een zekere vertekening niet kan worden vermeden. In Duitse publikaties komt dat meer voor, zonder dat de stukken op ware grootte zijn gegeven. Ook komt het stuk niet altijd overeen met de afgebeelde tekst, of wordt niet vermeld welke variant het is. Dit wordt stellig veroorzaakt door het streven om de beste stukken af te beelden. De historische gegevens en die uit teksten en verordeningen zijn beknopt maar duidelijk. Uitgebreid wordt aandacht besteed aan de bekende exemplaren, hun vind- en bewaarplaatsen. Het boek behoort thuis in de bibliotheek van elke geïnteresseerde in de middeleeuwse numismatiek. De prijs is zo laag, dat die geen beletsel hoeft te zijn.

CEES VAN HENGEL

1876, 27 juli. Prins Frederik zestig jaar Grootmeester Nationaal. Door J.P. Menger. Zwierz 392 pl. V. zilver, 61 mm

J. B. Westerhof
NUMISMAAT
gespecialiseerd in provinciale munten, historie en moderne penningen van alle landen
inkoop, verkoop, taxaties, veilingen
Hoogend 18, 8601 AE Sneek
tel. 05150-17198 + 06.52.91.38.83
's maandags gesloten - afspraak mogelijk

Drie eeuwen Luxemburgse munten en bankbiljetten

L.M.J.BOEGHEIM.

Op donderdag 27 april j.l. opende de ambassadeur van het Groothertogdom Luxemburg in Nederland, de heer H. Wurth, na een korte inleiding door drs A.A.J. Scheffers, conservator van Het Nederlands Muntmuseum, in aanwezigheid van een groot aantal genodigden de tentoonstelling *Drie Eeuwen van Luxemburgse munten en bankbiljetten*, die werd gepresenteerd door de heer François Thibo. De heer Thibo, Luxemburger van geboorte, maar al meer dan een kwart eeuw in Nederland werkzaam, gaf een korte duidelijke toelichting op de geschiedenis van het Luxemburgse muntwezen.

Hierna kregen de genodigden, onder het genot van een hapje en een drankje, gelegenheid de werkelijk unieke collectie, die door de heer Thibo werd bijeengebracht en waarop menig museum jaloers zou zijn, te bewonderen. Luxemburg vormde vele jaren een speelbal tussen de diverse Europese vorstenhuizen, hetgeen ook in het muntwezen van het Groothertogdom tot uitdrukking komt. Sinds de vroege Middeleeuwen was er in de stad Luxemburg een munthuis, dat echter door de doorgevoerde centralisatie in de Zuidelijke Nederlanden onder Philips IV (1621-1665) in 1644 werd gesloten. Door de waardedaling van de Luxemburgse rekengulden ten opzichte van de Brabantse gulden tegen het einde van de zeventiende eeuw, ontstond in Luxemburg behoefte aan eigen pasmunt. Dit tijdstip was gekozen als begin van de tentoonstelling, waarin praktisch alle munten en bankbiljetten die in Luxemburg in omloop zijn geweest of nog zijn, werden getoond. De collectie, duidelijk en overzichtelijk gerangschikt en voorzien van beknopte beschrijvingen, was daartoe ondergebracht in een viertal goed verlichte vitrines. Behalve de munten waren ook de talrijke muntproeven te bewonderen, hetgeen de kwaliteit van het gebodene nog verhoogde. Hierbij vielen in het bijzonder een drietal ongepubliceerde éénzijdige proefslagen in lood en aluminium op, die in 1946 van het 100-frank stuk van de emissie Jan de Blinde werden vervaardigd.

De uitgifte van bankbiljetten begon in Luxemburg in 1856 na de oprichting van de Banque Internationale à Luxembourg, B.I.L. De waardeaanduiding op de eerste biljetten luidde in talers. In de tentoongestelde verzameling bankbiljetten waren alle emissies volledig opgenomen, zodat een compleet geheel werd getoond. Enkele uiterst zeldzame proeven, die zelfs aan de heer Thibo onbekend waren en die deel uitmaken van de collectie van Joh. Enschedé in Haarlem, waren ter completering van dit unieke geheel welwillend beschikbaar gesteld. Ook werden bruiklenen ontvangen van Het Nederlands Muntmuseum.

Het geheel maakte een zeer verzorgde indruk en gaf een uitstekende indruk van de liefde en de toewijding, die de heer Thibo voor de numismatiek heeft opgebracht. Bij de opening was veel belangstelling hetgeen zich tijdens de tentoonstelling heeft voortgezet, zodat van een succes kan worden gesproken. Wellicht vormt dit een aanbeveling voor andere ambassades ook eens activiteiten in deze richting te gaan ontplooien. Tenslotte vormen munten en bankbiljetten een cultureel erfgoed, waaraan veel valt te ontdekken, vooral waar geschreven bronnen ontbreken.

De Munt in WO II

HANS DE KONING

Exposities over oorlogsgeld

Op diverse plaatsen in ons land werden in de maand mei in verband met de vijftigste herdenking en viering van de bevrijding in 1945 grote en kleine tentoonstellingen georganiseerd. Tot de vele – veelal uit privé-verzamelingen afkomstige – getoonde voorwerpen behoorden ook de betaalmiddelen uit de oorlogstijd: het zinken en papieren geld. De meeste van deze tentoonstellingen zijn alweer achter de rug. Het is bijna vanzelfsprekend dat de gespecialiseerde muntmusea bijzondere aandacht aan het numismatisch aspect besteden; de Duitse bezetting had immers vergaande invloed op het geldverkeer.

Het Munt- en Penningkabinet van de Spaar en Voorschotbank in Surhuisterveen organiseert in samenwerking met het Fries Museum tot half september 1995 een thematentoonstelling onder de toepasselijke titel *Van zink tot suikerbiet, betaalmiddelen in de tweede wereldoorlog* (zie *De Beeldenaar* 1995/2).

Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden opent in het najaar een tentoonstelling in bredere context over het thema *Geld en oorlog*, waarbij verschijnselen en oorzaken van 'oorlogsgeld' in de loop der eeuwen aandacht krijgen, zoals munten gemaakt van omgesmolten oorlogsbuit, biljetten met grote aantallen nullen die toch niets waard waren en noodgeld van karton.

De Munt in WO II

In Het Nederlands Muntmuseum in Utrecht is een thematentoonstelling over de Munt in de tweede wereldoorlog ingericht onder de titel: *De Munt in WO II*. Het woord *munt* heeft hier een dubbele betekenis: de expositie belicht aspecten van het muntwezen èn van het muntbedrijf tijdens de bezettingsjaren. Op 21 april verrichtte mr Erik Hazelhoff Roelfzema – soldaat van Oranje – door middel van de eerste slag van een speciaal bezoekerspenninkje ter gelegenheid van het museumweekend de opening van de expositie. In de tentoonstelling wordt een overzicht gegeven van de betaalmiddelen die tijdens en rond de oorlogsperiode in ons land in gebruik zijn geweest. De expositie brengt diverse feiten in herinnering.

Direct na de Duitse inval op 10 mei 1940 werden de banken gesloten. Het publiek hield zijn zilvergeld angstvallig vast en er ontstond een geldtekort. Hiervoor werd op 11 mei de machtiging uitgevaardigd om noodgeldbiljetten uit te geven. Die machtiging werd 17 mei 1940 weer ingetrokken. De overheid wist grotendeels in de nood te voorzien door vanaf 20 mei 1940 een grote hoeveelheid oude zilverbons van *f* 1 en *f* 2,50 in omloop te brengen.

Vanaf eind 1941 werd het vooroorlogse geld vervangen door zinken munten, zodat metaal van het oude geld ten goede kon komen aan de Duitse overheid. Door het andere

2½ cent, 1942, zink

formaat van het zinken geld moesten ook penningen worden vervaardigd voor de gas- en elektriciteitsmeters die voor het oude geld waren ingericht. De vervaardiging van deze munten en penningen had ingrijpende consequenties voor de bedrijfsvoering van 's Rijks Munt. Het aantal personeelsleden werd sterk uitgebreid, maar werd in het najaar van 1942 teruggebracht. Bij de ontslagen die volgden speelden politieke motieven een grote rol: de NSB-directeur hield partijgenoten graag binnen de organisatie. De zinken munten vertoonden zinnebeelden – vikingschepen, tulpen en korenaren – die aansloten bij de voorkeuren van de bezetter. Uiteindelijk werden er 683 miljoen zinken munten geslagen! Van dat zinken oorlogsgeld worden de zeldzame proefafslagen op de expositie getoond.

Evenals in andere door Duitsland bezette gebieden werden in ons land *Reichskreditkassenscheine* tot wettig betaalmiddel verklaard. Met deze biljetten, die niet in Duitsland zelf in omloop waren, werden nagenoeg alle betalingen van het Duitse leger uitgevoerd in de eerste tijd van de bezetting. Verder werd in drie Nederlandse concentratiekampen: Amersfoort, Vught en Westerbork, eigen kampgeld gebruikt dat alleen bruikbaar was binnen het kamp, waar het bezit van Nederlands geld verboden was. Dit noodgeld is – evenals series noodgeldbiljetten van de gemeenten Utrecht, Westzaan, Oldenzaal en Rotterdam – op de expositie te zien. Een bijzonder stuk is een Duits bankbiljet van 50 RM met stempel REICHSKOMMANDANTUR.

Tijdens de oorlog had de Nederlandse regering in ballingschap munten laten slaan in de Verenigde Staten. Deze munten behielden het vooroorlogse muntbeeld, maar hadden in plaats van de mercuriusstaf als teken van het Utrechtse munthuis een letter D (Denver), S (San Francisco) of P (Philadelphia). Het gebruikelijke muntmeesterteken werd vervangen door een eikel. Behalve voor Nederland werd er in de Verenigde Staten ook aangemunt voor Nederlands-Indië. Enkele van de in de VS gemunte stukken zijn zeer zeldzaam omdat

Bevrijding 1945, L.O. Wenckebach, brons, 60 mm

vrijwel de gehele produktie is omgesmolten. Het zilver was verkregen op lend-lease basis en moest terug naar Amerika. Naast de muntstukken van 1 gulden, 25 en 10 cent vervaardigd in de Munt te Philadelphia, worden afslagen getoond in lood van 1 gulden 1943 Denver, van 25 cent 1943 Philadelphia en van 10 cent 1943 Philiadelphia.

Bevrijdingspenning

Bij de vele tentoongestelde en voor velen herinneringen oproepende voorwerpen zijn geldstukken, ingestempeld of ingekrast tot blijk van oranjegezindheid met OZO (Oranje zal overwinnen), W(ilhelmina),V(ictorie) of ROT MOF. Maar ook muntgeld voorzien van hakenkruis en teken van de Landstorm. Voorts lepeltjes, messenleggers, speldjes, armbanden en broches vervaardigd van niet ingeleverd zilvergeld. Ook worden er penningen getoond die herinneren aan de oorlog en de bevrijding. Op een daarvan – ontworpen door prof. L.O. Wenckebach – staat op de ene zijde onder een kroon een gekromde, vechtende leeuw die een hakenkruis vernietigd. De randtekst luidt: *5 mei 1945 – Je Maintiendrai* (met pijlenbundel en zwaard). Op de andere zijde staat tussen de tekst *Vrij-heid* een vrouwfiguur met palmtak en zwaard tussen resten prikkeldraad.

Zo'n penning prijkte jarenlang op de schoorsteenmantel in de woonkamer van mijn ouderlijk huis en was voor mij (toen vijftien jaar oud) een soort symbool van de overwinning op de Duitse terreur en van het verzet tegen de onvrijheid en het kwaad. Soms werd de penning gepoetst, gelijktijdig met ander koperwerk; doordat hij soms ter hand werd genomen kwamen er vingerafdrukken en vlekken op. Ik herinner mij een voorkeur te hebben voor plaatsing met het stoere beeld van de leeuw met het verscheurde hakenkruis naar voren; als de mij minder aansprekende 'symbolische' keerzijde soms naar voren gezet was draaide ik de penning weer om. De penning was kort na de bevrijding op het postkantoor te koop voor een rijksdaalder, inclusief standaardje!

De expositie in Utrecht geeft, naast de getoonde betaalmiddelen en filmbeelden over de vervaardiging van de zinken stuiver, door middel van foto's, 'illegale' pamfletten, biljetten met verordeningen, een persoonsbewijs, distributiebonkaarten en NSB-propagandamateriaal ook een breder beeld van het leven in de bezettingstijd. Ter muzikale begeleiding wordt uit het programma *De Watergeus* van radio Oranje het liedje *Ik heb duppies* van Jetty Pearl ten gehore gebracht. Het was destijds een vrolijke noot in een sombere tijd. De uitzending van 27 januari 1942 uit Londen, waarin de Nederlandse regeringsvoorlichtingsdienst een verklaring betreffende de pasmunt uitzond is helaas niet bewaard gebleven.

De interessante tentoonstelling *De munt in WO II* duurt nog tot en met 31 oktober 1995.

Penningnieuws

JANNES LIMPERG

Nieuw werk van medailleurs. Goed reproduceerbare foto's met gegevens – bij voorkeur niet meer dan 100 woorden – zenden aan J. Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam (020-6863063, bgg 020-6126565). Gelieve tevens te vermelden of de foto's na gebruik voor *De Beeldenaar* beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag.

Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de hier besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten.

Gaarne inzendingen voor plaatsing.

JAN PAUL KRUIMEL
Waterschap De Bommel te Boxtel
Gegoten brons (50x80 mm)
Vz.: Verschillende taken van het waterschap verbeeld.
Kz.: Gestyleerde weergave van het wapen van het waterschap.
De penning wordt uitgereikt aan personen die 12 1/2-jaar bij het waterschap in dienst zijn.

Watersnood Limburg december 1993
Gegoten brons (80 mm)
Vrij ontwerp

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 0546 561322 – FAX 31546561352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

VEILING AUCTION SALE
Twee maal per jaar
INTERNATIONALE
MUNTVEILING

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Telefoon nr. 040-123455
Telefax nr. 040-110845

"EEN NIEUW VEILINGHUIS IN HET ZUIDEN"

EINDHOVEN MAASTRICHT

— KAREL DE GEUS MUNTVEILINGEN —

25 en 26 September 1995 VEILING 1

VEILING 1 bevat ruim 2000 kavels, variërend van Antieke en Provinciale munten, Koninkrijk, Penningen, Muntgewichtdoosjes, Boeken, Lots, Buitenland en Diversen.

Onze uitgebreide catalogus verschijnt begin September 1995

Bestelwijze; Door overmaking van Fl. 20,- op postbanknr. 3983914 onder vermelding van catalogusnummer, krijgt u de betreffende catalogus thuis gezonden.

Belangrijke penningen veiling Januari 1996 VEILING 2

VEILING 2 bevat o.m. een zeer uitgebreide Penningencollectie afkomstig uit particulier bezit. Nu reeds zijn we druk doende met de beschrijving en voorbereiding van deze omvangrijke verzameling. Onze collega, de Heer A.G. van der Dussen, is zoals u weet als adviseur aan ons bedrijf verbonden. Hij zal er nauwlettend op toezien dat deze topcollectie in een mooie catalogus beschreven wordt.

Onze uitgebreide catalogus verschijnt medio December 1995

Nieuw Telefoon- en Faxnummer per 10-10-1995

Tel. 040 2 123455
040 2 123645
Fax. 040 2 110845

Voor inlichtingen bent u welkom bij:
Karel de Geus
Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven

A.G. van der Dussen bv
Hondstraat 5
6211 HW Maastricht

n v m h
Lid nederlandse vereniging
van muntenhandelaren

Bankrelaties: Rabobank Eindhoven: 11.37.11.581
Postbank: 3983914
Inschrijfnummer: K.v.K. Eindhoven: 44920

Recent verschenen

CHRISTEL SCHOLLAARDT

Selectie van recent verschenen numismatische literatuur. Bibliografische volledigheid wordt niet gepretendeerd, het kan zijn dat een boek aan de aandacht is ontsnapt. Suggesties zijn welkom, discussie over de keuze wordt in het tijdschrift niet gevoerd.

METCALF, D.M. *Thrymsas and sceattas in the Ashmolean Museum Oxford.* London: Royal Numismatic Society [etc.], 1994, vol. 2 : Part III: *Continental Sceattas* pag. 169-293; pl. 9-16 (Royal Numismatic Society Special Publication ; No. 27B). ISBN 1-85444-066-7 *f* 84. Vol. 3: part IV : *Secondary Sceattas* pag. 297-685; pl. 17-28 (Royal Numismatic Society Special Publication; No. 27C). ISBN 1-85444-067-5 *f* 160.

Deel 2 en 3 van het grote werk van D.M. Metcalf, deel 2 over de sceatta's, geslagen op het Europese continent (waaronder Nederland), deel 3 over de sceatta's van Engelse bodem, geslagen in de jaren van de secundaire periode, circa 710 tot 760 na Chr.

PROKISCH, BERNHARD *Grunddaten zur Europäischen Münzprägung der Neuzeit ca. 1500-1990.* Wien: Fassbaender, 1993. 629 pag; ill. (Veröffentlichungen des Instituts für Numismatik Wien ; Band 2). ISBN: 3-900538-35-2 *f* 80.

Handig naslagwerk om in één oogopslag te kunnen zien wie wanneer in Europa sinds 1500 munten heeft geslagen. Afbeeldingen van wapens zijn opgenomen.

ROGGE, M. en L. BEECKMANS (eds.) *Geld uit de grond, tweeduizend jaar muntgeschiedenis in Zuidoost-Vlaanderen.* Zottegem: Provinciaal Archeologisch Museum van Zuid-Oost-Vlaanderen. Site Velzeke, 1994. 216 pag; ill.

Dit boek werd gepubliceerd ter gelegenheid van de tentoonstelling met dezelfde naam, gehouden te Zottegem van 2 juni tot 11 september 1994 en geeft – aan de hand van muntvondsten – een overzicht van 2000 jaar muntgeschiedenis in Zuidoost-Vlaanderen. Mooi geïllustreerd.

BROCKMANN, G. *Die Medaillen der Kurfürsten und Könige von Brandenburg-Preußen: Die Medaillen Joachim I - Friedrich Wilhelm I. 1499-1740.* Köln: Brockmann, 1994. 399 pag; ill. ISBN 3-9801253-3-5 *f* 184.

In deze publikatie zijn 603 penningen betreffende de Duitse keurvorsten van Brandenburg-Pruisen vanaf Joachim I tot aan Friedrich Wilhelm I beschreven en zoveel mogelijk ook afgebeeld. Alle latijnse opschriften zijn vertaald en er is zoveel mogelijk achtergrondinformatie bij ieder stuk vermeld. Ook zijn er zeer exacte, korte levensbeschrijvingen van de op de penningen afgebeelde personen opgenomen. Bovendien is er voorzien in een uitgebreid personen- en zakenregister, zodat een waardevol naslagwerk is ontstaan.

EGMOND, N.P. VAN *Smelten, pletten, ponsen en slaan: een institutioneel onderzoek naar actoren en handelingen op het terrein van het 'geldwezen' (de geldvoorziening) 1940-1993.* 's-Gravenhage: afdeling Algemene Secretarie van het Ministerie van Financiën; Rijksarchiefdienst / PIVOT,

Ministerie van OCW 108 pag; ill. (PIVOT-rapporten; 22) ISBN 90-74442-23-4 *f* 15.

Dit rapport is een resultaat van het op 25 juni 1992 tussen de secretaris-generaal van het Ministerie van Financiën en de Algemene Rijksarchivaris gesloten convenant inzake de overbrenging en overdracht van na 1940 gevormde archieven. De term 'geldwezen' heeft in het kader van dit onderzoek een beperkte inhoud, in het rapport gaat het in de eerste plaats om de 'geldvoorziening', de produktie, het in omloop brengen en het intrekken van chartale betaalmiddelen. De keuze voor wet- en regelgeving als bron voor de handelingen ligt voor de hand: het beleid ten aanzien van het 'geldwezen' is vrijwel volledig vastgelegd in wetten, algemene maatregelen van bestuur, koninklijke besluiten en ministeriële regelingen. Al met al geeft dit rapport een mooi overzicht van de 'geldvoorziening', de actoren op dit terrein en de geldende wet- en regelgeving.

HOLLEMAN munten
Postbus 3242
7500 DE Enschede
tel. 053 - 338779

Gespecialiseerd in antieke munten
en rekenpenningen.
vraag onze prijslijst aan.

Lid Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

ILISCH, L. (bearb.) *Sylloge Nummorum Arabicorum Tübingen: Palästina IV a Bilad as-Sam I* / bearb. von Lutz Ilisch. Tübingen; Wasmuth, 1993. 51 pag; ill. ISBN 3-8030-1100-0 *f* 95.

In navolging van de Sylloge Nummorum Graecorum heeft Lutz Ilisch het nu aangedurfd om te beginnen met de beschrijving van de islamitische munten uit de collectie van Tübingen. Geschat wordt dat het totaal ca. 35 delen zal gaan omvatten. Door het presenteren van de islamitische munten in een door hem samengestelde chronologie, anders dan de in de traditionele islamitische numismatiek gebruikte, is er nu een referentiewerk voor toekomstige publikaties over islamitische munten ontstaan. Helaas is ook het grote formaat van de SNG-serie overgenomen.

NICOL, N.D. *Standard catalog of German coins 1601 to present* comp. by N. Douglas Nicol; ed. by Colin R. Bruce II. Iola (WI): Krause 1994. 952 pag; ill. ISBN: 0-87341-272-9 *f* 127,50.

Op de van de *Standard Catalogue of World Coins* bekende manier is men bij Krause & Mishler, Duitsland te lijf gegaan. Er is een naslagwerk ontstaan ter dikte van een telefoonboek, waarin per deelstaat de munten zijn beschreven. Deze indeling heeft zo zijn nadelen, zodat we in het gebruik zullen moeten testen of dit boek het bestaande gat in de markt zal kunnen vullen.

Tentoonstellingen

GEWOGEN OF BEDROGEN
Tot en met 17 september 1995 (verlengd) in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-120748); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

VIJFTIG JAAR BEVRIJDING
Expositie van ontwerpen voor de herdenkingsmunt *Vijftig jaar bevrijding*. Tot 1 september 1995 in Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

DE MUNT IN DE TWEEDE WERELDOORLOG
Diverse facetten van het geld ten tijde van de tweede wereldoorlog. Tot 1 september 1995 in Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht (zie hiervoor).

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling Nederlandse munten vanaf de eerste muntslag in de Nederlanden tot heden, penningen, muntgereedschappen en gewichten in Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht (zie hiervoor).

VAN ZINK TOT SUIKERBIET
Tentoonstelling in samenwerking met het Fries Museum over de betaalmiddelen, in de breedste zin van het woord, die tijdens de oorlogsjaren werden gebruikt. Tot half september 1995 in het Munt- en Penningkabinet van de Spaar- en Voorschotbank, Jan Binneslaan 9 te Surhuisterveen (05124-1925); geopend dinsdag tot en met vrijdag van 14.00 tot 17.00 uur.

GELD EN OORLOG
6 oktober 1995 begint in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet een tentoonstelling over het thema *geld en oorlog*, verschijnselen en oorzaken van 'oorlogsgeld' in de loop der eeuwen zoals munten gemaakt van omgesmolten oorlogsbuit, biljetten met grote aantallen nullen die toch niets waard waren en noodgeld van karton.

MUNTHANDEL OOST-BRABANT
MARTIEN VAN BERKOM

HEISCHOUW 31
5345 XT OSS
NEDERLAND
TEL. 04120-24123
FAX 04120-51014

Nederland en koloniën • Wereld-munten • Wereld-bankbiljetten
Vraag onze gratis prijslijst aan over meer dan 200 landen en staten
NIEUWTJESDIENST - ABONNEMENTEN - UNC - FDC - PROOF - SETS - HERDENKING
OLYMPIADE - VOETBAL - SCHEPEN - F.A.O. - DIEREN - MUZIEK - ETC.
Een kwestie van wederzijds vertrouwen *Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak!*

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 11028, 2301 EA Leiden,
(tel 071-120748, fax 071-128678).

Bankrelaties:
Postbank 5761252
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen
2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar).

REDACTIE
N.L.M. Arkesteijn
M.L.F. van der Beek
J. van Geelen
H.A. Groenendijk
A.J. de Koning
J. Limperg
K.A. Soudijn
B.J. van der Veen

Redactiesecretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel 071-120748, fax 071-128678).

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland *f* 40 (overige landen *f* 65); losse nummers *f* 9 (inclusief verzendkosten).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst worden verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees worden verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

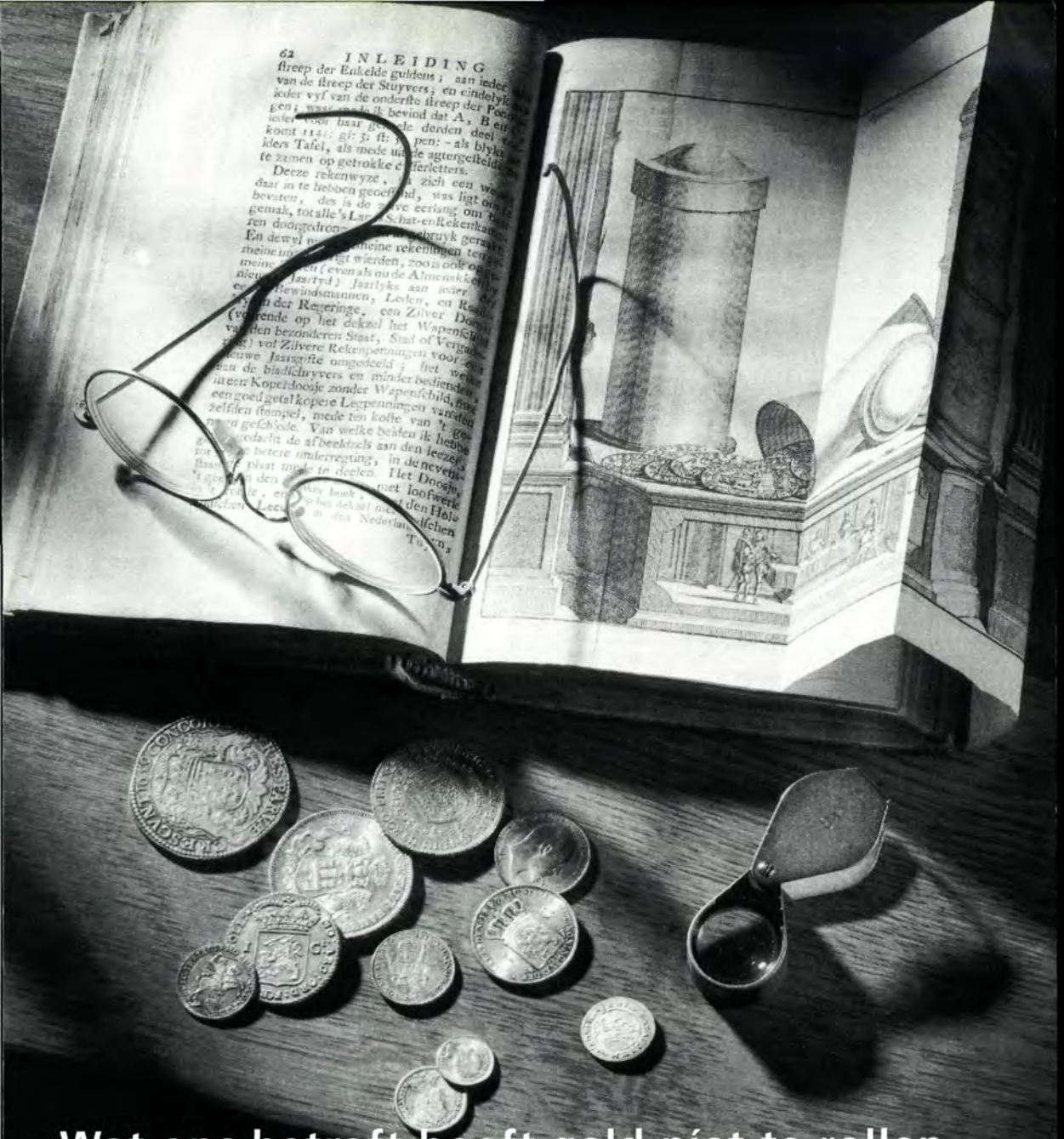
ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: H.A. Groenendijk, 071-224532
Secretariaat (opgave adreswijzigingen):
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98,
1000 AB Amsterdam,
(tel 020-5242274).

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen):
Mw. M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60,
4205 HD Gorinchem,
(tel. en fax 01830-26543). Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN
NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel 01899-14709).

Wat ons betreft hoeft geld níet te rollen

"Geld moet rollen" zegt men wel. Maar wat ons betreft kan het net zo goed blijven liggen. Internationale handelsbank HBU is van oudsher gespecialiseerd in munten en edele metalen als verzamel- of beleggingsobject. Collectioneurs, individuele beleggers en professionele handel vinden bij ons een fascinerende voorraad historische munten afkomstig uit de periode van het koninkrijk tot in de diepe middeleeuwen. Maar ook een onuitputtelijk assortiment gouden munten en baren goud, zilver en platina. Bij de handelsbank HBU, zelfstandige dochter van ABN AMRO, kunnen zij bovendien terecht voor deskundig advies omtrent alle overige bankzaken.

HBU

HOLLANDSCHE BANK-UNIE

ROTTERDAM 010 - 282 02 74

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Vraag onze gratis veiling catalogus

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies.

Tel. 020-6230261
Fax 020-6242380

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam C. -tel. 020-6230261 - fax 020-6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam

Gediplomeerd Veilinghouder en Taxateur

DE BEELDENAAR

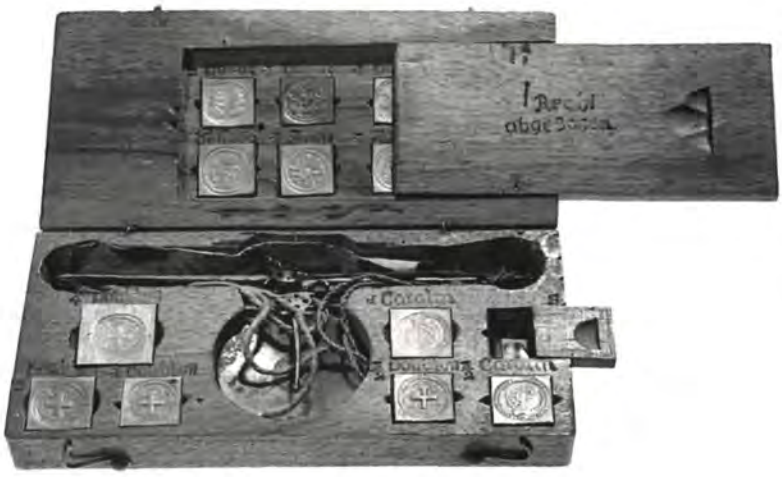
SEPTEMBER/OKTOBER 1995, 19e JAARGANG NR. 5

Veiling 15 Auction

6-7 NOVEMBER 1995

hotel LAPERSHOEK Hilversum

Ter veiling komen o.a. :
Provinciale en stedelijke munten / Koninkrijk / Ned. Indië / Zuidelijke Nederlanden / Antieke munten / Historiepenningen w.o. collectie Karl Goetz en Van der Hoef / Muntgewichtdozen / Numismatische bibliotheek / Buitenlandse munten / Wereldcollectie Papiergeld

De rijk geïllustreerde veilingcatalogus met uitgebreide beschrijvingen en foto's wordt medio oktober 1995 verzonden
Te bestellen, inclusief de na de veiling toegezonden lijst van opgebrachte prijzen, door overschrijving van f 25,– op postgiro 44 73 14

LS

Laurens Schulman b.v.

Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ 035 - 691 66 32

DE BEELDENAAR 19 (1995) nr. 5

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Portretpenning Joris van Egmond, bisschop van Utrecht **486**
Carolien Voigtmann over de nieuwe aanwinst van het Koninklijk Penningkabinet

Ultieme aanwezigheid **489**
Geer Steyn over de Inschrijfpenning 1995 van de Vereniging voor Penningkunst

De Japanse muntenroof in Nederlandsch-Indië gedurende de tweede wereldoorlog **497**
L.M.J. Boegheim over roof en restitutie

Duitse penningkunst in het Openluchtmuseum **507**
Karel Soudijn over Aufbruch, Durchbruch, Wende

Onbekend maakt onbemind **509**
L. Boezelijn vervolgt zijn serie over munten van de Islam (24)

Muntmelange **515**

Penningnieuws **517**

Verenigingsnieuws **519**

Tentoonstellingen **522**

keerzijde penning voorplaat

Op de voorplaat: Voorzijde van een zilveren plaquettepenning op de vierdaagse zeeslag door Wouter Muller 1666; hoogreliëf zilver, gegoten, gedreven en geciseleerd, 79 mm. De voorzijde toont het borstbeeld van MICHIEL ADRIAANSZ. DE RUYTER, LUITENANT ADMIRAAL GENERAAL versierd met de ridderorde van St. Michiel, waarboven stevenkroon gehouden door een meerman en meermin (op de keerzijde wordt de zeeslag afgebeeld). Deze uiterst zeldzame penning (vrijwel prachtig) wordt in de najaarsveiling nr 15 van Laurens Schulman b.v. ten verkoop aangeboden.

Portretpenning Joris van Egmond, bisschop van Utrecht

CAROLIEN M.P. VOIGTMANN

'...vermids Joris van Egmond, welke in den jaare vijftienhonderdzesendertig tot het bekleeden dier waardigheyd was verkooren, den zesentwintigsten van herfstmaand des voorleeden jaars, in zyne Abdye van Sint Amant, tusschen Doornik en Valnçyn gelegen, was gestorven en aldaar begraaven. Van wien my deeze penningplaat, 's jaars voor zyn overlyden gemaakt, te Antwerpen is ter hand gekomen. Zy vertoont zyn bovenlyf in Priesterlyke kleedinge, hebbende het hoofd met eene vierkante muts gedekt, in de rechterhand de handschoenen, die hem by zyne inwyding waaren aangetrokken, en aan de slinkerhand den Bisschoplyken ring...'.[1]

Omschrift: *D[ominus].GEORG[ius] D[e] EGMOND, EP[iscopu]S TRAIECT[ensis]. A[nno] 1558.[a]ET[atis] SU[a]E 54*
Heer Joris van Egmond, bisschop van Utrecht in 't jaar 1558, 54 jaar oud

In deze beschrijving van Gerard van Loon wordt de portretpenning belicht die de Utrechtse medailleur en beeldhouwer Steven van Herwijck in 1558 maakte.

Van Herwijck werd rond 1530 in Utrecht geboren als zoon van ene Cornelis van Herwijck. Over een opleiding tot beeldhouwer of medailleur is niets bekend, evenmin over eventuele buitenlandse studiereizen die het Italiaanse karakter van zijn penningen mede zouden verklaren.

Zijn eerste schreden op het medailleursvlak zette hij in 1557, en in 1558 maakte hij een vijftal penningen van Utrechtse burgers.[2] Het portret van Van Egmond, met een doorsnede van zo een vijftien centimeter, is daarbij veruit het grootste, en zou dat binnen zijn totale oeuvre ook blijven.

George van Egmond werd in 1535 tot bisschop van Utrecht gewijd. Hij zou de laatste bisschop van Utrecht worden voor het uitbreken van de Opstand (1568). Zijn benoeming dankte hij waarschijnlijk aan het feit dat hij een verre neef was van keizer Karel V. Hij stond bekend als een vroom, kunstminnend en geleerd man, en in die hoedanigheid is hij ook weergegeven.

Het portret toont ons Van Egmond ten halverlijve, naar links gewend, gekleed in een lange mantel, een baret op zijn hoofd. Hij is hier uitdrukkelijk niet als bisschop afgebeeld. Dit is wel het geval op een andere, veel kleinere penning uit hetzelfde jaar, ook van de hand van Van Herwijck.

Bijzonder is de realistische weergave van het gezicht en de fijne uitwerking van de details van lichaam en kleding. *'...Que de distinction native et de gravité sereine dans la physionomie si bienveillante du prélat, une des figures le plus remarquables de son temps. Voyons avec quelle aisance et quel naturel charmant l'artiste a posé ses deux admirables mains!... La beauté du petit monument est tout entière dans sa grande et noble simplicité.'*[3]

De penning roept reminiscenties op aan een schilderij uit ongeveer 1538 van Jan van Scorel, waar Van Egmond soortgelijke kleding draagt en opnieuw ten halverlijve (maar nu iets meer à trois-quart) afgebeeld is.[4] Of Van Herwijck het schilderij gekend heeft, is niet bekend.

In hetzelfde jaar waarin de penning van Van Egmond gemaakt werd, liet Van Herwijck zich in Antwerpen bij het

Steven van Herwijck, Portret van Joris van Egmond, 1558, brons, gegoten, 153 mm, eenzijdig

St. Lucasgilde inschrijven.[5] Op 1 december 1559 werd hij burger van die stad.[6]

In de jaren die daarop volgden zou hij van verschillende van zijn nieuwe stadgenoten een portretpenning maken, onder anderen van Cesilia Veeselar. Een aantal gedateerde portretpenningen van Engelse burgers (1562) duidt er op dat Van Herwijck in dat jaar in Londen verbleef. In 1565 vertrok hij voorgoed naar Londen om er enkele werken voor koningin Elizabeth te voltooien.[7] Hij stierf er rond 1565/1566.

Een nieuwe aanwinst

Met de aankoop van deze portretpenning bij veilinghuis Sotheby's in Londen is het Koninklijk Penningkabinet in bezit gekomen van een zeer bijzonder zestiende-eeuws stuk. Het

Steven van Herwijck, Portret van Joris van Egmond, 1558, brons, gegoten, 70 mm

Penningkabinet bezat wel twee latere nagietingen van de penning, maar tot nu toe was er nog maar één origineel exemplaar van deze uitzonderlijk grote portretpenning bekend.[8]

Steven van Herwijck was de eerste professionele Noordnederlandse medailleur. Zijn penningen weerspiegelen de verworvenheden van de Italiaanse renaissance op zeer hoog niveau. Zijn werken zijn schaars en kostbaar, en het Koninklijk Penningkabinet is daarom verheugd een dergelijk prachtig stuk voor de collectie te hebben kunnen verwerven.

De aankoop werd mogelijk gemaakt door de Stichting Dr Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds, de Stichting K.F. Hein Fonds, de Stichting Fonds voor Geld- en Effectenhandel, de M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting en de Stichting Nederlandse Penningkabinetten door middel van een garantstelling van de Vereniging Rembrandt Nationaal Fonds Kunstbehoud.

NOTEN

1 VAN LOON *Beschrijving der Nederlandsche Historiepenningen* deel I ('s Gravenhage 1723) 47.

2 George van Egmond (tweemaal), Engelken Tols, Cornelis van Mierop en Gautier van Bijler.

3 DR J. SIMONIS *L'Art du médailleur en Belgique. Nouvelles Contributions à son Histoire* 2 vols (Jemeppe sur Meuse 1904) 192.

4 Zie *Kunst voor de Beeldenstorm. Noordnederlandse Kunst 1525-1580* Rijksmuseum Amsterdam tentoonstellingscatalogus 66 (1986).

5 Archief van Antwerpen: *Steven van Herwijck, beeldsnydere*. Zie DR MR S. MULLER *Oud Holland* 40 (1922) 1-2.

6 *Steven van Harwijck Cornelissone, geboren tot Utrecht, beeldsnydere*, zie noot 5.

7 Helaas is tot op heden niet bekend wat voor werken het hier betreft.

8 Wenen, Kunsthistorisches Museum, Münzkabinett. Zie STEPHEN K. SCHERR (ed.) *The Currency of Fame. Portrait Medals of the Renaissance* (New York 1992) 360-370.

Ultieme aanwezigheid

Inschrijfpenning 1995 van de Vereniging voor Penningkunst

GEER STEYN

In het oeuvre van Charlotte van Pallandt (1898) vervult het portret een belangrijke rol. Haar betrokkenheid ten aanzien van het menselijk hoofd inspireerde de beeldhouwster tot een indrukwekkende serie portretten waarbij één richting opvalt: waarneming leidt tot autonome vorm. Een vorm, die zijn eigen verhaal vertelt: soms over de geportretteerde, vaker nog over sculptuur in het algemeen.

Continuïteit en ontwikkeling

Wanneer de waarneming van 'de natuur' als uitgangspunt wordt genomen doet zich het volgende fenomeen voor: elke beeldende uitspraak hierover betekent een beperking, een zeker te kort schieten. De complexiteit van de natuur is te groot om in enkelvoudige materie weer te geven. Hier staat tegenover dat artistieke enkelvoud een beeldende kracht kan zijn. In deze polariteit verkeert de kunstenaar. Sommige beeldhouwers doen er jaren over om een beeld te maken. In Holland zijn er enkele voorbeelden van.

Jan Bronner deed er ongeveer 35 jaar over om het Hildebrandtmonument te maken. Piet Esser is al ruim tien jaar met zijn Rossini-portret bezig. Cor Hund heeft nooit zijn Multatuli-'idee' los kunnen laten. De verantwoording ten opzichte van de dingen die je maakt behoort groot te zijn. Een ieder moet zijn eigen middelmaat proberen te vermijden.

Behalve heel lang aan één ding kun je ook in serie werken. Het ene werk leidt tot het andere en is aan elkaar verbonden. 'De Rembrandtpenning' is zo een geval, bestaande uit ongeveer zeshonderd verschillende penningen waarmee Piet Esser gedurende meer dan dertig jaar bezig was. In 1996 zal het Penningkabinet in Leiden een tentoonstelling wijden aan dit verschijnsel.

Vooral in het latere werk van Charlotte van Pallandt kunnen we dit seriële aspect constateren.[1] De beeldhouwer Albert Termote, vriend en collega, heeft haar geïnspireerd tot het

Portret van Carasso, 1969, brons, 47 cm hoog

maken van zes portretten in brons en twee in graniet. Van 1984 tot 1989 was zij hiermee bezig. De gelijkenis speelt geen rol meer. Het is autonome vorm geworden, waarbij het meer over een algemene *condition humaine* lijkt te gaan dan over de geportretteerde. En toch, o wonderlijke paradox, uiteindelijk 'lijkt' het enorm. Door afstand van het letterlijke te doen, te kiezen voor de autonome sculpturale waarde, heeft zij juist de kernachtige gelaatstrekken gematerialiseerd.

Op relatief late leeftijd is Charlotte van Pallandt zich met penningen gaan bezighouden. Een logische stap voor iemand die zo met het portret bezig was, voor wie het portret zozeer het domein was van het experiment: het spel tussen volume en de ruimte. De ontdekking, zoals in het Carasso-portret te zien is, dat niet alleen het volume, maar ook de ruimte afgeperkt door het volume, een expressieve functie in het beeld kan hebben, heeft zij in haar penningen verder ontwikkeld. De chronologie van haar penningen laat een ontwikkeling zien waarin de expressie ontmaterialiseerd wordt. Steeds minder materiaal is er nodig om de aanwezigheid van sculptuur enerzijds en de gelijkenis van de geportretteerde anderzijds te bereiken. Ruimte, het grote geheim als medium om tot een beeldende

Erasmus, 1973, brons, 130 mm

uitspraak te komen. Charlotte van Pallandt heeft de penning nodig om haar ontwikkeling in de portretkunst te kunnen laten voortgaan. Het gaat haar om het portret, niet om de penning als geheel. Het fond draagt de ruimte. De meeste penningen zijn eenzijdig. Zij houdt vast aan het principe dat het fond de drager van het portret is. Slechts in het geval van de Ro Mogendorffpenning betrekt zij de penningrand bij haar typische manier van werken.

Vrijwel altijd is het fond plat, rustig en rond. Zoals de mens zich op de aarde staande houdt, zo definiëren de draadjes en propjes boetseerwas de ruimte ten opzichte van het fond: betekenis en aanwezigheid van de geportretteerde. Charlotte van Pallandt is een portrettist, geen medailleur.

In 1977 heeft de Vereniging voor Penningkunst haar Roland Holstpenning uitgebracht als een extra penning waarop, gezien de technische complicaties, beperkt ingeschreven kon worden.[2] De oplage bestond uit tachtig stuks, door de firma Argentor te Haarlem gegoten. Onder de penningfanaten geldt deze penning als een fel begeerd verzamelobject.

Ro Mogendorff, 1993, brons, 135 mm

A. Roland Holst, 1977, brons, 95 mm, tweede versie (de eerste is vernietigd)

A. Roland Holst, 1977, brons, 95 mm, derde versie, VPK

Een grote oplage was technisch ondoenlijk. Het mag dan ook als een bijzondere buitenkans beschouwd worden om nogmaals via de Vereniging een werk van Charlotte van Pallandt in het bezit te krijgen.

De geportretteerde, Jan de Smeth, was getrouwd met de zuster van Charlotte en hij is als zodanig belangrijk in de familie Van Pallandt. De aanleiding om deze penning te maken was voor Charlotte van privébelang. Voor ons als toeschouwers komt deze aanleiding dankzij de beeldende kwaliteit van haar werk op een ander niveau te liggen. Het is een uitspraak over ruimte en volume geworden, over Charlotte zelf, ontleend aan De Smeth. *Hij lijkt uitstekend*, zo zegt zij. De penning is in 1994 gemaakt met een doorsnede van 130 mm. Oorspronkelijk was de penning eenzijdig.

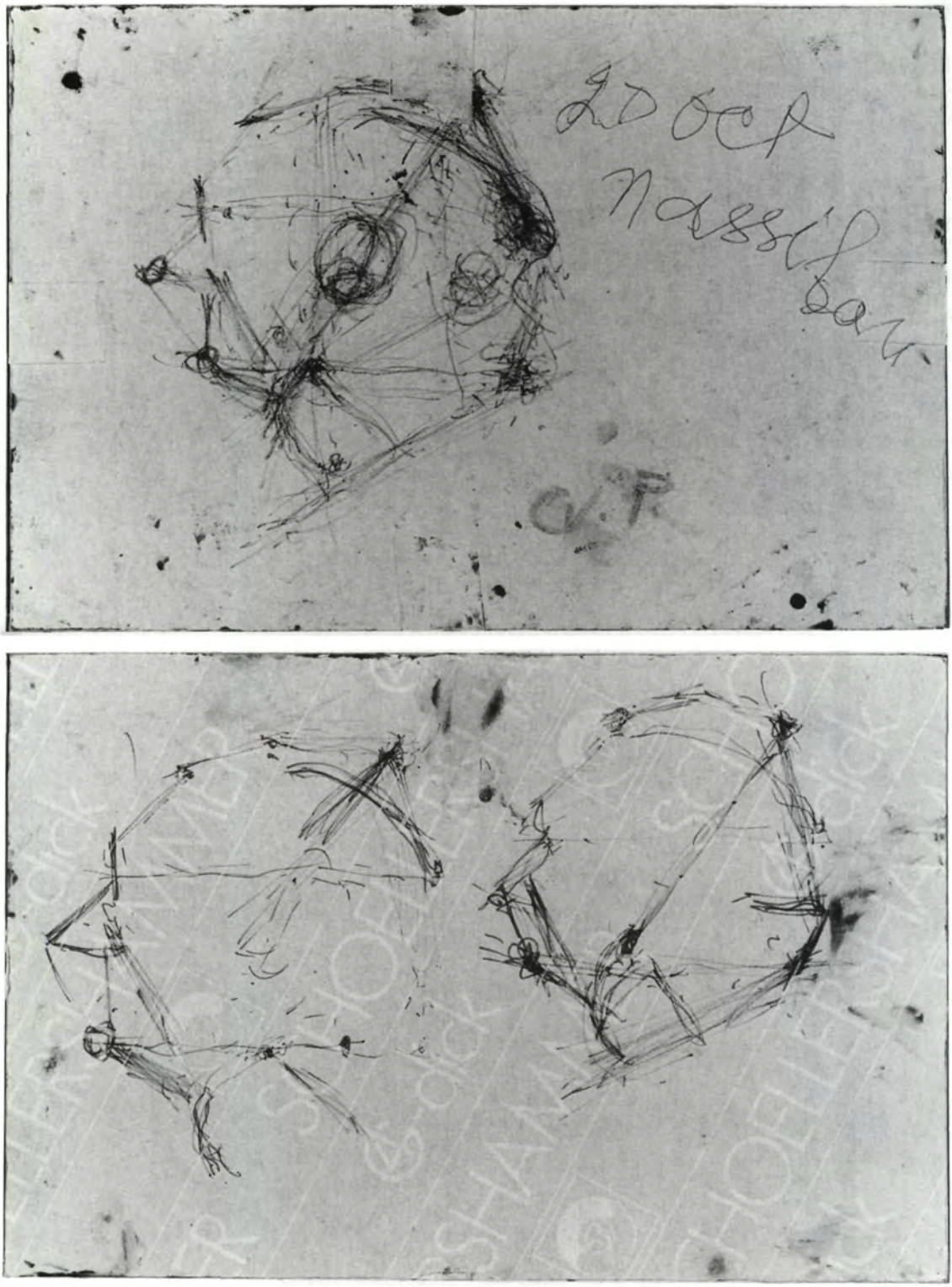
Een sterrenbeeld

Opvallend helder en 'to the point' zijn de weinige aanduidingen van het portret op het fond geplaatst. Het geheel straalt de exactheid van een sterrenbeeld uit. Punten en verbindingen in een ruimtelijke samenhang. Een fiere, kwetsbare oude man wordt opgeroepen.

In 1990 heeft Charlotte een kleinere versie (100 mm) gemaakt. Hoewel

Jan de Smeth, 1994, brons, 130 mm, inschrijfpenning VPK 1995

De tweezijdige tekening op karton, 22 x 15 cm

dezelfde geringe hoeveelheid wasdraadjes gebruikt is, kan ik me niet aan de indruk onttrekken dat het sterrenbeeld van deze penning zwakker straalt. Het hoofd is minder pregnant op het fond gecomponeerd. De contour van het achterhoofd bestaat uit een halve cirkel en komt zeer dicht bij de ronding van het fond te liggen, waardoor een herhaling ontstaat.

In de versie van 1994 liggen in de contour van het achterhoofd duidelijke accenten met een mooie maatvoering. Er is een kantigheid ontstaan die fraai contrasteert met de ronding van het fond. Het hoofd ligt centraler binnen het fond. Met dit soort vormargumenten is de aanwezigheid van de geportretteerde sterker geworden. Haar beeldend denkproces heeft zijn voorbereiding gekend op een stukje karton. Dit 'kartonnetje' is van groot belang omdat het laat zien hoe Charlotte te werk gaat. Op beide kanten is getekend: studies van het hoofd, dat wil zeggen vanuit de fysionomie van Jan de Smeth is gezocht naar het sterrenbeeld: de punten en verbindingen 'de plans' zoals Charlotte het zelf noemt, als verkenningen om tot een ruimtelijke aanwezigheid te komen.

Dit kartonnetje heb ik van haar boetseerplek, waar de penning in een vergevorderd stadium lag, weg mogen plukken. Overal op de tekening zijn sporen van boetseerwas te zien. Een notitie van een privé-afspraak *20 oct Nassibau* en plakkers aan de rand benadrukken het informele karakter van deze tekening. De keerzijde van de tekening toont ons twee andere studies waarin het sterrenbeeld verkend werd. Onmiskenbaar spreekt het feit dat de heer De Smeth brildrager is.

Het sluitstuk

De penningen van Charlotte van Pallandt zijn meestal eenzijdig. Voor de Vereniging heeft zij niet zozeer een

Jan de Smeth, 1990, brons, 100 mm

achterkant gemaakt als wel wat men een sluitstuk zou kunnen noemen. Op een plaatje boetseerwas heeft zij met een spijkertje ferm haar initialen *CvP* en het jaar van ontstaan *1994* aangebracht. Bovenaan staat het PK-vignet.

Fysiek is Charlotte van Pallandt gezien haar zeer hoge leeftijd niet meer in staat om lang in het atelier te werken aan haar beelden. Maar het is opmerkelijk dat haar creatieve kracht, haar drift om zich steeds op een nieuwe manier beeldend uit te spreken, zich manifesteert in de penningkunst. Dit gebeurt op een ontroerende manier, want behalve een uitspraak over Jan de Smeth is deze penning ook een uitspraak over haarzelf. Aan het einde van een indrukwekkende beeldende carrière. Materie omgezet in geest. Het oog ommuurd door staar. Ultieme aanwezigheid.

Bijzonderheden betreffende de bestelmogelijkheid van de inschrijfpenning 1995 zijn in de rubriek *Verenigingsnieuws* op pagina 520 in dit nummer van *De Beeldenaar* vermeld.

NOTEN

1 Zie LAMBERT TEGENBOSCH *Natura Iconophans* (Heusden 1988). Op pagina 82 vermeldt de schrijver het bestaan van één zwart marmeren kop. Dit is onjuist. De kop is namelijk uitgevoerd in zwart Afrikaans graniet en is gepolijst. Bovendien bestaat er een tweede versie, ruw aangehakt, in hetzelfde materiaal. Charlotte van Pallandt heeft een voorliefde voor graniet. Zij is niet meer in staat om deze zeer harde steensoort te bewerken, maar zij droomt ervan. In een uitvoerdersatelier te Pietra Santa in Italië is een van de geboetseerde Termoteportretten in graniet vertaald. Alleen is dit veel te letterlijk gebeurd: alle waarden die zo eigen (kenmerkend) aan steen zijn, gingen verloren. Charlotte keurde het beeld af. Ook een tweede poging in dit atelier, waarbij de steen ruw werd gelaten, kon haar niet overtuigen.

2 A.J. DE KONING Nieuw initiatief van de Vereniging voor Penningkunst, A. Roland Holst-penning *De Beeldenaar* 2 (mei 1978) 17.

Munthandel Verschoor

Utrecht, Dukaton 1746. Delm. 1031, Kabelrand

Postbus 5803
3290 AC Strijen

lid n.v.m.h.

tel. 01854-1719
fax 01854-4424

De Japanse muntenroof in Nederlandsch-Indië gedurende de tweede wereldoorlog[1]

L.M.J. BOEGHEIM

Tijdens het Nederlandse bewind was De Javasche Bank de centrale omloopbank van Oost-Indië. Ook de Gouvernementskassen werden sedert 1858 kosteloos door De Javasche Bank beheerd.[2]

Uitgaven en ontvangsten van en voor het gouvernement werden door haar geregeld. De bank beschikte daartoe over een hoofdkantoor te Batavia en een aantal agentschappen verdeeld over de hele archipel.[3]

Toen tegen eind 1941 de oorlogsdreiging ook in het Verre Oosten steeds meer begon toe te nemen besloot De Javasche Bank in overleg met het Gouvernement het in Nederlandsch-Indië aanwezige gedeelte van haar goudvoorraad ter waarde van circa *f* 380 miljoen[4] naar Australië en Zuid-Afrika over te brengen.[5] De op het moment van de Duitse inval in Nederland in mei 1940 bij de bijbank van De Javasche Bank in Amsterdam aanwezige gouden munten waren tussen 10 en 14 mei 1940 naar Engeland verscheept.[6]

Het schijnt dat kort voor de Japanse bezetting van Java ook nog een bedrag van *f* 746.000 aan zilveren munten met een hoog gehalte naar Australië werd overgebracht. Waaruit deze partij bestond is niet bekend. De gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië, jhr A.W.L. Tjarda van Starkenborgh Stachouwer, had op 6 februari 1942 het Ministerie van Koloniën te Londen telegrafisch verzocht of de partij in verband met het oorlogsrisico mocht worden versmolten. Verkoop via De Nederlandsche Bank was onmogelijk, zodat de directeur van het Departement van Financiën te Batavia, L. Götzen, werd gemachtigd het nodige te doen. De opbrengst werd op *f* 120.000 geschat. Op 12 februari 1942 verklaarde de minister-president, jhr P.S. Gerbrandy, zich telegrafisch accoord.[7] Ook zou nadien nog een partij zilvergeld per vliegtuig uit Bandoeng naar Australië zijn overgebracht.[8] Bijzonderheden hierover ontbreken.

De geschetste voorzorgsmaatregelen bleken niet tevergeefs te zijn getroffen. Evenals de Duitsers in Nederland hadden ook de Japanners het bij de verovering van Nederlandsch-Indië voorzien op het in de archipel in omloop zijnde muntgeld. Hoewel het goud van De Javasche Bank in veiligheid was gebracht werd natuurlijk wel de goudwinning te Bengkalis (oostkust van Sumatra) door het Japanse vijfentwintigste leger, dat Malakka en Sumatra had veroverd, bezet. Onder het Nederlandse gezag werd er ongeveer één kilogram goud per maand gewonnen. Met onmenselijke methoden dreven de Japanners de produktie op en geschat wordt dat door hen in totaal meer dan vierhonderd kilogram goud en één kilogram platina is buitgemaakt.[9] Het goud werd naar Singapore (omgedoopt in Sho-nan = Lichtende Zuidpunt) gebracht en daar in ongestempelde baren van drie à vijf kilogram verkocht. Hoewel het Bengkalisgoud door zijn uitzonderlijke fijnheid gemakkelijk viel te herkennen, is het nooit teruggevonden.

Uiteraard werden ook gouden munten die bij de internering van Nederlanders werden aangetroffen, in beslag genomen evenals die welke bij de inheemse bevolking konden worden

achterhaald. Gegevens hieromtrent zijn niet bekend.

Ook koperen munten bleken bij de Japanners in de smaak te vallen. Gegevens hierover kennen we niet maar begin 1946 erkende Japan dat ook 70.804 kilogram koperen munten van Java waren weggevoerd, doch dat de verblijfplaats ervan onbekend was en dat restitutie uitgesloten moest worden geacht.[10] In mei 1950 verscheen in de pers een bericht, dat de Amerikaanse bezettingsautoriteiten de Japanners opdracht hadden gegeven Nederland weer in het bezit te stellen van koperen en nikkelen munten tot een bedrag van $ 40.000 die door Japan gedurende de oorlog in het Verre Oosten waren geroofd.[11] De munten met een totaalgewicht van 109.000 kilogram zouden per schip naar Nederland worden vervoerd. Of en in hoeverre de eerder bedoelde 70.804 kilogram hierbij waren inbegrepen is niet duidelijk; evenmin of dit transport ooit in Nederland werd ontvangen.

Zelfs enkele jaren na de Japanse capitulatie was over de pasmunt nog weinig of niets bekend, zoals blijkt uit een nota met betrekking tot de Rijksbegroting 1948 betreffende de financiële toestand van Nederlandsch-Indië. In deze nota stelt Götzen[12] dat het door de Japanners geroofde bedrag aan pasmunt onbekend was, doch dat een zending van *f* 500.000 vast stond.[13] Wel is het zo goed als zeker dat de zilveren kwartjes en dubbeltjes, ook die welke door de Verenigde Staten tot oktober 1941 werden geleverd, en waaraan groot gebrek bestond, in omloop zijn gebracht. Aangenomen mag worden dat deze zich bij de Japanse inval reeds voor het grootste deel in handen van de inheemse bevolking bevonden en dus moeilijk of in het geheel niet konden worden achterhaald.

In tegenstelling tot de Duitsers in Nederland traden de Japanners in Nederlandsch-Indië onmiddellijk met grof geschut op. Na de capitulatie van het KNIL op 8 maart 1942 werden de directies van de banken, die op verzoek van het Gouvernement op 28 februari 1942 hun hoofdkantoren naar Bandoeng hadden overgeplaatst, al op 9 maart 1942 gedwongen al hun bezittingen zonder meer aan het Japanse zestiende leger over te dragen. De liquidatie begon in mei 1942 en werd uitgevoerd door een missie die was uitgezonden door het Japanse Ministerie van Oorlog. Deze missie bestond uit een twintigtal stafmedewerkers van de Japanse Bank, de Bank van Taiwan, de Mitsui Bank en de Kanan Bank. Het geheel stond onder leiding van Hiroshi Yamamoto, een hoofdambtenaar van de Bank van Japan, die als militair de functie vervulde van chef van het Controlebureau voor vijandelijk vermogen.[14]

Nadat vanaf 11 april 1942 een bankenmoratorium had gegolden, werd op 20 oktober 1942 door de Japanse legerleiding een verordening uitgevaardigd betreffende de liquidatie van alle Nederlandse en Engelse, alsmede van enkele Chinese banken op Java.[15] Voor Sumatra werd de liquidatie door de Japanse legerleiding in Singapore gelast en voor Borneo en de Grote Oost door het Ministerie van Marine te Tokio. De functie van deze banken werd weldra overgenomen door de voor de oorlog reeds in Nederlandsch-Indië werkzame Japanse banken: de Yokohama Specie Bank, de Taiwan Bank en de Mitsui Bank, die op 8 december 1941 op last van het Gouvernement hun deuren hadden moeten sluiten. Bovendien werden bijkantoren van de Kobe Bank, de Shokin Bank en de Kanan Bank in Nederlandsch-Indië gevestigd.
De Yokohama Specie Bank opende bijkantoren op Java in Batavia, Surabaya, Semarang en Bandung en agentschappen in Serang, Tjilatjap,

Magelang, Melang en Djembar. Op Sumatra werden kantoren gevestigd in Medan, Palembang, Peoat, Bhantaru, Lengkat, Lhoseumawe en Siantar en op Borneo in Sandakan, Kuching en Miri. De functie van De Javasche Bank werd overgenomen door de Nanpo Kaihatsu Kinko, die als Japanse circulatiebank in het leven werd geroepen en als zodanig gedurende de gehele duur van de bezetting van Java heeft gefungeerd.[16] Het hoofdkantoor was in Batavia gevestigd. Er waren op Java nog drie bijkantoren, terwijl ook op Sumatra een viertal kantoren werd gevestigd met het hoofdkantoor in Bukittingi.[17] De Japanners namen op Java bij zeventien geliquideerde banken ruim *f* 52 miljoen aan kasmiddelen in beslag. Bij import- en groothandelszaken op Java en Madoera werd *f* 12 miljoen aan kasgelden in beslag genomen.[18]

Metaalgeld was reeds in het begin van de Japanse bezetting geheel uit de circulatie verdwenen.[19] De Japanners brachten papieren invasiegeld in omloop, waarvan de uitgifte eerst plaats vond door de legerautoriteiten en later door de Japanse circulatiebank. Tegen het einde van de oorlog hebben de Japanners getracht een viertal typen munten bestaande uit aluminium en een tin-zinklegering in omloop te brengen. Hiervan zijn echter alleen de 1 en 10 cent bekend geworden, de 5 cent werd nooit geslagen en de 25 cent is onbekend.[20]

Japan capituleerde op 15 augustus 1945. De capitulatie-overeenkomst werd 2 september 1945 ondertekend aan boord van het in de Baai van Tokio liggende Amerikaanse slagschip *Missouri*. Bepaald was dat de capitulatie zou moeten plaatsvinden voor de *Supreme Commander for the Allied Powers*, maar het beleid werd noch door de *Allied Powers* bepaald, noch werd zelfs maar overleg met hen gepleegd. Vrijwel de gehele afwikkeling vond plaats door de Verenigde Staten. In de capitulatie-overeenkomst werd Nederland zelfs niet genoemd, hoewel bij de plechtigheid aan boord van de *Missouri* wel een tweetal Nederlandse vertegenwoordigers aanwezig was.[21] Ook de bezetting van Japan was vrijwel geheel en al een zaak van de Amerikanen.

Teneinde te trachten de door Japan geroofde goederen zoveel mogelijk te achterhalen werd door de Amerikaanse regering de Far Eastern Commission in Washington in het leven geroepen. De Nederlandse delegatie bij deze commissie stond onder leiding van prof. dr G.A.P. Weijer, een econoom die sterk betrokken was geweest bij de geldzuivering in Nederland. De delegatie stelde een militaire missie in Japan in, die onder leiding stond van luitenant-generaal W. Schilling, voormalig bevelhebber van de eerste divisie op Java. Uiteraard was de commissie volledig afhankelijk van SCAP (Supreme Commander for the Allied Powers). De missie begon met het verhoren van Japanners, waarvan bekend was dat ze in Nederlandsch-Indië een rol hadden gespeeld. Eén van de eersten was Yamamoto, de liquidateur van de banken. Bij zijn verhoor in Tokio in januari 1946 verstrekte Yamamoto een opgave van de munten die op 5 maart 1942 in circulatie waren.[22] Het betrof: zilver *f* 176.547.000; nikkel *f* 6.000.000; koper *f* 14.417.000; totaal *f* 196.964.000.

Ook stelde hij aan prof. Weijer een Engelse vertaling van het door hem in april 1944 voor de minister van Oorlog te Tokio vervaardigde rapport in zake de liquidatie van de banken op Java ter hand.[23] Hierin was vermeld dat de som van de activa verkregen sinds het begin van de liquidatie in oktober 1942 tot eind maart 1944 *f* 18.242.000 bedroeg en veel betere resultaten toonde dan oorspronkelijk werd verwacht (zie tabel).

Bovendien werd nog muntgeld in beslag genomen bij enkele spaarbanken, waarvan echter in het rapport geen specificatie was opgenomen. Het betrof: De Algemene Spaar- en Deposito Bank, Algemene Centrale Bank, Bataviasche Spaarbank, Javasche Hypotheek Bank en de Nederlandsch-Indische Hypotheek Bank. De leider van de Nederlandse missie, Schilling, sprak over een bedrag aan muntgeld van *f* 18.890.000.[24] Volgens een verslag van de president van De Javasche Bank zou ongeveer *f* 20 miljoen aan zilveren tekenmunt uit haar kassen zijn verdwenen, terzake waarvan een claim werd ingediend.[25] Götzen sprak in zijn nota voor de Tweede Kamer over *f* 19,6 miljoen zilveren tekenmunt, die via Singapore zou zijn afgevoerd.[26] De verschillen kunnen zijn veroorzaakt doordat Yamamoto geen cijfers van de spaarbanken heeft gepubliceerd, terwijl wellicht ook na maart 1944 nog munten werden aangetroffen en toegevoegd. Bovendien is niet bekend in hoeverre de Japanners op Sumatra, Borneo en de Grote Oost nog zilvergeld in beslag hebben weten te nemen. De bevoegdheden van Yamamoto waren tot Java beperkt en hij had geen inzicht in wat er in gebieden buiten zijn bereik gebeurde. Cijfers zijn hierover niet bekend.

Het rapport Yamamoto van april 1944 vermeldt de volgende in beslag genomen bedragen:

De Javasche Bank	*f* 3.860.123,11
Nederl. Handel Mij.	3.132.797,94
Ned. Ind. Commercie Bank	4.435.193,28
Ned. Ind. Escompto Mij	6.233.222,05
Hongkong and Shanghai Banking Corporation	57.236,77
Chartered Bank of India, Australia and China	88.113,49
Bank of China	41.877,16
Overseas Chinese Banking Corp.	163.506,22
Bank van Batavia	230.193,94
	f 18.242.263,96

SCAP zond op 19 april 1946 een circulaire in zake de geroofde goederen aan het Japanse Gouvernement met nauwkeurige instructies wat betreft inventarisering en opgave van bijzonderheden.[27] De circulaire bevatte ook strafbepalingen voor het geval dat goederen zouden worden achtergehouden of vernietigd. Eind juli 1946 schreef de Nederlandse Militaire Missie aan prof. Weijer te Washington dat het zilvergeld *een duister onderwerp* vormde.[28] De Missie had geen gegevens omtrent het verblijf van het geroofde zilver ontvangen. Zoals in en na afloop van elke oorlog deden speciaal over geroofde schatten de meest fantastische en vreemdsoortige verhalen de ronde. De Amerikanen vertelden bijvoorbeeld dat 110 kisten gemunt geld zouden zijn overgebracht van de Yukosuka Naval Base naar de Bank van Japan. Op 19 september 1946 schreef Schilling aan de delegatie in Washington dat hij geen oordeel kon geven of de door SCAP gevolgde politiek van restitutie juist was of niet.[29] Het is niet duidelijk waar deze opmerking op sloeg, noch wat hieraan vooraf is gegaan. Schilling stelde vast dat Nederlands zilvergeld tot een bedrag van *f* 18.890.000 in rijksdaalders, guldens en halve guldens was geroofd volgens een rapport van De Javasche Bank, dat overigens geheel in overeenstemming was met een rapport van Yamamoto.[30]

Exact een jaar later schreef Schilling aan de delegatie dat *de resterende 30 ton zilver terecht* was.[31] Dit restant van 30.108,99 kilogram was in mei 1946 opgevist uit de Baai van Tokio. Deze mededeling doet wat wonderlijk aan, daar in zijn brief van 19 september 1946 niets over de in mei 1946 gedane vondst was vermeld en er geen aanwijzingen zijn dat al eerder een hoeveelheid zilver gevonden was. Het restant van dertig ton zou volgens een Japanse verklaring gekocht zijn van de intendance van het zestiende leger op

Java en verzonden naar de Osaka Mint, die het op haar beurt zou hebben afgeleverd aan het voorraaddepot van het leger. Schilling sloot zijn brief af met de mededeling dat de totale hoeveelheid die was teruggevonden 188.276,422 kilogram zilver omvatte en met de vraag van SCAP om een opgave van de analyses der Nederlandse munten. In ieder geval kwam het gewicht van het teruggevonden zilver ongeveer overeen met het als geroofd opgegeven bedrag.

Op 21 juli 1948 werd het zilver te Tokio door SCAP aan de Nederlandse autoriteiten aldaar ter beschikking gesteld.[32] Het betrof 5637 baren muntzilver en twee kistjes proefzilver.

Uit een bewaard gebleven, overigens nogal onduidelijk, memorandum van SCAP blijkt echter dat 5639 baren aan Nederland zouden zijn terug gegeven en dat 34 baren ontbraken aan een totaal van 5673 baren.[33] Dit memorandum vermeldde dat 2825 baren op 18 augustus 1944 waren toegezonden aan het Osaka Army Arsenal en dat het Tokio Army Prov. Depot de ontvangst van deze partij uit Osaka in september 1944 had bevestigd. Ook waren er 934 baren opgevist uit de Etchugina Baai, maar daaraan ontbraken nog 34 baren. Tenslotte zouden *meer dan* 1880 baren naar een tweetal *Chiba Warehouses* zijn verzonden. Hierdoor is het totaal van 5639 baren verklaard. De 34 uit de Etchugina Baai ontbrekende baren schijnen nooit te zijn terug gevonden.

Voor het verschil van twee baren heeft alleen de *Netherlands Reparations and Restitution Delegation* getracht een verklaring te geven.[34] Uit haar brief blijkt, dat in het Tweewekelijkse Verslag nr 68 werd vermeld dat 5639 zilverschuitjes met een totaalgewicht van 187.187 kilogram aan Nederland werden toegewezen. Deze opgave berustte op een eerste inventarisatie van de betrokken partij door de Civil Property Custodian.

Bij aflevering werd een nieuwe inventaris opgemaakt waarbij 5637 schuitjes werden geteld met een totaalgewicht van 187.051,1815 kilogram alsmede twee kistjes met *essay samples* die 40,2695 kilogram bleken te wegen. Het kon niet worden nagegaan waaraan het verschil moest worden toegeschreven. Het vermoeden was gewettigd dat er oorspronkelijk een fout werd gemaakt. De schuitjes werden steeds bewaard in een verzegelde kluis van *The Bank of Japan.*

De ongeveer 187 ton zilver werd 3 september 1949 van Yokohama naar Rotterdam verscheept met het m.s. *Rijnkerk* van de Holland-Oost-Azië Lijn.[35] Het zilver was opgeslagen in het verzegelde ruim V dat ook nog was dichtgelast. Het schip kwam 31 oktober 1949 in Rotterdam aan.[36] De partij werd per rederij *De Tijdgeest* met twee binnenschepen onder begeleiding van een tweetal politieboten en onder constante bewaking van met machinepistolen uitgeruste agenten naar 's Rijks Munt in Utrecht overgebracht en aldaar in de kluizen opgeborgen.

Ondanks het dringende verzoek van het Ministerie van Financiën het transport geheim te houden was het toch de pers ter ore gekomen. Diverse couranten gaven er een verslag van. Dit leidde zelfs tot een incident tussen 's Rijksmuntmeester dr J.W.A. van Hengel en het *Utrechtsch Nieuwsblad*, waarbij werd beweerd dat een journalist onheus zou zijn behandeld. Het kwam tot een papieren oorlog waaraan tenslotte door Van Hengel een eind werd gemaakt door te stellen dat de standpunten te ver uiteen lagen om nog een redelijke discussie mogelijk te maken.[37]

De pers stelde overigens vrijwel unaniem dat de Amerikanen het zilver

hadden achterhaald. Alleen *De Nieuwe Courant* schreef, dat eerlijkheidshalve diende te worden vermeld dat zij die konden achterhalen dankzij de aanwijzingen van een Nederlandse officier Marine Stoomvaartdienst 1e klasse, A.A. Looijen.[38] Deze officier, een van de velen, die in Japan gevangen had gezeten, bracht rapport uit aan de commandant van de Nederlandse 'recoverees', J.W. Adriaans, die zijn verklaring doorzond aan de directeur van de NEFIS in Camp Columbia in Australië.[39] Tevens werd de verklaring aan de Amerikaanse geheime dienst toegezonden.

Looijen verklaarde *dat Nederlandse, Indische, Engelse, Philippijnse, Chinese en Indo-Chinese muntstukken werden gesorteerd in een bedrijf onder de naam Kobusko, een vroegere olieraffinaderij van de Standard Oil te Asundori, een plaats tussen Kawasaki en Yokohama. Deze muntstukken werden in oktober 1944 naar een onbekende bestemming vervoerd. De bedrijfsleider heette Yamasaki en was kapitein van het Japanse leger. De militie-soldaat C.H.L. van Broekhuizen was in opdracht van de Japanners behulpzaam bij het sorteren van deze munten. Een Japanse werkbaas, die toezicht op dit werk had, deelde aan Van Broekhuizen mede, dat dit geld verborgen zou worden tot na de oorlog om daarna te worden versmolten. Volgens opgaven van andere ex-krijgsgevangenen werden te Hitachi, ongeveer honderd mijl ten noorden van Tokio, koperen munten versmolten.*

De Amerikaanse geheime dienst nam direkt contact op met Looijen en slaagde er twintig dagen later in het geld te achterhalen. Volgens *De Nieuwe Courant* ging het om twintig miljoen aan Nederlandsch-Indische zilveren munt en werd een week later nog eens anderhalf miljoen achterhaald. Hoewel de courant spreekt over 'munten' is het wel duidelijk dat het hier de tot baren versmolten munten betreft.

Kort daarna eiste Indonesië het zilver op. Over de koperen en bronzen munten is nooit meer gesproken. Indonesië stelde dat het Japanzilver tijdens de Japanse bezetting uit de kluizen van De Javasche Bank was geroofd en dat deze bank het eigendomsrecht aan haar had over gedragen. Indonesië ontkende derhalve elk eigendomsrecht van Nederland op het Japanzilver. Indonesië stelde dat het op grond van de Financiële en Economische Overeenkomst van de Ronde Tafel Conferentie 1949 van elke schuldverplichting aan Nederland ook uit hoofde van het lend-leasezilver was ontslagen. Dit is het inconsequente van de Indonesische regering: de lend-lease verplichting niet nakomen, maar wel het Japanzilver vorderen!

Nederland was van gevoelen, mede op grond van het overeen gekomene ter Ronde Tafel Conferentie, dat dit zilver aan Nederland toebehoorde. Wel erkende Nederland de verplichting tot gehele of gedeeltelijke teruglevering voor het geval dat de Nederlandse verplichting tot teruglevering van het lend-leasezilver aan de Verenigde Staten geheel of gedeeltelijk zou komen te vervallen.

Bij de Tweede Ministersconferentie van de Nederlands-Indonesische Unie op 29 november 1950 verklaarde Nederland zich bereid het Japanzilver aan Indonesië over te dragen, echter op een aantal voorwaarden.[40]

Het zilver waarvan het gehalte grotendeels onbekend was, moest worden aanvaard zoals het in Utrecht was opgeslagen. De transportkosten en alle kosten tot op het tijdstip van overdracht kwamen voor rekening van Indonesië. Het totale bedrag was *f* 249.900. Zie hiervoor onderstaande tabel.

De levering van het zilver zou plaatsvinden nadat Indonesië alle kosten aan Nederland zou hebben voldaan.

Voorts werd overeengekomen dat bij teruglevering van het lend-leasezilver aan de Verenigde Staten, Indonesië aan Nederland een bijdrage in zilver of in US dollars zou overmaken. Deze bijdrage zou op grond van een aantal factoren, zoals terugleveringsverplichting, ontvangen hoeveelheid, Japanzilver en de zilverprijs op het moment van teruglevering worden berekend. Hieraan is door Indonesië nooit voldaan.

Bij 's Rijks Munt was men met het Japanzilver bijzonder ongelukkig. De baren hadden het ongebruikelijke gewicht van 32 kg. Ze waren moeilijk te sorteren want van 1881 baren ontbraken de essaybiljetten en uit geen enkele aantekening viel op te maken welke instantie in Japan de gehaltes en gewichten zou hebben geverifieerd.[41] Pas achteraf bleek dat gehaltes en gewichten waren bepaald door personeel van de Osaka Mint te Osaka, doch dat deze gegevens niet zonder meer konden worden geaccepteerd. De gegevens waren onvolledig en de meeste slordig en onjuist. Het bleek dat van 124,7 ton gegevens bekend waren en die van 62,3 ton ontbraken.[42]

Inmiddels had De Javasche Bank in Amsterdam in opdracht van de Indonesische autoriteiten getracht een koper voor het zilver te vinden, nadat onderhandelingen met The Anglo Metal Company Ltd. in Londen voor het affineren op niets waren uitgelopen. Ook op de Londense zilvermarkt bleek het onverkoopbaar.[43]

Nadat 's Rijks Munt nog een onkostendeclaratie bij het Ministerie van Financiën had ingediend,[44] waarin over november en december 1950 *f* 1.871 en over het eerste en tweede kwartaal van 1951 elk *f* 2.806,50 werd berekend, volgde op 7 juni 1951 een uitvoerige bespreking tussen de directie van De Javasche Bank en 's Rijksmuntmeester Van Hengel, over de mogelijkheden van weging, affineren, omsmelten en dergelijke.[45] Het bleek dat het voornemen bestond honderd ton in Frankfurt te doen affineren en te trachten de resterende 87 ton na omsmelting bij 's Rijks Munt als muntzilver te verkopen. De Javasche Bank kwam kort daarna met Degussa overeen dat een eerste partij bestaande uit 1507 baren met een gewicht van 49.999,734 kilogram in Frankfurt kon worden geaffineerd en verkocht.[46]

Transport Yokohama-Rotterdam	*f* 179.924,58
Rotterdam-Utrecht	1.200,00
Voorzieningen 's Rijks Munt	2.275,00
Opslag te Utrecht gedurende één jaar	11.225,00
Transportverzekering Yokohama-R'dam	34.015,85
Diverse onkosten	21.259,57
	f 249.900,00

De verzending van deze vijftig ton vond 10 juli 1951 plaats door de firma Varekamp te Amsterdam met het m.s. *Anton Hugo II.* Ook de tweede partij, die op 14 augustus 1951 werd verzonden, werd door Varekamp verscheept. Het betrof 1511 baren met een gewicht van 50.018,122 kilogram.[47]

Op 9 augustus 1951 deelde De Javasche Bank aan 's Rijks Munt mede dat nog 65 ton naar Degussa konden worden verzonden. Er bleef daarna slechts twaalf ton over want tien ton waren al door 's Rijks Munt geëssaieerd. De derde zending omvatte 1250 baren met een gewicht van 65.008,831 kilogram waarvan het transport werd opgedragen aan N.V. Blauwhoedenveem-Vriesseveem, terwijl de expediteur Van Arkel voor het afhalen werd ingeschakeld.[48] Tenslotte werd op 13 oktober 1951 besloten ook de resterende twaalf ton door Degussa te doen affineren. De al geaffineerde tien ton konden worden medegeleverd, zodat 663 baren met een gewicht van 22.027,486 kg werden verscheept.

's Rijks Munt had overigens in juli 1951 al aan het Ministerie van Financiën medegedeeld dat het zilver zou worden aangewend voor de muntslag van zilveren stukken van DM 5.[49] Zo werd het Nederlands-Indische zilvergeld tenslotte gebruikt voor de eerste naoorlogse aanmunting van Duitse zilverstukken.[50] De affinage in Frankfurt leverde de volgende resultaten op:

Op het moment dat het Japanzilver in Utrecht werd opgeslagen was 's Rijks Munt zeer goed met werk bezet. Van Hengel moest het lend-leasezilver afwikkelen, de nieuwe munten volgens de Muntwet van 1948 aanmunten en de muntslag voor Indonesië verzorgen. Met de door De Javasche Bank uiteindelijk bereikte oplossing zal hij zeker niet ontevreden zijn geweest.

Partij nr	Aantal staven	Bruto gewicht	Fijn zilver kg	Fijn goud kg	Koper kg	Gehalte (duizendsten)
1	1507	49.999,734	35.951,615	2,3771	12.587,168	719,9
2	1511	50.018,122	35.978,430	2,2333	12.584,196	720,1
3	1950	65.008,831	46.782,278	3,0200	16.346,724	720,3
4	663	22.033,641	1 5.868,521	1,0200	5.547,686	720,2*
	5631	187.060,328	134.580,844	8,6504	47.065,774	

* bij partij 4 was het proefmateriaal inbegrepen; de smeltverliezen bedroegen ongeveer 1%.

Uit het feit dat ook goud in het muntzilver werd aangetroffen (0,046 per mille), blijkt dat een gedeelte van de versmolten munten uit hooggehalte (945/1000) zilver heeft bestaan, met andere woorden tekenmunt van vóór 1919.

Overwogen is het vrij komende koper te gebruiken voor de alliage van door 's Rijks Munt voor Indonesië te verrichten aanmuntingen. Degussa leverde het koper terug in de vorm van elektrolytisch kathoden koper in grote, dikke bladen, (elektrodebladen van zuiver koper) die moeilijk te verwerken waren. Van Hengel gaf de voorkeur aan koper in de vorm van 'wire bars', die veel gemakkelijker konden worden verwerkt. Uiteindelijk werd het koper verkocht aan het Osnabrücker Kupfer- und Drahtwerk te Osnabrück.[51] Dit bedrijf leverde 's Rijks Munt in die tijd onder andere de honderd miljoen stuks muntplaatjes voor de 50 sen Indonesië (85% Cu; 15% Ni), waarvoor de door 's Rijks Munt aangeleverde koperbaren werden gebruikt.

Volgens de oorspronkelijke opgave bestond de partij uit 5637 baren, maar er werden slechts 5631 baren naar Degussa verzonden. Voor het verschil van zes baren heb ik geen verklaring kunnen vinden. ■

Met dank aan drs A.A.J. Scheffers, conservator van Het Nederlands Muntmuseum, voor de bereidwillige beschikbaarstelling van diverse gegevens; aan prof. dr H.E. van Gelder en dr ir M. van den Brandhof voor hun verhelderende en aanvullende opmerkingen.

NOTEN

1 In de officiële stukken wordt steeds gesproken over 'Japanzilver'.

2 L. DE BREE *Gedenkboek De Javasche Bank 1828-1928, deel I* p. 454.

3 Het hoofdkantoor van DJB was gevestigd in Batavia met een bijbank in Amsterdam. Agentschappen op Java: Bandoeng, Cheribon, Djokjakarta, Kediri, Malang, Semarang, Soerabaja, Soerakarta; agentschappen op Sumatra: Koeta Radja, Medan, Padang, Palembang; agentschappen op Borneo: Bandjermasin, Pontianak; agentschappen op Celebes: Makassar (hoofdagentschap voor Oost-Indië), Menado. Uit: *Verslag DJB 1941-1947*.

4 L. DE JONG *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* ('s-Gravenhage 1986) deel 11C III, p.103.

5 *Verslag DJB 1941-1947*, p.116.

6 *Verslag DJB 1941-1947*, p. 26.

7 ARA 2.10.45.01, doss. 30 omslag VI-10 Indische Muntwet 1940-45.

8 Telefonische mededeling d.d. 23.4.1992 van de heer Waalwijk van DNB aan de schrijver.

9 Archief Min.van Buitenlandse Zaken, Ambassade te Washington 113/2 doss. 7 omslag *Far Eastern Commission*, brief nr M 6.842 d.d. 31.7.46 van de Ned. Militaire Missie in Japan aan prof. dr G.A.P. Weijer.

10 Archief Min. van Buitenl. Zaken, ibid., brief M. 6.842 d.d. 31.7.46.

11 *Algemeen Handelsblad* 24 mei 1950: Japan stuurt geroofde munten terug.

12 Götzen keerde na internering door de Japanners in 1946 naar Nederland terug. Hij werd 8.11.1947 benoemd tot Minister zonder Portefeuille in het eerste kabinet Drees, waar hij was belast met alle niet politieke belangen van de Overzeese Gebiedsdelen.

13 's Rijks Munt Archief 1912-heden, doss. 60, omslag correspondentie betreffende affinage en teruglevering Amerikaans zilver 1948-1950. Geheime brief van minister Götzen met nota voor de Tweede Kamer in zake de financiële toestand in Nederlandsch-Indië d.d. 5.3.48.

14 ARA 2.10.36.15, doss. 82-204 (Geheim archief) Indisch archief, omslag *Far Eastern Commission*.

15 *Verslag DJB 1941-1947*, p. 17.

16 *Verslag DJB 1941-1947*, p. 18.

17 RICHARD A BANYAI *Money and Banking in China and Southeast Asia during the Japanese Military Occupation 1937-1945* (Taipei 1974) p. 88.

18 DE JONG deel 11b II, p. 317.

19 JMP 1971/72, p. 160. Incidenteel zouden landingstroepen ook met Japanse munten van 1, 5, 10 en 25 sen hebben betaald (brief van Götzen aan de Tweede Kamer d.d. 5.3.1948).

20 HANS JACOBI en BERT VAN BEEK *Geld van het Koninkrijk* (Amsterdam 1988) p. 107. Aangemunt werden in 1943 180 miljoen stuks 10 cent en 300 miljoen stuks 1 cent; de 10 cent van tin/zink 70; de 1 cent van puur tin (brief d.d. 29.7.1992 van de Osaka Mint aan de schrijver). Het schijnt dat de meeste munten tijdens het transport van Osaka naar Java door oorlogshandelingen verloren zijn gegaan.

21 DE JONG deel 11b II, p. 135-136.

22 ARA 2.10.36.15, doss. 82-204 (Geheim archief) Indisch archief, omslag *Far Eastern Commission* - Kort verslag bespreking te Tokio op 12.1.1946. Hoewel niet bekend is op welke gegevens Yamamoto zich heeft gebaseerd lijkt het erop dat aan deze cijfers de schattingen van het *British Ministery of Economic Welfare* ten grondslag hebben gelegen (ARA 2.10.45.01 doss. 30 omslag VI-10 Ind. Muntwet 1940-45).

23 ARA 2.10.36.15, doss. 82-204 (Geheim archief) Indisch archief, omslag *Far Eastern Commission - Report of the liquidation proceedings of enemy banks in Java* by Hiroshi Yamamota, April 1944.

24 Archief Min. van Buitenl. Zaken, Ambassade Washington 113/2 doss. 7 omslag *Far Eastern Commission*, brief nr M 6/1779 d.d. 19.9.1946 van de Ned. Militaire Missie in Japan aan de Ned. Delegatie bij de *Far Eastern Commission* in Washington.

25 *Verslag DJB 1941-1947*, p. 21.

26 's Rijks Munt, doss. 60, brief d.d. 5.3.1948 van Götzen voor de Tweede Kamer.

27 Min. van Buitenl. Zaken, archief Ambassade Washington, memorandum van SCAP d.d. 19.4.46.

28 Min. van Buitenl. Zaken, archief Ambassade Washington, brief nr M 6/842 d.d. 31.7.1946.

29 Min. van Buitenl. Zaken, archief Ambassade Washington, brief M 6/1779 d.d. 19.9.1946.

30 ARA 2.10.36.15, doss. 82-204 (Geheim archief) Indisch archief *Report Yamamoto april 1944*. Het rapport van DJB heb ik niet terug gevonden.

31 Min. van Buitenl. Zaken, archief Ambassade Washington, brief nr M6/1378/5978 d.d.18.9.1947.

32 's Rijks Munt doss. 60, omslag Japan-zilver 1950-1951, Tweede Ministersconferentie van de Nederlands-Indonesische Unie, Besluit dd. 29.11.1950 MC II/C II/6.

33 Min. van Buitenl. Zaken, archief Ambassade Washington, memorandum van SCAP d.d. 10.8.1948.

34 's Rijks Munt doss. 60, omslag correspondentie betreffende affinage en teruglevering Amerikaans zilver 1948-1950, brief nr M 6/1000/8 claim 2 d.d. 6.9.1949 van de *Netherlands Reparation and Restitution Delegation* aan de Chef Directie Verre Oosten van het Min. van Buitenl. Zaken te Batavia.

35 's Rijks Munt, doss. 60, omslag Japan-zilver 1950-1951, Besluit Tweede Ministersconferentie d.d. 29.11.1950.

36 Het Japanzilver werd dus ruimschoots voor de souvereiniteitsoverdracht op 27.12.1949 in Nederland ontvangen, Muntverslag 1951, p. 7.

37 's Rijks Munt, doss. 60, omslag correspondentie betreffende affinage en teruglevering Amerikaans zilver 1948-1950, brief d.d. 5.11.1949 van de hoofdredactie van het *Utrechtsch Nieuwsblad* en brief nr 4017 d.d. 5.12.1949 van 's Rijks Munt.

38 's Rijks Munt doss. 60 omslag correspondentie betreffende affinage en teruglevering Amerikaans zilver 1948-1950, *De Nieuwe Courant* 9.11.1949.

39 NEFIS: Netherlands Forces Intelligence Service.

40 's Rijks Munt doss. 60, omslag Japanzilver 1950-1951, Besluit Tweede Ministersconferentie d.d. 29.11.1950 en bijlage zilverovereenkomst.

41 Min. van Financiën S 1102-649 BGW omslag 36 Japanzilver, brief d.d. 26.2.1951 aan 's Rijks Munt.

42 's Rijks Munt doss. 60, omslag Japanzilver, brief d.d. 29.3.1951 van het Ministerie van Overzeese Rijksdelen aan 's Rijks Munt.

43 's Rijks Munt doss. 60, omslag Japanzilver, aantekening betreffende het telefoongesprek van 7.8.1951 met DJB.

44 Min. van Financiën S 1102-649 BGW omslag 36 Japanzilver, brief d.d. 26.5.1951 van 's Rijks Munt.

45 's Rijks Munt doss. 60, omslag Japanzilver, Samenvatting besprekingen met dr Van Hengel, rapport DJB d.d. 7.6 1951.

46 Degussa: *Deutsche Gold- und Silber Scheideanstalt vormals Roessler*,Weissfrauenstrasse 7/9, Frankfurt-am-Main.

47 's Rijks Munt, doss. 60, omslag Japanzilver, brieven van 10.7.1951 en 14.8.1951 van 's Rijks Munt aan Varekamp.

48 's Rijks Munt, doss. 60, omslag Japanzilver, brief d.d. 13.10.1951 van 's Rijks Munt aan N.V. Blauwhoedenveem-Vriesseveem.

49 Min. van Financiën S 1102-649 BGW omslag 36 Japanzilver, brief van 's Rijks Munt nr 2368 aff. d.d. 7.7.1951.

50 De oplage van de DM 5-munten geslagen in 1951 bedroeg 79,8 miljoen stuks met een stukgewicht van 11,2 gr en een gehalte van 0,625 Ag. Het totaalgewicht bedroeg dus 893.760 kg en aan fijn zilver werd 558.600,0 kg gebruikt. Het Japanzilver vormde dus slechts een deel van deze aanmunting.

51 's Rijks Munt doss. 60, omslag Japanzilver, bijlage bij brief nr 4222 d.d. 17.12.1951 van 's Rijks Munt aan DJB.

Rietdijk
Aº 1919

Gespecialiseerd in het veilen van Numismatische collecties

Voor inlichtingen:

Rietdijk bv
Noordeinde 41
2514 CC Den Haag
tel. 070-3647831
fax 070-3632893

"Uw munten worden behandeld, alsof deze van onszelf zijn".

Rietdijk
Aº 1919
een kwestie van vertrouwen

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 0546 561322 – FAX 31546561352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Duitse penningkunst in het Openluchtmuseum

KAREL SOUDIJN

Op zaterdag 3 juni 1995 trad Frans van Puijenbroek af als voorzitter van de Vereniging voor Penningkunst. Hij deed dit in een bijzondere entourage: in het protestantse kerkje uit 's-Heerenhoek, dat in het Nederlands Openluchtmuseum is herbouwd toen hijzelf hier directeur was.

De zeventigste algemene vergadering van de Vereniging voor Penningkunst werd in Arnhem druk bezocht. Het programma van de dag bevatte onder andere wandelingen van een half uur. De bijeenkomst begon in een kasteelboerderij en eindigde op de zolder van een stoomzuivelfabriek, waar een kleine penningmarkt was georganiseerd.

In 1991 koppelde de Vereniging een jaarvergadering aan een kennismaking met Britse penningen.[1] Nu, vier jaar later, stond de bijeenkomst in het teken van de penningkunst in Duitsland. Wolfgang Steguweit hield een inleiding over maatschappijkritische penningen van hedendaagse Duitse kunstenaars. Bernd Göbel sprak over de penningtraditie van de hogeschool in Halle in Oost-Duitsland.

In 1991 schreef Gay van der Meer in dit blad een artikel over spotpenningen.[2] Aan het slot daarvan merkte zij op dat spotpenningen tegenwoordig alleen nog maar gemaakt worden uit persoonlijke boosheid van een medailleur; als commerciële uitgave voor verzamelaars komen dergelijke penningen niet meer voor. Zonder haar naam te noemen weersprak Wolfgang Steguweit echter de conclusie van Gay van der Meer. Zijn verhaal maakte duidelijk dat er in Duitsland sinds enkele jaren weer volop spotpenningen worden vervaardigd.

De val van de Berlijnse Muur in 1989, de politieke omwenteling in de toenmalige DDR en de eenwording van de beide Duitslanden zorgden voor een opbloei van de penningkunst. Maatschappelijke veranderingen gingen zowel met euforie als met gevoelens van onzekerheid gepaard. Op hedendaagse Duitse penningen is het allemaal terug te vinden: hoop, optimisme, kritiek, satire, spot. Steguweit gaf aan, dat vooral de musea in het voormalige Oost-Berlijn en in München een actieve rol hebben gespeeld bij het stimuleren van medailleurs. Het Berlijnse museum stimuleerde tijdens de politieke omwenteling DDR-kunstenaars om de begrippen 'Aufbruch', 'Durchbruch' en 'Wende' te vertalen in penningen. In München werden medailleurs uitgenodigd om penningen te maken over vlucht en bevrijding.

In de lezing van Steguweit kreeg vooral het werk van Oostduitse medailleurs aandacht. De politieke omwenteling bood deze kunstenaars opeens een enorme vrijheid, maar ondertussen vielen hun sociale zekerheden weg. Ze moesten zich op de vrije markt een plaats zien te veroveren, terwijl ze nooit geleerd hadden hoe je dat moet doen.[3]

Steguweit toonde onder andere dia's van een reeks penningen over het thema 'kunst-geld'. Op een penning uit 1993 van Gerhard Rommel (1934) zien we de onzekere positie van de Oostduitse medailleur mooi weergegeven: de kunstenaar draagt op zijn rug een zak met penningen, maar op zijn buik hangt een bord waarop we lezen dat hij zijn penningen graag afstaat om de huur van zijn atelier te kunnen

Gerhard Rommel, Neue Bundesländer-Aufschwung Ost, brons, 80 mm

betalen. De ongelukkige gezichtsuitdrukking van de afgebeelde figuur suggereert, dat die transactie voorlopig weinig oplevert. De kunstenaar vervult de rol van bedelaar.

Wilfried Fitzenreiter (1932) maakte diverse penningen met Hermes en Apollo. Daarop zien we hoe de god van de handel de kunsten met voeten treedt. Fitzenreiter levert grimmig commentaar op de nieuwe politieke verhoudingen: twee figuren met een touw aan elkaar vastgebonden, terwijl ze verschillende kanten op willen lopen.

En wat te denken van de penning die Carsten Theumer (1956) in 1992 maakte over de zegeningen die Oostduitsers vanuit het Westen ten deel vallen? Op de voorzijde zien we hoe een hand uit de hemel een banaan offreert aan een verschoppeling. Op de keerzijde zit een mens in aapachtige houding, volgepropt met bananen.

Bernd Göbel (1942), hoogleraar aan de hogeschool in Halle, was een van de kunstenaars die door Steguweit werd besproken. In zijn eigen lezing maakte Göbel op indirecte wijze duidelijk, dat kunstenaars door politieke gebeurtenissen worden uitgedaagd om opnieuw positie te kiezen. Göbel begon zijn verhaal met een academische beschouwing over het wezen van de penning. Wanneer wordt een ronde schijf een penning? Wat moeten we aan die schijf nog toevoegen? Of als we een traditionele penning bekijken: hoeveel mogen we weglaten om nog van een penning te kunnen spreken? Na deze wijsgerige oefening illustreerde Göbel veranderingen in de penningkunst door voorbeelden te projecteren uit het werk van drie medailleurs. We zagen eerst penningen van de streng klassieke Gustav Weidanz (1889-1970), in 1920 oprichter van het Institut für künstlerische Werkgestaltung in Halle. Daarna toonde Göbel penningen van zijn eigen leermeester Gerhard Lichtenfeld (1921-1978), wiens figuren wulpser waren. En tenslotte liet Bernd Göbel voorbeelden zien van eigen werk: soms poëtisch, vaak gruwelijk, altijd diepzinnig. ■

NOTEN

1 KAREL SOUDIJN Moderne penningkunst in Teylers Museum *De Beeldenaar* 15 (1991) 384-385.

2 G. VAN DER MEER Spotpenningen *De Beeldenaar* 15 (1991) 350-355.

3 *Die Kunstmedaille der Gegenwart in Deutschland, 1991-1993* (Berlin 1994; Deutsche Gesellschaft für Medaillenkunst, in Verbindung mit den Staatlichen Museen zu Berlin, Münzkabinett).

Onbekend maakt onbemind

Munten in de wereld van de Islam

L. BOEZELIJN

24 Echo's van verwoesting: de Gouden Horde en Timoer Lenk

Nog voor zijn overlijden in augustus 1227 had Djenghis Khan de wens te kennen gegeven, dat zijn derde zoon Ögödei hem diende op te volgen, opdat de eenheid van het Mongoolse Rijk bewaard zou blijven. Het gevaar bestond namelijk dat zijn schepping anders in een aantal staten uiteen zou vallen, omdat hij reeds eerder zijn zoons hun erfdelen in de veroverde gebieden ten westen van Mongolië had beloofd. Daarbij zou zijn tweede zoon Djaghatai het gebied tussen Transoxanië en Chinees Turkestan verkrijgen en zijn oudste zoon Jodji de landen tussen de Oeralrivier en de Irtysj. Jodji was echter in 1227 overleden, waarna zijn 'oeloes' (apanage) was verdeeld onder diens zonen: de oudste, Orda, kwam in het bezit van de steppe in het stroomgebied van de Sari Soe en stichtte daar de *Witte Horde*, terwijl zijn tweede zoon Batoe de landen rond de noordkust van de Kaspische Zee kreeg toegewezen met als benaming de *Blauwe Horde*.

Het machtsgebied van de Blauwe Horde werd vrij spoedig enorm uitgebreid door veroveringen in Rusland, waarbij de *Tataren* - zoals de geknechte Russische bevolking de Mongolen aanduidde - meedogenloos tekeer gingen. Hoewel de benaming horde iets anders suggereert, is dit een afleiding van het Mongoolse woord voor kamp - ordü.

Bij de 'koeriltai' in 1229 zwoeren de erfgenamen Ögödei trouw als grootkhan, waardoor de eenheid was hersteld en de krijgshandelingen konden worden hervat. Zo trok in 1236 een enorme troepenmacht op in de richting van Rusland met verschrikkelijke gevolgen voor de bevolking van Oost- en Centraal-Europa.

Ögödei overleed plotseling in 1241; het wegvallen van de eenhoofdige leiding deed onmiddellijk de onderlinge onenigheid opnieuw de kop opsteken. De grootkhan had zijn echtgenote Töregene tot regentes benoemd en deze wist door te drukken dat haar zoon Güjük de troon kon bestijgen - dit tot verbolgenheid van Batoe, die deze eer niet ten onrechte voor zichzelf opeiste. De machinaties aan het hof brachten met zich mee dat Batoe zich meer en meer onafhankelijk ging opstellen; het was vermoedelijk tot een bloedige confrontatie tussen beide neven gekomen als Güjük niet in 1248 onverwachts was overleden.

Weer moest naar goed Mongools gebruik tijdens een koeriltai een opvolger worden aangewezen. Batoe bleef in zijn eigen territorium en verlangde slechts dat de nieuwe grootkhan niet van Ögödei zou afstammen. Dit leidde er toe dat drie jaar later in 1251 Möngke werd gekozen - de oudste zoon van Djenghis Khans jongste zoon Toloei. Toen een samenzwering van ontevreden prinsen uit het huis van Ögödei werd ontdekt, werd in een golf van terechtstellingen alle tegenstand vernietigd.

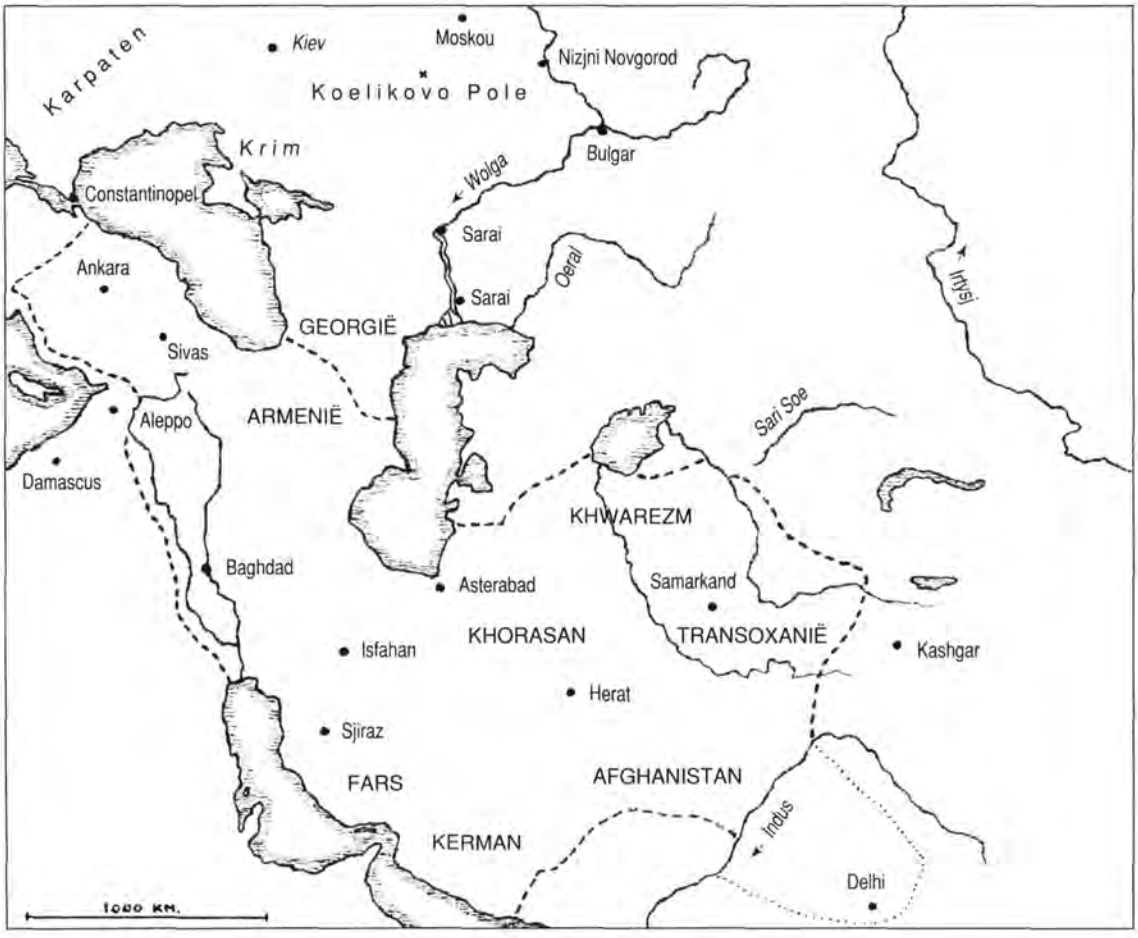

Khans van de Blauwe Horde: anonieme zilveren dirhem uit de tijd van Töle Buqa (1287-1290), geslagen in Khwarezm in AH 687/AD 1288

Möngke's gezag was sindsdien onaangetast: de Mongolen hervatten hun veroveringen in westelijke richting, onder leiding van zijn broer Hoelagoe, richting Baghdad en Cairo. Het immens grote China ging echter een steeds grotere plaats innemen bij de regering in Karakoroem en met name onder Koebilai (1259-1294) was men bijna geheel op dit land gefixeerd. Het centrum van de Mongoolse macht verschoof definitief richting Peking. Langzamerhand was de onderlinge band toch losser geworden en begonnen zich ten westen van Mongolië zelfstandige deelrijken af te tekenen, waarbij de nakomelingen van Djaghatai het gebied in oostelijk Turkestan beheersten en die van Batoe het westen tot in Centraal-Europa. De Ilkhans hielden het heft in handen in Perzië, Irak en Klein-Azië.

Bij zijn overlijden in 1255 liet Batoe aan zijn zoon een uitgestrekt rijk na, dat bestuurd werd vanuit de door hem gestichte hoofdstad Sarai, gelegen aan een zijtak van de Wolga. Alle Europese tegenstand was door de Mongolen weggevaagd, hele steden waren van de kaart verdwenen. Russische vorsten, koning Béla IV van Hongarije en Centraaleuropese mogendheden, allen hadden het onderspit moeten delven; achteraf bezien kan men stellen dat de rest van Europa aan een ramp is ontkomen, nadat in maart 1242 een pijlruiter vanuit het verre Karakoroem was komen aansnellen met het bericht dat de grootkhan was overleden. Volgens de *Jasa* - een reeks door

Djenghis Khan vastgelegde verordeningen, die in het Mongoolse Rijk onverbiddelijk dienden te worden opgevolgd - hadden zijn nakomelingen de plicht, na de dood van een heerser bijeen te komen voor het kiezen van een opvolger.

Beladen met buit en vele gevangenen met zich mee voerend, waren de legers in oostelijke richting verdwenen, Europa huiverend en opgelucht achterlatend. In 1243 was de hele strijdmacht in Mongolië terug na een veldtocht van zeven jaren. Van de omliggende landen en vorsten had Batoe daarna weinig meer te vrezen gehad; met name de Russische prinsen waren in alle opzichten van hem afhankelijk – zorgvuldig inspelend op hun onderlinge rivaliteit, dwongen zij deze onwillige vazallen het volk rustig en dus onder de knoet te houden.

Afgezien van veel dood en verwoesting, is door deze dynastie, toch meestal aangeduid als de Gouden Horde, weinig of niets blijvends tot stand gebracht; de onafzienbare grasvlakten tussen het Aralmeer en de Karpaten boden hen alle ruimte om hun nomadenbestaan voort te zetten. Behalve de heropbouw van Bulgar, de door hen in 1236 verwoeste hoofdstad van de Wolga-Bulgaren, en de stichting van Sarai, ook wel Goelistan 'de Rozentuin' genoemd, is er van een stedelijke ontwikkeling niets te bespeuren geweest. We zien wel langzamerhand de opkomst van een stand van grootgrondbezitters met alle feodale gevolgen vandien. Batoe's nakomelingen zijn aan het bewind gebleven tot de dood van Jani Beg Mahmoed in 1357; talloze familieleden hebben elkaar daarna de macht betwist, totdat in 1378 de leider van de Witte Horde Toqtamish met de inname van Sarai de macht overnam.

De numismatische erfenis van de khans van de Blauwe Horde is niet indrukwekkend. De vroegste munten zijn anonieme zilver- en koperstukken afkomstig uit de munt van Bulgar en dateren uit de jaren na 1250; deze dragen dan nog de naam van grootkhan Mongke en tonen diens 'tamgha' (een soort onderscheidingssymbool).

Khans van de Blauwe Horde: anonieme zilveren dirhem van Jani Beg(1341-1357), geslagen in AH 743/AD 1342-3 te Sarai al-Jadida

Möngke-Timoer (1267-1280) onderstreepte zijn onafhankelijkheid van de rest van het Mongoolse Rijk door de naam en titel van de grootkhan voortaan weg te laten. Terzelfdertijd verschenen er uit de munt van Qrim de eerste gedateerde munten, die bovendien het jaartal aangaven in cijfers in plaats van in woorden. Het zijn 18 tot 20 mm grote zilverstukjes met weinig meer tekst dan de naam van de vorst, muntplaats en jaartal, die over het algemeen nogal moeilijk te determineren zijn door de vele cartouches en het wat grove schrift. Men kent uit het overgebleven materiaal zo een twintigtal muntplaatsen, waarbij rekening gehouden moet worden met het feit dat een muntplaats meer dan een naam kon hebben, zoals bijvoorbeeld Sarai en Goelistan. De zilveren munten zijn al die tijd op hun gewicht van ongeveer anderhalve gram gebleven, van de koperenmunten is nog te vermelden dat de teksten nog beperkter waren dan die op de dirhems, dikwijls waren ze zelfs eenzijdig geslagen.

Van de khans van de Witte Horde met hun woongebieden ten oosten van het Aralmeer is weinig bekend. De

Zilveren dirhem van 'Abdullah circa AD 1362; bij was een der vele pretendenten uit de woelige periode na Jani Beg

Khans van de Gouden Horde: zilveren dirhem van Toqtamish (1376-1395), afkomstig uit Sarai al-Jadida en geslagen in AH 782/AD 1380-1

enige die in de geschiedenis duidelijk naar voren kwam, was de zojuist genoemde Toqtamish (1376-1395). Deze ambitieuze man was door Timoer Goerkan, heerser over Transoxanië, op de troon geholpen. Hij maakte een eind aan de anarchie bij de Blauwe Horde door hun gebied in te lijven (1378). Intussen hadden de Russische vorsten onder leiding van de grootvorst van Moskovië nieuwe hoop op zelfstandigheid gekregen door hun overwinning op de Tataren in de Slag bij Koelikovo Pole (het 'wulpenveld') in september 1380. Toqtamish deed hen echter beseffen dat hun tijd nog niet was gekomen door in hun landen dood en verderf te zaaien, waarbij onder andere Moskou en Nizjni Novgorod in 1382 werden verwoest. Hij overschatte echter zijn eigen mogelijkheden door in conflict te raken met Timoer, die hem tot tweemaal toe, in 1391 en 1395, een zware nederlaag toebracht. Ook toen weer volgde een periode van anarchie, waarbij de familieleden elkaar om het hevigst de macht betwisten. Deze situatie verschafte in het westen echter verscheidene Russische vorstendommen de fel begeerde onafhankelijkheid, terwijl op het schiereiland Krim een onafhankelijk khanaat van de Krim ontstond, dat zich tot 1783 heeft kunnen handhaven. Bij de aanvang van de zestiende eeuw verdween de Gouden Horde definitief uit de geschiedenis.

Zilveren tanka van Timoer Lenk, geslagen te Hilla (muntplaats ten zuiden van Baghdad tussen Eufraat en Tigris). Geen datum vermeld – let op de tamgha, bestaande uit drie cirkeltjes. Deze tanka dateert uit de periode 1388-1397, omdat de Djaghataide Mahmoed eveneens op de munt genoemd wordt

De nakomelingen van Djaghatai beheersten tientallen jaren lang een gebied dat Transoxanië, oostelijk Afghanistan en de streken rond Kashgar omvatte. Als feitelijke stichter van dit deelrijk moet eigenlijk zijn kleinzoon Aloeghoe (1261-1266) worden gezien, die daartoe gebruik maakte van de twisten tussen Koebilai en Arik Böke. Zo omstreeks 1330 trad ook hier achteruitgang op met als voornaamste reden dat het land geen eenheid vormde: in de westelijke gebieden woonden islamieten en in de oostelijke provincies 'ongelovigen'. Ook aan deze dynastie werd door Timoer een eind gemaakt in 1369 (de meest oostelijke delen uitgezonderd) hoewel hij tot 1397 formeel de souvereiniteit van de laatste Djaghataide Mahmoed bleef erkennen.

Wie was deze Timoer die kennelijk overal de zaken naar zijn hand zette? In de nadagen van Djaghataiden, waarin grote emirs veelal de dienst uitmaakten, had de krijgsheer Toeghloeq Timoer de macht in Transoxanië gegrepen. Hij benoemde zijn zoon Ilyas tot gouverneur van de belangrijke stad Samarkand. Deze nog jonge onervaren bestuurder kreeg naast zich als minister en raadsman de ongeveer even oude Timoer, een man met de reputatie van leider van een nomadenbende, die (als zovelen) beweerde af te stammen van de grote Djenghis Khan. Timoer, niet tevreden met een tweede plaats, trachtte een opstand te ontketenen, maar moest de bergen in vluchten; drie jaar lang overvallen plegen, vluchten en zich schuilhouden: het was in die tijd dat hij de verwondingen opliep die hem voor de rest van zijn leven kreupel maakten. Vandaar dat hij bekend is geworden onder de naam Timoer de

Kreupele, *Timoer Lenk*, of in het Engels *Tamerlane*. Na de strijdkrachten van Ilyas te hebben verslagen en geen andere aanspraken duldend, was hij in 1369 zover dat hij tot Emir el-Kebir (Grote Emir) werd uitgeroepen. Toch leek het hem verstandig niet onder eigen naam te regeren en dus liet hij nakomelingen uit het huis van Ögödei tot khan benoemen. Met Transoxanië als basis en met een ambitie als die van Djenghis Khan, zou hij tot zijn dood in 1405 een gruwelijk spoor van dood en vernieling door de door hem veroverde landen trekken.

Het begon direkt al met zijn campagnes tegen de kleinere zuiderburen rond Herat en in Khorasan; toen hij de Afghaanse bergen introk, kwam de bevolking van Oost-Perzië in opstand. Zijn reactie was even wreed als die van zijn Mongoolse voorgangers en zo zou het overal blijven gaan. In korte tijd werden de andere delen van Perzië en Irak ontnomen aan de Moezaffariden van Fars en de Jalayiriden, die na de Ilkhans de macht daar hadden overgenomen (1393). Hij had toen al de bevolking van Armenië en Georgië gedecimeerd en de khan van de Gouden Horde voor de eerste maal verslagen. Na zijn tweede overwinning op Toqtamish raasden zijn horden door Rusland, daarbij de hoofdstad Sarai met de grond gelijkmakend. In 1400 terroriseerden zijn legers steden als Sivas, Aleppo en Damascus, twee jaar later werden de Osmanen verslagen bij Ankara - de val van Constantinopel werd nog vijftig jaar uitgesteld. Zelfs tot in India drongen zijn op buit beluste troepen door (1398-1399) en ook hier was een mensenleven evenveel waard als dat van een vlieg.

Het is bijna niet te bevatten, maar deze zelfde man die overal verwoestingen aanrichtte, liet prachtige bouwwerken verrijzen in Samarkand; van bibliotheken elders bleef weinig over, maar de boeken en manuscripten werden met karrevrachten aangevoerd en met zorg verzameld.

Zilveren tanka van Shah Roekh, geslagen te Yazd in AH 837/AD 1433-4

Deze Timoer Lenk die met zijn tomeloze energie talloze overwinningen had behaald, nam nooit de tijd om in de veroverde gebieden een goed bestuur te vestigen. Hij was druk bezig met de voorbereidingen van een aanval op het Chinese Ming-rijk toen hij negenenzestig jaar oud overleed op 18 februari 1405. Voor zijn overlijden had hij zijn rijk verdeeld onder zijn zonen en kleinzonen, daarbij de hoogste uit te oefenen macht toekennend aan zijn kleinzoon Pir Mohammed ibn Jahangir. Het zo snel opgebouwde rijk van Timoer dreigde daardoor te versnipperen, mede omdat zijn vijanden hun kans schoon zagen. Het werd echter zijn vierde zoon *Shah Roekh* (1405-1447), die vanuit Khorasan in een reeks van jaren Transoxanië, Perzië en Irak weer verenigde. Hij zou de laatste der Timoeriden zijn die nog over een zo uitgestrekt rijk regeerde, want na zijn dood veroverde Jihan Shah, vorst van de Kara-Koyunlu (de Zwartschaap-Turken) Irak, Fars en Kerman.

Zilveren tanka van 'Ala al-Daula (circa 1447/8), geslagen te Herat in AH 850/AD 1447); hij was een van de vele korte tijd regerende opvolgers van Shah Roekh

Zilveren tanka van Shah Roekh, geslagen te Kizman in AH 828 /AD 1424/5)

Ook vanuit het noorden dreigde gevaar, waar de Oezbeken, ook wel Shaybaniden genoemd, in 1447 Khwarezm in bezit hadden genomen. Hoewel de machtige Aboe Sa'id (1451-1469) er nog in slaagde geheel oostelijk Perzie en Transoxanië bijeen te houden, was hij niet in staat het opdringen van de Shaybaniden te voorkomen. De laatste belangrijke vorst uit de dynastie was *Hoesain Bayqara* (1470-1506), want de verovering van Transoxanie in 1500 en tenslotte Khorasan in 1506 door Mohammed Shaybani betekende het einde van de Timoeriden.

De gehele periode van deze dynastie overziende valt op dat ondanks alle terreur en verwoesting in de beginperiode, de Timoeriden van de vijftiende eeuw een islamitische wereld lieten zien waarin kunsten en wetenschappen tot grote bloei konden komen. Met name op het gebied van Perzische literatuur, architectuur, schilderkunst, boeken en zelfs sterrenkunde hebben de kunstenaars van dit tijdperk prestaties verricht, die heden ten dage nog steeds bewondering afdwingen.

Evenals de Ilkhans hebben ook de Timoeriden een rijke numismatische erfenis nagelaten. De eerste munten van Timoer dateren uit de periode 1370-1388; de zilveren dirhems van respectievelijk driekwart, anderhalf, drie en zes gram zijn geslagen op naam van hemzelf en die van de Djaghataide Soyurghatmish. Het zwaarste zilverstuk ter waarde van 8 dirhem werd nu tanka genoemd.

Zilveren tanka van Shah Roekh, geslagen te Yezd in AH 830/AD 1426/7)

Uiteraard waren er ook koperen munten in omloop - daarop noemt hij zich bescheiden Emir Timoer en zien we direkt al zijn tamgha in de vorm van drie cirkeltjes of bolletjes in de vorm van een driehoek. Een tweede uitgifte volgde op naam van hemzelf en de zoon van Soyurghatmish, Mahmoed; we kennen deze munten reeds uit zeven of acht munthuizen.

Met name is in de rustiger regeringsperiode van Shah Roekh veelvuldig gemunt; daartoe waren twintig tot dertig munthuizen aktief met een produktie in een tweetal denominaties. Shah Roekh voerde in 828/1424-5 een munthervorming door; sindsdien werden tanka's geslagen met een standaardgewicht van 5,1 gram, die door de toenmalige Arabische geschiedschrijvers als *Shah Roekhi Tanka's* werden aangeduid. Deze stukken zijn heden ten dage nog in ruime mate voorhanden; zeer vaak werd op een der zijden het 'vierkant-in-cirkel'-model toegepast. De met zorg gemaakte stempels hebben een fraai ogende reeks zware zilverstukken opgeleverd. Met betrekking tot de teksten kan worden opgemerkt dat onder de Timoeriden een fenomeen verschijnt, dat we later bij meer munten zullen opmerken, namelijk dat de teksten niet meer in logische volgorde worden geplaatst, maar meer worden gerangschikt naar de eisen van een fraaie kalligrafie. De laatste echte Timoeridenmunten die nog in behoorlijke aantallen werden geslagen, zijn uit de regeringsperiode van Hoesain Bayqara en dan hoofdzakelijk uit Herat en Asterabad. Op zijn munten werd het wat elegantere Naskhischrift in plaats van het Koefi toegepast, hetgeen zijn tanka's zeer aantrekkelijk maakt.

Al met al getuigenissen van een wel zeer turbulent tijdperk, die in hoge mate het verzamelen waard zijn.

(wordt vervolgd)

Muntmelange

W.P.C. VAN DEN NIEUWENHOF

De duit van Overijssel van omstreeks 1607: enige varianten

In het Muntboek van P. Verkade staat op plaat 144 als figuur 5 een duit afgebeeld met op de voorzijde een gekroond wapen van Overijssel tussen twee lauwertakken. Op de keerzijde staat in drie regels de tekst TRANS / ISVLA / •NIA•; met boven de tekst drie punten, eronder één punt. Dit geheel is afgebeeld binnen een lauwerkrans. Verkade (blz. 164) vermeldt hierbij ... *van dezen bestaan onderscheidene stempels.* Deze mededeling was aanleiding tot een bescheiden onderzoek naar de aard van deze varianten.

Th. Kiezebrink (1971) onderscheidt twee duiten die sterk lijken op bovengenoemde munt, waarbij vermeld wordt dat deze rond 1607 geslagen zijn. Kiezebrink nr 73 toont op de voorzijde een gekroond wapen van Overijssel, maar zonder lauwerkrans (of -takken) en op de keerzijde de tekst TRANS / ISVLA / •NIA•, met boven en onder de tekst één punt. Dit alles binnen een lauwerkrans. Kiezebrink nr 74 heeft op de voorzijde eveneens een wapen van Overijssel, maar met links en rechts een lauwertak. Op de keerzijde de tekst TRANS / ISVLA / •NIA•, met boven en onder de tekst een punt. Bij nummer 74 vermeldt Kiezebrink (blz. 48): *Er bestaan varianten van de provincienaam.*

In de 'Zonnebloem' (blz. 54) zijn dezelfde typen vermeld als bij Kiezebrink, waarbij het tweede type is afgebeeld. De afbeelding levert dezelfde omschrijving op als die bij Kiezebrink nr 74; deze munt wordt in de 'Zonnebloem' weergegeven als Verkade nr 144.5.

Van Kiezebrink nr 74 bestaan zoals boven vermeld varianten, niet alleen voor wat betreft de provincienaam: één ervan is immers door Verkade afgebeeld als nr 144.5. Gezien de constatering van Th. Kiezebrink moeten er echter meer varianten bestaan. Na een korte zoektocht op verschillende beurzen vond en kocht ik er een viertal.

1. Beschrijving als Verkade 144.5, maar boven de tekst twee punten (V 144.5 heeft er drie, Kiezebrink nr 74 één).

2. Beschrijving als Verkade 144.5, maar met op de keerzijde de tekst TRAI̯ / ISVLA / ИIA zonder punten boven en onder de tekst.

3. Beschrijving als nr 2, maar met TRAI̯ / ISVLA / •ИIA•, met een punt onder de tekst.

4. Beschrijving als nr 2, maar met TRI̯ / ISVLA / ИIA, zonder punten boven en onder de tekst.

voorzijde 1, 2, 3, 4; 1, 2, 3, 4 keerzijde (vergroot)

Ook H.J. van der Wiel (1963) vermeldt onder nr 77 een variant op Kiezebrink nr 74. Deze munt kent op de keerzijde de tekst TRANS / ISVLA / NIA, zonder punten in de tekst.

Geconcludeerd kan worden dat er minimaal zeven varianten op Verkade nr 144.5 zijn (Kiezebrink nrs 73 en 74, de door Van der Wiel onder nr 77 beschreven variant en bovengenoemde nrs 1-4). Gezien het aantal varianten en de regelmaat waarmee men deze munten kan aantreffen in de handel, moet er rond 1607 een zeer groot aantal duiten vervaardigd zijn in Overijssel.

LITERATUUR

TH. KIEZEBRINK *De Munten van Overijssel (1578-1996)* (Amsterdam/Brussel 1971)

P. VERKADE *Muntboek* (Schiedam 1848)

P.C. DE VRIES en H.J. VAN DER WIEL *Muntboek van de munten van Westfriesland en Overijssel van 1576-1795* (Rotterdam/Gouda 1963)

ZONNEBLOEM B.V. *Officiële catalogus koperen munten geslagen door de zeven provinciën der Verenigde Nederlanden (1546-1795)* (Amsterdam 1981)

Muntmelange

De rubriek Muntmelange geeft een ieder de ruimte om één of meer opmerkelijke numismatische zaken in het kort te behandelen. Alle wetenswaardigheden die met antieke, middeleeuwse of moderne munten te maken hebben – bij voorbeeld puzzelstukjes voor nader onderzoek – passen in deze rubriek. Suggesties, ideeën of kant en klare korte artikelen kunt u toesturen aan de redactie van *De Beeldenaar* of aan de redacteur B.J. van der Veen, Frederik Hendriklaan 119, 2582 BX Den Haag.

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN (middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

MUNTHANDEL OOST-BRABANT
MARTIEN VAN BERKOM

HEISCHOUW 31
5345 XT OSS
NEDERLAND
TEL. 04120-24123
FAX 04120-51014

Nederland en koloniën • Wereld-munten • Wereld-bankbiljetten

Vraag onze gratis prijslijst aan over meer dan 200 landen en staten

NIEUWTJESDIENST - ABONNEMENTEN - UNC - FDC - PROOF - SETS - HERDENKING
OLYMPIADE - VOETBAL - SCHEPEN - F.A.O. - DIEREN - MUZIEK - ETC.

Een kwestie van wederzijds vertrouwen *Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak!*

Penningnieuws

Nieuw werk van medailleurs. Goed reproduceerbare foto's met gegevens – bij voorkeur niet meer dan 100 woorden – zenden aan J. Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam (020-6863063, bgg 020-6126565). Gelieve tevens te vermelden of de foto's na gebruik voor *De Beeldenaar* beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag.

Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de in deze rubriek besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten.

Gaarne inzendingen voor plaatsing.

JANNES LIMPERG

GEER STEYN
Maria Callas
Gegoten brons (70 mm)
Vz.: Profielportret van Maria Callas met hoedje.
Kz.: Afgebeeld is haar poedel met rechtsboven de tekst 'Callas'. De belettering daarvan loopt ijl de rand uit.
Geer Steyn ontwierp deze penning in zijn serie 'mensen die deze eeuw bepaald hebben'.
(Foto: Tom Haartsen)

BARBARA DE CLERCQ
Turks bad Gegoten brons (80 mm)
Eénzijdig gemodelleerd (1994)
Barbara de Clercq typeert haar ontwerp als 'tussen penning en plastiek in' gedacht.
(Foto: Maarten Brinkgreve, GFK)

A. G. van der Dussen b.v.

Hondstraat 5, 6211 HW Maastricht Tel 043 215 119

Munten, penningen, eretekenen en numismatische boeken

Volgende veiling (met Karel de Geus): 25 en 26 september 1995: Provincie, Koninkrijk, Antieken, Buitenland en het eerste gedeelte van een belangrijke penningverzameling, inclusief de bijbehorende literatuur. Het tweede gedeelte van de penningverzameling zal in januari 1996 geveild worden.

Verenigingsnieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

70e algemene ledenvergadering

Op zaterdag 3 juni 1995 werd de jaarlijkse algemene ledenvergadering gehouden in het Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem. Ongeveer honderd leden van de Vereniging woonden de vergadering en het overige dagprogramma bij.

Ter vergadering werden de gebruikelijke jaarstukken, te weten de notulen van de algemene ledenvergadering 1994, de financiële stukken en het jaarverslag van het afgelopen jaar, goedgekeurd.

Drs S. Streekstra heeft zich genoodzaakt gezien zijn functie van bestuurssecretaris voortijdig te beëindigen ten gevolge van toegenomen beroepswerkzaamheden. De voorzitter, dr F.J.M. van Puijenbroek trad eveneens af, nadat hij op de gebruikelijke manier kenbaar had gemaakt het voorzitterschap neer te willen leggen. Beiden ontvingen – zoals gebruikelijk – een exemplaar in zilver en voorzien van inscriptie van de *welkomstpenning* naar ontwerp van Christien Nijland. Geer Steyn sprak de scheidende voorzitter toe en bedankte hem voor het vele waardevolle werk voor de Vereniging. Dr L. Tilanus werd door de vergadering gekozen als nieuw bestuurslid en Geer Steyn werd herkozen voor een nieuwe periode van drie jaar.

Voorafgaand aan de voortreffelijke gezamenlijke lunch in de kasteelboerderij hield dr W. Steguweit uit Berlijn, voorzitter van de Deutsche Gesellschaft für Medaillenkunst, een boeiende voordracht over de recente ontwikkelingen in de Duitse penningkunst. Na

M. KEMPER-KOEL

Algemene ledenvergadering VPK. Ontvangst in Restaurant Kasteelboerderij met koffie of thee en een plak krentewegge; met onder anderen Hans de Koning en Greet Kemper (staand) en Frans van Puijenbroek (zittend)

de lunch sprak prof. B. Göbel uit Halle. In dit nummer van *De Beeldenaar* bericht Karel Soudijn over beide lezingen. Behalve de traditionele verkoop van verenigingspenningen werd nu ook aan leden-medailleurs de mogelijkheid geboden om hun penningen aan te bieden; hiervan werd dankbaar gebruik gemaakt. De leden waren enthousiast en zorgden voor een goede omzet. Al met al is deze dag een succes geworden voor alle deelnemers.

Bestelmogelijkheid Inschrijfpenning 1995

Tot 1 januari 1996 kunnen leden van de Vereniging op de inschrijfpenning 1995, *J.A. de Smeth*, ontworpen door Charlotte van Pallandt, inschrijven. Per lid kan slechts één exemplaar worden besteld. In de door Geer Steyn aan deze penning gewijde beschouwing onder de titel 'Ultieme aanwezigheid' elders in dit nummer van *De Beeldenaar* vindt men uitvoerige informatie en een afbeelding op ware grootte. De prijs van de penning bedraagt *f* 240 inclusief verzendkosten. Te bestellen door overmaken van dit bedrag op postgiro 96820 ten name van de Vereniging voor Penningkunst te Gorinchem onder vermelding *Inschrijfpenning 1995*. Na bestelling ontvangt men een bevestiging. Per 1 januari 1996 wordt de inschrijftermijn afgesloten en kan de penning niet meer worden besteld. De penning wordt na gereedkomen toegezonden.

HANS DE KONING

FIDEM NEDERLAND

Jaarlijkse bijeenkomst

Op 8 juli vond de jaarlijkse bijeenkomst plaats van de Nederlandse leden van de Fédération Internationale de la Medaille (Fidem), deze keer ten huize van de medailleur Willem Vis te Hazerswoude-Rijndijk.

De bijeenkomst had het gebruikelijke informele – gezellige– karakter. Als belangrijke agendapunten voor het vergadergedeelte bracht Marjan Scharloo (gedelegeerde Fidem Nederland) de volgende onderwerpen ter tafel:

Informatie over het FIDEMCONGRES 1996. Dit congres wordt van 12 tot 15 juni 1996 in Neuchâtel (Zwitserland) gehouden. Het programma vermeldt de expositie, lezingen, workshops, een penningbeurs en excursies. Verdere bijzonderheden worden te zijner tijd in *De Beeldenaar* gepubliceerd. Nadere informatie is te verkrijgen via het Koninklijk Penningkabinet, Leiden.

Voor de periode tot 1998 werd Geer Steyn als vice-gedelegeerde herkozen. De vice-gedelegeerde – een professionele penningmaker/kunstenaar – heeft een specifieke inbreng in de samenstelling van de inzendingen voor de penningexposities tijdens de Fidemcongressen. Samen met de gedelegeerde wordt een keuze gemaakt uit de vele recente penningen, waarbij kwaliteit het belangrijkste criterium is. Tevens wordt geprobeerd enige samenhang in de inzending aan te brengen door de keuze van bijvoorbeeld een thema, of het werk van één of meer kunstenaars centraal te stellen.

Tenslotte kwamen ideeën en suggesties betreffende het in ons land te organiseren FIDEMCONGRES 1998 aan de orde. Na verdere uitwerking hiervan door het bestuur van de Stichting Internationale Penningkunst (STIP) volgen ook hierover mededelingen in *De Beeldenaar*.

De bijeenkomst werd afgesloten met een bezoek aan het atelier van de gastheer Willem Vis. ■

Vergadering in het historische kerkje; aandacht van de leden voor wat er ter tafel komt

Het bestuur van de Vereniging: v.l.n.r. Christien Nijland, Greet Kemper, Siebe Streekstra, Frans van Puijenbroek, Jan Tinga, Geer Steyn en Lijsbeth Teding van Berkhout

Tentoonstellingen

BLOEDGELD
Een tentoonstelling over het thema *bloedgeld*, verschijnselen en oorzaken van 'oorlogsgeld' in de loop der eeuwen zoals munten gemaakt van omgesmolten oorlogsbuit, biljetten met grote aantallen nullen die toch niets waard waren en noodgeld van karton. Vanaf 7 oktober 1995 tot 14 mei 1996 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-120748); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling Nederlandse munten vanaf de eerste muntslag in de Nederlanden tot heden, penningen, muntgereedschappen en gewichten in Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

VAN ZINK TOT SUIKERBIET
Tentoonstelling in samenwerking met het Fries Museum over de betaalmiddelen, in de breedste zin van het woord, die tijdens de oorlogsjaren werden gebruikt. Tot 1 oktober 1995 in het Munt- en Penningkabinet van de Spaar- en Voorschotbank, Jan Binneslaan 9 te Surhuisterveen (05124-1925); geopend dinsdag tot en met vrijdag van 14.00 tot 17.00 uur.

HOLLEMAN munten
Postbus 3242
7500 DE Enschede
tel. 053 - 338779

Gespecialiseerd in antieke munten
en rekenpenningen.
vraag onze prijslijst aan.

Lid Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

Adreswijziging

J. B. Westerhof, numismaat (munten, penningen – topografische prenten) is verhuisd van Sneek naar Trekpad 38-40, 8742 KP Burgwerd. Tel. 0515-573364.

MEER DAN OOIT IS MUNTEN KOPEN EEN ZAAK VAN VERTROUWEN ...

n v m h

OPGERICHT
25 JANUARI 1982

LEDEN VAN DE N.V.M.H. ZIJN UW VERTROUWEN WAARD!

ALLE LEDEN VAN DE NEDERLANDSE VERENIGING VAN MUNTHANDELAREN ONDERSCHRIJVEN DE ERECODE WELKE DOOR DE VERENIGING IS OPGESTELD.

- GARANTIE OP DE ECHTHEID VAN MUNTEN EN PENNINGEN
- OBJECTIEVE EN EERLIJKE VOORLICHTING
- KWALIFICATIE VOLGENS GANGBARE NORMEN

SECRETARIAAT N.V.M.H.
OOSTEINDE 97
7671 AT VRIEZENVEEN

LEDENLIJST IN ALFABETISCHE VOLGORDE MET PER 10 OKTOBER 1995 GEWIJZIGDE TELEFOONNUMMERS

Bussumse postzegel- en munthandel
J.W. Eeckhout
Kapelstraat 20
1404 HX Bussum
035 - 6916288

Munthandel Civitat
A.H.G. Drouven
Luttekestraat 31
8011 LP Zwolle
038 - 4223368

A.G. van der Dussen B.V.
Hondstraat 5
6211 HW Maastricht
043 - 3215119

Munth. Karel de Geus
Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
040 - 2123455

Munthandel Hekra
L.H. Helderton
Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
0344 - 651392

Munthandel G. Henzen
Pr. Irenestraat 19
3958 XN Amerongen
0343 - 452838

H.B.U. N.V.
A.A. Wijsman
Coolsingel 104
Postbus 249
3000 AE Rotterdam
010 - 2820274

Holleman munten
Min. Dr. Kuyperplein 54
7522 AW Enschede
053 - 4338779

Honingh Munten
Dorpstraat 155
1566 AE Assendelt
075 - 6873094

Munth. Kevelam
Speulderweg 15[4]
3886 LA Garderen
0577 - 461955

C.A.M. Kienhorst
Steenstraat 16
7571 BK Oldenzaal
0541 - 515879

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97
7671 AT Vriezenveen
0546 - 561322

ING Bank
Herengracht 580
1017 CJ Amsterdam
020 - 5577375

De Nederlandse Muntenveiling
C. Muis
Rokin 60
1012 KV Amsterdam
020 - 6230261

Munthandel Oost-Brabant
M.van Berkom
Heischouw 31
5345 XT Oss
0412 - 624123

Theo Peters Numismatiek & Filatelie B.V.
Rosmarijnsteeg 7
1012 RP Amsterdam
020 - 6222530

E.D.J. van Roekel B.V.
F. Knol
Postbus 3
1400 AA Bussum
035 - 6948684

Romunt B.V.
W.E.M. Dols
Roerzicht 1
6041 XV Roermond
0475 - 316010

Laurens Schulman B.V.
Brinklaan 84a
1404 GM Bussum
035 - 6916632

Robert Schulman
Naarderstraat 67
1251 BG Laren NH
035 - 5310056

C.J.G. Schuurman-Rijnholt
Emmastraat 13
7075 AL Etten (Gld)
0315 - 327781

Sipiro Munten
P. Willems
Nassaulaan 5
6721 DW Bennekom
0318 - 418064

Munthandel Verschoor
Postbus 5803
3290 AC Strijen
078 - 6741719

J.B. Westerhof
Trekpad 38-40
8742 KP Burgwerd
0515 - 573364

corresponderende leden:

Munth. Huis Albert
P. Eyckmans
St. Jacobsmarkt 64
2000 Antwerpen
België
00 - 32 3 2321121

Jean Elsen N.V.
Tervurenlaan 65
1040 Brussel
België
00 - 32 2 7346356

Jean-Luc v/d Schueren
14, rue de la Bourse
1000 Bruxelles
België
00 - 32 2 5133400

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 11028, 2301 EA Leiden,
(tel 071-5120748, fax 071-5128678).

Bankrelaties:
Postbank 5761252
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen
2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar).

REDACTIE
N.L.M. Arkesteijn
M.L.F. van der Beek
J. van Geelen
H.A. Groenendijk
A.J. de Koning
J. Limperg
K.A. Soudijn
B.J. van der Veen

Redactiesecretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel 071-5120748, fax 071-5128678).

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland *f* 40 (overige landen *f* 65); losse nummers *f* 9 (inclusief verzendkosten).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst worden verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees worden verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: H.A. Groenendijk, 071-224532
Secretariaat (opgave adreswijzigingen):
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98,
1000 AB Amsterdam,
(tel 020-5242274).

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen):
Mw. M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60,
4205 HD Gorinchem,
(tel. en fax 0183-626543). Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN
NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel. 010-5914709).

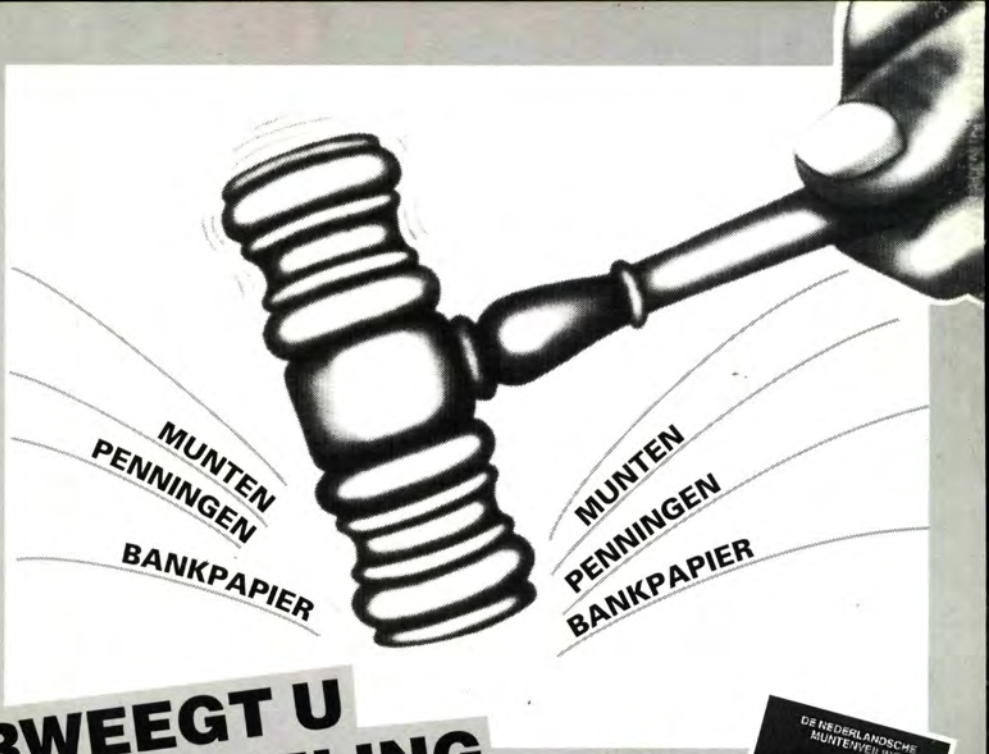
Wat ons betreft hoeft geld níet te rollen

"Geld moet rollen" zegt men wel. Maar wat ons betreft kan het net zo goed blijven liggen. Internationale handelsbank HBU is van oudsher gespecialiseerd in munten en edele metalen als verzamel- of beleggingsobject. Collectioneurs, individuele beleggers en professionele handel vinden bij ons een fascinerende voorraad historische munten afkomstig uit de periode van het koninkrijk tot in de diepe middeleeuwen. Maar ook een onuitputtelijk assortiment gouden munten en baren goud, zilver en platina. Bij de handelsbank HBU, zelfstandige dochter van ABN AMRO, kunnen zij bovendien terecht voor deskundig advies omtrent alle overige bankzaken.

HBU

HOLLANDSCHE BANK-UNIE

ROTTERDAM 010 - 282 02 74

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Onze veiling catalogus op aanvraag

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies
Tel. 020 - 623 02 61
Fax 020 - 624 23 80

"voor klinkende munt"

NEDERLANDSCHE MUNTEN VEILING

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-6230261 - Fax 6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam Beëdigd Makelaars en Taxateurs

DE BEELDENAAR

NOVEMBER/DECEMBER 1995, 19e JAARGANG NR. 6

Munten
Penningen
Papiergeld
Accessoires
Numismatische boeken

Taxaties
Verzekeringen

INKOOP – VERKOOP – VEILING

Bezoek uitsluitend op afspraak.

Laurens Schulman b.v.

Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ (0)2159-16632

DE BEELDENAAR 19 (1995) nr. 6
Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

In memoriam Arie van der Dussen **526**

Een nieuw gezicht voor Rembrandt **527**
Ed de Heer over het ontstaan van een nieuwe Rembrandtpenning

Muntmelange **532**

De vergissingen van een stempelsnijder **535**
J.C. van der Wis over vragen rond Johan Sluyter

Recent verschenen **539**

Vrije penningkunst door vrouwelijke medailleurs **541**
Achttien vrouwelijke medailleurs exposeren in de Amsterdamse galerie Imago

Penningen van de bisschoppen van Münster **545**
Peter Ilisch over een middeleeuwse muntplaats

Willibrord **549**
Een gelegenheidspenning door Theo van de Vathorst

Boekbespreking **551**

Tentoonstellingen **552**

Verenigingsnieuws **553**

Beursagenda **555**

Register jaargangen 1994-1995

Een gehalveerde as uit Nemausus (zie pag. 534)

Op de voorplaat: Rembrandtpenning 1995, ontworpen door Geer Steyn, terracotta, bruin gepatineerd, 60 mm (foto Tom Haartsen); zie pagina 527

In memoriam Arie van der Dussen

DICK PURMER

Op 27 augustus, ruim een maand voor zijn zeventigste verjaardag overleed de markante numismaat Arie van der Dussen na een langdurig ziekbed. Alhoewel hij de ernst van zijn ziekte kende, klaagde hij niet en trachtte hij zijn leven normaal door te laten gaan, hierbij gesteund door zijn echtgenote Pauline.

Na een aantal jaren als beroepsmilitair gediend te hebben met onder andere functies in Frankrijk, stapte hij over op de numismatiek. Zelf beroepsmilitair geweest zijnde kwamen wij in de gesprekken tot de ontdekking, dat wij beiden gediend hadden bij hetzelfde dienstvak der militaire adminstratie. Arie zag met veel plezier terug op deze periode. Zijn militaire carrière zal ongetwijfeld invloed hebben uitgeoefend op zijn kenmerkende directe en voor iedereen duidelijke benadering van allerlei zaken.

Hij heeft in Maastricht veel voor de numismatiek betekend. Naast het veilinghouderschap, was hij zeer actief als handelaar in numismatische boeken en het uitgeven – vaak het heruitgeven – van belangrijke veelal antiquarische titels, waarbij zijn liefde voor het Franse taalgebied duidelijk te herkennen was.

Alhoewel hij zijn bedrijf in het verre Maastricht had, was hij in numismatisch Nederland bij iedereen bekend. Zijn veilingen waren een feest, enerzijds door zijn optreden en anderzijds door de unieke en gezellige lunches in 'De Bobbel'. Arie hield van sfeer, maar daarnaast schroomde hij niet in voor iedereen helder Nederlands duidelijk te maken wat hem bewoog. Kenmerkend voor hem was, dat hij na felle discussies in een vergadering, waarbij de spetters over de tafel vlogen, maar hij zijn standpunt volkomen helder formuleerde, de volgende keer de vergadering tracteerde op de bekende Limburgse vlaai.

Arie had veel liefde voor de numismatiek en ook in zijn vrije tijd heeft hij vele jaren op onnavolgbare wijze leiding gegeven aan de numismatische kring Limburg. Als lid van de AINP, de Association Internationale des Numismates Professionels, gaf hij ook blijk van een belangstelling die verder ging dan Nederland. Veel numismaten namen maandelijks kennis van zijn bijdrage in de *Muntkoerier*, waarin hij op zijn eigen wijze een kolom vulde. Iedere maand was ik nieuwsgierig welk onderwerp hij op welke wijze zou behandelen. Elk artikel had een duidelijke boodschap.

Zijn laatste twee veilingen bestonden uit een zeer belangrijke collectie Griekse en Grieks-Romeinse munten. Arie was er erg trots op dat hij deze schitterende collectie mocht veilen, zorgde voor een uitstekende catalogus en is ondanks zijn slechte lichamelijke toestand bij de veilingen aanwezig geweest. Hij heeft de afgelopen tijd veel zorg besteed aan de voortzetting van zijn bedrijf en het gaf hem veel voldoening dat het Zuiden een veiling bleef houden.

Arie heeft het de laatste tijd erg moeilijk gehad en met bewondering zag ik zijn vechtlust. Hij bleef zich inzetten voor allerlei zaken die hij belangrijk vond. Wij zullen hem node missen. Wij wensen zijn echtgenote Pauline veel sterkte toe bij het verlies van Arie.

Een nieuw gezicht voor Rembrandt

De genese van een penning

ED DE HEER

In januari van dit jaar kreeg Geer Steyn het verzoek een Rembrandtpenning te maken. De opdracht werd verstrekt door de Bouw- en exploitatiemaatschappij Sedijko BV te Amsterdam en Museum het Rembrandthuis. Aanleiding vormde de voltooiing van de door Sedijko ontwikkelde *Rembrandttower*, die met 135 meter het hoogste kantoorgebouw in Amsterdam is. De enige voorwaarde die de opdrachtgevers stelden, was dat de penning de kop van Rembrandt moest dragen.

Steyn ging met gemengde gevoelens aan het werk: 'Ik vond het een zwaar beladen opdracht', verzucht hij. 'Piet Esser heeft met zijn Rembrandtpenningen een enorme invloed gehad. Zijn werk is een monument in de Nederlandse penningkunst. Van het begin af aan was het mij dan ook duidelijk dat ik niet in concurrentie met hem moest treden. Dat was mijn grote helderheid: dat ik wist wat ik niet wilde. Ik besloot Rembrandt niet *en profil*, zoals op Essers penningen, maar *en face* af te beelden.'

Het betekende een verzwaring van de opdracht, omdat op alle portretpenningen die Steyn tot nu toe maakte de koppen en profil zijn weergegeven. Bij en face weergegeven koppen moet de medailleur de afstanden tussen de verschillende gelaatsonderdelen sterker reduceren. Een lastige problematiek, waarmee Steyn nog geen ervaring had.

Als uitgangspunt nam hij Rembrandts ets *Zelfportret met bontmuts* uit 1631. 'Ik vond het onmiddelijk een fascinerend zelfportret door de merkwaardige draaiing van het hoofd ten opzichte van het lichaam. Die

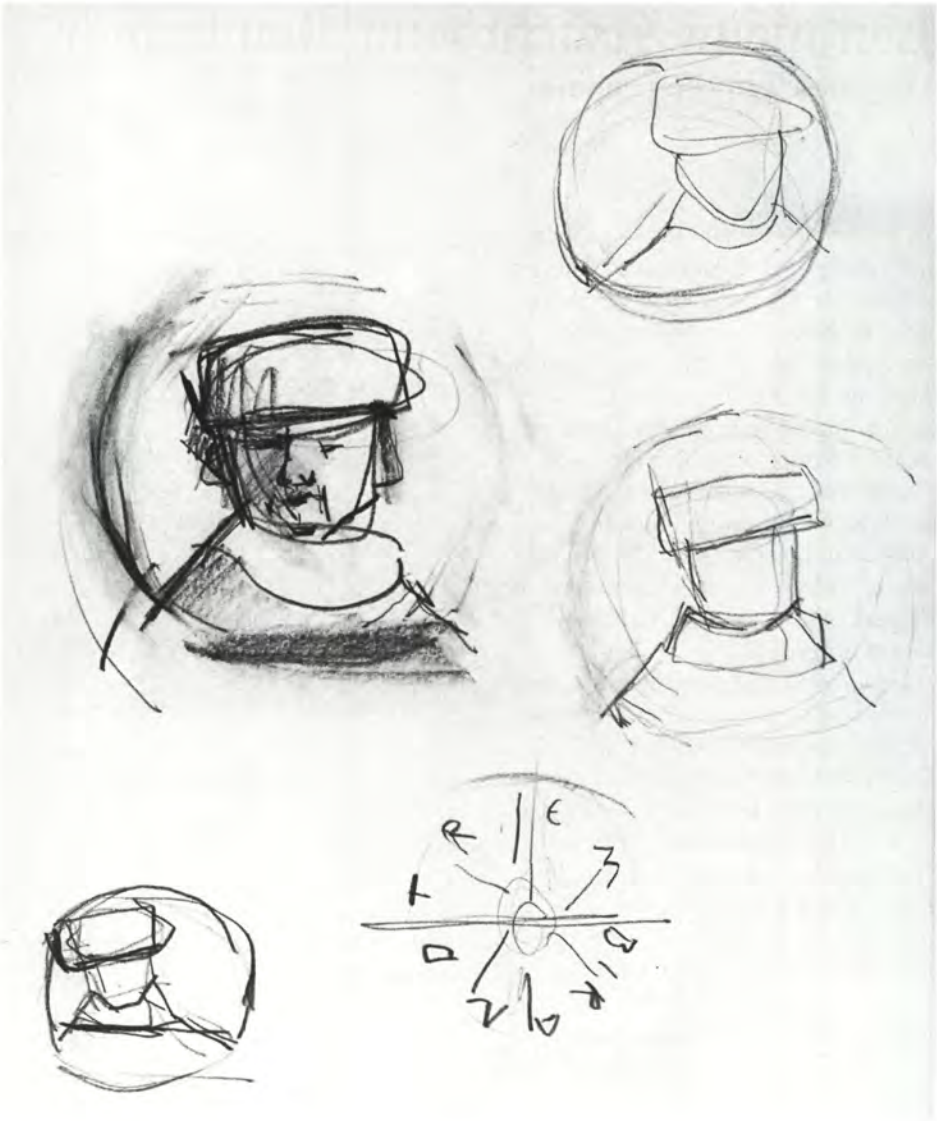
Rembrandt, Zelfportret met bontmuts, ets, enige staat, 6.3 x 5.7 cm. Amsterdam, Museum het Rembrandthuis

vreemde verwrongenheid zie je vaker bij geëtste zelfportetten van Rembrandt. Ik vind het een buitengewoon fascinerend fenomeen, omdat het beeld zich hierdoor onttrekt aan de natuurgetrouwheid en een eigen realiteit krijgt. Ik was Rembrandt zeer dankbaar voor dit portret.'

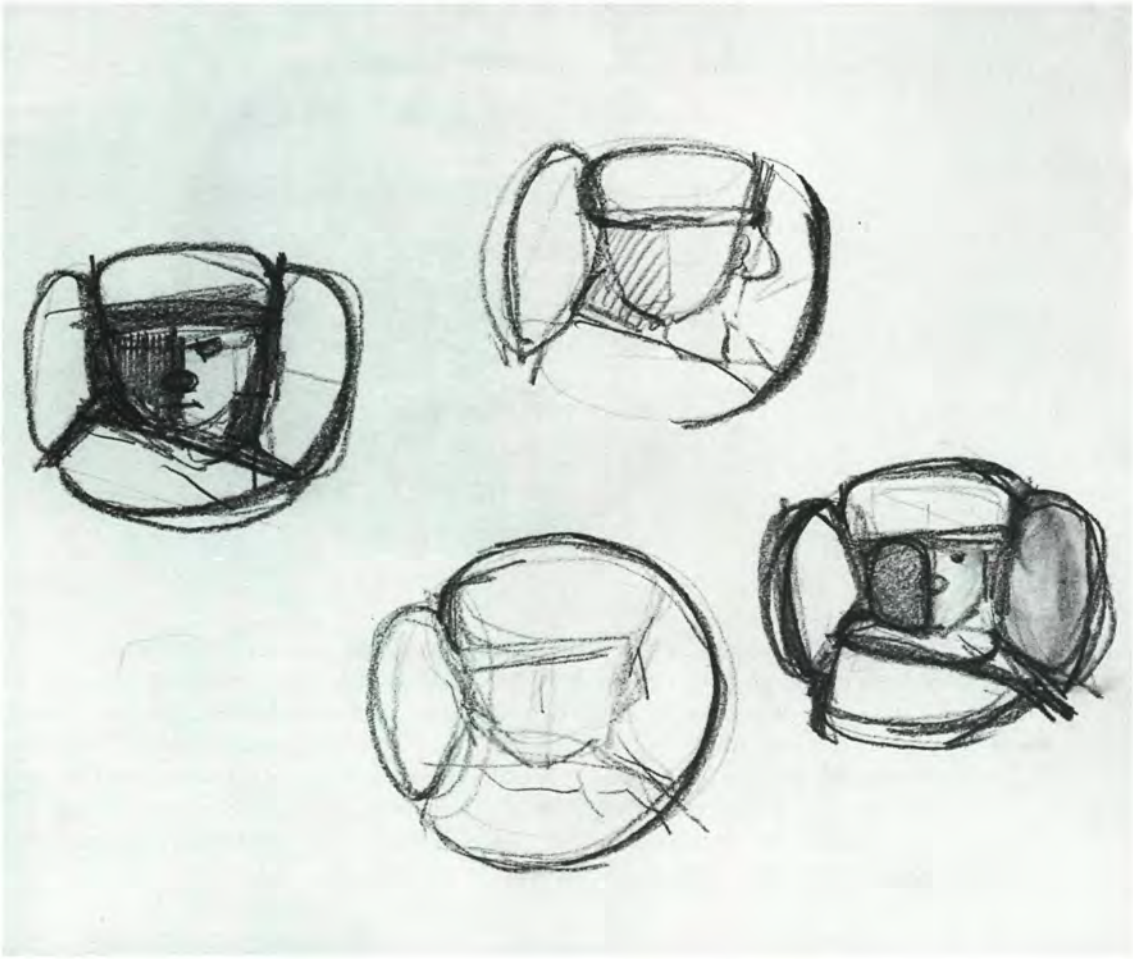
verloo
soms
onderst
Voor
blijkt
de twe
period
theorie
Nog e
vakker
gevuld
2. Ook b

Vergaderstuk met eerste schets voor de Rembrandtpenning

Geer Steyn, ontwerpen voor de Rembrandt-penning (a)

Het eerste idee voor de penning ontstond in april van dit jaar tijdens een vergadering op de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten te Den Haag, waaraan Steyn als docent is verbonden. In de marge van een van de vergaderstukken maakte hij een schetsje dat als basis fungeerde voor alle verdere ontwerpen. Hoe rudimentair ook, het schetsje bevat alle elementen die bepalend zouden zijn voor het uiteindelijke resultaat: de bontmuts, de kraag en het priemende oog. Voordat Steyn met boetseren begon werkte hij het idee uit in een reeks tekeningen. In eerste instantie hield hij zich vooral bezig met de positionering van de kop op het beeldvlak. Hij experimenteerde met verschillende oplossingen, maar kwam toch uit op plaatsing van de kop midden in het vlak (a). Daarna richtte hij zijn aandacht op de plastische

Geer Steyn, ontwerpen voor de Rembrandt-penning (b)

opbouw van de penning, waarbij het hem er vooral om te doen was de verschillende beeldelementen van fond en kop tot één vorm samen te smelten (b). Deze manier van werken is kenmerkend voor Steyn. Zijn penningen zijn opgebouwd uit robuste vormen die met de duim zijn geboetseerd. En voor- en achtergrond dragen steeds in gelijke mate bij tot het beeld. Rembrandts zelfportret met de sterk geaccentueerde bontmuts en kraag leent zich bij uitstek voor een dergelijke aanpak.

Steyn kwam uiteindelijk tot een getekend ontwerp waarin de kop van Rembrandt midden in het beeldvlak is geplaatst. Deze centrale positie wordt benadrukt door vier gelijkwaardige plastische vormen die de kop omzomen. Omdat deze omlijsting deel uitmaakt van zowel het portret (muts en kraag) als het fond, is er sprake van een zekere dubbelzinnigheid. In afwijking van de allereerste schets is de rechterzijde van Rembrandts gelaat sterk beschaduwd. Alleen het linkeroog is weergeven. Steyn: 'Er zijn twee ogen aanwezig, ondanks het feit dat ik er maar één heb gemaakt. Zo heb ik uitdrukking gegeven aan wat voor mij de essentie van Rembrandt is: het kijken.'

De hierop volgende fase, waarin Steyn een duizelingwekkend aantal

Geer Steyn, ontwerp voor de Rembrandtpenning, terra cotta (foto Tom Haartsen)

modellen boetseerde, is te beschouwen als een eindeloos gevecht met de materie om deze essentie vast te leggen. Tussenstadia werden steeds vastgelegd middels kapjes, een methode van werken die ook door Esser wordt toegepast en die de medailleur de mogelijkheid geeft te variëren op een eerder ontwerp, zonder dat het voorafgaande resultaat verloren gaat.

Steyn maakte een lange reeks van ontwerpen die als bijna letterlijke vertalingen van zijn eerdere schetsen zijn te beschouwen. Hoewel de koppen steeds beter gingen lijken, bleef hij ontevreden over de symmetrische opbouw van de compositie.Uiteindelijk besloot hij de kop van Rembrandt naar links te schuiven. Deze op het oog kleine ingreep had grote gevolgen, want het stelde Steyn in staat de essentie die hij zocht – het kijken – tot uitdrukking te brengen.

Het eindresultaat toont ons een duidelijk herkenbare Rembrandt. Hij heeft maar één oog en lijkt ouder dan op de ets. Zijn fysionomie herinnert vaag aan Essers Rembrandt. Het rechteroog gaat schuil in de schaduw waarin zijn gelaat is gehuld. De kop is sterk geaccentueerd door het horizontale element van de muts, de gebroken vormen van de kraag en een brede verticale strook rechts. Door het ontbreken van een krachtig accent aan de linkerzijde lijkt Rembrandts kop zich enigszins van het fond los te maken.

Steyns bedoelingen blijken niet alleen uit de intensiteit waarmee Rembrandt ons met zijn ene oog aankijkt, maar ook uit de wijze waarop de vormen eromheen dit effect versterken. Van de rechterkraag, wordt de blik van de beschouwer via de wang naar het oog geleid. De onderzijde van de muts voorkomt dat de blik doorschiet, hetgeen resulteert in een zekere fixatie op het oog.

De keerzijde van de penning draagt de naam van Rembrandt en vertoont als verwijzing naar zijn actviteiten als etser een afdruk van een etsplaat, waarin met enkele lijntjes een portretje is gekrast (daarboven ziet men de signatuur GS). De kracht die bij het drukken van etsen wordt uitgeoefend is zichtbaar gemaakt door de moet van het plaatje, maar vooral ook door de welving in het midden van de

penning die lijkt te zijn ontstaan doordat de boetseermassa zich onder de kracht van het drukken een weg naar boven heeft gezocht. Bij nadere beschouwing blijkt het om een afdruk te gaan van het zelfportret dat model heeft gestaan voor de voorzijde van de penning. Zo bereikte Steyn een thematische samenhang tussen voor- en achterzijde. 'Achteraf', zegt Steyn, 'had ik bij het maken van de keerzijde meer last van Esser dan bij de voorzijde. Esser heeft prachtige en gedurfde oplossingen voor de achterzijden van zijn Rembrandtpenningen bedacht. In sommige gevallen volstond hij met een monumentale R, die hij dan ook nog op zijn kant afbeeldde, waardoor deze een geheel zelfstandige vorm werd en zijn betekenis als letter geheel verloor. Daar is enorm veel visie, kennis en vooral moed voor nodig.'

Anders dan Esser – die zich altijd met Rembrandt is blijven bezighouden – kijkt Steyn op zijn opdracht terug als een weliswaar boeiend, maar afgesloten hoofdstuk in zijn carrière. 'Esser is geïnteresseerd in de psychologische aspecten van zijn onderwerp. Zijn Rembrandts zijn droevig, vrolijk, teleurgesteld of wat dan ook. Maar mij ging het om wat ik de essentie van de kunstenaar Rembrandt vindt: het kijken. Dat heb ik geprobeerd vast te leggen. In die zin heb ik hem een nieuw gezicht gegeven, en nu wachten andere uitdagingen.' ■

Geer Steyn, Rembrandtpenning, gepatineerd brons, diameter ca. 6,5 cm (foto Tom Haartsen)

De bronzen Rembrandtpenning is vanaf 1 december bij Museum het Rembrandthuis te verkijgen. De prijs bedraagt *f* 195. Lezers van *De Beeldenaar* ontvangen een korting van *f* 45. Geïnteresseerden kunnen zich wenden tot Museum het Rembrandthuis, Jodenbreestraat 4-6, 1011 NK Amsterdam, 020-6384668. Deze aanbieding geldt tot 31 december 1995.

Muntmelange

PAUL BELIEN

Zeventiende-eeuwse zuinigheid?

Het Koninklijk Penningkabinet is in het bezit van vele Romeinse munten van keizer Constantijn de Grote (307-337). Deze munten zijn in grote aantallen geslagen en de meeste exemplaren zijn niet erg zeldzaam of bijzonder. De munt van Constantijn die hieronder beschreven wordt is echter voorzien van een Spaanse klop uit 1636!

De munt waarop de klop staat, is een follis geslagen tussen 313 en 315 n. Chr. (Roman Imperial Coinage 53). Op de voorzijde is de geharnaste en gelauwerde buste te zien van keizer Constantijn de Grote met het omschrift [CON]STANTINVS PF AVG. Op de keerzijde staat een afbeelding van de oorlogsgod Mars en de tekst MART[I CON-] SERVATORI. In de afsnede zijn de letters PTR te zien, een aanduiding dat de munt in Trier is geslagen.

Wat deze munt bijzonder maakt is de klop die erop aangebracht is. Op de voorzijde van de munt is ook de voorzijde van de instempeling te zien (Vicenti nr 207). Deze bestaat uit het getal VI met daaronder een S tussen twee punten. Hieruit blijkt dat we te maken hebben met een muntstuk ter waarde van 6 maravedis, terwijl tegelijkertijd duidelijk wordt dat de instempeling in Sevilla (S) is aangebracht. De keerzijde van de klop laat het jaar zien waarin deze op de munt is gezet: 1636. Boven het jaartal is een kroon geplaatst (onduidelijk op ons exemplaar) en daaronder een stip.

De munt is geklopt in 1636 tijdens de regering van koning Philps IV (1621-1665). Het ging in die periode slecht met de Spaanse economie: oorlogen, slechte oogsten, wanbestuur en verminderde opbrengsten uit de zilvermijnen in Amerika hadden reeds hun tol geëist. Dit alles had tevens consequenties voor het geldstelsel, dat daarom herhaaldelijk gesaneerd moest worden. Het kopergeld werd dikwijls gedevalueerd en dit had tot gevolg dat op veel koperen Spaanse munten uit deze periode een of meer kloppen te vinden zijn, die de waardedalingen aangaven.

Om de monetaire chaos te illustreren, volgt nu een kort relaas van de koperen 2 en 4 maravedisstukken in de periode tussen 1602 en 1636. In 1602 werd vanwege de voortschrijdende inflatie besloten de koperen munten met een waarde van 2 en 4 maravedis te voorzien van een klop en ze op deze wijze op te waarderen tot de dubbele waarde van 4 en 8 maravedis. In 1628 probeerde men het geldstelsel weer gezond te maken en er werd bepaald dat de geklopte 4 en 8 maravedisstukken weer met hun oorspronkelijke waarde van 2 en 4 maravedis moesten circuleren. In maart 1636 bleek de inflatie wederom verergerd te zijn en er werd verordend

dat de munten die reeds in 1602 van een klop waren voorzien, nu opnieuw geklopt moesten worden en zouden circuleren met een waarde die driemaal zo hoog was als voor 1602. De munten van 4 en 2 maravedis circuleerden derhalve na maart 1636 respectievelijk met een waarde van 12 en 6 maravedis (De Groot 1991, 143-150).

De hier beschreven Romeinse munt met Spaanse klop heeft meer dan 1300 jaar zijn nut bewezen. Hij is geslagen in Trier en is waarschijnlijk reeds in de vierde eeuw n. Chr. in Spanje beland. Vermoedelijk is hij hierna in de grond geraakt, in de zeventiende eeuw gevonden en hergebruikt als een 6 maravedisstuk. Dat dit vaker gebeurde blijkt uit het feit dat er meer Romeinse en ook Byzantijnse munten met Spaanse kloppen bekend zijn. Deze antieke munten waren ongeveer van het juiste gewicht en de juiste omvang. Waarom zou men kosten maken om deze om te smelten en er vervolgens nieuwe munten van slaan, als ze door het aanbrengen van een simpele klop opnieuw in circulatie konden worden gebracht?

LITERATUUR

P.F.L. DE GROOT Spanish copper coins and their counterstamps in the 17th century *Numismatics International Bulletin* 26 (1991) 139-150.
C.H.V. SUTHERLAND en R.A.G. CARSON (eds.) *The Roman Imperial Coinage: VII Constantine and Licinius A.D. 313-337* (Londen 1966).
JOSÉ A. VICENTI (ed.) *Catalogo general de La Moneda Española, todas las monedas desde reyes catolicos a estado Español 1475-1974* (Madrid 1973).

Wie het kleine niet eert...

NATASJA RABOUW

In het begin van onze jaartelling was men in het Romeinse Rijk bezig met het opzetten van een muntenreeks waarmee men voor alle goederen en diensten kon betalen. Tot dan toe had men alleen de beschikking over denarii en assen. Voor het merendeel van de transacties was men dus aangewezen op ruilhandel. Bij de invoering van dit nieuwe systeem waren er een paar aanloopproblemen. Een van die problemen was het gebrek aan kleingeld. Er waren verschillende manieren om dit probleem op te lossen. Een veel gebruikte methode was het halveren van munten.

Een bekende muntsoort van die tijd kwam uit Nemausus (het huidige Nimes in Franrijk). Deze kolonie, in het toenmalige Gallië, werd rond het jaar 30 voor Christus door gepensioneerde soldaten van keizer Augustus gesticht. De stad lag op een knooppunt van wegen, groeide snel en werd in militair en in economisch opzicht belangrijk. In 20 voor Christus begon men met de produktie van munten, voornamelijk assen. Deze assen worden tegenwoordig voornamelijk in een militaire context in de westelijke grensprovincies, langs de Rijn aangetroffen. In 10 voor Christus werd de muntproduktie in Nemausus gestaakt en werd vanaf die tijd overgenomen door Lugdunum (het huidige Lyon in Frankrijk). Op de keerzijde van die munten staat het altaar van Lyon afgebeeld. [Zie ook *De Beeldenaar* okt. 1978 jaargang 2 nr 8 pag. 2; red.]

Een as uit Nemausus weegt gewoonlijk minimaal elf en maximaal

veertien gram. Op de voorzijde van zo een as staat links het hoofd van generaal Agrippa, rechts staat het hoofd van keizer Augustus. Het opschrift luidt: IMP / DIVI F (imperator = keizer, divi filius = zoon van de vergoddelijkte Julius Ceasar). Op de keerzijde staat een krokodil, die aan een palmboom geketend is. het opschrift luidt COL NEM (colonia nemausensis = de kolonie Nemausus. De geketende krokodil werd afgebeeld vanwege de overwinning in de slag bij Actium (bij Alexandrië), in 31 voor Christus. De nu in Nemausus wonende militairen hadden hier onder leiding van Augustus gevochten tegen Marcus Antonius en Cleopatra.

Bij een latere bewerking van deze munten met twee koppen op de voorzijde, werd er meestal op gelet dat de beide hoofden op de voorzijde niet beschadigd werden. Als er een klop op de munt aangebracht werd, deed men dit bijvoorbeeld onder de hoofden. Als de munt gehalveerd werd, deed men dit tussen de hoofden door.

Op een recent in Nijmegen gevonden exemplaar zijn op de keerzijde snijsporen te zien. Blijkbaar realiseerde men zich nog net op tijd dat men dan dwars door de hoofden op de voorzijde zou heengaan. De fout werd hersteld en de munt werd alsnog op de 'goede wijze' gehalveerd.

Zelfs een gehalveerde munt kan ons weer een klein beetje meer vertellen over Romeinse economie en het leven in de westelijke grensprovincies. ■

Muntmelange

De rubriek Muntmelange geeft een ieder de ruimte om één of meer opmerkelijke numismatische zaken in het kort te behandelen. Alle wetenswaardigheden die met antieke, middeleeuwse of moderne munten te maken hebben – bij voorbeeld puzzelstukjes voor nader onderzoek – passen in deze rubriek. Suggesties, ideeën of kant en klare korte artikelen kunt u toesturen aan de redactie van *De Beeldenaar* of aan redacteur B.J. van der Veen, Frederik Hendriklaan 119, 2582 BX Den Haag.

Munten, penningen, eretekenen en numismatische boeken

A. G. van der Dussen b.v.
Hondstraat 5,
6211 HW Maastricht
Tel 043 3 215 119

Zojuist gepubliceerd:
British Historical Medals 1760-1960
door Laurence Brown
Volume 3. The Accession of Edward VII to 1960.
464 p., 191 illustraties van penningen.
Prijs: 218 gulden.

Ook nog leverbaar:
Vol. 1. The Accession of George III to the Death of William IV (1760-1837).
496 p., 406 ill. Prijs: 180 gulden.
Vol. 2. 1837-1901 The Reign of Queen Victoria.
496 p., 800 ills. Prijs: 280 gulden

(Alle prijzen zijn exclusief portokosten)

De vergissingen van een stempelsnijder

J.C.VAN DER WIS

Bij het doornemen van een Duitse veilingcatalogus viel onlangs mijn oog op een zilveren dukaat of rijksdaalder van Deventer uit 1698 met daarbij de aantekening '1698 aus 1691'.[1] Waarschijnlijk bedoelde de veilinghouder daarmee aan te geven, dat het jaartal van een overgebleven stempel uit 1691 aan het lopende jaar – 1698 – was aangepast en daarmee voor (her)gebruik geschikt gemaakt. Over dergelijke stempelaanpassingen is reeds eerder in een aantal artikelen in *De Beeldenaar* aandacht besteed.[2]

Onderhavige rijksdaalder is van het type FD 240a met op de voorzijde een naar links gewende staande ridder, die met de rechterhand een zwaard over de rechterschouder houdt en die met de linkerhand aan een lint het gekroonde Deventer stadswapen voor het linkerbeen staande houdt.[3] Het omschrift luidt MO. NO. ARG. PRO. CON – FOE. BELG. CIV. DAVEN (moneta nova argentea provinciarum foederatarum Belgicarum civitatis Daventriae = nieuwe zilveren munt van de Provincien der Verenigde Nederlanden, van de stad Deventer).

Op de keerzijde zien we het gekroonde wapen van de Generaliteit tussen het gedeelde jaartal en de spreuk der Staten-Generaal CONCORDIA. RES. PARVAE. CRESCVNT (eendracht maakt macht), gevolgd door een naar links zittend hondje, het meesterteken van muntmeester Pieter Sluysken die van 1682 tot 1711 de stadsmuntmeester van Deventer was.

Bij de beschouwing van de rijksdaalder valt al dadelijk de slordige wijze op, waarop de stempels zijn gesneden: de letters staan ten opzichte van elkaar dikwijls hoger of lager en scheef, terwijl op de voorzijde de laatste letter van DAVEN nog net tussen de E en de helmpluim van de ridder is gefrommeld en deels door de E en de pluim is geslagen. Voorts staat de kroon niet recht boven het Deventer stadswapen.

De jaartalwijziging op de keerzijde is door de betrokken veilinghouder juist gelezen, 1698 over 1691. Dit suggereert dat er ook in 1691 op naam van de stad Deventer zilveren dukaten kunnen zijn geslagen, waarvan tot op heden echter geen exemplaren zijn overgeleverd. Uit de rekeningen van de Deventer Munt blijkt niet dat in 1691

Deventer, rijksdaalder of zilveren dukaat 1698 over 1691, zilver

rijksdaalders zijn gemunt. Gebruik van nog oudere stempels komt dan in het vizier. Volgens Fortuyn Droogleever zijn alleen in de periode 1662-1666 rijksdaalders aangemunt (FD 158, 161, 169);[3] hergebruik van stempels uit deze periode is echter uitgesloten, omdat de beeldenaars van deze zilveren dukaten geheel verschillend zijn van die van 1698.

Een andere mogelijkheid zou kunnen zijn dat de muntmeester, zoals wel meer gebeurde, stempels van een collega uit een ander munthuis heeft overgenomen en door zijn stempelsnijder heeft laten aanpassen. In dit laatste geval zou niet alleen het jaartal, maar ook de provincie- of stadsnaam aangepast moeten zijn, maar daarvan is hier geen sprake. Bovendien zijn in andere munthuizen hier te lande in 1691 geen rijksdaalders gemunt met identieke beeldenaars, zodat ook deze mogelijkheid is uitgesloten. Er moet daarom iets anders aan de hand zijn.

Veel aannemelijker is te veronderstellen, dat de stempelsnijder zich bij het snijden van het jaartal heeft vergist en per abuis de keerzijdestempel met de kroon naar beneden heeft gehouden toen hij links van het op de kop staande wapen het getal 16 aanbracht. Hij heeft kennelijk bijtijds zijn vergissing opgemerkt en de stempel 180° gedraaid, waardoor er 91 viel te lezen. Vervolgens heeft hij de I gewijzigd in een 8. Zowel voor de 6 als voor de 9 gebruikte hij hetzelfde letterponsoen. De vraag die ons intrigeert is, of de bewuste stempelsnijder, in dit geval Johan Sluyter, meer van dit soort vergissingen heeft gemaakt en wat hiervan de oorzaak kan zijn geweest.

Deventer, gulden 1698, zilver, tweemaal de letter G van gulden over elkaar

Johan Sluyter was van 1681-1711 stempelsnijder van de Munt te Deventer, terwijl hij bovendien als zodanig van 1685-1705 aan de Munt te Nijmegen en van 1688-1691 aan de Munt te Zutphen was verbonden. Uit zijn werk voor de Deventer Munt is meer dan één munt bekend, waarbij hij bij het snijden van letters en cijfers vergissingen heeft gemaakt. Bekend zijn Deventer guldens 1682 en 1687 (FD 191, 223a), daalders 1686 (FD 212, 214a) en rijderschellingen 1686 (FD 218) met een of meer letters N 'retrograde' ofwel in spiegelschrift (de opsomming is niet limitatief!). Voorts kijkt op drieguldens 1686 en 1687 (FD 210, 219) en op guldens 1686 en 1687 (FD 216, 223) de adelaar in het stadswapen naar links in plaats van naar rechts. In mijn collectie bevindt zich een Deventer gulden 1698 (typeFD 242), waarbij de waardeaanduiding G van gulden op de kop is geplaatst en vervolgens in de juiste stand erover is geslagen, waardoor het lijkt alsof er een O staat. Opvallend is ook, dat het bij de beschrijving van de rijksdaalder 1698 genoemde muntmeesterteken 'zittend hondje' op de Deventer munten zowel naar links als naar rechts gewend voorkomt.

Ook uit Sluyters werk voor de Nijmeegse Munt kennen we guldens 1687 (P 77Cb, 77Db, 77Da) en rijderschellingen 1686 (P 78Eb, 78Ei) met een retrograde N.[4]

Voor Zutphen maakte Sluyter eveneens stempels met vergissingen: een rijderschelling 1688 met foutief jaartal 1668 (vB/FD 27i) en een florijn

1690 met een foutief jaartal 1660 (vB/FD 35bis), de 9 van 1690 dus omgekeerd.[5] Voorts staat nog een Zutphense gulden z.j. (1687) geregistreerd met alle letters N retrograde (dV/vdW Zutphen 5, vB/FD 23b).[6] En is in dit verband de plaatsing van het stadswapen op Zutphense rijksdaalders voor het rechterbeen van de ridder in plaats van voor het linkerbeen, mogelijk naar het voorbeeld van de daalders, louter toeval? Door deze voor zilveren dukaten ongebruikelijke ommezwaai naar rechts maakt de ridder een 'verwrongen' indruk: hij blijft, terwijl het lichaam licht naar rechts is gewend, over de linkerschouder kijken. Doordat hij met de rechterhand tegelijkertijd het zwaard geschouderd en het wapen aan het lint staande moet houden en de linkerhand werkeloos op de heup steunt, wordt de 'verwrongen' indruk nog extra geaccentueerd.

Er is een aantal mogelijkheden om de herhaalde vergissingen van Johan Sluyter te verklaren zonder echter met volledige zekerheid te kunnen zeggen welke de juiste is:

a. Had hij geen bovenmatig gevoel voor zijn vak van ijzersnijder, was hij slecht opgeleid of had hij weinig interesse voor het vak waarmee hij zijn boterham verdiende? Het lijkt weinig aannemelijk; Sluyter moet toch wel een goede (familie)reputatie hebben gehad vanwege zijn aanstelling min of meer gelijktijdig bij drie stedelijke munthuizen;

b. Kon hij slecht lezen en schrijven? Vermoedelijk is het met zijn taalkundige vaardigheden wel meegevallen. Er ligt een duidelijk verband tussen letters en cijfers in spiegelschrift, het muntmeesterteken hondje dat nu eens naar links, dan weer, laten we zeggen spiegelbeeldig, naar rechts is gewend en de stadsadelaar die zowel naar links als naar rechts kijkt.

Nijmegen, rijderschelling 1686 zilver, met de letter N retrograde

c. Leed hij aan een vorm van dyslexie of woordblindheid die maakte, dat hij sommige letters, cijfers en beelden in spiegelbeeld zag?

d. Was hij linkshandig, waarbij hij geneigd was sommige letters, cijfers en beelden, die spiegelbeeldig in de stempel moesten worden gesneden, andersom te snijden, met als gevolg een spiegelbeeldige afdruk op de munt?

e. Ook is het mogelijk dat hij een kleine hersenbeschadiging had, aangeboren of later ontstaan, waardoor zijn ruimtelijke oriëntatie wat gestoord was.

De laatste drie mogelijkheden om de oorzaken van Sluyters vergissingen -en laten we het maar op vergissingen houden- te verklaren, lijken mij nog het meest aannemelijk. Als hij aan een vorm van dyslexie heeft geleden en/of linkshandig was, is (zijn) deze eigenschap(pen) voor hem in zijn werk ongetwijfeld een lastige handicap

Zutphen, rijksdaalder of zilveren dukaat 1690, zilver

geweest. En als mijn veronderstelling juist is, zal het wel altijd een open vraag blijven of Johan Sluyter zelf die handicap als zodanig ook heeft ervaren. Keren we nog even terug naar de Deventer zilveren dukaat 1698 over 1691: gezien mijn eerdere opmerkingen en de vele vergissingen van stempelsnijder Johan Sluyter lijkt het mij zeer onwaarschijnlijk, dat ooit nog eens Deventer rijksdaalders 1691 zullen worden aangetroffen. Naar mijn mening zijn zij nooit geslagen.

NOTEN

1 Münzenauktion Essen, Karla W.Schenk-Behrens Nachf., veiling 69/31 mei-2 juni 1995, 3083.

2 H.W. JACOBI Een unieke serie leeuwendaalders *De Beeldenaar* 5 (1981) 225-226.
J.C. VAN DER WIS Jaartalwijzigingen op florijnen *De Beeldenaar* 9 (1985) 69-70.
J.C. VAN DER WIS Mysteries en misverstanden rond Zeeuwse guldens *De Beeldenaar* 18 (1994) 74-77.

3 J. FORTUYN DROOGLEEVER *De vorstelijke en stedelijke muntslag te Deventer* (Deventer 1982). Afgekort: FD.

4 T. PASSON *De stedelijke munt van Nijmegen* (Nijmegen 1980). Afgekort: P.

5 E.J.A. VAN BEEK en J. FORTUYN DROOGLEEVER *Geslagen te Zutphen.* (Zutphen 1990). Afgekort: vB/FD.

6 P.CH. DE VRIES en H.J.VAN DER WIEL *De munten van de steden tijdens de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden van 1576-1795* (Rotterdam 1965). Afgekort: dV/vdW.

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

VEILING AUCTION SALE
Twee maal per jaar
INTERNATIONALE
MUNTENVEILING

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Telefoon nr. 040-2123455
Telefax nr. 040-2110845

Veiling 2 op 29 en 30 januari 1996

* Veiling 1 was een succes

* Veiling 2 wordt hard aan gewerkt

VOOR INKOOP-VERKOOP-VEILINGEN-TAXATIES-OPDRACHTEN EN ADVIEZEN:

Karel de Geus
Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
040-2123455

A.G. van der Dussen
Hondstraat 5
6211 HW Maastricht
043-3215119

Recent verschenen

Selectie van recent verschenen numismatische literatuur. Bibliografische volledigheid wordt niet gepretendeerd, het kan zijn dat een boek aan de aandacht is ontsnapt. Suggesties zijn welkom, discussie over de keuze wordt in het tijdschrift niet gevoerd. In verband met benoeming van Christel Schollaardt tot medewerker collectiebeheer/registrator KPK wordt met ingang van dit nummer deze rubriek verzorgd door Pieterjan Brands, die haar als bibliothecaris is opgevolgd.

PIETERJAN BRANDS

MARTIN HENIG (with major contrib. by Diana Scarisbrick and Mary Whiting and with photogr. by Robert Wilkins and Charlotte Attwood *Classical gems: ancient and modern intaglios and cameos in the Fitzwilliam Museum, Cambridge.* Cambridge University Press, 1994. 537 pag. ill. ISBN 0-521-23901-X.

Deze catalogus is gewijd aan de collecties van het Fitzwilliam Museum in Cambridge van Griekse en Romeinse zegels, cameeën, gegraveerde ringen en edelstenen in de stijl van de klassieke oudheid (vanaf het einde van de bronstijd). Meer dan duizend voorwerpen worden beschreven en getoond door foto's. Deel 1 behandelt de voorwerpen uit de tijd van de Grieken en Romeinen; deel 2 geeft een overzicht van de Middeleeuwen en de moderne tijd. De catalogus is goed ontsloten door verschillende indexen, onder meer op onderwerp, naam, materialen en inventarisnummers van het museum.

R. DUNCAN-JONES *Money and government in the Roman Empire.* Cambridge University Press, 1994. 300 pag. ISBN 0-512-44192-7.

Een studie van de Romeinse muntpolitiek, de monetaire organisatie en de monetaire economie heeft nieuwe feiten aan het licht gebracht over de oorsprong van muntvondsten van het Romeinse Rijk. Zo geeft Duncan-Jones nieuwe inzichten over de muntslag, de monetaire circulatie en de financiële politiek van het Romeinse Rijk. Het boek bevat vele tabellen en figuren, een bibliografie en een index. Een naslagwerk voor Romeinse historici en numismaten.

PAUL WITHERS AND BENTE WITHERS *British coin-weights: a corpus of the coin-weights made for use in England, Scotland and Ireland* Llanfyllin: Galata, 1993. 365 pag. with price guide. ISBN 0-9516671-1-4.

Deze catalogus inventariseert muntgewichten van de Britse eilanden. Een zestigtal publieke en privé collecties en voorraden van handelaren uit Engeland, Schotland en Ierland zijn onderzocht. De systematische indeling van de muntgewichten op vorsten en gewichtsklasse is complex. De catalogus geeft geen compleet beeld van het onderwerp, maar is toch waardevol omdat er niets gepubliceerd is over dit onderwerp.

ALEX G. MALLOY, IRENE FRALEY PRESTMAN, A.J. SELTMAN *Coins of the Crusader States, 1098-1291* ed. by Allen G. Bergman. New York: Attic Books, 1994. VII, 521 pag., 11 pag. pl. ISBN 0-915018-50-0.

De Kruisvaarders' munten uit de twaafde en dertiende eeuw uit de

Latijnse staten in het oostelijke Middellandse zeegebied worden beschreven. Tot deze staten behoorden: het Koninkrijk van Jeruzalem, Syrië, Palestina, Cyprus, het Latijnse rijk van Constantinopel, Griekenland en zijn archipel. Het naslagwerk bevat een lijst van grote verzamelingen van Kruisvaarders' munten, een lijst met primaire bronnen en een uitgebreide literatuuropgave.

H.E. MANVILLE *Numismatic guide to British and Irish periodicals 1731-1991* London: Baldwin; Spink, 1993. 449 pag. (*Encyclopedia of British Numismatics* vol. II part I *Archeological*). ISBN 0-906919-16-9

De eerste band van het tweede deel van de Encyclopedia of British Numismatics beschrijft de numismatische gegevens uit de inhoud van ongeveer 150 Britse archeologische tijdschriften van 1731 tot 1991. Uitvoerige beschrijvingen zijn terug te vinden van *The Gentleman's Magazine* en *The Scots Magazine* waarbij per jaargang numismatische feiten worden opgesomd. Het werk is via een uitvoerige index te raadplegen op personen, plaatsnamen en voorwerpen. Vanwege de onbekendheid van de behandelde tijdschriften is het een handig naslagwerk.

MIRJAM BEERMAN, FRANS VAN BURKOM, FRANS GRIJZENHOUT (red.) met een inleiding door TINEKE REIJNDERS (et al.) *Beeldengids Nederland* Rotterdam, Uitgeverij 010, 1994. 320 pag., foto's. ISBN 90-6450-198-0.

De gids geeft een overzicht van de Nederlandse beeldhouwkunst van de Middeleeuwen tot heden. Er is tevens aandacht voor de sculptuurcollecties van een groot aantal Nederlandse musea. Van elk beeldhouwwerk, van de 540 geselecteerde beelden uit de openbare ruimte, is een foto opgenomen en worden diverse aspecten belicht (zoals locatie, afmetingen, materiaalgebruik, informatie over de kunstenaar en het het kunstwerk). De beelden zijn geografisch onderverdeeld in regio's en steden. De handzame gids bevat een bibliografie, een verklarende woordenlijst en een index op kunstenaar. Sommige beeldhouwers maken ook penningen, waardoor de gids waardevol is vanwege de achtergrondinformatie.

Vrije penningkunst door vrouwelijke medailleurs

HANS DE KONING

In Galerie Imago te Amsterdam is een tentoonstelling ingericht van penningen ontworpen door vrouwelijke medailleurs. Deze expositie is een gebeurtenis die in deze vorm in ons land nog niet eerder heeft plaatsgevonden: getoond wordt een keuze uit voornamelijk vrij werk door achttien penningkunstenaressen. Het is een verheugend initiatief van Arnold Nieuwendam in samenwerking met de galeriehoudster Ingeborg Peeperkorn.

Vrije penningen zijn niet in opdracht vervaardigd maar veelal ontstaan als studies van portretten en figuren, vaak ontworpen omdat de maker er zelf plezier aan beleefde. Zoals bekend is in de twintigste eeuw aan de rol van de penning een nieuw breed terrein toegevoegd: de penning als uitdrukkingsmiddel van de kunstenaar. Door deze ontwikkeling is de rol van de beeldhouwer veel belangrijker geworden dan die van de 'fabrieksmedailleur'. Het gevolg daarvan is dat de hedendaagse penningen vaak kleine plastiekjes zijn. De penning is dan in de eerste plaats een gemakkelijk te hanteren kunstwerkje dat al of niet een praktische bestemming kan hebben. Daarvoor vormt ook nu het portret vaak een geliefd onderwerp. De expositie geeft hiervan diverse voorbeelden.

Wat de uitvoering betreft gaat de voorkeur van de ontwerper meestal uit naar – in brons – gegoten penningen. Het is opvallend dat door toepassing van deze techniek – die ook werd gebruikt door de eerste medailleurs in de vijftiende eeuw – veel betere artistieke resultaten bereikt zijn dan met geslagen exemplaren.

Ruth Brouwer, Leontine de Lange, fictieve portretpenning, 1970 brons, 65 mm

Ruth Brouwer, Laat het leven sober zijn maar vol feesten, 1986/87, brons, 85 mm

Penningen ontworpen door vrouwen kwamen tot aan het begin van deze eeuw – voor zover mij bekend – slechts zeer zelden voor. Vanaf de tijd dat aan de Rijksacademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam onder leiding van de hoogleraren beeldhouwen Bronner en Esser serieus aandacht werd besteed aan penningkunst zijn er vrouwelijke beeldhouwers gekomen die zich met het ontwerpen van penningen bezighielden. Jan Bronner liet in de periode van 1914 tot 1947 zijn leerlingen penningen op ware grootte snijden in hard materiaal *in het negatief*. Hij gaf een zeer goed voorbeeld, dat door veel van zijn – ook vrouwelijke – leerlingen begrepen en gevolgd werd. Bekend uit die periode zijn onder anderen Gerarda Rueter, Nel Klaassen, Liesbeth Messer-Heijbroek, Hank Hans, Loeki Metz en later Inka Klinckhard en Theresia van der Pant. Vanaf 1947 tot 1979 kwam een groter aantal – vrouwelijke – beeldhouwers op de Rijksacademie in contact met de penningkunst, gestimuleerd door Piet Esser. Dat leidde tot opzienbarende resultaten. Tot die groep behoren Ruth Brouwer, Christien Nijland, Nynke Schepers, Greet Taal, Christl Seth-Höfner en later onder anderen Fien Volders, Marianne Letterie, Jet Schepp, Carla Klein, Lucie Nijland, Elisabeth Varga, Francisca Zijlstra en Linda Verkaaik.

De invloed van Bronner en Esser is nog steeds in de penningkunst aanwezig. Eefke Cornelissen is, met Marina van der Kooi, een van de weinigen die na de periode Esser onder leiding van Eric Claus aan de Rijksacademie het ontwerpen van penningen serieus 'oppikte' en voortzette.

'Buiten de Rijksacademie' kreeg de penningkunst uiteraard eveneens aandacht. De bekende beeldhouwster

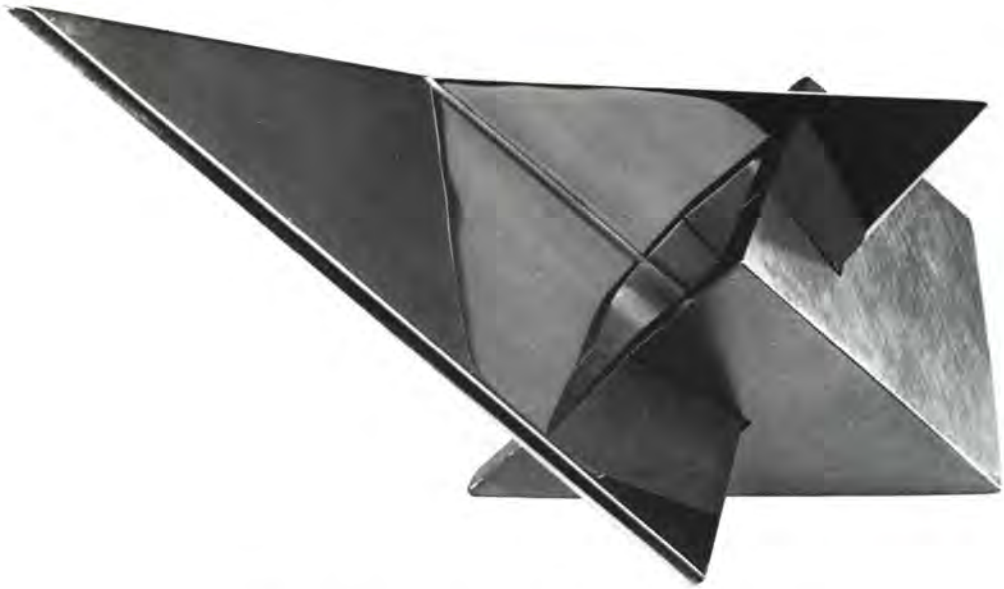
Charlotte van Pallandt heeft, ook in de penningkunst haar eigen inbreng: zij experimenteert – op zeer hoge leeftijd – met een eigen 'ruimtelijke' figuratie. Lina Hodoroaba kreeg haar opleiding aan de Haagse Koninklijke Academie en kwam daar door haar docenten Frank Letterie en Geer Steyn in contact met penningen. Het werken in steen is haar sterkste kant en zij vervaardigde inmiddels een grote serie unieke 'penningen' in speksteen.

Recente ontwikkelingen in de penningkunst tonen dat er gezocht wordt naar nieuwe vormgeving. Naast beeldhouwers voelen andere kunstenaars zich aangetrokken tot de penningkunst: sinds de jaren zeventig raakten vormgevers en – in het bijzonder vrouwelijke – edelsmeden geïnteresseerd in penningen. De te vroeg overleden edelsmid Françoise van den Bosch viel in 1976 op met haar *afscheidspenning* voor de PTT. Zij maakte het doosje waarin de penning meestal bewaard wordt onderdeel van de penning zelf. Charlotte van der Waals, Suzanne Esser en Irene Bakker vervaardigden *penningobjekten*, waarbij tot uiting komt dat edelsmeden meer gewend zijn om met vorm te werken dan met beeld. Het idee van een voor- en keerzijde wordt doorbroken en er ontstaan volledig driedimensionale voorwerpen. Lijsbeth Teding van Berkhout ontwerpt deze in abstracte vormen met of zonder inscriptie.

Waarom een expositie van penningen ontworpen door vrouwelijke medailleurs? Daarvoor is geen speciale reden aan te geven of het is om te laten zien dat niet alleen mannelijke beeldhouwers of vormgevers zich met deze materie bezighouden. Misschien omdat het bij het ontwerpen van goede penningen naast ambachtelijke bekwaamheid of vakmanschap aankomt op verfijnd en

Miep Maarse, Olifant, 1987, brons, 87 mm

Lijsbeth Teding van Berkhout, Hoekpenning, 1986, ijzer/messing in twee losse delen, 140 x 80 x 150 mm

gevoelig modelleren. Maar er zijn zowel mannelijke als vrouwelijke medailleurs die daarin 'uitblinken'.

Ook deze expositie toont dat de penningkunst – ondanks gebondenheid aan vorm en inhoud – een kunstvorm is met een ongekend aantal mogelijkheden.

Van tijd tot tijd worden tijdens individuele (of solo-)exposities van kunstenaars penningen getoond bij ander werk. Daarbij krijgt de penning niet altijd de aandacht die hem toekomt. Deze groepsexpositie echter stelt de penning centraal: een toe te juichen initiatief dat de belangstelling van elke penningliefhebber, maar niet van die alleen, verdient!

De achttien deelnemers aan de expositie bij Galerie Imago zijn: Irene Bakker, Ruth Brouwer, Eefke Cornelissen, Lina Hodoroaba, Christl Höfner, Carla Klein, Inka Klinckhard, Marina van der Kooi, Heleen Levano, Miep Maarse, Loeki Metz, Hanneke Mols-van Gool, Marina Radius, Nynke Schepers, Jet Schepp, Lijsbeth Teding van Berkhout, Linda Verkaaik en Fien Volders.

Galerie Imago is gevestigd aan de Nieuwezijds Voorburgwal 371 (nabij het Spui) te Amsterdam en geopend van dinsdag t/m zaterdag van 12.00 tot 17.30 uur. (tel. 020 6277046).

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 0546 561322 – FAX 31546561352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Penningen van de bisschoppen van Münster

PETER ILISCH

In de territoriaal verbrokkelde Middeleeuwen werd, zoals algemeen bekend, de circulatie van munten niet beperkt door staatsgrenzen (voor zover die toen al bestonden). Daarom is het gerechtvaardigd om in dit artikel een Duitse muntplaats te introduceren die destijds van enig belang was voor oostelijk Nederland.[1]

Het is onduidelijk op welk tijdstip een koning of keizer muntrecht verleende aan de bisschoppen van Münster. In 1121 trok Lothar van Supplinburg, die aanspraak maakte op de koningstitel, ten strijde tegen Münster. Daarbij ging het archief van de Dom in vlammen op. Alle oorkonden werden vernietigd, zodat er nu geen oorkonde meer bestaat die vóór dat jaar aan de bisschoppen werd verleend. Afgaande op andere plaatsen in dit gedeelte van het land mogen we echter veronderstellen, dat het muntrecht uit de tiende eeuw zal dateren.

De oudst bekende munt stamt uit de periode waarin Otto III koning was (983-996). Hierop staat in tweeregelig schrift de plaatsnaam MIMIGERNAFORD, een naam die pas later vervangen werd door het Latijnse Monasterium, waarmee het domklooster wordt aangeduid. Over deze munt is een onderzoekshistorisch verhaal te vertellen. Er bestaat slechts één exemplaar dat zich bevindt in het Koninklijk Penningkabinet in Stockholm. Peter Berghaus bezocht dit penningkabinet voor het eerst in 1949, kort na de voltooiing van zijn proefschrift over een Westfaals en middeleeuws onderwerp. Toen men hem deze munt liet zien, was de determinatie ervan nog niet gelukt, ondanks veel inspanningen. Berghaus wist dit stuk echter onmiddellijk thuis te brengen, omdat hij de plaatsaanduiding Mimigernaford kende. Indertijd maakte dat grote indruk; het leidde tot veelvuldig contact tussen Stockholm en Münster.

Ook in een ander opzicht is deze munt trouwens opmerkelijk. Op de keerzijde staat een kruis met bolletjes in de hoeken, en het omschrift ODDOREX. Dergelijke keerzijden zijn ook bekend uit andere muntplaatsen, zoals Dortmund en Deventer. Het stempel van de keerzijde van de munt met Mimigernaford is echter ook aangetroffen met een voorzijde waarop eveneens een tweeregelige belettering staat: THERT-MANNI, de oude benaming van Dortmund.[2] Dit is op verschillende manieren te interpreteren. Ten eerste is het mogelijk dat de Mimigernaford-penning geslagen is in Dortmund en van daaruit naar Münster 'geëxporteerd'. Ten tweede kunnen in Münster penningen zijn nagebootst van de zeer actieve muntplaats Dortmund (er bestaan ook nabootsingen van Dortmund met het attribuut kromstaf). Ten derde kan de stempel door Dortmund zijn afgestaan aan Münster, waar een nieuwe muntwerkplaats werd ingericht; dit kan bijvoorbeeld gebeurd zijn naar aanleiding van het bezoek van koning Otto III in 988.

Uit de periode tussen 996 en ongeveer 1075 zijn geen munten met de plaatsnaam Münster bekend. Pas de laatste jaren kon worden aangetoond dat bepaalde penningen zonder plaatsnaam toch afkomstig moeten zijn uit Münster. Het betreft hier stukken

met op de ene kant een verbasterde titel uit de tijd van Otto III als keizer, oorspronkelijk ODDO IMPerator AVGustus, met een of twee bladeren als attribuut. Dat het hier om penningen uit Münster moet gaan, kan in eerste instantie worden afgeleid uit binnenlandse vondsten. Dit type munten wordt namelijk niet zo vaak aangetroffen binnen de grenzen van het rijk, maar in Münster zelf kwamen ze in drie vondsten voor; bovendien zijn ze aangetroffen in Wedde (in de provincie Groningen)[3] en in Oldenzaal (Overijssel).[4] Tot voor kort werd aangenomen dat deze munten afkomstig zijn uit Minden. Enerzijds bestaat een gelijksoortig exemplaar waarop echter ODDO +·AVG MINDA te lezen valt, anderzijds werden om die reden de bladeren geïnterpreteerd als steel van een 'muntplant'. Dat werd gezien als een 'sprekend wapen'. Nauwkeurige botanische weergave van bepaalde planten is echter in de elfde eeuwse kunst net zo ongebruikelijk als sprekende wapens; voor de muntslag geldt dit in nog sterkere mate. Verder is er ook veel fantasie voor nodig om die muntplant te kunnen zien in de gestileerde bladeren. Op de keerzijde staat in verbasterde vorm de plaatsnaam S(ancta) Colonia A(grippina), oftewel Keulen. Verbastering van eerder geïntroduceerde beeldenaars en omschriften is kenmerkend voor het in monetair opzicht als ontwikkelingsland te beschouwen hertogdom Saksen, waartoe ook Münster behoorde.[5]

Omstreeks 1075 werd de zijde met het 'coloniagram' vervangen door een voorstelling van een kerk plus een aanduiding van de muntplaats als MIMIGARDEFORD. Imitaties hiervan zijn vervaardigd in Lüdinghausen (LUDIGHVSONFORD), Hervord (HERVORDEPORD) en een nog niet geïdentificeerde plaats (IOPIGARDEFORD). Ook dit muntbeeld werd honderd jaar lang aangehouden en in slechts geringe mate gevarieerd. De elfde-eeuwse geldstukken uit Münster zijn heel weinig in het eigen land gevonden, maar des te vaker in landen rondom de Oostzee (Denemarken, Zweden, Finland, Estland, Rusland en Polen).[6] Nu is dit ook kenmerkend voor andere muntplaatsen van het rijk in die periode, maar Münster is in deze vondsten veel minder goed vertegenwoordigd dan muntplaatsen uit het kustgebied of bij de Rijn, of Nederlandse muntplaatsen zoals bijvoorbeeld Deventer en Tiel. Münster lag in het achterland en had slechts indirect toegang tot de handel op de Oostzee. In de twaalfde eeuw kwam hier verandering in. Tot het begin van de dertiende eeuw zijn Westfaalse munten sterk vertegenwoordigd in Estlandse vondsten. Toch zou het onjuist zijn om uit de grote aanwezigheid in vondsten uit het Oostzeegebied de conclusie te trekken dat van de tiende tot het begin van de twaalfde eeuw de munten hoofdzakelijk voor de export werden geslagen.

Twee ankerpunten zijn belangrijk voor de datering van de munten uit de twaalfde eeuw. Ten eerste werden omstreeks 1100 munten geslagen op naam van bisschop Burchard de Rode (1098-1118), terwijl (in tegenstelling tot de Utrechtse bisschoppen) de namen van andere bisschoppen op de munten niet genoemd worden. Ten tweede is behalve de muntvondst Arnhem (1950) de zogenaamde *Barbarossa-vondst* van belang. Het betreft hier enkele duizenden munten uit de twaalfde eeuw, voornamelijk uit Keulen en Aken. Deze vondst is afkomstig uit oostelijk Turkije en staat in verband met de kruistocht van keizer Frederik Barbarossa. De kruistocht eindigde in 1189 toen de keizer verdronk in de Turkse rivier de Salef. Alle munttypen uit deze vondst moeten daarom vóór 1189 worden gedateerd. Derhalve kunnen munten op naam van

bisschop Herman van Katzenellenbogen (1173-1203) worden gesitueerd in de periode vanaf 1190. Net als Burchard was deze bisschop actief betrokken bij de politiek van het rijk. Het is waarschijnlijk als een teken van zelfbewustheid op te vatten dat hij zijn naam op munten liet zetten. De stempelsnijders zullen wel analfabeet zijn geweest, want slechts op enkele stukken staat de correcte spelling van Herimannus Episcopus of van Mimigardeford. Verbastering is eerder regel dan uitzondering.

Omstreeks 1205 kwamen er heel mooie penningen met op de voorzijde Paulus, patroonheilige van de Münsterse domkerk en daarmee ook van het hele bisdom. Vanaf deze emissie staat deze heilige op bijna alle typen. Meestal is hij afgebeeld met een kaal hoofd, naar opzij vallende lokken en een lange baard. Er werden voornamelijk penningen geslagen, maar vanaf de twaalfde eeuw ook halflingen (halve penningen, oboli) en vierlingen (kwart penningen, quadrantes). Münsterse penningen bleven tamelijk goed van gewicht; weliswaar niet zo constant als de Keulse, maar beter dan de Nederlandse. In 1365 bedroeg het gewicht gemiddeld nog 1,00 gram.

Vanaf ongeveer 1205 komt de oude naam Mimigardeford niet meer voor op de munten. Er wordt nu gebruik gemaakt van Monasterium of van de heilige Paulus als schutspatroon, die als synoniem voor Münster gold. Tussen 1205 en 1248 staat op de meeste munten een architectonische voorstelling die natuurlijk niet letterlijk opgevat moet worden en die geenszins te beschouwen is als een correcte afbeelding van de dom. Uitzonderlijk zijn munten waarvan één zijde is ontleend aan de Engelse short-cross-sterlings. Deze zullen wel geslagen zijn om tegemoet te komen aan de belangen van Westfaalse kooplieden die handel dreven op Engeland. Juist omdat het een eiland betrof, was daar een verstrekkend muntmonopolie van kracht. Men schrok er niet voor terug om valselijk HENRI ON LVND M op de stempels te zetten, om de indruk te wekken dat muntmeester Henry in Londen hiervoor de verantwoordelijkheid droeg. Toch ging men niet zover als andere muntplaatsen die ook het portret van de Engelse koning overnamen. Het lukte inderdaad om Münsterse penningen naar Engeland te smokkelen. Ze zijn aangetroffen in de vondsten Eccles en Colchester.

In de dertiende en veertiende eeuw kregen Münsterse penningen hun grootste verspreiding. Ze kwamen noordelijk voor tot in Oost-Friesland, zuidelijk tot in het zuiden van Westfalen, oostelijk tot in het gebied van Bielefeld/Herford en bij tijden zelfs tot voorbij de Wezer, en westelijk tot in het Nederlandse grensgebied. Hier profiteerde men waarschijnlijk van de teruggang van de muntslag in Deventer. Omgekeerd vormden de penningen van Deventer nog tot in de elfde eeuw het gewone betaalmiddel in het westelijk Münsterland. Dat Münsterse penningen (in veertiende eeuwse oorkonden vaak aangeduid als 'monsterslagene penninge') in de oostelijke provincies circuleerden, blijkt uit vondsten in het Bourtangerveen (sluitdatum 1277)[7], Haarlo (sluitdatum 1294)[8], Coevorden (sluitdatum ca 1323)[9], en ook uit diverse losse vondstmunten.

In de veertiende eeuw kwam de Münsterse muntplaats in een crisis. De circulatie in het gebied ten zuiden van grensrivier de Lippe werd verdrongen door muntplaatsen uit dat gebied; iets dergelijks gebeurde ook in het oosten van Westfalen. Vanaf 1365 imiteerde Bremen met beduidend slechter zilver de penningen uit Münster. Deze concurrentie had uiteindelijk tot gevolg dat de muntslag in Münster werd gestaakt onder bisschop Heidenreich

Wolf (1381-1392). Pas omstreeks 1425 hervatte men de muntproduktie. In die tijd ging het niet meer hoofdzakelijk om penningen, maar om zilveren en gouden munten van diverse denominaties. In de vijftiende eeuw waren Münsterse munten nog wel in omloop, maar de valuta bestond grotendeels uit 'buitenlands' geld, voornamelijk uit het Rijnland en uit Nederland.

(vertaling Karel Soudijn)

NOTEN

1 Zie voor een uitgebreider verslag: Peter Ilisch *Die mittelalterliche Münzprägung der Bischöfe von Münster.* Numismatische Schriften des Westfälischen Landersmuseums für Kunst und Kulturgeschichte Münster 3 (Münster 1994).

2 PETER ILISCH *Beiträge zur westfälischen Münzgeschichte* Westfalen 65, 1987, S. 109-110.

3 ARENT POL Münzfunde und Fundmünze der Jahrtausendwende in den Niederlanden. In: *Fernhandel und Geldwirtschaft. Beiträge zum deutschen Münzwesen in sächsischer und salischer Zeit.* Berliner Numismatische Forschungen N.F. 1 (Sigmaringen 1993). 193.

4 PETER ILISCH Twee belangrijke muntvondsten uit Oldenzaal. *'t Inschrien* 18, 1986, p. 33-35.

5 PETER ILISCH Die Schatzfunde von Werle und Remscheid. In: *Fernhandel und Geldwirtschaft. Beiträge zum deutschen Münzwesen in sächsischer und salischer Zeit.* Berliner Numismatische Forschungen N.F. Bd. 1, Sigmaringen 1993, S. 153-154, 164.

6 PETER BERGHAUS Die ältesten Münzen Münsters in schwedischen Funden. In: Commentationes de nummis saeculorum IX-XI in Suecia repertis II, hrsg. v. N.L. Rasmusson u. B. Malmer. Stockholm (1968) S. 41-93.

7 KARL KENNEPOHL Ein Fund aus dem Gebiet des Bourtanger Moores, vergraben um 1310. Hamburger Beiträge zur Numismatik 3, 1949, S. 48-63.

8 JACQUES SCHULMAN B.V., Amsterdam, veilingcatalogus 276 (22-2-1983), alsmede vondstbeschrijvingen KPK.

9 Arent Pol bereidt een publikatie voor over deze vondst.

Coin House is gespecialiseerd in koninkrijksmunten,
en provinciale munten
Als specialist op het gebied van verzamelaars-en beleggingsmunten,
gaan wij er trots op U een uitmuntende kollektie te kunnen presenteren.

Coin House

Heuvel 12 5101 TD Dongen
Telefoon 0162 31 21 69 Telefax 0162 31 86 62

Willibrord

Een gelegenheidspenning door Theo van de Vathorst

MARIAN VAN KOOTEN

Dit jaar staat Utrecht in het teken van Willibrord. Men herdenkt op 21 november 1995 dat deze Ierse monnik (Northumbud 658 - Echternach 739) 1300 jaar geleden door paus Sergius in de Sint Pieter tot aartsbisschop van de Friezen werd gewijd. Het centrum van het aartsbisdom werd het net veroverde Utrecht. Een van de vele activiteiten rond deze herdenking is, naast onder andere een tentoonstelling in het Catharijneconvent (18 november 1995 - 28 jauari 1996), de uitgifte van een *Willibrordpenning*, bezorgd door de Stichting Utrecht Centrum van Historie en Cultuur.

Willibrord is bekend en wordt vereerd om zijn verspreiding van het christendom, die met de veroveringen door de Franken een eenheid tot standbracht die eeuwen zou doorstaan, en waardoor Utrecht uitgroeide tot een centrum van bestuur, cultuur en religie.

De opdracht tot het maken van een *Willibrordpenning* werd gegeven aan de Utrechtse beeldend kunstenaar Theo van de Vathorst, als medailleur voor velen geen onbekende. Van zijn hand zijn onder meer de *Erepenning van de Provincie Utrecht*, de penning *Zeshonderd jaar Domtoren* en de penning *Voltooiing Vijfkerkenplan*. Voor de Vereniging voor Penningkunst ontwierp hij *A Bird in the hand* (1980) en *Boeienkoning* (1994).

Over zijn werk zegt Van de Vathorst: *Ik probeer met plastische middelen uitdrukking te geven aan mijn visie op de mens en op het leven met gebruik van vormen, die herkenbaar aan de buitenwereld, en daardoor voor iedereen interpreteerbaar zijn. Formalismen erken ik niet, maar ik geloof in continuïteit van plastische waarden door alle tijden heen, en in alle culturen.*

Van de Vathorst koos voor de voorstellingen op de penning twee momenten uit het leven van Willibrord. De voorzijde toont een optocht van in totaal twaalf monniken

te voet en te paard. Als hoofdrolspeler krijgt Willibrord de meeste aandacht door zijn plaatsing op de voorgrond en een prominent hoger reliëf. Vastberaden rechtop zit hij gekleed in zijn zware monnikspij te paard, Als een halo staat zijn naam boven zijn hoofd vermeld. De optocht staat voor de aankomst van Willibrord in Utrecht en de vele tochten die hij later door het land van de Friezen zou maken.

Op de keerzijde heeft Van de Vathorst gekozen voor een afbeelding van het werk dat Willibrord als zijn levenstaak op zich had genomen: het verspreiden van het christelijke geloof onder de heidenen. Men ziet Willibrord weer in een monnikspij, compleet met tonsuur, rechts in de voorstelling voorover gebogen staan. Hij heeft zijn rechterhand gelegd op het hoofd van een bekeerling, die voor hem knielt om te worden gedoopt. Op de achtergrond staan de jaartallen 695 en 1995 om te herinneren aan het feit dat 1300 jaar geleden gebeurtenissen plaats vonden die onze hedendaagse werkelijkheid hebben beïnvloed en gevormd.

Over Willibrord leze men *Willibrord en Bonifatius* (1968) door dr P.P.V. van Moorsel.

De bronzen penning (Ø 62 mm) is gegoten in een oplage van 350 exemplaren, kost *f* 235, en is verkrijgbaar bij de Stichting Utrecht Centrum van Historie en Cultuur (mevrouw mr B. Kortenhoff-Neppérus, 030-2319398).

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN (middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

MUNTHANDEL OOST-BRABANT
MARTIEN VAN BERKOM

HEISCHOUW 31
5345 XT OSS
NEDERLAND
TEL. 04120-24123
FAX 04120-51014

Nederland en koloniën • Wereld-munten • Wereld-bankbiljetten
Vraag onze gratis prijslijst aan over meer dan 200 landen en staten
NIEUWTJESDIENST - ABONNEMENTEN - UNC - FDC - PROOF - SETS - HERDENKING
OLYMPIADE - VOETBAL - SCHEPEN - F.A.O. - DIEREN - MUZIEK - ETC.

Een kwestie van wederzijds vertrouwen *Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak!*

Boekbespreking

JAN VAN GEELEN

MARJAN SCHARLOO en IRIS TIJMANN (eds) *Images for Posterity. The Conservation of Coins and Medals.* Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden 1995. 20 x 28 cm., 60 blz., *f* 35 (excl. verzendkosten).

Images for Posterity is het smaakvol uitgegeven verslag van een in oktober 1993 door het KPK georganiseerde bijeenkomst over de actieve en passieve conservering van munten en penningen in museumcollecties. Na voorwoord (A. Ballestrem, directeur Centraal Onderzoekslaboratorium, Amsterdam) en inleiding (M. Scharloo, directeur KPK, Leiden) bevat dit boekje de tekst van de vier lezingen die op dit symposium zijn gehouden. C. Enderly ('Senior Conservation Officer' van het British Museum) beschrijft in zijn lezing, The Storage and Conservation of the Coins and Medals Collection of the National Museum of Coins and Medals, Leiden, de situatie in het KPK en de staat van de collectie ('Considering the exciting and potentially dangerous life this collection of objects has experienced, it is in remarkably good condition.'), om vervolgens problemen te signaleren en aanbevelingen te doen voor bewaring en tentoonstelling. In de tweede tekst geeft J. Steen Jensen (conservator van de koninklijke verzameling munten en penningen in het Nationaal Museum te Kopenhagen) een simpel en helder overzicht van de gang van zaken in zijn verzameling, de geschiedenis, de problemen, de daarvoor gevonden oplossingen. W.A. Oddy ('Keeper of Conservation' bij het British Museum) geeft in zijn bijdrage, The Conservation of Coins – is it Art, Craft or Science?, een alleszins leesbare maar meer technisch georiënteerde uiteenzetting over 'the conservation of coins': '...the aim of this paper was not to be a lesson in "how-to-do-it" conservation, but rather to demonstrate the special place that the conservation of coins has within the general field of metals conservation.' De laatste voordracht is fysisch-chemisch van aard. N.H. Tennent (Department of Chemistry, universiteit van Strathclyde, Glasgow) beschrijft onder de titel Damage to Coin and Medal Collections by Organic Carbonyl Pollutants from Wooden Cabinets de gevaren die munten en penningen bedreigen door de stoffen en materialen waarmee ze bij hun bewaring en expositie te maken krijgen. Hij citeert in dit verband Oddy: 'Test your materials before constructing showcases.'

Images is gedocumenteerd met literatuuropgaven en fraai geïllustreerd met 35 afbeeldingen, waarvan de helft in kleur. Hoewel de bovengenoemde teksten handelen over de museale problemen en hun oplossingen bij het conserveren van munten en penningen, is deze bundel ook voor de 'gewone' munt- en penningliefhebber van belang. Immers, er wordt met liefde en ernst geschreven over het goed bewaren van munten en penningen – interessant als niet gering aspect van de numismatiek en van belang voor ieder die zijn verzameling goed wil verzorgen.

A propos, het KPK heeft voor *f* 2 de praktische brochure *Het reinigen van munten en penningen* te koop.

Tentoonstellingen

BLOEDGELD
Een tentoonstelling over het thema *bloedgeld*, verschijnselen en oorzaken van 'oorlogsgeld' in de loop der eeuwen, zoals munten gemaakt van omgesmolten oorlogsbuit, biljetten met grote aantallen nullen die toch niets waard waren en noodgeld van karton. Tot en met 14 mei 1996 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-5120748); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling Nederlandse munten vanaf de eerste muntslag in de Nederlanden tot heden, penningen, muntgereedschappen en gewichten in Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

BATAAFS-FRANSE TIJD (1795-1813)
'...en nu die kale Fransen.' De provincie Utrecht in de Bataafs-Franse tijd (1795-1813). Onder die titel is op initiatief van het Centraal Museum Utrecht, Het Nederlands Muntmuseum, het Rijksarchief in de provincie Utrecht en de Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht, een tentoonstelling georganiseerd die aan de hand van het verhaal van de provincie Utrecht laat zien welke belangrijke maatschappelijke hervormingen de periode 1795-1813 heeft opgeleverd. Van 28 november 1995 tot 31 maart 1996 in het Nederlands Muntmuseum te Utrecht (zie hiervoor).

MUNTEN 1948-1995
Thematentoonstelling in samenwerking met het Nederlands Muntmuseum over de totstandkoming en produktie van de Nederlandse munten in de periode 1948-1995. Ter gelegenheid van de uitbreiding van de vaste collectie met de Nederlandse munten uit die periode. Van 15 december 1995 tot eind maart 1996 in het Munt- en Penningkabinet van de Spaar- en Voorschotbank, Jan Binneslaan 9 te Surhuisterveen (0512-361925); geopend: dinsdag tot en met vrijdag van 14.00 tot 17.00 uur.

18 VROUWELIJKE MEDAILLEURS
Expositie van penningen samengesteld uit het werk van achttien vrouwelijke medailleurs. Van 9 december 1995 tot en met 11 januari 1996 in Galerie Imago, Nieuwezijds Voorburgwal 371 te Amsterdam (020-6277046); geopend dinsdag tot en met zaterdag van 12.00 tot 17.30 uur.

EEN NIEUW GEZICHT VOOR REMBRANDT
Een kleine tentoonstelling rondom de nieuwe Rembrandtpenning door Geer Steyn van 15 december 1995 tot en met 11 februari 1996 in Museum het Rembrandthuis, Jodenbreestraat 4-6 te Amsterdam (020-6249486); geopend maandag tot en met zaterdag 10.00 tot 17.00 uur , zon- en feestdagen 13.00 tot 17.00 uur (nieuwjaarsdag gesloten).

Verenigingsnieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Bestelmogelijkheid Inschrijfpenning 1995

Tot 1 januari 1996 kunnen leden van de Vereniging op de inschrijfpenning 1995, *J.A. de Smeth*, ontworpen door Charlotte van Pallandt, inschrijven.

Per lid kan slechts één exemplaar worden besteld. In het vorige nummer van *De Beeldenaar* (1995 nr 5) staat uitvoerige informatie. De prijs van de penning bedraagt *f* 240 inclusief verzendkosten. Te bestellen door overmaking van dit bedrag op postgiro 96820 ten name van de Vereniging voor Penningkunst te Gorinchem onder vermelding *Inschrijfpenning 1995*. Na bestelling ontvangt men een bevestiging. Per 1 januari 1996 wordt de inschrijftermijn afgesloten en kan de penning niet meer worden besteld.

M. KEMPER-KOEL

Charlotte van Pallandt, Jan de Smeth, 1994, brons 130 mm, inschrijfpening VPK 1995

R. FLOTHUIS

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Voorjaarsvergadering KNGMP in het Teylers Museum te Haarlem

Op 27 mei vond de voorjaarsvergadering van het Genootschap plaats in de sfeervolle ambiance van het Teylers Museum. De huishoudelijke vergadering besprak het verslag van de secretaris en keurde dit goed. Daarna werden de financiële jaarstukken van de penningmeester behandeld nadat de kascommissie haar bevindingen had gemeld; de jaarstukken werden goedgekeurd. Het bestuursvoorstel om de contributie in beperkte mate te verhogen werd aangenomen, terwijl de begroting door de ledenvergadering werd aanvaard. Er werd een nieuwe kascommissie benoemd.

De voorzitter wijdde aandacht aan het feit dat mevrouw drs G. van der Meer haar activiteiten in de redactiecommissie van het *Jaarboek* heeft beëindigd. Hij sprak grote waardering uit voor haar vele en secure werkzaamheden gedurende de 32 jaar dat zij lid was van de redactie. Het *Jaarboek 1994* is geheel gewijd aan Van der Meer. Haar werd de erepenning van het Genootschap toegekend. Voorts ontving zij een bijzonder ingebonden exemplaar van het *Jaarboek* en een bloemstuk. In haar dankwoord memoreerde Van der Meer de langdurige en prettige samenwerking met dr H. Enno van Gelder en met wijlen drs Puister en dr H.J. van der Wiel. Zij noemde de prettige samenwerking met drukkerij Orientaliste en de ondersteuning van de mederedactieleden. Zij sprak de hoop uit dat het hoge niveau van het *Jaarboek* in de toekomst gehandhaafd kan blijven.

De heer Voûte deed verslag van de voortgang van de activiteiten met betrekking tot de tracering van numismatica in het buitenland die voor Nederland van belang zouden kunnen zijn. De Stichting Nederlandse Munt- en Penningkabinetten heeft op dit moment geen middelen. Het bestuur heeft aandacht voor deze problematiek.

Daarna was het woord aan ons lid J.J. Grolle. Grolle weet hoe hij de aandacht van de toehoorders moet pakken. Direct al met de titel *De ondergeschoven kindjes van 's konings oudste dogter*. 'De oudste dogter' refereert aan de toegenegenheid die koopman-koning Willem I voor De Nederlandsche Bank koesterde. 'De ondergeschoven kindjes' slaan op de geleidelijke emancipatie van het particuliere kassiersbiljet tot het moderne bankbiljet met wettelijke status. Grolle memoreerde het werk van prof. A.M. de Jong, voormalig directeur van DNB, *De geschiedenis van De Nederlandsche Bank* en zijn *Wetgeving nopens De Nederlandsche Bank*. De Jong was een krachtig voorstander van een zelfstandige bank en zo hoort het ook. Niettemin meldt Grolle, met fijnzinnig gevoel voor de vreemde spelingen van de geschiedenis, dat de bank door een besluit van de regering in ballingschap te Londen enige jaren werd ingelijfd bij het ministerie van financiën, daarbij uitgerekend het voorbeeld van de bezetter volgend.

Vervolgens passeren enige vroege emissies van toonderpapier de revue, zoals de credityf-zedels van Stockholms Banco, emissies van Jörgen Thor Möhlen, de billets de monoye van de Parijse munt, uitgaven van John Law en de stedelijke en provinciale recepissen in Nederland, veelal bij Johannes Enschedé gedrukt. Daarna liet Grolle zien dat de trage ontwikkeling in Nederland vooral bepaald werd door de economische en politieke situatie en gevoelens. Aldus verschenen in de periode 1814 tot 1863 eerst kassiersbiljetten die 'bankbiljet' genoemd werden, maar geen uitgave

van een formele emissiebank waren en die konden circuleren als geld. Vervolgens werden echte bankbiljetten uitgegeven die circuleerden als geld, terwijl sinds 1904 bankbiljetten werden uitgegeven die wettig betaalmiddel, dus geld, waren. Wederom een leerzaam verhaal van Grolle.

Na aperitief en lunch, een lichte 'struggle for bread' volgde een lezing door ir J. Wotte van de firma Enschedé, die onder andere de Nederlandse bankbiljetten drukt. Wotte gaf een kort historisch overzicht van de firma in relatie tot de familie Enschedé. Daarna ging Wotte in op de ontwikkeling van de verschillende druktechnieken met name ook tegen de achtergrond van het tegengaan van vervalsingen. Hieruit werden twee dingen duidelijk: 1) de moderne druktechnieken zijn uiterst complex; er is sprake van superspecialisatie; 2) er moet geconcurreerd worden met andere bedrijven en dit vergt het uiterste aan innovatie. Het tweede deel van de voordracht bestond uit de vertoning van een reeks werkelijk schitterende dia's waarmee de druktechnische bijzonderheden van vroeger tot nu werden geïllustreerd. Enschedé is voor Nederland een belangrijk en prachtig bedrijf.

Vervolgens luisterde de burgemeester van Haarlem, mr J.J.H. Pop, de bijeenkomst op met enkele woorden van welkom in de stad die dit jaar zijn 750-jarig bestaan herdenkt.

Hierna volgde een korte inleiding over het museum door conservator drs B.J. Sliggers en bezichtiging van de collectie. Deze genoegelijke dag werd besloten met een avondmaaltijd waaraan ongeveer dertig leden aanzaten. ■

Beursagenda

1995

CHRISTMAS COIN FAIR
Woensdag 27 december 1995
Jan Tabak, Amersfoortsestraatweg 27, Bussum
12.00-17.00 uur; gratis entree

1996 (voorlopig)

HOLLAND COIN FAIR
Vrijdag 9, zaterdag 10 en zondag 11 februari 1996
Nederlands Congresgebouw, Churchillplein 10, Den Haag
Vrijdag 17.00 - 21.00 uur, zaterdag en zondag 11.00-17.00 uur; entree *f* 5

LISSER COIN FAIR
Zaterdag 27 april 1995
Leeuwenhorst Congrescentrum, Noordwijkerhout
10.00-17.00 uur; entree *f* 3.50 ■

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 11028, 2301 EA Leiden,
(tel 071-5120748, fax 071-5128678).

Bankrelaties:
Postbank 5761252
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen
2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar).

REDACTIE
N.L.M. Arkesteijn
M.L.F. van der Beek
J. van Geelen
H.A. Groenendijk
A.J. de Koning
J. Limperg
K.A. Soudijn
B.J. van der Veen

Redactiesecretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-5120748, fax 071-5128678).

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland *f* 40 (overige landen *f* 65); losse nummers *f* 9 (inclusief verzendkosten).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen.
Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst worden verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees worden verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: H.A. Groenendijk, 071-5224532
Secretariaat (opgave adreswijzigingen):
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98,
1000 AB Amsterdam,
(tel 020-5242274).

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen):
Mw. M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60,
4205 HD Gorinchem,
(tel. en fax 0183-626543). Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel. 010-5914709).

Wat ons betreft hoeft geld níet te rollen

"Geld moet rollen" zegt men wel. Maar wat ons betreft kan het net zo goed blijven liggen. Internationale handelsbank HBU is van oudsher gespecialiseerd in munten en edele metalen als verzamel- of beleggingsobject. Collectioneurs, individuele beleggers en professionele handel vinden bij ons een fascinerende voorraad historische munten afkomstig uit de periode van het koninkrijk tot in de diepe middeleeuwen. Maar ook een onuitputtelijk assortiment gouden munten en baren goud, zilver en platina. Bij de handelsbank HBU, zelfstandige dochter van ABN AMRO, kunnen zij bovendien terecht voor deskundig advies omtrent alle overige bankzaken.

HBU

HOLLANDSCHE BANK-UNIE

ROTTERDAM 010 - 282 02 74

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Onze veiling catalogus op aanvraag

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies
Tel. 020 - 623 02 61
Fax 020 - 624 23 80

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-6230261 - Fax 6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam Beëdigd Makelaars en Taxateurs